

83.3144/12
1735

Роман Піхманець

ІВАН ФРАНКО і ВАСИЛЬ СТЕФАНІК Взаємини на тлі доби

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
ІНСТИТУТУ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
„Франкознавча серія”. Випуск 13

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
ПРИ ПРИКАРПАТСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Роман ПІХМАНЕЦЬ

**ІВАН ФРАНКО І ВАСИЛЬ СТЕФАНІК:
ВЗАЄМИНИ НА ТЛІ ДОБИ**

НБ ПНУС

767300

ЛЬВІВ 2009

УДК 82(091):821.161.2

ББК 83.3(4Укр)1

П 35

У книжці на багатому фактографічному матеріалі, зокрема на рукописних джерелах, розкрито взаємини Івана Франка й Василя Стефаника як найчільніших представників „старшого” і „молодого” поколінь в українській політичній історії і в розвитку національного письменства. Монографія порушує, з одного боку, проблеми рецепції постаті „українського Мойсея” у свідомості покутського новеліста, з іншого – веде мову про Франкове сприймання художнього новаторства Василя Стефаника і визначення його місця як свого „намісника”.

Монографія розрахована на літературознавців, істориків, викладачів та студентів, усіх, хто цікавиться історією національної літератури й розвитком політичної думки в Україні.

Надруковано за ухвалою вченої ради
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
(протокол № 14 від 16 грудня 2008 р.)

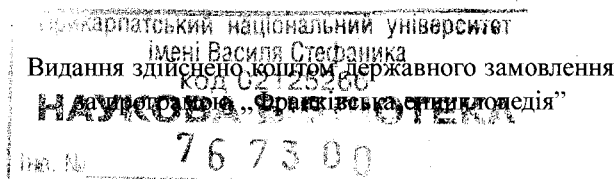
Науковий редактор – кандидат філологічних наук, завідувач відділу франкознавства Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України *М. З. Легкий*

Відповідальний за випуск – кандидат філологічних наук, керівник Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України *С. К. Нахлік*

Рецензенти:

доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу теорії літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України *Т. І. Гундорова*

доктор філологічних наук, директор Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника *С. І. Хороб*

© Роман Піхманець, 2009

ISBN 966-02-2900-3 (серія)

© Тамара Гундорова, післямова, 2009

ISBN 978-966-02-5077-2 (Вип. 13)

© Ярослав Нахлік, обкладинка, 2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Розділ 1. ЗНАЙОМСТВО Й ОСОБИСТІ КОНТАКТИ.....	8
Розділ 2. НА ПЕРЕХРЕСТЯХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ.....	42
2.1. У силовому полі внутрішньопартійних суперечок.....	43
2.2. „Я, бідний, маю боронити Франка”.....	132
2.3. „Ото Франко є чоловік такий культурний, що він не може видержати серед рускої суспільности”.....	174
2.4. „Я чую себе насамперед русином, а потім радикалом”.....	195
Розділ 3. „ІВАН ФРАНКО ПОСТАВИВ МЕНЕ МАЛИМ НАСЛІДНИКОМ СВОЇМ”.....	219
ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ.....	254
Новаторське, етапне дослідження. <i>Тамара Гундорова</i>	257
Показчик імен.....	258

ВСТУП

Про стосунки Василя Стефаника з Іваном Франком написано вже чимало. Якщо б спробувати сумувати праці, що прямо чи опосередковано (переважно з погляду формування світогляду та літературно-естетичних переконань новеліста) стосуються цієї теми, то в кількісному плані вони могли б зрівнятися, певно, з творчим доробком першого з названих авторів¹. Однак остаточно вирішеною проблему вважати годі. Принаймні з кількох міркувань. По-перше, більшість із тих праць були написані ще в радянські часи, з неминучими ідеологічними „поклонами”, а отже, з відповідними акцентами й „тенденціями”. По-друге, поза увагою дослідників донині залишаються невеличка, та вкрай важлива для розуміння предмету розмови, рецензія Івана Франка на брошуру Христі Алчевської „Мужицька дитина – Василь Стефаник”, а також деякі листи новеліста. По-третє, досі в нашій науці про літературу, наскільки мені відомо, належно не витлумачено тезу автора „Камінного хреста” про те, що „Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм” (с. 287)^{*}. По-четверте, міркування Івана Франка як літературного критика й історика літератури про художні здобутки покутського новеліста здебільшого розглядаються в нашому літературознавстві як часткові й побіжні, тобто такі, що стосуються лише окремих аспектів творчості. Проблема взаємин між Іваном Франком та Василем Стефаником вимагає комплексного і всебічного розгляду, тобто без політичної кон’юнктури, суб’єктивних зацікавлень, без замовчувань і упереджень.

Цими міркуваннями зумовлюється актуальність мого дослідження. Його мета полягає якраз у тому, щоб комплексно і системно осмислити стосунки двох непересічних творчих особистостей. У роботі буде охоплено широкий спектр їхніх взаємин: особисті зустрічі й спілкування, спільна участь у суспільно-політичних рухах, зокрема в діяльності Русько-української радикальної партії й у виборчих процесах, творчі контакти...

Акцент зроблено на двох основних аспектах: 1) рецепції постаті Івана Франка в свідомості Василя Стефаника, бачення його місця й ролі в своїй власній долі і в долі України; 2) Франкових оцінках творчого набутку автора

¹ Нема потреби окремо спинятися на цих працях. Назву лише, на мій погляд, кращі з них, спеціально присвячені означеній темі: *Лесин В.* Іван Франко і Василь Стефаник // Іван Франко: Статті і матеріали. – Львів, 1958. – 36. 6. – С. 264–283; *Клиновий Ю.* Моїм синам, моїм приятелям: Статті й есеї. – Едмонтон; Торонто: Слово, 1981. – С. 82–92; *Горак Р.* Староста на весіллі // Літературна Україна. – 2006. – № 17 (5155). – 11 травня. – С. 1, 7. Багатообіцяюча назва книги Теофіла Виноградника „Франко в житті Стефаника” (Івано-Франківськ: Тіповіт, 2006) не відповідає її змістові і насправді є збіркою статей і нарисів – окремо про кожного з письменників. Про науковий рівень цієї праці не варто й згадувати.

^{*} Твори і листи Василя Стефаника цитуються переважно за виданнями: *Стефаник В.* Твори. – К.: Дніпро, 1964 і *Стефаник В.* Повне зібрання творів: В трьох томах. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1948–1954. При покликанні на перше видання в тексті дослідження вказується лише сторінка, а на друге – том і сторінка, в обох випадках у круглих дужках. Думки Івана Франка подаються здебільшого теж у роботі в квадратних дужках (том і сторінка) і, зрозуміло, за виданням: *Франко І.* Зібрання творів: У п’ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1976–1986. Покликання на інші видання виносяться у примітки.

„Синьої книжечки”, спробах збагнути засади його художнього мислення як одного з найчільніших представників „нового” українського письменства, виділити головні детермінанти його художньої самобутності й стильової палітри. При цьому, звичайно, не можна обійти увагою обставини їхнього знайомства та особистих стосунків, тим паче, що в цій сфері, попри певну очевидність й усталеність поглядів, існує чимало спірних і до кінця не з’ясованих питань. Поза увагою залишаємо наукові рефлексії про літературні паралелі й типологічно спільні риси в творчості обох авторів, адже ця проблема потребує окремого осмислення, а навіть побіжне зіставлення художніх галактик Івана Франка й Василя Стефаника значно збільшило б обсяг книги.

Судячи з усього, Василь Стефаник, як ніхто з сучасників, зумів збагнути внутрішню драму, а водночас „вибраність” Івана Франка для України-Русі. І пов’язував обидва ці моменти насамперед із його активністю як „громадського чоловіка”. Художні концепти, літературно-естетичні й літературно-критичні погляди автора „З вершин і низин” вважав похідними від його суспільно-політичних настанов і пріоритетів. Іншими словами, він сприймав Івана Франка до певного часу передусім як громадського діяча й суспільно-політичного лідера, власне, Каменяра, „вічного революціонера”. Доти, аж поки той не „вибухнув” із себе „Мойсея”. А до того Василь Стефаник дивився на його літературно-творчу діяльність головним чином як на могутнє джерело революційних ідей і оцінював художні структури письменника насамперед як суспільні документи, як соціальний протест, як заклик до боротьби, до чину. Не дивно, що ім’я Івана Франка асоціювалося в нього здебільшого з такими творами й виданнями, як „На дні”, „Каменярі”, „В поті чола”, „Дзвін”, „Молот” і т. ін., а складніші з погляду художньої семантики тексти, заглиблені в філософсько-концептуальні сутності, як, скажімо, поема „Похорон”, попервах були для Василя Стефаника незрозумілими. Характерна й назва його спомину про Івана Франка – „Каменярі”.

Однаково намагався зрозуміти два аспекти проблеми: Іван Франко – особлива для української національної справи постать та Іван Франко – жертва. Глибше йому все ж вдалося проникнути, як на мене, у внутрішні „сховки” другої проблеми. Офірування художнього таланту, а ширше – себе самого, своєї сутності во ім’я суспільного обов’язку Василь Стефаник сприймав як страшну, хоч і неминучу за існуючих умов, особисту драму Івана Франка – митця і людини. Точніше – одну зі складових тієї внутрішньої катастрофи, що її зазнав письменник. Ще страшнішою вона уявлялася Стефаникові від того, що сам він, Іван Франко, немало спричинився до неї. Тобто молодий письменник сприймав Івана Франка жертвою тих обставин, які сам він створював. Тому в монографії треба було простежити становлення тих „світів” (соціального, суспільно-політичного, естетичного, культурологічного), до творення яких Іван Франко мав причетність і від яких, врешті-решт, зазнав гніту, бодай почасти торкнутися питання їх сутності й особливостей функціонування. Відтак праця передбачає три плани: перший безпосередньо стосується теми і становить її головний зміст; другий (він поданий дрібнішим шрифтом) не тільки розширює й обґрунтовує означену проблему, створюючи своєрідний науковий контекст, а й намічає деякі „додаткові” смислові лінії, що опосередковано розкривають тему (або впливають із неї), зокрема стосовно природи й характеру тих

ідеологічних просторів, які творив Іван Франко і жертвою яких невдовзі сам ставав; третій план – це примітки: окрім звичного наукового апарату, сюди винесено також додаткову аргументацію окремих положень і деякі дотичні до обговорюваних проблем „сюжети”.

Не тішу себе ілюзією, що моя праця здатна вичерпати проблему й остаточно розв'язати питання, які з неї випливають. Свое завдання бачу в тому, щоб у міру своїх знань і можливостей, згідно з сучасним рівнем розвитку літературознавчої думки і відповідно до її потреб дати своє бачення взаємин Василя Стефаника з Іваном Франком. Намагатимуся охопити по змозі всі відомі мені факти літературного, історичного, суспільно-політичного і культурологічного змісту, а в їх тлумаченні враховувати якомога більше чинників. Сподіваюся, це допоможе мені наблизитися до істини.

Розділ 1. ЗНАЙОМСТВО Й ОСОБИСТІ КОНТАКТИ

Про обставини їхнього знайомства детально оповів сам Василь Стефаник у автобіографіях. Сталося це невдовзі по тому, як його навесні 1890 року разом із двадцятьма іншими учнями „вигнали [...] за політику” з Коломийської гімназії і восени того ж року він перебрався на навчання в Дрогобич. Подібна доля спіткала трохи раніше Леся Мартовича (1871–1916). Якщо бути точнішим, то виключення спричинили безпосередньо пожвавлення діяльності таємного товариства гімназистів, а також участь студентської молоді в агітаційному русі й виборчому процесі. Та були й інші чинники.

Втім, про все за порядком.

У 1889 році відбувалися вибори до Сейму. На Снятинщині в жовтні-листопаді почастишали передвиборчі віча. Молоді активісти робили все, аби не вибрали послом провладного кандидата, багатого поміщика барона Мойсу. Задля цього вони навіть створили сатиричну „Думу про вибори в Снятинському повіті року Божого 1889”. Василь Лесин вважав, що одним із її авторів був Василь Стефаник². Хоча не всі дослідники погоджуються з таким твердженням. Та хай там що, а зусилля студентства, передової частини селянства й демократичної інтелігенції були успішними. „От пригадую собі, – писав пізніше односельчанин новеліста Ілля Вахнюк (1859–1945), – як то ми перший раз побідили при виборах до галицького сейму і замість дідича Мойси вислали туди свого чоловіка – Гаморака”³. Зайве нагадувати, що Василь Стефаник тоді „разом із селянами йшов походом покутськими селами, співаючи до кроку виборчу пісню:

*Ой на горі воробчики,
Гей, йдуть в місто виборчики.*

.....
*Один каже, берім гойса,
Гей, най живе посол Мойса;
другий каже, ти, дураку,
Голосуй за Гаморака,
Бо як будеш за Кирилом,
То не будеш з свинським рилом...”⁴*

І, зважаючи на кінцевий результат, виборча агітація студентства не була даремною і не пішла марне.

Поряд із цим гімназисті готували ґрунт для створення Русько-української радикальної партії. Узагальнено кажучи, потреба її заснування диктувалася реальною ситуацією в тодішньому галицько-українському політичному просторі. Народовці, як відомо, зосереджувалися переважно на культурно-просвітній роботі й особливою політичною активністю не вирізнялися. Москвофіли –

² Лесин В. Василь Стефаник – майстер новели. – К.: Дніпро, 1970. – С. 15–20; Там само див. її аналіз. Інші погляди й міркування щодо авторства „Думи...” див.: Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – К.: Дніпро, 1980. – С. 18–19.

³ Василь Стефаник у критиці та спогадах: Упор., вступна стаття та прим. Ф. Погребенника. – К.: Дніпро, 1970. – С. 291.

⁴ Погребенник Ф. Без цензурних купюр // Вітчизна. – 1991. – № 5. – С. 151.

єдина політична сила, котра, опираючись на союз із німецькими лібералами-централастами в австрійському парламенті, могла до початку 1880-х років більш реально впливати на суспільно-політичну ситуацію. Та вона змінилася в 1879 році, коли новий прем'єр-міністр Едуард Таафе взяв курс на єднання німецьких консерваторів із чеськими та польськими послами. На практиці це означало посилення в Східній Галичині польського впливу й позбавлення руських політиків його реальних важелів, а селянства, головної соціальної сили в краї, можливості відстоювати свої інтереси. Бо ж, „користуючи з виборчих привілеїв і вдаючися до маніпуляцій, польські політики зуміли домогтися, щоб на виборах до галицького сойму в 1879 р. пройшло всього три руські кандидати (порівняно з 16-ма у 1873 р.) і жодного селянина”⁵. Селянам, що саме активізувалися в ті роки, треба було подбати про нову політичну організацію. Хоча точніше виглядатиме твердження про те, що „питанням було, котре з галицьких угруповань перетворить пробудження селянства на політичний капітал”⁶. Таким чином, криза існуючих політичних структур і послаблення їх впливів на життя краю з рівночасним посиленням польського чинника, з одного боку, й активізація селянства у 80-ті рр. XIX ст., з іншого, спричинила появу нової політичної сили в русько-українському таборі. Хоча мине ще якийсь час, перше ніж дійде до оформлення її в самостійну структуру.

Десь на початку 1890 року Василь Стефаник познайомився з одним із активних учасників радикального руху Северином Даниловичем (1861–1942). Той проживав якраз у Коломиї і був одружений із Ганною, старшою донькою отця Кирила Гаморака (1837–1909), в домі якого у Стецевій Василь Стефаник не раз бував і приятелював із дочками господаря (одна з них, Ольга, пізніше стала дружиною новеліста, а старостували на їхньому весіллі якраз Іван Франко та Северин Данилович). Дівчата зчаста приїжджали в гості до своєї старшої сестри в Коломию, і молодий гімназист тут зустрічався з ними в домі Северина Даниловича. Так зав'язалося знайомство і дружба з господарем. Саме він, як впливає з „Автобіографії” Василя Стефаника (1929), „диктував нам проект програми радикальної партії, який пізніше увійшов при організуванні цієї партії як платформа її” (с. 278). А в написаних ще раніше (1927) автобіографічних замітках „Серце” новеліст назвав Северина Даниловича „моїм учителем соціалізму” (с. 288).

„Диктував нам проект програми радикальної партії” – це, судячи з усього, перебільшення й творчий домисел Василя Стефаника, бо програмові документи РУРП (Русько-української радикальної партії) народжувалися в муках і гострій боротьбі (див. про це нижче), – йшлося хіба про знайомство з деякими ідеологічними засадами, на яких невдовзі постане нова політична структура, або ж із уже затвердженими на її установчому з'їзді програмовими документами. Та не викликають сумніву деякі інші факти.

Перший „приватний з'їзд радикалів”, на якому власне було утворено Русько-українську радикальну партію і прийнято її програму, відбувся на початку жовтня 1890 року. За інформацією Северина Даниловича (опираюся саме на його свідчення, бо, як можна було переконатися, прилучення Василя Стефаника до радикального руху відбувалося завдяки йому, отож і дивився він тоді на все, що відбувалося в партії, сказати б, очима свого „учителя соціалізму”), „на сі перші закладини української радикальної партії,

⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). – К.: Критика, 2006. – С. 204.

⁶ Там само.

скликані як збори на приватні запрошення, підписані Іваном Франком, Михайлом Павликом і Євгеном Левицьким, прибуло кількадесят самих молодих людей, переважно студентів університету або таких, що недавно закінчили університет⁷. У багатьох питаннях не було одностайності ані ясності щодо завдань, кінцевої мети, стратегії і тактики. Не викликали сумніву тільки два з них: 1) нова партія мала діяти легально на основі австрійської конституції; 2) діяльність її буде поширюватися лише на ту частину українського народу, що живе в Австро-Угорській імперії, оскільки про політичну роботу в умовах царської Росії „не могло бути тоді мови”. А щодо ідейних і програмових засад нової партії відразу розгорілася дискусія. Перш за все суперечку викликали суспільні питання. „Молоді” радикали висловлювали думку про орієнтацію на робітничі партії Європи і ставили завдання „створити чисто соціалістичну партію з програмою, основою на класовій боротьбі працюючого пролетаріату проти капіталу”. Однак „я доказував, що наша програма мусить бути іншою, ніж програма робітничих партій, бо наш народ – це маса дрібних малоземельних рільників і мусить мати передовсім на увазі те, що треба для їх суспільного і культурного піднесення, що у нас нема ніякого капіталістичного промислу, який би витворював і zarazом освідомлював пролетаріат, але маємо дбати, щоб наш дрібний рільник, мужик, міг оборонитися від пауперизації, просвітитися і через добровільні продукційні спілки доходити поступово до соціалізації рільничої продукції”⁸. Врешті-решт пристали, за спогадами Северина Даниловича, саме на означену позицію – завдяки підтримці Івана Франка й Михайла Павлика (1853–1915). „Остаточно збори згодилися на таку будову партійної програми, щоб в ній було зазначене наше стремління до здійснення ідей соціалізму і щоб zarazом була в ній зазначена дорога тих етапів, якою наш український мужик, дрібний власник землі, має доходити до тої остаточної цілі вселюдського розвитку”. Відтак програма радикальної партії повинна була складатися з двох частин: „максимальної”, в якій мали бути зазначені остаточні цілі, і „мінімальної”, покликаної визначити найближчі завдання й конкретні кроки досягнення тієї мети. Іванові Франкові разом із Євгеном Левицьким (1870–1925) випало розробляти „програму максимум”, Северин Данилович узявся за постулювання конкретних господарських і політичних завдань, а Михайло Павлик „реферував справи просвітні і культурні”. Северин Данилович запевняв, що „це була перша спроба розв’язання питання дрібного рільництва в дусі соціалізму”, багато в чому вдала й продуктивна, і що вона як цілість стала наслідком тієї духовної праці, що велася протягом багатьох років „у франківськiм кружку молоді”⁹. Вона була оголошена в часописі „Народ” за 1890 рік (№ 20. – 15 жовтня. – С. 301–303) за підписом „членів першої головної управи русько-української партії в Галичині”: Івана Франка, Северина Даниловича, Михайла Павлика, Євгена Левицького та Романа Яросевича (1862–1933).

Подібні апеляції й поклони в бік соціалізму й марксизму в свідченнях Северина Даниловича можуть видатися надмірними й мало мотивованими. До певної міри так воно й було. Хоча не варто повністю заперечувати їх вплив на становлення й діяльність радикальної партії і стверджувати, що декларовані в програмових документах радикалів основи наукового соціалізму були скоріше „задля годиться”: мовляв, представники старшого покоління не хотілося поривати з „традицією” й зі своїм минулим, що власне й зробило їх політиками. Зрештою, й раніше траплялися спроби довести, що „соціалістичною організаційно аж до 20-х років поточного століття вона (радикальна партія. – Р. П.) не була, як і з марксизмом теж взагалі не мала ніколи нічого спільного”¹⁰. Із

⁷ Данилович С. Франко як духовний бацько радикальної партії в Галичині // Спогади про Івана Франка: Упор., вступна стаття і прим. М. Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 181.

⁸ Там само. – С. 182.

⁹ Там само.

¹⁰ Баран С. З моїх спогадів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 442.

частиною цього твердження Степана Барана (1879–1953), відомого громадського і політичного діяча в Галичині, члена Української національно-демократичної партії, що стосується організаційних розходжень між радикалами й соціалізмом, певно, треба погодитися (подібну думку свого часу висловлював, маючи на увазі соціал-демократичну „церкву”, й Іван Франко), але засадничі положення їх у багатьох моментах таки збігалися. На початкових етапах діяльності РУРП гасла наукового соціалізму особливо наполегливо „протягнули” в програмові документи „молоді” радикали, та й „старші” (перше покоління галицько-руських соціалістів) рішуче не перечили цьому, хоча вийшли почасти зі стану „дитячої хвороби лівизни” і критично сприймали гасла „батьків німецької соціальної демократії” Карла Маркса й Фрідріха Енгельса. А пізніше бути соціалістом вважалося, сказати б, модно серед українського політикуму, отож „родової плями” вже годі було позбутися.

Втім, ця тема потребує ґрунтовнішої розмови, і в другому розділі дослідження, де йтиметься про „перехресні стежки” суспільно-політичної діяльності Івана Франка й Василя Стефаника, цих питань ніяк не оминати. Так само детальніше застановлюся там над питанням про заснування й перші кроки РУРП. Та вже зараз принаймні два моменти потребують уточнення. Як бачимо, Северин Данилович активно проводив думку, що саме він визначав соціально-економічні засади нової політичної сили і саме завдяки йому при визначенні стратегії і тактики діяльності радикалів чаша терезів схилилася в бік „дрібних малоземельних рільників”. Та схоже, що тут автор спогадів трохи перебільшував свою роль. Принаймні він був не самотній у подібних домаганнях. Наполегливо обґрунтовував тоді думку про „людовий, аграрний” характер майбутньої „галицької демократичної організації” й Іван Франко. Він виходив з того, що саме селянство становить „головну силу нашої суспільності”, тому головними для галицько-української політичної еліти, переконував, повинні стати рільничі справи [46/1, 520]. Щоправда, Северин Данилович і не приховував, повинні стати рільничі справи [46/1, 520]. Щоправда, Северин Данилович і не приховував, що їхні позиції щодо цих питань були близькими, хоча заслуги за переакцентування програми „соціалістичної” партії на селянську проблематику приписував переважно собі: мовляв, Франко й Павлик лише „підтримали” „моє становище”. Це виглядає тим більше дивно, бо лейтмотивом його споминів є думка, що головна заслуга в справі вироблення ідеологічної бази РУРП належала саме Іванові Франку. Та й сама назва їх („Франко як духовний батько радикальної партії в Галичині”) не залишає сумніву, за ким було вирішальне слово у визначенні програмових засад нової політичної сили, зокрема й стосовно означених питань. Адже в написаній ще в 1880 році спільно з польськими громадсько-політичними діячами Болеславом Червенським та Людвіком Інлендером „Програмі галицьких соціалістів” у примітці до слів „ми прагнемо утворити сильну робітничу партію” Іван Франко зазначав: „Нашим стосункам, можливо, більше відповідала б назва „народної” партії. Бо в той час, коли на Заході кадри майбутньої бойової армії пролетаріату готуються з фабричних робітників, у нас що роль обіймає, здається, сільський люд, – хіба що промисловий розвиток мав би просуватися швидше, аніж ступінь відчуження хліборобського люду. Рух пролетаріату у нас буде, очевидно, передусім аграрним” [45, 455]. Ця поправка була зроблена за наполяганням автора „Камеярів”. Нагадаю, що саме розходження в поглядах на аграрні питання з польськими соціалістами спричинила вихід Івана Франка з редакційного комітету львівської робітничої газети „Ргаса” й охолодження його до соціалістичної теорії. Це по-перше.

Друге зауваження стосується Михайла Павлика та його місця в історії РУРП. Северин Данилович відводить йому провідну роль у процесах формування й організації партійної структури, хоча подібні твердження потребують деяких уточнень. Традиційно вважається (до цього причинилася советська наука, яка табуувала інші імена), що засновниками Русько-української радикальної партії були Іван Франко й Михайло Павлик. До певної

міри так воно й було. Та лише – до певної міри. Сам Іван Франко пізніше досить критично оцінював роль останнього в становленні радикальної партії і його зусилля в справі написання партійної програми. Побіч того, що Михайло Павлик, писав він, не був ініціатором створення цієї політичної сили („думка про засновання рад[икальної] партії вийшла не від д. Павлика, а від інших людей – д-ра Даниловича, пок[і]ного] Іларія Гарасимовича, д-ра Т[еофіла] Окуневського, д-ра Евгена Левицького”), він, по суті „не мав ніякісного поняття” про цю справу, і „його організаційний план вийшов дуже короткий і простий: *не пити, не курити і поводитися людяно з селянами*”¹¹. Тому часто вживане твердження Северина Даниловича, що культурно-просвітня частина програми РУРП була створена Михайлом Павликом, мусимо сприймати з осторогою. Принаймні зважати, що після нього цю роботу „поправляли”, подекуди – й суттєво. Так само мізерним, на думку Івана Франка, був його доробок як агітатора й пропагандиста радикальної справи й організатора партійної роботи: у „бродській одіссей”, керівництві науково-просвітнім товариством „Поступ”, редагуванні „Народу” і т. ін. Тому „духовний батько радикальної партії” називав його – може, й занадто різко – „одним із перших і головних гробокопателів тих радикальних організацій”¹². Нема сумніву, що Михайло Павлик багато зробив для радикального руху в Галичині (і Василь Стефаник, до речі, дуже високо цінував його заходи в цьому напрямку), та ігнорувати свідчення його довголітнього приятеля, ідейного соратника й однопартійця теж не варто.

Отож заснування Русько-української радикальної партії відбулося тоді, коли Василь Стефаник вже навчався в Дрогобичі. Однак підготування до її створення велося задовго до цього, і „Коломия [...] була після Львова головним осередком радикалізму на Західній Україні, місцем проведення масових селянських віч”¹³. Тому в одному з перших своїх листів із Дрогобича до Ольги Гаморак (1871–1914) від 19 вересня 1891 року Василь Стефаник цікавиться „за справи та поведінку *цілого мира радикального* (курсив мій. – Р. П.)”. „До Вас такі звістки все скорше доходять, чим до нас отутка, а то тим більше, що газет ніяких не читаєм, а «Народ» дуже нерегулярно гостить у нас”, – додавав при цьому (Ш, 25). Схоже, Дрогобич у порівнянні з Коломиєю й Снятином дуже відставав у поширенні радикального руху. Львів, Коломия, а також населені українськими студентами, випускниками гімназій, Відень і Краків визначали його обличчя. Тому саме в Коломию на якийсь час було перенесено організаційний і видавничий центр партії.

За свідченням одного з засновників РУРП, згадуваного вище Северина Даниловича, активізації ідей радикалів на Коломийщині сприяло кілька чинників. І першим з-поміж них він називав „неустрашиму” й „безоглядну” боротьбу в гуцульських селах зі всякими проявами кривди й несправедливості „апостолки й мучениці за правду” Анни Павлик (1955–1928)¹⁴. Та головну роль зіграло те, що значно посилилася агітаційна й просвітницько-організаційна, зокрема економічно-просвітня, робота на Покутті завдяки діяльності „молодих вихованців Франка”, себто членів „гуртка молоді франківського кола” (обидва означення належать авторові спогадів), які закінчили навчання у Львові, роз’їхалися Галичиною й розпочали активну діяльність. Приміром, той-таки Северин Данилович на величезному віці в Станіславі у 1886 році виголосив економічну

¹¹ Франко І. Михайло Павлик: Замість ювілейної сільветки // Літературно-науковий вісник, – 1905. – Т. 29. – Кн. 3. – С. 175.

¹² Там само.

¹³ Лесин В. Василь Стефаник – майстер новели. – С. 20.

¹⁴ Данилович С. Франко як духовний батько радикальної партії в Галичині. – С. 181.

програму розвитку радикального руху, спрямовану на поліпшення добробуту селян, а переїхавши невдовзі в Коломию, разом із Гілярієм Герасимовичем узявся за систематичну роботу в означеній царині. Допомогали в цьому саме члени таємного гуртка поступової молоді з гімназії, що постав тут завдяки зусиллям Левка Бачинського (1872–1930), Василя Стефаніка і Леся Мартовича. Визначальним для активізації радикального руху стало усе ж те, що праці Михайла Драгоманова (1841–1895) й Івана Франка підготували міцну та надійну ідеологічну базу. Логічним наслідком їхніх потуг стало заснування в жовтні 1890 року радикальної партії. Не останню роль у цих процесах відіграла студентська молодь Коломиї, зокрема й майбутній автор „Синьої книжечки”.

Рівночасно Василь Стефанік, тоді молодий коломийський гімназист, брав активну участь у відкритті на Покутті мережі сільських читалень. Зокрема, влітку 1886 року він разом з односельцями Танасієм Дідухом та згадуваним Іллею Вахнюком заснував читальню в Русові. За спогадами останнього, вони зіткнулися тоді зі значними труднощами, що межували подеколи з небезпекою. „Хтось пустив [...] чутку, що з тої читальні готова бути шкода для народу, – писав він, – що Стефанік з Вахнюком нову панщину на село напитають. Дуже тяжко було народ до тої справи повернути. А тут у читальні ще зачали агітацію проти пиття горілки – коляду призначували на народні цілі, а не на рідну кишеню і пиятику [...] невдоволених з того було. Прийшло навіть до того, що на читальників напали темняки й була з того велика кровава бійка. Але наука не пішла в ліс. Люди щораз більше горнулися до читальні, багато для цього працював Василь Стефанік, і потім у селі все добре уложилось”¹⁵. З конкретно-історичного погляду організація таких культурно-освітніх осередків мала велике значення. Строго кажучи, це була „школа” самоусвідомлення галицького селянства, один із перших кроків на шляху залучення його до свідомого політичного життя. А починалося все ще в 70-ті роки XIX ст. Особливо інтенсивними подібні процеси були в 1879–1887 рр., тобто в час активізації суспільно-політичної діяльності Івана Франка, а згодом і перших кроків на цьому шляху Василя Стефаніка, коли таких читалень відкрилося близько 600. „Єсть се об’яв в наших обставинах так характерний і так безмірно важний для нашої будучини, що вартість его і переоцінити не можна, – писав Іван Франко на початку 1883 року. – Показує він, що не тільки цікавість до науки і знання збудилися в нашій народі, а також і той дух спільності, дружності й асоціацій, той дух – працювати згідно соединеними силами, котрий єсть першим признаком і необхідним признаком і необхідним умовієм сильного життя й розвою нашого народу”¹⁶.

¹⁵ *Василь Стефанік у критичі та спогадах.* – С. 290–291. Звичайно, відкриттям читальні лише в рідному селі справа не обмежилася. Відомо, що наприкінці грудня 1889 року Василь Стефанік брав участь у подібному заході в селі Іллінци, Заболотівського повіту на Снятинщині, де виступав із промовою про роль читалень у житті села. Про це невдовзі по тому розповів Леся Мартович у статті „Що діється й говорить по наших читальнях у Снятинщині” (Народ. – 1890. – № 1/2. – 1 лютого. – С. 20–22). А в квітні 1890 року в Русові було відкрито читальню „Зірниця”, до якої записалося 140 членів. З нагоди цієї події в село приїхали посол Кирило Гаморак, д-р Северин Данилович та ін. Першим на „вечерницях”, організованих після відкриття читальні, виступав якраз „парубок В[асиль] Стефанік” (с. 300–301).

¹⁶ [Франко І.]. Наше теперішнє положення // Діло. – 1883. – 10 березня. – № 23. – С. 1. Цит. за кн.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 204.

А Денис Лукіянович (1872–1965) згадував, що в червні 1889 року Василь Стефаник разом із Лесем Мартовичем були присутні на приуроченому до 100-річчя Французької революції нелегальному з'їзді української гімназійної молоді Галичини в Станіславові. Саме Стефаникові випало тоді знайомити з'їзд із діяльністю коломийських гуртківців. Там, до речі, Василь Стефаник познайомився з Денисом Лукіяновичем. Ця зустріч пізніше чи не найбільше позначилася на долі молодого гімназиста. Адже в Станіславові Денис Лукіянович мав славу „найбільш винних [тобто неблагонадійних] учнів”. Не дивно, що листування й зустрічі з ним привернули увагу, сказали б ми тепер, відповідних служб. І в донесенні поліції до Львівського намісництва ім'я Василя Стефаника згадується серед тих, хто найчастіше був помічений у зв'язках зі станіславівською студентською громадою¹⁷. З іншого боку, Денис Лукіянович залучив активного коломийського гімназиста до співпраці в редактованому ним гектографованому журналі „Поступ”, де в третьому його номері було опубліковано нарис „Форналь Антін” – своєрідний прототекст „Синьої книжечки”. Та цим справа не обмежилася. За свідченням того-таки джерела, в „Поступі” Василь Стефаник друкував також дописи „про діяльність коломийського гуртка” молоді¹⁸. І хоча жодного примірника цього часопису досі не вдалося відшукати, нема підстав не довіряти інформації „самоповідця”. Можна твердити, отож, що сторінки станіславівського „Поступу” стали до певної міри пробою пера для молодого автора.

Відомо також, що разом із іншими гімназистами Василь Стефаник та Лесь Мартович надіслали листа редакторові львівської газети „Батьківщина” Василю Нагірному, в якому обурювалися з факту усунення від співпраці в редакції Михайла Павлика. А безпосередньо перед цим журнал „Народ” (1890. – №. 10 – С. 144–146) опублікував перший друкований виступ Василя Стефаника – статтю „Жолудки наших робітних людей і читальні (Зі Снятинського)”, в якій автор виступив проти поверхово-примітивного розуміння селянства „львівськими русинами” (інтелігенцією-народовцями).

Одне слово, літературно-публіцистична діяльність, організація читалень, селянські віча, агітаційно-виборчі процеси – усе це разом узяте й спричинилося до „вигнання” Василя Стефаника. До виключення з Коломийської гімназії Леся Мартовича призвели, крім цього, його бунтівнича вдача і „геніально-злостиві оповідання”. Доходило й до сутичок із учителями. Не стримавшись, він якось пошпурив книгою в голову „професорові”.

На позначення скоєного Василь Стефаник вживає лексеми „прогнали”, „нагнали”, „вигнали” (пор.: с. 273, 278, 283), хоч вони не зовсім правильно відтворюють суть справи. Тоді він справді, як і Лесь Мартович, опинився поза межами гімназії, та це не було справжнє „вигнання”, бо покараних не позбавили права закінчити навчання на новому місці. Директором Коломийської гімназії тоді був історик Еммануїл Вольф, автор п'ятнадцятитомної праці „Die Geschichte des 30-jährigen Krieges” („Історія 30-літньої війни”), людина гуманна, освічена і справедлива. Він і порятував ворохобників (спочатку Леся Мартовича, а згодом і Василя Стефаника), порадивши завчасу „перейти до іншої гімназії й дав письмове посвідчення, що його учень залишив учбовий заклад

¹⁷ Див.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 21.

¹⁸ Див.: *Василь Стефаник у критиці та спогадах.* – С. 395.

без перешкод, тобто не маючи за собою ніяких гріхів”¹⁹. За це відразу й поплатився посадою: невдовзі по тому був переведений на інше місце роботи.

А Василь Стефаник продовжив освіту в 7 класі гімназії в Дрогобичі. Навчальний заклад у цьому місті було вибрано значною мірою теж тому, що тут, фігурально кажучи, витав дух Івана Франка і жили його герої. Дрогобич не подобався Стефаникові – особливо на перших порах, коли, як скаржився в листі до Ольги Гаморак, спати заважав страх перед нашествиям вошей і блощиць, ні з ким було „живим словечком” перекинутися, „а проклятої води дрогобицької до писка не можу повернути – і смердить, і солена, і густа”²⁰ (III, 23). Зате він добре знав, що „Дрогобич є місце, де Іван Франко учився в нижшій школі та гімназії, де сидів у арешті і писав «На дні»²¹, де в сусіднім Бориславі були його теми до бориславських повістей” (с. 279). Близька присутність Івана Франка і персонажів його творів супроводжувала дрогобицькі будні і свята Василя Стефаника повсякчасно. Навіть розв’язитися та набратися нових сил він сподівався „межи Франківських героїв”, тому не міг дочекатися приїзду в Дрогобич Леся Мартовича, аби чимскоріше „шморгнути до Борислава” (III, 24).

Щоправда, означення „Франківські герої” щодо бориславських робітників не зовсім точне. Нині цілком очевидно, що реальний Борислав і Борислав Івана Франка – не тотожні поняття і що останній постав у творчій свідомості письменника на ґрунті його зацікавленень соціалізмом із усіма наслідками, що з цього випливають. За словами самого автора роману „Борислав сміється”, у цьому творі він мав намір „представити реальне небувале серед бувалого і в окрасці бувалого” [48, 206]. Тобто „реальне небувале” організованого робітничого страйку як предтечі великої соціалістичної революції Іван Франко зобразив з метою довести правдивість і „всесильність” ідей наукового соціалізму. Не секрет, що саме в бориславсько-дрогобицький нафтовий басейн або десь поблизу Іван Франко мав намір перенести центр організованого соціалістичного руху в краї. „Навіть більше: в його уяві Борислав поставав як прообраз майбутнього для всієї Галичини”²². Насправді Борислав був великим промисловим центром із воістину рабським ринком праці, переповнений дрібними підприємствами, без будь-яких ознак класової солідарності. Тут панували методи „хижацької промисловості”, з одного боку, і насилля, деморалізація й самоприниження, з іншого. Навіть промислового пролетаріату як такого тут не було, а більшість робітників становили вихідці з села, що сезонно, в пошуках додаткових засобів для існування, наймалися на роботу²³. Не дивно, що Іван

¹⁹ Погребенник Ф. Лесь Мартович: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1971. – С. 27.

²⁰ Прісної води в Дрогобичі справді годі було віднайти, а була лише „солена і густа”. Про це писав, серед іншого, і сам Іван Франко, згадуючи свій побут тут у дитинстві та юності. „В часі моїх гімназійних студій Дрогобич був містом, дуже багатим на негативні прикмети, – згадував він. – Почислити, чого там не було, – вийде дуже довгий реєстр. [...] Не було майже нічого того, що характеризує хоч на половину європейське місто. Не було навіть води, крім домашньої соленої, якої сторонні люди не могли пити” [21, 316]. Знаючи це, зрозуміємо, чому молодий Василь Стефаник був таким спраглий „справжньої” води.

²¹ Насправді „суспільно-політична студія” „На дні” була написана в Коломиї 17–20 червня 1880 року, хоч відтворена в ній атмосфера тюрми до певної міри саме „богоспасаемого міста Дрогобича”. Про обставини написання твору автор детально оповів у спогаді „Wie ich dazu kam? Eine Erinnerung”, що друкувався як своєрідний коментар до німецькомовного перекладу оповідання у віденському тижневику „Die Zeit” (1903. – № 167. – (17 березня).

²² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 285

²³ Детальніше див.: Там само. – С. 278–284..

Франко „на місці” дуже швидко зрозумів примарність та ілюзорність своїх намірів. Тому-то „Борислав сміється” залишився незакінченим, а повість „Андрусь Басараб”, що мала завершувати „бориславську трилогію”, навіть не розпочинав. Схоже, що „прозріння” сталося внаслідок „Бориславської війни” в липні 1884 року, коли дійшло до погромів і міжетнічної ворожнечі: ні про яку класову солідарність чи спільність міжнаціональних дій не могло бути й мови. Одначе для Василя Стефаника тоді, очевидно, більше важив не цей, ідеологічний чи смисловий, аспект, а лише географічна „прив’язаність” героїв свого улюбленого письменника до Борислава.

На вибір нової гімназії вплинули й інші чинники. Важливим було вже те, що тут ще раніше знайшов „прихисток” його товариш Лесь Мартович. Зрештою, десь треба було закінчувати навчання. А директором Дрогобицької гімназії на початку 1890-х років був відомий освітньо-громадський і культурний діяч, публіцист і перекладач, колишній редактор журналу „Зоря” Олександр Борковський (1841–1921), який хоч і не схвалював надто радикальних дій своїх підопічних, зокрема їхньої участі у виборчих процесах, але й не заважав і боронив їх, де була змога.²⁴ У листі до Михайла Павлика майбутній новеліст писав: „Сегодня давал мені Борковский науку. Говорив про «Народ», про вас і Франка, казав, що дуже му ся подобає, лиш аби осторожно робити” (III, 24). Так само перша зустріч із ним – якихось п’ятнадцять хвилин розмови – викликала не просто задоволення, а навіть захоплення, що виражалися формою окличного речення: „він собі добрий директор!” (III, 23). Щоправда, на першому приємному враженні позначився, підсиливши його, той психічний – пригнічений і „хоробливий” – стан, у якому перебував тоді Василь Стефаник (див. вище). Однак і сам Олександр Борковський справив позитивне враження. А з часом, коли ще збагатився життєвим досвідом, поваги до цієї людини лише побільшало. Тому й радив Вацлаву Морачевському (1867–1950), коли той не міг знайти в Кракові відповідного до своїх знань і фаху місця роботи й перебрався у Львів, де ще не мав відповідного оточення, завперше познайомитися з цим „расовим народовцем 60-х років”. „Як хочете пізнати цікавого чоловіка і не дурного, то як будете мати час, зайдіть до редакції «Зорі». Там є мій давній директор Борковский”, – писав він у листі за листопад 1897 року, висловлюючи жаль („дуже баную”) „за тим часом, коли ми були разом”, тобто коли його адресат жив у Кракові (III, 126). Василь Стефаник висловлював готовність познайомити їх при нагоді, застерігаючи водночас, що не любить Львова і львів’ян: „Впрочім для мене Львів чужий – як чужа мені кузня, де куєся паскудні, лакеровані кліщики на панів, жидів і людей”. Олександр Борковський, як бачимо, становив приємний виняток в „чужій” його внутрішньому естеству і „паскудній” „кузні”, якою вважав Львів²⁵. І тоді, в Дрогобичі, поради й

²⁴ Хоча в одній із автобіографій, що її Василь Стефаник написав для советського видання, де без класових доміант годі було обійтися, читаємо: „Він заходив часто до нас з Мартовичем на квартиру і, бачивши, крім писань Франка та Драгоманова, ще цілу заграничну соціалістичну пресу, диспутував з нами, стараючися вибити нам з голови соціалістичні ідеї” (с. 231).

²⁵ Сказане аж ніяк не означає, що постає Олександр Борковського варто ідеалізувати. Саме він як редактор „Зорі” відхилив деякі твори Івана Франка („Муляр”, „Лель і Полель”) на тій підставі, що не побачив у них відповідності реальним обставинам, ба більше: „багато дечого є занадто фантастичне, з обставинами галицького життя незгідне, або й взагалі неймовірне” (Цит. за кн.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 380).

перестороги директора не були зайвими, якщо зважити на небезпеки, що чатували на його вихованців, і на деякі їхні необачні, чесно кажучи, вчинки: приміром, „Мартович серед шкільного року у восьмому класі прийшов до нього і заявив, що виступає з гімназії, бо йдуть вибори і треба агітувати”²⁶.

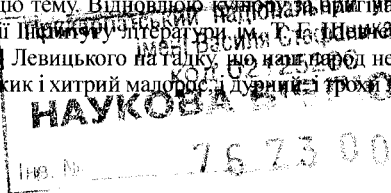
Іван Франко теж закликав гімназистів навчатися й облишити політику. „Учіться, лишіть політику, – казав він Василеві Стефаникові, коли проводжав до Ясениці Сільної після їхньої першої зустрічі в Нагуевичах і ночівлі на сні в столоді, – на якого вам біса її, якщо будете добре підготовлені, то тоді вибирайте” (с. 280). Очевидно, вже тоді Іван Франко відчував брак кваліфікованих агітаторів і політиків, неготовність національної еліти до роботи на державно-політичному терені через низьку освітню і професійну підготовку.

Очевидно, саме в такому руслі йшла розмова між Іваном Франком і Василем Стефаником, бо трохи пізніше у листі до Ольги Гаморак із Дрогобича останній міркує, „що треба ще доброї надуми, над ким тре ліпше робити, чи над мужицтвом, чи над сице рекомою інтелігенцією”. „Над мужицтвом” – з огляду на „складність” його психологічного портрету²⁷, а потреба „виобразування” інтелігенції диктувалася її низьким освітнім і культурним рівнем. Та щоби „студентові” взятися до роботи з „провідною верствою”, треба було насамперед „виобразувати свої сили інтелектуальні”, адже „коли б ми мали більше людей самостійно і добре виобразуваних, то і річ наша стояла би ліпше. А тепер кождий береся мужика вчити, хоть сам небагато розуму об’ївся...” (ІІІ, 25). Гадаю, не є перебільшенням, що на цих міркуваннях позначилися настанови Івана Франка.

Думка про навчання як головний обов’язок студентів була не новою і, певно, навіть не оригінальною. Окрім Івана Франка, її постійно висловлював студентам Михайло Драгоманов, який навіть виступав категорично проти того, щоб тих приймали в партію. Він особливо наполягав і постійно докоряв українським студентам (молодшому поколінню галицько-руських радикалів) за низький рівень їхніх суспільно-політичних знань. І Василь Стефаник добре знав його вимоги. „[...]Дуже мало знають суспільно-політичних наук, а за всякими агітаціями теряють і то врем’я, котрим могли б покористуватися в тих науках”, – цитуватиме він пізніше Левкові Бачинському рядки з листа Михайла Драгоманова (ІІІ, 32). Судячи з усього, інші докори та їх аргументи були не менше дошкульними і гострими: Василь Стефаник передбачав навіть, що після них „студентам (читай: „молодим” радикалам. – Р. П.) на з’їзд радикалів нічого являтися, а ліпше вчитися”. Вочевидь, подібні настанови Михайла Драгоманова подіяли, бо на черговому, IV з’їзді РУРП 15 липня 1894 року „студенти” не виявили належної наполегливості задля впровадження своїх рішень, а на позачерговий („попереджающий”), що відбувся на початку грудня того самого року у Львові, прийшло їх усього кілька осіб (детальніше див. у другому розділі роботи).

²⁶ Лозинський М. Лесь Мартович // Діло. – 1916. – 28 (15) січня. – С. 1.

²⁷ Упорядники й видавці листів Василя Стефаника, треба гадати, з контекстурних міркувань вилучили роздуми автора на цю тему. Відповідно культурознавчим тиском листа, що зберігається у Відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. С. Є. Шенка НАН України: „Мені аж тепер прийшли слова Єв[гена] Левицького на таку, що наш народ не дуже таке щось незнатищо, як каже Герасимович, наш мужик і хитрий малорос і дурний трохи тільки” (ІІІ, – Ф. 8. – № 86. – С. 2).

На користь саме такого тлумачення Франкових слів говорять і деякі інші факти. Є в доробку Василя Стефаника новела, що називається „Дід Гриць”. Прототипом головного героя²⁸ в ньому став один із провідників радикального руху на Покутті, відомий бесідник і приятель Івана Франка, селянин із Волчківців Грицько Запаренюк. На схилку свого віку герой, як і новеліст (твір написано в 1925 році і вперше надруковано в журналі „Червоний шлях”, 1926, № 2), згадує деякі факти зі свого минулого. Побіч із захопленням воістину титанічною діяльністю Івана Франка, силою його слова і думки²⁹, звертає на себе увагу ще й те, що автор „З вершин і низин” завжди перебуває в оточенні освіченої молоді – це є запорукою успіху. Така думка прямо формулюється в новелі принаймні двічі. Зі „вченими” у політичному і національно-державницькому вимірах дітьми розумнішають і їхні батьки, що позначилося на силі народного, і зокрема радикального, руху: „Гей, як вони всі покінчили школи – тоті наші діти, та як пристали до нас, як ми збилися до них до купи! Де, мопане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисячами, мощні та розумні” (с. 216).

А може, вже тоді Іван Франко інтуїтивно відчув, що цьому молодому хлопцеві судилося уславити своє ім'я, попри всю активність і зовнішню видимість суспільно-громадської діяльності, аж ніяк не на суспільному і не на політичному поприщі. Він із жалем неодноразово пізніше заявляв, що молодий талановитий автор рано покинув письменницьку працю задля інших життєвих потреб і приваб, а в усних розмовах, при особистих зустрічах, певно, теж заводив про це мову. У кожному разі на весіллі Василя Стефаника, що відбулося 26 січня 1904 року у Львові, де був шлюбним батьком молодого, він „проголосив прекрасний тост, в якому між іншим закликав, щоб Стефаник присвятив себе літературі, бо він, як ніхто, знає селянську душу, побут села, потреби селян”³⁰. І майже тоді у полеміці з Софією Русовою про „старе й нове в сучасній українській літературі”, він, може, й передбачаючи тривалу творчу мовчанку новеліста, констатував невтішну „новину”: Василь Стефаник „уперто мовчав весь рік”³¹ [35, 105]. А в надрукованій у 1907 році в німецькому журналі „Österreichische Rundschau” статті-огляді про українську літературу 1904–1906 років із сумом, наче в некролозі, писав: „Талановитий Василь Стефаник, якого чудові нариси з покутського життя багато разів перекладалися на німецьку, російську і польську мови, замовк по виході з друку своєї останньої збірки «Моє слово»”³². Це висловлювання подекуди слово в слово збігаються з висловом – сливе „лементом” – Михайла Коцюбинського (1864–1913). Той повсякчас

²⁸ Дехто з літературознавців вважає цей твір „спогадом-розповіддю” (див., зокрема: с. 358); якщо пристати на таке розуміння, то поняття прототипу відпаде само собою, а йтиметься власне про героя, хоча, на мою думку, „Дід Гриць” усе-таки виходить поза межі конкретного спогаду і заслуговує називатися повноцінною художньою величиною.

²⁹ Пор.: „Встає Франко з таким ясным чолом, як сонце, спокійно вчить нас, бо він все знає. Приповідає нам, що як кожний з нас посидить у креминалі за мужицьку справу, то вже ніколи нікого боятися не буде...”; „А як Франко прийхав до мене з молодими ночувати, то жінка, хоч як вічів не любила, але не торкотіла на мене в малі хагі, бо виділа, що наші молоді вчені були коло него такі щасливі ясні, якби він кожному поклав золоте колісце на голову. А я приперси до ясеня в саду та й кажу: «Осподи, ти звеселив світ свій цими звіздами, а нас, бідних мужиків, звеселив ти Франком. Будеш мати молитву мою за него щодня»” (с. 188).

³⁰ *Костацук В.* Володар дум селянських. – Ужгород: Карпати, 1968. – С. 137.

³¹ Насправді творча мовчанка новеліста на той час тривала вже довше. Адже більшість його творів, що ввійшли в збірки „Дорога” і „Моє слово”, датуються переважно 1900 роком.

³² Цит. за кн.: *Клиновий Ю.* Моїм синам, моїм приятелям. – С. 86.

із пієтетом ставився до покутського новеліста, випрошуючи в нього нові твори, і ніяк не міг змиритися з думкою, що Василь Стефаник проміняв перо письменника на парламентське крісло, тому роздратовано кидав: „Бо на чорта нам здалася його політика – нам потрібні його оповідання”³³.

Та це буде згодом. А поки що настанови Івана Франка, треба гадати, допомагали визначитися в житті. Як і „наука” Олександра Борковського. Саме завдяки цьому „звісному українцеві” обом покутським „батьрам” вдалося в 1892 році „здати матуру” – попри всі намагання інспектора Івана Левицького вигнати їх із гімназії.

Отож, зустріч „ученика” Дрогобицької гімназії Василя Стефаника з Іваном Франком, як випливає з пізніших свідчень першого, відбулася за безпосереднього сприяння матері його гімназійного товариша Тігермана³⁴. Згідно з написаною в 1926 році на прохання Івана Лизанівського (1882–1934) автобіографією (*Стефаник В.* Твори. – Х.: ДВУ, 1927. – С. 25–34), саме вона збудила своїми розповідями про славного земляка неспокій у душі молодого Василя Стефаника і бажання будь-що-будь особисто познайомитися з ним. „Між іншим говорила, що такої великої голови в цілій Австрії нема, що він міг би вже давно бути міністром, якби не соціалізм, якому він пішов на службу” (с. 273). Невдовзі по тому хлопець начебто й побачив його на дрогобицькій ринку, та не насмівився підійти. А сама зустріч і безпосереднє знайомство відбулися в околицях Нагуєвич, коли Іван Франко ловив руками рибу (чи раки) в потоці (там само).

Трьома роками пізніше (1929) в автобіографії, продиктованій троюрідному братові Іванові Стефаникові, що вчителював у Русові, і надрукованій аж у середині 50-х років минулого століття, новеліст деталізував цей важливий епізод свого життя і вніс у „сюжет” деякі корективи. Як з’ясувалося, привернули його увагу до постаті Івана Франка часті розмови в „тайнім товаристві гімназистів”, передусім розповіді трохи молодшого від нього (п’ятий гімназійний клас) Івана Макуха (1872–?). Останній сповістив, що письменник перебуває у вітчима в Нагуєвичах. Бажання хоча б побачити його здалека було настільки могутнім і тривким, що Василь Стефаник „занедбував все, що належало до школи” (с. 279). Виявилось, що Іван Франко, буваючи в Дрогобичі, полишав у Тігерманової „свої кошелі і клунки”. Відчувши „невимовний” інтерес паруб-

³³ Коцюбинський М. Твори: У 7-ми т. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 6. – С. 152.

³⁴ Вочевидь, це була мати чи принаймні якась родичка того Ісаака Тігермана, що про нього Іван Франко згадував добрим словом у статті „Мої знайомі жиди”. „Щойно в гімназії мав я нагоду пізнати ближче кількох шкільних товаришів-жидів, – писав він. – У першій черзі називаю Ісаака Тігермана. Це був найкращий математик у нашому класі й ішов через усю гімназію як один із найвизначніших учнів. Це була наскрізь шляхотна натура, щира й поважна у поведінці, при цьому з незвичайно ніжними почуваннями. Ніколи не дозволив він собі на грубий жарт або дотеп, у ньому не було ніякого сліду цинізму, як він виявлявся в найбільшій частині інших учнів, зокрема при пробудженні повноліття. Він тишився також у своїх шкільних товаришів, як і вчителів, загальною пошаною завдяки своєму знанню та своїй пильності, вчився приватно по-англійському й по-французькому та приготувався до купецького стану. Не знаю, чому пізніше він змінив цей план і пустився на правничу кар’єру. Коли осягнув ступінь доктора, став він адвокатом у Дрогобичі й помер там по кількох літах” (*Франко І.* Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах: Упор. З. Франко та М. Василенко. – Львів: Каменяр. – 2002. – С. 341). Іван Франко був у дружніх стосунках зі всією родиною Тігерманів. Зокрема, він листувався з Ісааковим батьком, навіть коли той перебрався до Відня, зблизився там з українським студентським товариством „Січ” і став, як сам не без жарту зізнавався, „міцним русином” (*Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. – С. 528).

чака до письменника, вона обіцяла повідомити, тільки-но той з'явиться в місті. Довго чекати не довелося: якось у вересні вона прибігла в гімназію і, викликавши на перерві Василя Стефаніка, повідомила, що „Франко є”. Та застати його тоді не вдалося. „Бідна Тігерманова” допомогла відшукати його на ринку. Однак несміливий і вкрай спантеличений гімназист не наважився підступити, а лише ходив містом за словутим поетом і революціонером назирці, поки той не поїхав у село. Саме тоді ввечері, дякуючи Тігермановій і розказавши про перебіг подій, він і почув: „Ай, який ви дивний чоловік, ви не знаєте Франка, він би вас і привітав, і приймив, і порадив. Боже, яка шкода цього чоловіка, такої голови нема в цілій Австрії. Він уже повинен бути міністром, а тепер сидить по креміналах, ходить обдертий, а жандарми не дають йому ані одного дня спокою” (с. 279). А в „найближчу суботу” Василь Стефанік вирушив до Нагуевич. Спочатку, власне, він вибрався до Ясениці Сільної зі своїм гімназійним товаришем Іваном Кобилецьким (1875–1944), що був родом з цього села, а звідси вже до Франкового „родинного гнізда”. Василь, може, й тепер не насмілювався б підступити, та від пастухів почув, що „Ясьо тепер ловить рибу в потоці”. Втікати було пізно та й незручно якось, отож він „себе запрозентував” і мусив носити торбу з рибою, аж поки її не набралось „повний кошіль”. Потім вони пішли до батьківської хати Івана Франка, познайомилися з сім'єю й обставинами життя господаря, їли приготовлену дружиною Ольгою печену рибу і бесідували на різні теми. Власне, говорив більше Іван Франко, виявляючи перш за все цікавість до настроїв у „гімназальному” середовищі та до особистих справ активного й допитливого юнака, а Василь Стефанік через внутрішнє зворушення („настрій захоплення і побожності”) „нічого не міг йому відповідати” (с. 280). Врешті, зрозумівши збентеженість хлопця і його душевний стан, господар узявся за свої справи („бавив діти і робив коректу збірки оповідань „В поті чола”), а Василь Стефанік переключився на розмову з „Франчихою” (1864–1941), що „розпитує про всячину, з нею я сміливіший” (там само).

Іван Кобилецький свого часу подав деякі нові штрихи до опису цієї зустрічі. Він теж, як і Василь Стефанік, переживав велике і нічим не заспокоюване бажання познайомитися з письменником. Щоправда, до того він уже „мав нагоду бачити Франка і з ним говорити”, а навіть отримав запрошення відвідати Нагуевичі, аби піти разом „по гриби та рибу ловити”³⁵. Сталося це в Дрогобичі, коли письменника стрічала дружина з дітьми, щойно він вернувся з Відня, де робив докторат. Тоді Іван Кобилецький був сливе в гарячці, повний переляку й збентеження і навряд чи насмілювався б говорити з відомим автором, але той знав його батька ще з Ясениці Сільної³⁶, а через зовнішню подібність хлопця до батька впізнав його і заговорив першим. Тоді й отримав запрошення зустрітися в Нагуевичах.

Хтозна, чи набрався б він відваги загостити до Івана Франка, якби не впертий і наполегливий у своїх домаганнях його гімназійний товариш. Обидва просто-таки марили зустріччю з автором повістки „На дні”, тому невдовзі й

³⁵ *Кобилецький І.* Дещо про Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 40.

³⁶ Із родом Кобилецьких доля пов'язувала Івана Франка віддавна. Ще в 1855 році дід гімназиста Івана Кобилецького, Іван де Годзюмба („з Годзюмбів”) Кобилецький, був дружою на весіллі Якова Франка з Марією Кульчицькою, батьків письменника. Родовід його детально висвітлено у кн.: *Горак Р., Гнатів Я.* Іван Франко. – Львів, 2000. – Кн. перша: Рід Якова. – С. 113–114.

вибралися в Нагуєвичі. Як знаємо, Івана Франка застали „голового в ріці”, де ловив чи то рибу, чи раки (у спогадах Кобилицького – „раки”). „Чоловіка з такою чудовою будовою тіла, як тоді був Франко, я ніколи потім не бачив”, – додав Іван Кобилицький³⁷. А потім була гостина у „великій білій хаті, в дуже гарнім положенню, з просторими господарськими будинками”, як характеризував помешкання письменника Василь Стефаник, смачна вечеря („на вечеру ми тої риби багато з’їли”) і не зовсім вдала „пробна” бесіда. „Так я *перший раз* *видів* (курсив мій. – Р. П.) і зазнайомився з Іваном Франком, з яким удержував ціле життя найдружніші взаємини і якого, може єдиного з українських великих письменників, найбільше любив”, – закінчував пізніше розповідь про цю важливу сторінку свого життя Василь Стефаник (с. 273).

Наведені слова не слід сприймати буквально, себто в тому сенсі, що до того часу він нічого не чув і не знав про Івана Франка і не бачив його. Принаймні кілька фактів примушують засумніватися в правдивості твердження новеліста. Хоча б тому, що в середовищі революційно налаштованої молоді це ім’я було, що називається, на вустах. Адже „повага Франка між молоддю [тоді] доходила до святості, – відзначав пізніше, у середині 20-х років ХХ ст. Іван Кобилицький, – його брошури, зокрема «Народ» та «Хлібороб», переховувано як які реліквії”³⁸. Важко припустити, щоб за такого ставлення молоді до Івана Франка Стефаник-гімназист не піддався загальній ейфорії і не шукав приводу для знайомства чи хоча б не пішов на зустріч громадськості з ним.

Тим паче – живучи в Коломиї, з якою доля пов’язала Івана Франка міцними узами. Був час, що він планував тут поселитися. Саме в околицях Коломиї (Яблунів) письменника вдруге заарештували на початку березня 1880 року і в судовій в’язниці й поліцейських арештах цього міста над Прутом він провів більше трьох місяців. Так відбулося його перше знайомство зі „столицею Покуття”. Настрої й переживання його межували зчаста, як це було і під час першого ув’язнення 1877–1878 років, із зневірою, що переходила деколи, особливо на початках, в апатію. Ці почуття знайшли своє художнє втілення в творах, що їх автор написав у в’язниці, зокрема деякі поезії з циклів „Веснянки”, „Картка любові” й „Вольні сонети”; тут він також докінчував поему „Ботокуди”, зробив чимало фольклорних записів, а пізніше, після виходу на волю, в одному з коломийських готелів (під час воєнних лихоліть 1944 року той будинок, що знаходився на теперішньому проспекті В’ячеслава Чорновола, № 39, був зруйнований) Іван Франко написав повістку „На дні”.

Свого часу Осип Маковей (1867–1925) гірко іронізував, що „дрогобицька тюрма [...] і львівська будуть на віки вічні славні в нашій літературі” з огляду на „так ласкаво подану нагоду” письменникові „збагатитися” життєвими враженнями³⁹. Висловлюючи таку думку, критик мав на оці лише „На дні” й 46 тюремних сонетів, що постали в творчій свідомості автора внаслідок його третього півторамісячного арешту 1889 року. Хоча, як на мене, в цьому переліку тюрем, що їх „звеличив” Іван Франко, не вистачає ще однієї важливої ланки.

Справді, „суспільно-психологічна студія” „На дні”, вперше була надрукована в серії „Дрібна бібліотека” (№ 14) в 1880 році з посвятою „громадському урядові богоспасасемого

³⁷ Кобилицький І. Дещо про Франка. – С. 40.

³⁸ Там само.

³⁹ *Semper magister et semper tiro*: Іван Франко та Осип Маковей / Упор., передмова, коментарі та пояснення слів Н. Тихолоз. – Львів, 2007. – С. 71.

міста Дрогобича”, і прийнято вважати, що відтворені в ній саме її реалії „з всіма її наставниками і підданими і з всіма її непоетичними прикметами”⁴⁰. Хоча подібне твердження потребує певних коректив.

Образ тюремної камери як суспільного дна зринав у свідомості письменника й раніше, про що свідчить його лист до Уляни Кравченко (1862–1946), написаний з Нагуєвич 12 червня 1884 року, якраз через сім років від першого арешту. „Д[ня] 12/VI 1877 р. повертав я до Львова по найщасливіших хвилях мого життя, по дорозі уложив план «Воа Constrictor», – а і в слідуючих днях написав першу частину, а за тиждень зістав арештований і зіпхнутий на *саме дно* (курсив мій. – Р. П.) нещастя, в таку бездну, о котрій тепер без дрожі і замирання серця думати не можу”, – ділився він сумними спогадами зі своєю адресаткою [48, 458]. Є всі підстави думати, що згадане „дно нещастя” не стало наслідком пізніших вражень чи творчих алюзій, а вкоренилося в пам’ять як „дивний” вибрик долі ще під час того першого арешту і наступного дев’ятимісячного тюремного досвіду.

Натомість у листі до Михайла Драгоманова (26 квітня 1890 року) Іван Франко відтворив деякі реалії того „дна”. „Дев’ять місяців, пробутих в тюрмі, були для мене тортурою. Мене трактовано як звичайного злодія, посаджено між самих злодіїв та волоцюг, котрих бувало в одній камері зо мною по 14–18, перекидувано з камери до камери, при ненастанних ревізіях та придирах (се, бач, за те, що я «писав», т. є. записував на случайном роздобутих карточках паперу случайно роздобутих олівцем пісні та приповідки з уст союзників або й свої вірші), а кілька тижнів я просидів в такій камері, що мала тільки одне вікно, а містила 12 людей, з котрих 8 спало на тапчані, а 4 – під тапчаном для браку місця. З протекції, для свіжого повітря, союзники відступили мені «найліпше» місце до спання – під вікном насупроти дверей; а що вікно задля задухи мусило бути день і ніч отворене і до дверей продувало, то я щорана будився, маючи на голові повно снігу, навіяного з вікна” [49, 245]. Погодьмося, що окремі деталі, починаючи з моменту ув’язнення молодого інтелігента і його побуту в середовищі злодіїв і волоцюг, безпосередньо перегукуються зі сторінками повістки „На дні”. Втім, навіть не це, як знаємо, було для Івана Франка „найтяжчою пробою”, а та атмосфера суспільного остракізму, яка витворилася навколо нього та його товаришів після виходу із тюрми. Однак – це вже тема іншої розмови. А зараз хотів би наголосити лише на тому, що „колективний портрет” тюремної камери, змальований у творі, має, далєбі, не одне, а декілька джерел, і у „вертикальному” зрізі він почав вимальовуватися перед внутрішнім зором письменника ще в часи його першого арешту.

Іншими словами, не без того, щоби в художній студії „На дні” відбилися враження і від поневірянь у коломийській судовій в’язниці й тутешніх поліцейських камерах. Адже в них письменник провів загалом 102 доби, тоді як у дрогобицькій тюрмі – менше доби чи, точніше, всього кілька годин. Наявні документи з точністю до хвилини дають змогу відтворити хронологію подій того дня⁴¹. Отож, 13 червня десь близько полудня Івана Франка, хворого і знесиленого, було припроваджено під конвоєм у Дрогобич і, як сам він зізнавався Михайлові Драгоманову, „тут впаковано [...] в яму”, а вже о 16 годині „того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціантом до Нагуєвич”. Та попри все саме цю, дрогобицьку „яму”, зізнавався там само письменник, „описано в моїй новелі «На дні»” [49, 247]. Зрозуміло, що ці слова, як і присвята, своєрідна візитна картка твору, не залишають сумніву в достовірності Франкових свідчень. Тим паче, що він був доскіпливим у дотриманні деталей власної біографії, а навіть вразливим, коли натрапляв на помилки у висвітленні свого життя. Пояснень згаданому твердженню може бути кілька.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Див.: Білінкевич І. Іван Франко на Станіславщині: Біографічно-краснзнавчі нариси / Вступна стаття, підготовка тексту і наукова редакція М. Васильчука. – Коломия: Вік, 2006. – С. 71–72.

Перше: у повістці „На дні” дійсно описано реальний простір дрогобицької тюрми, та „досвід” арештантського життя, що відчувається на кожній сторінці, в кожному рядку, звороті, слові твору, був значно ширшим і, сказати б, глибшим: основи його закладалися ще під час того першого, 1877–1878 років, ув’язнення й судового процесу, а „збагачення” новими настроями й переживаннями відбувалося вже в Коломиї; натомість дрогобицька „яма” лише увиразнила й „зцементувала” тюремні враження, що дало змогу сформувався художній концепції твору. Друге: дрогобицька тюрма настільки вразила умовами перебування в’язнів, аж сколихнула творчу уяву письменника і спричинилася до виникнення творчого задуму. Однак і в цьому випадку більше як тримісячна коломиїська „в’язнича одісея” не могла не відбитися в творі. Візьмуся твердити навіть, що „живий досвід” коломиїського ув’язнення повинен був стати вирішальним – зважаючи на близькість і безпосередність пережитого, коли психіка ще не встигла звільнитися від гнітючих вражень та емоцій, а художньо-творчий процес був у певному сенсі своєрідною психотерапією. До всього, „На дні” написано в екстремальних умовах, коли автор стояв, без перебільшення, на межі смерті. І третє: Іван Франко дуже часто не тільки відтворював факти власної біографії, а й творив свій життєпис (як, до речі, й Василь Стефаник).

Тому до названих Осипом Маковеєм „прославлених” в українській літературі Іваном Франком тюрм (дрогобицької і львівської) таки треба додати третю – коломиїську.

У тому ж готелі, де написано „На дні”, 17–18 червня 1880 року створено поезію „Чом так тривожно б’ється у мене серце в груди”, сповнену переживань над долею гімназистів Коломиїської гімназії („жертв тих шумних / Систем виховання, що, мов павук неситий, / Розп’яли сіть над ними”). Найбільше ж поета турбувала думка,

*Чи стане сил у вас кайдани ті порвати
І думков вольною до бою сміло стати,
До бою вічного, великого, що йде,
Круг нас і в нас самих? [2, 302]*

Іван Білінкевич вважав, що відповідь на це питання дав сам Іван Франко, написавши відразу після того (тобто десь 18–22 червня) тут-таки, в коломиїському готелі, поезію „Гімн” – „Вічний революціонер”⁴². У цьому контексті мене менше цікавить припущення дослідника про місце й обставини написання поезії, з якою незмінно асоціюється ім’я Івана Франка. Усе ж важко погодитися з думкою, що молодий вихованець Коломиїської гімназії Василь Стефаник, який, як знаємо, брав активну участь у таємному гуртку гімназистів, не знав поезії, адресованої не лише його попередникам, а й йому самому, адже в творі згадувалися й „парості новії, / Нові розсадники старих ладів” [2, 302]. Хоча про це можемо робити лише припущення. А як про доконаний факт скажу так: коломиїські гімназисти, які входили до таємного гуртка, мали товсті зошити, в які переписували твори своїх улюблених поетів, насамперед Тараса Шевченка. Не був винятком тут і Василь Стефаник. Його зошит складався з 120 аркушів лінійованого паперу в картонній оправі. Туди входили, зокрема, „Тюремні сонети”, „Вічний революціонер”, „Каменярі”, „Новітні гайдамаки” і „Мамо-природо...” Івана Франка. Свій зошит Василь Стефаник, разом із Василем Равлюком, з яким спільно мешкали на вул. Мнихівці в листоноші

⁴² Детальніше про коломиїський „тюремний” доробок Івана Франка, як і про обставини його арешту й в’язничі митарства, див.: *Там само.* – С. 51–80. Обґрунтування гіпотези про коломиїське „походження” поезії „Гімн” див. на с. 75–76.

Луцького, тримали в дупластях вербах при кінці городу⁴³. Переписаний текст „Гімну” в „підпільному зошиті” Василя Стефаника може слугувати підтвердженням чи принаймні натяком, що він, можливо, дещо чув і про історію написання цього твору, як і про деякі інші коломийські „будні і свята” Івана Франка.

Адже майже з перших днів перебування Василя Стефаника в місті сюди зчаста загостив письменник. Уже наприкінці першого року навчання Василя Стефаника в гімназії, 7 серпня 1884 року, у Коломиї в головному залі колишньої етнографічно-господарської виставки на Затишку (нині Музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського) відбулося друге студентське віче. А за день до того, 6 серпня, в Коломиї спинилася студентська ватага зі Львова – учасники мандрівної групи містами і селами Станіславщини, між якими був й Іван Франко. Місту над Прутом поет присвятив окрему „картку” своєї „Українсько-руської студентської мандрівки літом 1884 р.”⁴⁴. „Мандрівники”, звичайно, приєдналися до масового заходу, а ймовірно навіть, що вони так спланували свій маршрут, аби прибути в „столицю Покуття” якраз до віча. На ньому Іван Франко виступав у справі організації літературно-наукового журналу. А ввечері того самого дня в залі „Галицького готелю” (нині ріг проспекту В'ячеслава Чорновола й площі Тараса Шевченка) учасники студентської мандрівки організували музично-декламаторську вечірку⁴⁵. Певна річ, що тоді Василь Стефаник ще не вирізнявся активністю з-поміж своїх однолітків (студентів, гімназистів). Але така гучна для Коломиї подія, на яку з'їхалася вся місцева та сільська інтелігенція (саме тут Іван Франко уперше познайомився з Наталією Кобринською (1851–1920), що стало початком організації жіночого руху, тут він зустрівся після п'ятирічної перерви з Ольгою Озаркевич (Рошкевич) (1855–1935), своєю колишньою нареченою; була присутня на цьому вічі також Софія Морачевська (1866–1925), в майбутньому сердечна приятелька Василя Стефаника і „пані, що навчила мене

⁴³ Детальніше про це див.: *Костацук В.* Володар дум селянських. – С. 28–29.

⁴⁴ Упорядники й редактори (або й цензура) Франкового Зібрання творів у п'ятдесяти томах, очевидно, з кон'юнктурних міркувань насильно „вирвали” цей фрагмент „Українсько-руської студентської мандрівки літом 1884 р.”. З огляду на це відновлюю купюру за першодруком (уперше цей твір надруковано окремою брошурою в тому самому році накладом студентського комітету):

*Витай, живописно розлога отсе
Над Прутом столиця Покуття!
Багато такого ще кров твою ссе,
Що варто покути і пруття!*

*Жиди тут панують, жидівська тьма
Йде звідси аж в Раду держави!
Покуття в тім видно, що жид прижима
Християн по кутах попід лави.*

*Чи вмере, чи здвигнеться тутешня Русь?
Чи люд просвітиться тутешній?
Хто зна! Важно те, що друкар Білоус
Видає рік у рік „Лист небесний”.*

*Та я вірю, що й тут наша Русь не вмере.
Розвіється птьма помалу,
Бо й тут в щирих серцях ще тліє святе
Огнище ідеалу.*

⁴⁵ Детальніше див.: *Білінкевич І.* Іван Франко на Станіславщині. – С. 71–72.

любити Русів і правду в собі"⁴⁶), навряд чи могла пройти для нього непомітною. Тим більше, що якраз десь тоді, як припускають, Василь Стефаник познайомився з Анною Павлик⁴⁷. Вона мешкала неподалік від будинку, де він винаймав квартиру, і жила зі скупого швацького зарібку. Безперечно, що в процесі спілкування („Я її приносив воду до хати, бігав за молоком, чим міг, то прислужувався. Для мене вона була чимось найкращим в моїм злидненім життї” (с. 277)) Анна Павлик, яка на судовому процесі 1877–1878 років проходила разом з Іваном Франком та своїм братом „за соціалізм”, не могла не поділитися своїми спогадами і враженнями про ідейного соратника і побратима „по процесі”, в якого, до всього, була закохана. Своїми розмовами, власне, і могла прищепити інтерес до постаті і творчої особистості Івана Франка.

Зваживши на ці й подібні дані, можемо погодитися з думкою Василя Лесина, що „вже у 80-ті роки, з часу вступу до коломиїської гімназії (нагадаю, що навчатись у ній хлопець почав із вересня 1883 року. – *Р. П.*), Стефаник слідкував за кожним новим твором Франка та за періодикою, яку він видавав”⁴⁸. Головним аргументом такого переконання вчений називає якраз знайомство майбутнього новеліста вже на початку гімназійного життя із Анною Павлик – „такою панною, що не вірить ані в Бога, ані в церкву, що ніколи не молиться, що хоче панів вирізати, одним словом – страшна жінка” (с. 277). Так само родич письменника і його чи не найкращий донині біограф Василь Костащук стверджував, що Василь Стефаник ще в коломиїській гімназії „мав гаряче бажання пізнати Франка, до якого носив уже в серці велику пошану і любов”⁴⁹. А в своїх автобіографіях сам він згадував, що в бібліотеці їхнього таємного гуртка молоді були твори цього письменника. Та й син новеліста, Юрій, стверджував, що „з творами і діяльністю Франка він зустрівся набагато раніше, десь коло 1886 року”⁵⁰. Очевидно, Юрій Клиновий знав якісь додаткові, невідомі нам факти про це, тому мав достатньо підстав для таких тверджень. А в наступному, 1887 році, вийшла збірка „З вершин і низин”. Захоплений красою й силою її поетичного слова, голова таємного товариства прогресивних гімназистів у Станіславі „Поступ” Денис Лукіянович відразу ж прочитав доповідь про неї на зборах тамтешньої молоді, а невдовзі по тому – у Коломиї (цю збірку йому було надіслано, до речі, у вересні саме з Коломиї Товариством народних спілок). Як згадував згодом сам доповідач, там „гімназисти не були зорганізовані, проте сходились під проводом Стефаника і Мартовича на літературні та політичні гутірки”⁵¹. Нічого й доводити, що цю літературну зустріч організували теж вони.

⁴⁶ Василь Стефаник називав її єдиною „образованою жінкою”, що йому випало бачити в своєму житті („а читав Ковалевську”) (див.: III, 67). Ця перша жінка-медик в Австро-Угорщині викликала щирий подив і захоплення також у Франка. Як свідчить її лист до Ольги Кобилянської, письменник два місяці перед зустріччю в Коломиї був присутній разом з деякими іншими діячами української культури при її складанні іспиту зрілості у Львові. „[...] Було багато людей, між ними Нечуй-Левицький, Кониський з дочкою, Белей і Франко”, – писала вона 19 червня 1884 року (цит. за ст.: *Погребенник Ф.* Без цензурних купюр. – С. 155).

⁴⁷ Див.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 11.

⁴⁸ *Лесин В.* Іван Франко і Василь Стефаник. – С. 268.

⁴⁹ *Костащук В.* Володар дум селянських. – С. 33–34.

⁵⁰ *Клиновий Ю.* Моїм сином, моїм приятелям. – С. 43.

⁵¹ *Лукіянович Д.* Мандрівки Івана Франка по львівських квартирах // Спогади про Івана Франка. – С. 566.

Ба більше – є підстави гадати, що молодий і цікавий до всього гімназист уже бував на зустрічах з Іваном Франком. На користь цього може служити, зокрема, листівка, яку Василь Стефаник спільно з Лесею Мартовичем надіслали в редакцію часопису „Товариш”, тобто Іванові Франку, бо саме він розпочав видання цього збірника влітку 1888 року задля об’єднання демократичних письменників Галичини (на жаль, вийшов усього лише один його номер⁵²), з проханням висилати для них „Вашу газету” (див.: III, 23). Роком пізніше, у вересні – жовтні 1889 року, відразу після виходу в Чернівцях під криптонімом Л. М. книжечки-метелика „Нечитальник”, вони надіслали її у Львів з таким дарчим надписом: „Високоповажному добродієві Іванові Франкові – В. Стефаник, вид[авець], Л. Мартович, автор”⁵³. І якщо перший вчинок мало про що говорить, то другий – уже більше вагомий для нас: навряд чи без попереднього знайомства вони, зовсім невідомі в літературних колах до того часу юнаки, зважилися б на такий крок. А в першому ж „трохи хоробливого” листі з Дрогобича до Ольги Гаморак, передаючи свої не вельми приємні враження від нового міста і його обстановки, Василь Стефаник писав: „Коби-м тут узрів того кривого із Спільки⁵⁴, то ліпше би-м ся утішив ним тут, як Франком в Коломиї” (III, 24). Напрошується сам собою висновок, що тоді він уже мав нагоду „узріти” Івана Франка в Коломиї, і спогад про це навіював приємні почуття („тішився”). Справді-бо, важко припустити, щоб він лише теоретично, не будучи знайомим з письменником чи хоча б не бачивши його ні разу в місті, висловлював свої захоплення, які могла викликати така зустріч.

І ще одна, може, найголовніша підстава „не вірити” Василеві Стефанику, що вперше він побачив автора „Вічного революціонера” лише в Науєвичах влітку 1890 року. У науковій літературі про Леся Мартовича часто згадується епізод з їхнього спільного з Василем Стефаником коломиїського гімназійного життя: якось на засіданні таємного товариства „делегат зі Львова” прочитав доповідь про „духовні скарби українського народу”. Вона, за спогадами Василя Равлюка, закінчувалася закликком: „Ідіть у народ і добувайте з його душі ті скарби: наше Наукове товариство ім. Шевченка видрукує їх, і ми покажемо світові, що ми не бездушна маса етнографічна, а старий культурний нарід...”⁵⁵

⁵² Тут не місце заглиблюватися в питання про причини занепаду „Товариша”. Зазначу лише, що головною з них стали непорозуміння й чвари, які намітилися між двома поколіннями галицько-українських радикалів („старшими” і „молодими”) ще до організування їх у партію. Так пояснював справу, зокрема, Осип Маковей у своєму „Дневнику”. „Молоді”, або „наші крикуни” („горлачі”), як називає їх автор (В’ячеслав Будзиновський і Кирило Трильовський), після виходу в світ першого номера журналу, „напосілись” на Івана Франка, аби „відобрати від нього” цей друкований орган, мотивуючи своє бажання тим, що „Товариш” „преці орган молодіжі, там повинні бути переважно праці молодих людей” (*Semper magister et semper tiro*: Іван Франко та Осип Маковей. – С. 54.), – і таки добилися свого. Та ні фінансово, ні з сучасного редакторського погляду вони не зуміли організувати справу, і „заповіджене” друге число журналу читачі не побачили. Іншу версію цього епізоду подавав В’ячеслав Будзиновський (Див.: *Будзиновський В. Автобіографія* // Будзиновський В. Як чоловік зійшов на пана. – Львів, 1937; *Будзиновський В. Історія національної думки на тлі моїх споминів* // Новий час. – 1934. – № 123. – 6.VI).

⁵³ *Погребеник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 18.

⁵⁴ Упорядники листів письменника припускають, що йдеться, найімовірніше, про „кривого” Ілярія Герасимовича, члена радикальної партії, що був головою гуцульської ремісничої спілки в Коломиї (III, 257).

⁵⁵ *Равлюк В.* Леся Мартович: Спогади з шкільних років // Радянська література. – 1940. – № 5. – С. 155.

Тим „делегатом зі Львова” був якраз Іван Франко. Можливо, що Василь Стефанік з якихось причин не був присутній на тій зустрічі. Та ймовірно, що він разом з іншими гімназистами захоплено ковтав слова іменитого письменника про потребу записувати народнопоетичні перла. Але тоді через надмірну вроджену сором’язливість він не насмівся виділятися з-поміж однолітків і підступити ближче („зарепрезентувати себе”). Хоч нема сумніву, що таке бажання було. Цілком можливо навіть, що саме коломийські враження викликали нестримне прагнення ближчого знайомства з Іваном Франком.

Йдеться про те, що багато тверджень Василя Стефаніка, зокрема в листах, спогадах чи приватних розмовах, не можна сприймати дослівно. Художня обдарованість його була настільки могутньою й невгавучою, що навіть власний життєпис він творив дуже часто за законами художньої творчості⁵⁶. Отож і його мовні звороти на кшталт „уперше побачив” треба розуміти як факти чи бажання *ближчого, особистого* знайомства.

Безперечно одне: перша зустріч справила могутнє враження і мала визначальний вплив на подальшу долю Василя Стефаніка. Тоді ж зав’язалися на довгі роки тісні, сливе приятельські і дружні стосунки. Свого найповнішого вияву, що так скажу, апофеозу вони сягнули, коли Василь Стефанік виступив зі своїми першими оповіданнями й новелами, а Іван Франко відразу розгледів у ньому рівний собі талант, а, може, навіть більший („намісника”). Та основи подібних стосунків закладалися, ясна річ, раніше: починаючи від першої зустрічі і знайомства.

Нічого дивуватися, що в роки дрогобицького побуту навіть зошити Івана Франка зі шкільними завданнями привернули його увагу. Впорядковуючи архів Олександра Борковського чи – інша версія – „старі папери конференційної зали гімназії” (за вказівкою останнього), допитливий юнак виявив ті папери і, як свідчить Іван Кобилецький, „показував товаришам”⁵⁷. „В цім зшитку були дві задачі, що зробив Франко. Одна була написана віршем аж на кільканадцять сторінок разом з нотою „Рієкніє” [гарно – польськ.]”⁵⁸. Цей „зшиток” тривалий час зберігався в Василя Стефаніка. У листі від 14 липня 1921 року до Івана Кобилецького, що саме готував до п’ятої річниці з дня смерті Івана Франка збірник його літературної спадщини і сподівався віднайти в тих паперах потрібні йому матеріали, він підтверджував, що має „шкільний зошит Франка” з таким написом на обкладинці: „Задачі польські, частина друга”. У ньому був другий акт „Югурти”, „віршованої драми на 26 листів дрібного письма по обох сторонах”, як писав новеліст у тому листі, обіцяючи зберігати „названий зошит у себе”, поки „не буде існувати спеціальний інститут Франка в Галичині чи то на В[еликій] Україні”⁵⁹. Певно, про той самий зошит ідеться і в листі до Кирила Студинського (1868–1941), якому писав: „Можу Вам післати зшиток його польських задач з VI кл. гімн[азії] в Дрогобичі. Перечитавши, віддасте той зшиток до бібліотеки Т[оварист]ва ім. Шевченка”⁶⁰. На жаль, натрапити

⁵⁶ Детальніше про це див. у моїй статті: *Піхманець Р.* Листи Василя Стефаніка як джерело вивчення його життя і творчості // *Парадигма*. – Львів, 2004. – Вип. 2: Ювілейний збірник на пошану Любомира Сеника. – С. 191–228.

⁵⁷ Цит. за кн.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаніка. – С. 25.

⁵⁸ *Кобилецький І.* Дещо про Франка. – С. 41.

⁵⁹ Цит. за кн.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаніка. – С. 261.

⁶⁰ *У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941).* – К.: Наукова думка, 1993. – С. 471.

на його слід не вдалося. Зате у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігаються інші подібні матеріали.

Дефініцію „задачі” стосовно згаданих паперів, певна річ, не слід сприймати в прямому значенні цього слова – як математичну величину. Про це говорять їхній зміст і належні до цього слова означення, наприклад: „Задачі руські”. Інакше кажучи, йдеться про учнівські вправи з рідної (а так само – польської чи німецької) словесності. У тому зошиті натрапляємо на такі теми, як „Опис літа”, „Опис зими”, „Опис пожегу”, „Хосен води” і т. ін. Однаково вільно володів юнак поетичною і прозовою формами. У віршуванні перевагу надавав народнопісенним ритмам (т.зв. колядковий і коломиївковий вірші). На окремих сторінках трапляються елементи художньої образності й виразно проступають сліди творчої уяви. Зрозуміло, що під шкільними завданнями в тих зошитах стоять оцінки вчителів Дрогобицької гімназії.

Сам Іван Франко вважав, що ті його вправи „попропадали чи то в мене самого, чи між добрими людьми”, і був проти того, щоб їх коли-небудь „виносити на денне світло” читацької уваги. „Мені не жаль тих плодів молодечої фантазії, і я не бажаю, аби хтось колись, знайшовши дещо з них, подав їх до друку”, – писав він у „Передньому слові” до збірки „Із літ моєї молодості” (1914) [3, 281]. Однак вони все-таки побачили світ. Мабуть, не ті, що їх мав у своєму розпорядженні Василь Стефаник, а інші. У 1935 році вдова професора Івана Верхратського (1846–1919), гімназійного вчителя Івана Франка, передала Науковому товариству ім. Шевченка у Львові окремий зошит із шкільними вправами талановитого гімназиста 4-го класу, який зберігався в архіві її чоловіка.

Ті „шкільні задачі” були написані під впливом різних чинників. За спостереженнями Володимира Дорошенка (1879–1963), підставою творчих завдань „Опис літа” і „Хосен води” стала шкільна лектура, а „Опис пожегу” ґрунтується на основі власних спостережень⁶¹. Оповідання „Іван Зубильник” (надруковане в першому томі „Літературної спадщини” Івана Франка, Київ, 1956. – С. 33–38) учень 7-го класу написав під впливом почутої історії, про що зізнається наприкінці розповіді: „Сей випадок, о котрім міні люде недавно сказали, – бо се правдивий випадок, – так мене заняв, що я не міг добрати ніякої відповіднішої мисли, і що-м мав на гадці, те-м мусів вповісти”⁶². Цікаво, що деякі елементи з тих ранніх спроб трапляються пізніше в художніх структурах Івана Франка. Скажімо, опис пожежі й буревію в селі нагадує картини повістей „Борислав сміється”, „Захар Беркут”, „Великий шум” та ін., а перші ж рядки „Івана Зубильника” „відразу викликають асоціацію з першою повістю Івана Франка „Петрії і Довбушуки” (1875–1876)⁶³. У згаданому томі „Літературної спадщини” Івана Франка опубліковано також його „задачу домову” під назвою „Як старого дуба не нагнеш, так старого чоловіка не навчиш” (С. 40–48), в якій порушувалися деякі політичні і соціальні мотиви визвольної боротьби українського народу („Підіймись із могили, духу праведного сина // Волі святої, духу Кравченка-гетьмана, а дума // З моєї груди сильним голосом розносе, // Наливайку, о тобі!”⁶⁴), що їх можна вважати першим кроком на шляху до художнього освоєння деяких історичних сюжетів у збірці „Баляди і розкази” (1876).

Значачу, що молодий Франко-гімназист охоче й залюбки виконував подібні завдання. Тому й оцінки та репліки вчителів були відповідними. Скажімо, після „Опису зими” Іван Верхратський написав: „Пильність заслуговує на похвалу”, – а вердикт щодо „Опису

⁶¹ Дорошенко В. Шкільні задачі Івана Франка // Вісник. – 1936. – Т. 3. – Кн. VII/VIII. – С. 540–541.

⁶² Франко І. Літературна спадщина. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1956. – Вип. 1. – С. 38.

⁶³ Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – Нью-Йорк; Джерзі Ситі: Свобода, 1968. – С. 59. Про окремі паралелі в учнівських „задачах” Івана Франка та його художніми творами детальніше див.: Там само. – С. 57–60.

⁶⁴ Франко І. Літературна спадщина. – Вип. 1. – С. 48.

пожару” був дещо інший, хоча й значущий: „... можь си було погадати, що то істине пекло, в котромъ ся грѣшни души карають”⁶⁵. Та не лише це свідчило про хист молодого Івана Франка до виконання творчих завдань. В одній зі своїх автобіографічних нотаток він щиро зізнавався, що в гімназійні роки „заробляв” – не гроші, щоправда, а книжки, які для нього вже в ті роки важили набагато більше – дещо своєрідним способом: для своїх неохочих або й нездібних до подібної роботи товаришів він „вироблював письменні задачі” – до п’яти чи навіть більше, „не занедбуючи власної науки”. Причому всі вони були настільки вдало виконані „і всі так відмінні одна від другої, що вчитель не пізнав, що се чужа, а не ученикова робота” [39, 40].

Таке своє захоплення, шанобливу повагу і любов до Івана Франка намагався прищепити Василь Стефаник й іншим – де лише була змога. А заразом, завдячуючи силі художнього слова автора „Мойсея”, і прилучити їх до національного письменства, до всього українства врешті-решт. Зокрема, „через” Івана Франка й завдяки Василю Стефанику стала українською письменницею Катря Гриневичева (1875–1947). Початок цій історії було покладено десь у січні-лютому 1894 року, а може, навіть раніше⁶⁶. Українська студентська „Академічна громада” влаштувала тоді шевченківський концерт у Кракові. Організатори його вдалися до деяких хитрощів і побіч із творами Тараса Шевченка спробували виголосити й деякі поезії Івана Франка, зокрема його „Каменярі”. Декламувати цю поезію випало молоденькому рум’янощокому дівчаті („не ледве дитина іще”), котра, проте, вже готувалася до заміжжя, Катрі Банахівні. Та вихована в польськомовному середовищі, вона не вмiла читати українською, зовсім не орієнтувалася в українській культурі і ніколи нічого не чула про Івана Франка. Тому Василеві Стефаникові довелося переписати текст „Каменярів” латиницею, „намітити” наголоси, оскільки вони суттєво різняться від наголосів у польській мові, а передусім ознайомити її з особою автора. Треба гадати, що слова „чорнокудрого” юнака звучали натхненно й переконливо. „Його повість про те, як Франко терпів за свою ідею та, опущений душевно, карався громадським остракізмом, тяганий по в’язницях, голодний й безхатний, зробила на мене глибоке вражіння”, – згадувала пізніше Катря Гриневичева⁶⁷. А потім відбулося знайомство із творчістю письменника. Це була книга „В поті чола”, коректуру якої Іван Франко робив якраз тоді в Нагуєвичах, коли до нього завітали Василь Стефаник та Іван Кобилецький. Для дівчини це була перша українська белетристична книга. „Схилені над столом, ми обговорювали її, себто Стефаник говорив, я обережно слухала”⁶⁸. Твори Івана Франка справили на вразливу дівчину ще більше враження: викликали слова захоплення „над рядками, повними божеського поетового милосердя”, сльози („я плакала росами очарованих сліз”). Захоплена красою і силою художньої думки письменника та його духовною величчю, дівчина „поклала собі в той час обіт при майбутній

⁶⁵ Детальніше див.: *Зотиков О.* У присутності Франка // *Україна молода*. – 2006. – № 155 (2942). – 26 серпня. – С. 14.

⁶⁶ Сама письменниця датує свою зустріч із Василем Стефаником груднем 1894 року (Див.: *Гриневичева К.* Зустрічі з поетом // *Спогади про Івана Франка*. – С. 150). Однак відомо, що організований краківською філією товариства „Просвіта” шевченківський концерт, на якому Катря Банахівна декламувала „Каменярі”, відбувся в березні цього року. Отож якщо зустріч відбулася справді в грудні, то це могло бути в 1893 році.

⁶⁷ *Гриневичева К.* Спомини (І. Франко) // *Спогади про Івана Франка*. – С. 140.

⁶⁸ *Василь Стефаник* у критичі та спогадах. – С. 288.

у Львові зустрічі з Франком побожно поцілувати його руку”⁶⁹. На що Василь Стефаник резонно зауважив: „Що ж? Це буде нещоденний привіт, і ви, львівська пані, введете новий, похвальний звичай шанувати письменників”⁷⁰.

А на шевченківському концерті в березневі дні 1894 року, вийшовши на естраду, Катря Банахівна почала: „«Каменярі», поезія Тараса Шевченка”. „Так треба було робити, – пояснював пізніше Василь Стефаник, – через каноніка о. Борсука і його сорудника Козловського”, „бо що вільно Шевченкові, того не вільно Франкові” (с. 293). І хоча „виголошенню” декламаторки, на думку „репетитора”, „недоставало сили”, публіка була дуже вдоволена, та й весь концерт „випав на славу”⁷¹.

Можна зрозуміти захоплення і душевний трепет юнака від знайомства зі знаменитим письменником. Мине майже тридцять років, а він все ще не міг вибратися з „чарівного полону”. „З довгого мого життя про минуле я маю моїм приятелям честь донести, що був безгранично щасливий, коли приймав я, як учень, вказівки і поради від Івана Франка... Я був найщасливіший тоді, коли я сидів коло нього і слухав його”, – згадував він на схилку свого віку⁷². Вдруге подібне душевне зворушення й внутрішній неспокій він пережив, коли Іван Франко в 1898 році на сторінках чеського журналу „Slovanský Přehled” назвав його „дуже талановитим та оригінальним письменником” [41, 87]. А був він тоді автором всього лише семи художніх творів.

Втім, внутрішній трепет супроводжував Василя Стефаника при зустрічах з Іваном Франком, поза всяким сумнівом, завжди. У споміні „Каменярі”, написанім в останній рік свого життя – у ньому йдеться про той складний і драматичний період у житті письменника, коли він зазнавав усіляких цькувань і переслідувань з боку поляків після появи статті „Ein Dichter des Verrathes”, тобто більш ніж через п’ять років після знайомства, – він узявся навіть пояснювати природу й характер своїх почуттів, зрозумілих, однак, і без пояснень: „Я був чоловік ще молодий та дуже несміливий і без ніякого публіцистичного хисту, а до того велика пошана до нашого найбільшого поета мене дуже пригнічувала” (с. 289). Тому природно, що Василя Стефаника однаково добре знали Франкова дружина і його діти, з якими він трохи „сміливішав” і в яких знаходив порятунком від отого внутрішнього заціпеніння, викликаного близькістю великого поета і зної в суспільстві людини. Про дітей я згадав не випадково, бо (крім ігор та гостинців) деякі твори новеліста, як, приміром, „Мамин синок”, належали до їх улюбленої лектури. В одному з листів до Ольги Гаморак (травень 1899 року) писав, що цей твір „всі його (Франкові. – Р. П.) хлопці [...] знають напам’ять”⁷³.

Існує, щоправда, ще одна версія знайомства молодого Василя Стефаника з Іваном Франком, яку, однак, навряд чи можна сприймати як достовірну. І походить вона теж, судячи з усього, з вуст самого новеліста, а переповів її

⁶⁹ Гриневичева К. Спомини (І. Франко). – С. 140.

⁷⁰ Гриневичева К. Зустрічі з поетом. – С. 150.

⁷¹ Василь Стефаник у критиці та спогадах. – С. 288.

⁷² Ці слова взяті з чорнового, повнішого варіанту статті-спогаду „Трохи автобіографії”, що її новеліст продиктував троюрідному брату Іванові Стефанику для спеціального номера газети „Громадський голос” з нагоди 60-річчя від дня свого народження. Цит. за кн.: Лесин В. Василь Стефаник – майстер новели. – С. 23.

⁷³ Цит. за кн.: Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість – С. 131.

Михайло Рудницький (1889–1975) у книзі спогадів „Письменники зблизка”. За цим виданням, вони „вперше познайомилися” нібито в друкарні, де, як нарадили друзі, „найпевніше” можна було застати Івана Франка. Причому автор „Камінного хреста” відразу зізнається, що не мав тоді до нього „якоїсь спеціальної справи”, а лише „було бажання почути його голос, почути щось нове для мене, селяха”⁷⁴. Тоді вони з ініціативи Івана Франка нібито довго бродили містом, опинившись аж на Високім Замку. У Василя Стефаника склалося враження, що письменник на природі „трохи хотів відпочити від [...] літератури”. „Франко часто відвідував різні закутини в околиці Львова, куди так рідко заходили інші жителі міста”⁷⁵. Цю думку Михайло Рудницький подав „зі слів” Василя Стефаника (глава в розділі про Івана Франка називається „Що згадував Василь Стефаник”), отож не буде перебільшенням гадати, що мандрівки в „околиці Львова”, як і в „чарівні місця” на природі, яких дуже багато знав Іван Франко, вони здійснювали спільно. Особливо ж – якщо зважити на перше речення Василя Стефаника з його спогаду „Каменярі”: „Я *все* (курсив мій. – Р. П.), коли вертав з Кракова додому, вставав у Львові відвідати Івана Франка...” (с. 289). Дуже вразила під час тієї „першої зустрічі” Василя Стефаника широта Франкових зацікавлень, зокрема його інтерес до соціально-побутових умов життя його русівчан. „Скільки у них землі, чи є хліб, чи багато дітей у селі, чи ходять вони до школи...” – все допитувався й допитувався письменник. „Все це я знав, – зізнавався кількома десятиліттями пізніше Василь Стефаник львівським друзям, – але дуже дивно те, що мені ніколи не приходило в голову, що такі факти можуть мати значення для когось, хто живе у Львові і має стільки справ, як Франко”⁷⁶.

Знаючи характер стосунків Івана Франка з Василем Стефаником, треба гадати, що така зустріч могла відбутися – і, очевидно, таки відбулася. Але була вона не першою або ж першою у Львові. Про це свідчить хоча б такий епізод: Іван Франко, на здивування Василя Стефаника, зразу „пізнав його”⁷⁷. Важко припустити, щоб звісний не лише в Галичині письменник „пізнав” невідомого хлопця і першим виявив зацікавлення його особою. А помилка в спогадах Михайла Рудницького могла закрастися зі зрозумілих причин. Адже й Василь Стефаник (з чого починає свою розповідь автор) „мав сумніви” навіть щодо року їхнього знайомства і шкодував, що „не мав звичку записувати”. Та й Михайло Рудницький писав свої спогади принаймні на 30 років пізніше від подій, про які йшлося. І, як впливає з багатьох опосередкованих даних, належать ці свідчення Василя Стефаника ще до написання автобіографій у середині 1920-х років, коли взявся хоча б частково систематизувати і впорядкувати „закартки” своєї пам’яті.

Відтоді – і це вже не викликає сумніву – зустрічалися зчаста в різних місцях Львова: в Івана Франка вдома, в редакціях, у друкарні, в кав’ярнях... Разом мандрували містом, заглядаючи в найвіддаленіші його „закутини”, на базар, у бібліотеку, бесідували про літературу і про всяку всячину або ж просто мовчали, обмірковуючи кожен своє. Переважали саме такі форми безпосеред-

⁷⁴ Рудницький М. Письменники зблизка (спогади). – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1958. – С. 20.

⁷⁵ Там само. – С. 21.

⁷⁶ Там само. – С. 22.

⁷⁷ Див.: Там само. – С. 21.

нього спілкування; листувалися між собою зрідка. Тих листів було так мало, що з часом про них зовсім забули. І в середині 1920-х років Василь Стефаник переконував Кирила Студинського, що він „з Франком ніколи не кореспондував, тому що, все переїздячи Львів, устно з ним перебалакував свої пляни і надії”⁷⁸. Хоча збереглося кілька його листів до автора „Мойсея”, та вони короткі й майже нічого не дають для розуміння їх взаємин⁷⁹.

Іншим імовірним місцем їхніх зустрічей могла бути Коломия. Промова Івана Франка в цьому місті на другому студентському вічі 7 серпня 1884 року стала одним із перших публічних його виступів на Станіславівщині. Значно побільшало їх після заснування в жовтні 1890 року Русько-української радикальної партії. А в липні 1893 року в Коломиї відбулися перші збори масової політичної організації селян-радикалів „Народна воля”. Саме на них Івана Франка обрано головою цього товариства, а в своєму виступі на зборах він заявив, чи не вперше відкрито, про свою незгоду із соціалізмом („[...] незабаром ми пізнали ще одну річ – що до соціалізму треба величезної переміни і що як би до того часу нічого не робити, то би треба хіба чекати на спасеніє з неба”⁸⁰) і про свій перехід на позиції українського національного радикалізму. Хоча „всевидаєще око” тайної поліції запримітило ці переміни в його внутрішній істоті ще раніше. Як свідчить Повідомлення дирекції поліції у Львові президії Намісництва про політичну діяльність Івана Франка, письменник, який „протягом довгих років відкрито визнавав і пропагував соціалістичні ідеї, вже кілька років (курсив мій. – Р. П.) як нібито змінив свої переконання на дещо менш яскраві”⁸¹ (на останні слова цього твердження слід дивитися очима тодішньої австрійської політичної поліції, для якої соціалістичні ідеї були найстрашнішими і найнебезпечнішими, тому все інше сприймалося як „менш яскраве”). Його виступ на перших зборах політичного товариства „Народна воля” був, як впливає з того-таки джерела, усе ж знаковим, бо саме тоді він „відкрито відмовився від соціалістичних ідей, вважаючи, що вони не своєчасні, і заявив, що він є національно-українським радикалом”⁸².

Відтак Коломия на якийсь час стала центром радикального руху в Галичині (детальніше про це нижче), а сам Іван Франко планував тут навіть оселитися з сім’єю назавше. Таке бажання пов’язано насамперед з ідеєю створення

⁷⁸ У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). – С. 471.

⁷⁹ Щоправда, Роман Горак у статті „Староста на весіллі” (Літературна Україна. – 2006. – № 17 (5155) – 11 травня. – С. 1, 7) твердить, що у Відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України зберігається 14 листів Василя Стефаника до Івана Франка, з яких „досі опублікований тільки один – від 24 вересня 1912 року” (насправді в третьому томі Повного зібрання творів Василя Стефаника опубліковано три такі листи і ще один – написаний разом із Лесею Мартовичем й адресований Іванові Франкові як редакторіві „Товарища” з проханням вислати для них це видання). Мені про існування згаданих листів нічого не відомо. Так само, як і про листи Івана Франка до Василя Стефаника. Вони теж, за твердженнями того ж автора, начебто існували. „Ті листи не збереглися... Вони б мали залишитись у фонді Василя Стефаника. Їх не знайдено. Пояснень з цього приводу в літературі та спогадах нема. Нема пояснень і в працях самого М[ихайла] Рудницького, який про все знав. Що було в тих листах і чому їх вчасно не „випросили” у Василя Стефаника, напевно назавжди залишиться вже таємницею”, – пише Роман Горак (с. 7). А може, Михайло Рудницький якраз тому нічого не сказав про ці листи, бо твердо знав, що їх немає?.. Таке пояснення видається мені більш вірогідним. Принаймні воно узгоджується з твердженнями самого Василя Стефаника.

⁸⁰ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 168.

⁸¹ Там само. – С. 170.

⁸² Там само.

колективного господарства (хліборобської спілки чи комуни), що зродилося ще в 1876 році внаслідок перечитування роману Ніколая Чернишевського „Что делать?“. А до Коломиї ця думка вперше „прив’язалася“ 1882 року, набувши водночас більш реальних контурів. Щоправда, тоді вона виходила від Михайла Павлика, який мав намір продати свій маєток у Монастирським і спільно з Іваном Франком купити в Коломиї хату в Михайла Білоуса (при цьому Павлик не полишав надії, що товариш таки одружиться з його сестрою Анною). Але на початку 1880-х – побіч того, що не знайшлося купця на маєток Павликів, – Іван Франко ще „не виявляв великої охоти замешкати в Коломиї“⁸³. А в 1893 році вже сам він виступив з ініціативою купити в Коломиї хату з ґрунтом для своєї сім’ї і заснувати спільне господарство. З цією метою в місто над Прутом приїздила навіть дружина письменника Ольга, а Михайло Павлик виношував думку разом із цим „перенести“ сюди радикальну партію⁸⁴. До слова зазначу, що на початку 1890-х років Іван Франко опублікував у пресі низку статей, у яких доводив переваги так званих „ґрунтових рільничих спілок“ над індивідуальними господарствами („Як нам в біді ратуватися“ // Народ. – 1890. – 15 лютого. – С. 38–40; „Що таке громада і чим би вона повинна бути“ // Народ. – 1890. – 1 березня. – С. 61–63; „Кілька слів о проєкті фільваркової господарки на селянських ґрунтах“ // Народ. – 1890. – 1 червня. – С. 165–167; „Спілки рільничі“ // Хлібороб. – 1891. – 15 травня. – С. 15–16 та ін.). Життєві „проєкти“ Івана Франка, як бачимо, диктувалися його суспільно-політичними поглядами⁸⁵. Схожий задум у письменника виник у час найбільшого захоплення теорією наукового соціалізму: поселитися десь в околицях Борислава з його нафтовими й озокеритовими копальнями і перетворити цю місцевість на центр соціалістичного руху в Галичині, а отже – й своєї діяльності [див.: 48, 325–326].

⁸³ Білінкевич І. Іван Франко на Станіславівщині. – С. 91.

⁸⁴ Детальніше див.: Там само. – С. 98.

⁸⁵ Коломия у планах Івана Франка не єдина „претендувала“ на роль подібної хліборобської спілки. Ще одним місцем імовірної комуни з постійним місцем проживання поета і його товаришів могли стати Добрівляни, сусіднє з Нагуєвичами село, що мало славу революційного і стало одним із перших осередком – не останньою чергою завдяки зусиллям місцевого пароха о. Антона Чапельського – русько-українського радикалізму. На початку 1880-х тут і в сусідній Волі Якубовій організувався рух молодих сільських активістів, якому галицькі соціалісти намагалися надати відповідного спрямування. Справа дійшла до судового процесу над „селянами-соціалістами“ з Добрівлян і Волі Якубової, що відбувся 30 травня – 3 червня 1886 року в Самбірському окружному суді. Та все ж подолати синдром „первісного непорозуміння“ між освіченою інтелігенцією й селянством, навіть „поступовою“ селянською молоддю, не вдалося. „До соціалістичних гасел селяни здебільшого лишилися глухими“, – зазначає сучасний історик (Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 265). Про зусилля Івана Франка щодо витворення модерного („свідомого“) селянства див.: Там само. – С. 243–275. Отож нанівець була зведена й справа заснування „спілки рільничої“ в околицях Нагуєвич. Своє рідне село, до речі, Іван Франко теж не випускав з ока під означеним кутом зору. Як свідчать нещодавно опубліковані коментарі Уляни Кравченко до її листування з письменником, той наприкінці 1883 року пропонував їй одружитися й оселитися в його рідних Нагуєвичач – із запровадженням там особливого, „общинного“ (хоча й дещо, сказати б, модернізованого) типу життя, що його мали творити самі молодята та їх родини. „У відповіді на мій 8-й лист (яка не задержалася) пропонує спільне життя в своїм ріднім селі Нагуєвичач, маючи на думці жити великими, нероздільними сім’ями, де кождий трудиться для спільного добра. Він писав, що ми обоє мали б працювати далі як на полі письменства, – а моя мати – моя рідня і його мали би працювати на господарстві“, – читаємо в „київській версії“ приміток Уляни Кравченко (Грицак Я. Ще один „жмуток“ до історії „Зів’ялого листа“: Коментарі Уляни Кравченко до свого листування з Іваном Франком: Додаток // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. II. – С. 507).

Важко сказати, що Василя Стефаника тоді, в першій половині 1890-х років, більше приманювало в Іванові Франкові: його літературні твори чи активна громадська позиція і суспільно-політична діяльність. Схоже, що друге, бо в ті часи, як і в найближчі кілька років, він з головою поринув в агітаційну роботу – у вибори, віча, політичні дискусії. Показовою в цьому плані є згадувана вже історія з Лесем Мартовичем, який посеред навчального року покинув гімназію і повністю зосередився на передвиборчій агітації. Його товариш, судячи з усього, у цьому плані мало чим відрізнявся. Друге „Я”, інтравертно-інтуїтивне, за термінологією Карла-Густава Юнга, ще не виявило своєї сили й запалу. Точніше – тривали пошуки своєї духовної сутності, кінцеві орієнтири ще не були ясно сформованими, а подекуди навіть не намічені. Тому й побивався, апелюючи до Івана Франка, коли під загрозою постало проведення першого народного віча селян-радикалів, скликаного політичним товариством „Народна воля”, що „багато людей зголошуєся на віче”, що „вертатися назад не можна, оже Ви таки скликуйте віче і старайте салю та нічліг” (Ш, 36). Останні слова з його листа до письменника дечим нагадують уже доручення чи розпорядження. Всенародне віче, яке влаштували радикали 16 грудня 1894 року у Львові і на яке з’їхалося з різних куточків Галичини понад 600 чоловік, таки відбулося, і секретарював на ньому якраз Василь Стефаник разом із селянином Семеном Крайківським. Однак Івана Франка на тому вічі, як і на з’їзді радикальної партії за день перед тим, не було. Василь Стефаник готовий був дорікнути йому за це, хоч і розумів, як йому здавалося, причину такого поведіння („стараєся о катедру”, тобто виборює посаду приватного доцента кафедри руської філології Львівського університету), і цінував за щирість (див.: Ш, 38). (Насправді він, молодий краківський студент медицини, достеменно не знав – у цьому ще матимемо змогу переконатися – справжніх причин і мотивів вчинку одного з лідерів РУРП і голови „Народної волі”).

Навіть із цього одного епізоду можна зрозуміти, що захоплення, шаноба й величезна повага Василя Стефаника не завадили йому мати свою думку, часом „противну”, на окремі твори Івана Франка (приміром, на ті-таки „Каменярі”), як і на всю його творчість загалом⁸⁶, а також на деякі дії автора „Вічного революціонера”, зв’язані із його суспільно-політичною активністю. Не погоджувався він і з оцінками деяких літературних постатей і явищ, що їх давав Іван Франко у літературно-критичних працях. Зокрема, в листі до Ольги Гаморак, написаному в кінці лютого 1898 року, йдеться про своє, відмінне від Франкового, бачення постаті Гі де Мопассана в західноєвропейському літературному житті. Називаючи Івана Франка „ігнорантом”, він одну з підстав такого визначення вбачав якраз у його ставленні до цього автора⁸⁷. „А ще тому, що важиться чоловіка тої міри, що Мопассан, плюгавити увагами простого фірмана, – обурювався він несправедливими, на його думку, оцінками, і далі висло-

⁸⁶ „[...]навіть вірші і проза Франка були для мене худі і сухі. Він, аж почувши в собі страшну слабкість, вижбухав з себе „Мойсея” і найшов свою велику мову”, – писав він у 1934 році в замітках „Під вражінням вистави „Земля” (с. 326).

⁸⁷ Насправді судження Івана Франка про Гі де Мопассана не було однозначно негативним. Детальніше див.: *Гресько М.* Дві маловідомі статті І. Франка про Мопассана // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1960. – 36. 8. – С. 31–43; *Матвійшин В.* Новелістика Гі де Мопассана в контексті українсько-французьких літературних зв’язків // Вісник Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – Вип. 1. – С. 100–101.

влював свою позицію, послуговуючись, сказати б, інструментарієм самого критика. – Золя при відкритті пам'ятника Мопассанові сказав: се серце і сила нашого народу. Сей Золя, що єго Франко має за альфу і омегу літературної творчості, сей Золя, що піднімає борбу проти цілого свого народу за справедливість – він, Золя, так сказав”⁸⁸.

Так само не поділяв Василь Стефаник думок свого літературного „батька” про декадентство. Складається враження, що в ставленні до цього літературно-мистецького явища в них були найбільші розходження. Щоправда, на основі опублікованого досі епістолярію новеліста, як і його статей, про це не скажеш. Однак у Відділі рукописів й текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігаються два листи (за лютий 1898, що його я щойно вже цитував, і лютий 1899 років), які кидають нове світло на проблему. Ці листи не вільно було друкувати, мабуть, з огляду на те, що, по-перше, постать Івана Франка в них виступає, як здавалося, не надто привабливою, а по-друге, Василь Стефаник постає захисником „занепадницького” – з позицій пануючої ідеології – мистецтва. Втім, виступи Івана Франка проти декадансу автор „Синьої книжечки” сприймав як частковий вияв більш загальної, „вищої” тенденції чи громадського імперативу, що їх Іван Франко прагнув повсякчасно впроваджувати в життя. Називав це не вельми приємним, ба навіть дражливим означенням „собачого (песього) обов'язку”, „любови з обов'язку”. Саме цей принцип привів, на думку Василя Стефаніка, до зникну, самознищення в людях, насамперед в „освіченій верстві” галицько-українській, справжніх, живих почуттів. А тому, переконував Ольгу Гаморак, немає в інтелігенції „рускої” ні правдивої любові, ні співчуття, ні дійсної турботи до народу, – їх заміщують декламації й пустопорожні фрази, а в літературі годі віднайти об'єктивний образ селянина, натомість „є лише мужики яко додатки до січкарень, до соціалізму і т. д.”⁸⁹.

Таким чином, „декадентизм” у суто смисловому плані, на думку Василя Стефаніка, – це можливість автора не таїтися зі своїми почуттями і його право ділитися з читачем усім, що болить і що його тривожить. „Ув'язнення” в собі, притлумлення щиро людських почуттів, принесення їх і всього себе в жертву „селянської служби” якраз призвели до кризи в літературі і в суспільному житті. Заражена таким вірусом, „провідна верства” не здатна бути елітою через брак живих почуттів і того внутрішнього етосу, що, власне, перетворює її на аристократію. Сказане однаковою мірою (а, може, навіть – передусім) стосується творчої інтелігенції. Звідси й зневага, попри постійні запевняння в любові, інтелігенції до селян, а часто навіть ненависть, і повне ігнорування їх потреб і бажань.

Тому й не міг змиритися з тим, що Іван Франко як літературний критик зневажливо, як йому здавалося, відгукувався про творчий доробок Гі де Мопассана, а особливо – Ольги Кобилянської (1863–1942). Адже саме герої цієї письменниці (та й вона сама) були для нього взірцем щирості почуттів, шляхетності й високого ідеалізму (див.: III, 249–250). З перелічених імен (хоч не лише їх має на увазі автор) зрозуміло, що йдеться про тих представників українського

⁸⁸ Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛШ). – Ф. 8. – № 104. – С. 5.

⁸⁹ ІЛШ. – Ф. 8. – № 112. – С. 5.

і світового письменства, які серед перших виступили проти звуженого розуміння „штуки”, відстоюючи думку, що мистецтво може мати і має значення саме по собі, без усіляких громадських, політичних чи якихось інших завдань. Невдоволення критикою Івана Франко побільшало від того, що десь в усних розмовах він висловився, що „нічо а нічо тої літератури не читав”⁹⁰. Василь Стефаник сприйняв ці слова буквально (до цього додалися деякі психологічні чинники, зокрема надмірна роздратованість й нервові збудження, що навально заволоділи тоді цілою його істотою) й обурився. Не перечу: Іван Франко не раз виступав проти декадентства, що мало свої пояснення в особистісній, світоглядній та літературно-естетичній царинах, деколи може й справді „неуміло” й поспішно (див.: III, 173). Однак у тому числі „Літературно-наукового вісника” (1898. – Т. II. – Кн. 5), де друкувалися три „фотографії з життя” новеліста („Засідання”, „З міста йдучи” і „Вечірня година”), він подав деякі переклади Поля Верлена (1844–1896), а в літературно-критичному огляді „Русько-українська література” в січневому номері чеського журналу „Slovanský Přehled” за 1898 рік (щойно перед одним зі згадуваних вище листів Василя Стефаника), у якому вперше згадав оповідання й новели молодого автора з Покуття, він порушив питання про витоки художньої самобутності представників „нової генерації” в українській літературі кінця XIX – початку XX століть. Це „наймолодше покоління”, за його словами, „черпало свої стимули прямо із західно-європейських напрямів імпресіонізму та неоромантизму, прозваного *per nefas* декадентизмом” [41, 87]. Літературний критик був проти зневажливого ставлення до декадентства, і в цьому погляді опонентів збігалися. Справа, таким чином, не в самому літературно-художньому напрямі і не в його природі: „кожний напрям добрий, коли його репрезентанти – справдішні і живучі таланти” [41, 526]. Отож, Іван Франко виступав не стільки проти декадансу як явища, скільки проти окремих його крайностей чи недоречностей, а також проти низького естетичного рівня художніх його зразків.

Сам Василь Стефаник, відпочиваючи в Довгополі в о. Попеля, де також гостювали тоді дві німецькі панни з Чернівців, родички священика, так висловлюється в листі до Вацлава Морачевського, що якраз перед тим виступив із статтею про творчість новеліста в „декадентському” журналі „Žuście”: „вони за Вас знають, що Ви приятель русинів і мій. Дуже смішно вони говорять за Вас. Через Вас я стався славним і декадентом, через Вас на русинів незабавки найде новий напрям у літературі. Боятися, що Ви зведете молодих русинів з моєю помочою на манівці фраз і безідейности. Я слухаю і весело мені на душі, що Ви наважилися русинів кинути у пропасть безідейности” (III, 191). Як бачимо, автор прямо не висловлює свого ставлення до декадансу, але з іронічної форми, якою передає побоювань „німок”, що стосуються „безідейности” (а по суті – заперечення тенденційності і позитивістських доктрин мистецтва), з інших його висловлювань на цю тему, можемо робити висновок про загалом позитивне ставлення Василя Стефаника до модерних художніх течій. На його переконання, декадентство було складовою частиною тодішнього суспільного життя і зокрема літератури й постало на хвилі кризових ситуацій. Навіть більше – у декадансі й модернізмі бачив вихід із кризи⁹¹.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Не застановлятимуся тут над проблемою модерністських основ художнього мислення новеліста, бо вона детально висвітлена в моїх попередніх працях: *Піхманець Р.* Василь Стефаник

Не зупинятимуся тут більше на згаданих листах Василя Стефаника до Ольги Гаморак та на порушених у них проблемах, – детальніше проаналізую їх при висвітленні ідеологічно-політичних і суспільствознавчих питань. Зазначу лише, що дивуватися подібним оцінкам і твердженням не слід. Обидва автори як визначні й непересічні творчі особистості, що належали, крім того, ще й до різних літературних поколінь, мали свої погляди на природу, сутність і завдання художньої творчості. Тому й розбіжності в поглядах були неминучими. Та при цьому Василь Стефаник ніколи не переставав повторювати, що Іван Франко і Левко Бачинський були для нього „в приватнім життєво найліпшими дорадниками”, яких він найбільше любив (с. 281). Зрештою, і свою розповідь про зустріч у Нагуєвичах новеліст закінчує подібними словами. Нагадаю їх ще раз: „Так я перший раз вивід і зазнаюмився з Іваном Франком, з яким удержував ціле життя найдружніші взаємини і якого, може єдиного з українських великих письменників, найбільше любив (курсив мій. – Р. П.)” (с. 273).

Як бачимо, особливо почастішали подібні висловлювання наприкінці життя новеліста, коли з висоти прожитих літ і перед лицем вічності була змога поглянути на все своє буття і розгледіти в ньому справжні цінності. Є підстави гадати, що з часом Василь Стефаник трохи інакше дивився й на проблему „Іван Франко і декаданс”. У кожному разі в 1931 році він вітав Михайла Рудницького, коли той „перший з молодих поетів осмілилися зблизитися до гігантської праці могого приятеля Івана Франка. Хто як хто, але якби Ви були його знали в міцних літах, то Ви були б його найкраще розуміли і найбільше любили. За його універсалізм, за його божеську працьовитість і за його велику, скаляну гідність людську, якої він мусів боронити перед своїми тодішними земляками” (III, 250–251). Уже самий лише перелік чеснот Івана Франка, за які належалося його любити й поважати, багато про що говорить. А далі Василь Стефаник зізнавався, що саме завдяки йому, Іванові Франкові, через „особисті стосунки і приязнь” із письменником він зумів „зрозуміти боротьбу визволення українського народу в моїй молодості”. І насамкінець додавав: „І я Вам ніколи не забуду цього, що Ви зважилися раз скінчити з молодими недогарками літературної кав’ярні, з модою маленьких людей нехтувати великими. Мене фізично прямо боліло вже 25 років, як мої приятелі і знайомі, яких я шанував і любив, не могли так високо глянути, аби побачити велику голову Франка в правдивому світлі” (III, 251). Мабуть, не треба наголошувати, кого автор тут мав на оці. Зрозуміло, що не Гі де Мопассана і не Ольгу Кобилянську. Бо не вони, як з’ясувалося невдовзі для самого автора „Синьої книжечки”, визначали обличчя декадансу. Можна припустити, що переміни у „внутрішній суб’єктивності” Василя Стефаника сталися десь невдовзі по тому, коли розгледів, якого розмаху набув і в якому напрямку пішов розвиток „декадентизму”. Певно, що не міг вітати „поетичних нісенітниць” (Іван Франко), до яких зчаста молоді автори зводили суть мистецтва. Як впливає з мемуарної літератури, досить скептично ставився навіть до модерністів–„молодомузівців”. Заглядаючи з Лесем Мартовичем до скромної кав’ярні „Монополь”, згадував Петро Карманський (1878–

і становлення українського модернізму // Українознавчі студії. – 2000. – № 2. – С. 94–117; Рік „великого перелому”: 1896 у творчій долі Василя Стефаника // Українознавчі студії. – 2007/2008. – № 8/9. – С. 133–148; Повернення до себе: Над листами Василя Стефаника // Дзвін. – 2008. – Ч. 5/6. – С. 127–130.

1956), вони, „підсміюючись над «паничами» і «підпанками», жартуючи, питали, як нам живеться в повітрі і чи важко туди тягнути літературу за вуха”⁹².

Забігаючи трохи вперед, зазначу також, що саме такі розбіжності в поглядах дали Василеві Стефаникові змогу поглянути на автора „Мойсея” „збоку” і збагнути, може, як нікому іншому, глибини внутрішньої драми письменника, політика і просто людини. Заглянувши в них, він побачив такі „страшні особисті переживання”, що вжахнувся і не наважувався нікому про них казати вголос.

Одним словом, їхні шляхи постійно перетиналися, починаючи з першого знайомства, намічаючи те плетиво „перехресних стежок”, що супроводжуватиме надалі все подальше їхнє життя. На цьому шляху було всього. Яскравою ілюстрацією ставлення Василя Стефаника до Івана Франка служать листи новеліста (спочатку студента медицини Краківського університету, активного діяча суспільно-політичного і культурно-громадського рухів) до друзів і приятелів. Наймолодший його син Юрко (1909–1985) резюмував, що „є в них інколи і критика деяких вчинків Франка, але є і виправдання, а також гаряча оборона”⁹³.

Надалі картина змінилася хіба що в бік однострійного сприйняття постаті Івана Франка в історії української культури й духовності та розуміння його місця в суспільно-політичному просторі Галичини. Разом із тим ця тенденція набуває деяких ознак „обожнення”, про що писав, зокрема, той-таки Юрій Клиновий⁹⁴. Втім, це набуде видимих обрисів уже після смерті Івана Франка. А за його життя дружба й співпраця з молодшим колегою тривали, по суті, до останніх днів поета.

З боку Івана Франка це виявлялося перш за все в літературно-критичних судженнях та оцінках про творчий доробок Василя Стефаника. Крім того, у 1902 році він переклав німецькою мовою його новелу „Скін” й опублікував її в газеті „Die Zeit” (єдиний випадок у творчій практиці Івана Франка, коли він перекладав твори сучасного йому автора чужою мовою). А коли в 1900 році Василь Стефаник потрапив у скрутне становище, що було зв’язано з браком коштів через конфлікт із батьком і полишенням медичних студій – та й, зрештою, розчаруванням у них, – а також із посиленням хвороби, Іван Франко все робив, щоб зарадити його біді. Ще перед літніми канікулами радив полишити справу з чужою внутрішній суті новеліста медициною і перейти на філософський факультет Львівського університету. Він і коштами взявся допомогти (на поміч із Русова годі було сподівався, бо після смерті „коханої матінки” й швидкого одруження батька стосунки між ними вкрай загострилися), і всіляко сприяв укладенню угоди між письменником і Науковим товариством імені Шевченка, згідно з якою останнє мало виплачувати Василеві Стефаникові від жовтня 1900 до кінця 1901 років допомогу в сумі 50 золотих ринських місячно, а за те всі гонорари від публікації його творів у „Літературно-науковому віснику” мало забирати товариство⁹⁵. Однак Василь Стефаник на філософію не пішов; можливо, через те, що не любив Львова, а особливо – галицько-руської інтелігенції, яка там засіла і визначала „українське” обличчя міста. У справі коштів волів контактувати з Михайлом Грушевським (1866–1934), про що

⁹² Карманський П. Кризь темряву // Жовтень. – 1955. – № 9. – С. 94.

⁹³ Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. – С. 88.

⁹⁴ Там само. – С. 82.

⁹⁵ Детальніше див.: Костащук В. Володар дум селянських. – С. 115.

свідчить лист до нього від 3 червня 1900 року. „В цілій речі я лише трохи отсим незадовільний, що мене має тримати чи годувати руська громада. Вона, тога громада, єсть і була для мене дуже страшна, я ніколи з нічим до неї не звертався, і тепер мені трохи неміло мати з нею діло і ще в такій делікатній матерії”, – писав він у тому листі і погодився лише з огляду на те, що „нема іншої ради”⁹⁶.

Отриманих грошей, певна річ, надовго не вистачило, та й витратив їх не так, як планував. Василь Стефаник засів тоді в Кракові (на медичні студії теж не ходив) і цілу осінь готував нову збірку творів. Це ще більше підірвало здоров'я, хвороба прогресувала швидкими темпами, лікарі настійно рекомендували їхати лікуватися в Піщани. Та грошей – як завжди – катма! Написав у цій справі знову-таки до Михайла Грушевського („позичити 200 злр.”), а Івана Франка (лист від 20 квітня 1901 року з Трійці) просив: „Як Ви можете що в сім ділі допомогти, то допоможіть”, обіцяючи, що найближчим часом вишле до „Літературно-наукового вісника” „більшеньку новелу”⁹⁷. Та ні „Літературно-науковий вісник”, ні „Українсько-руська видавнича спілка” не погоджувалися на більшу позичку, бо самі переживали брак коштів. Як стверджує Василь Костащук, якусь дециму з небагатих статків таки вдалося викроїти, і „Стефаник одержав за стараннями Івана Франка лише невеликий завдаток на новелу”⁹⁸. Іван Франко три роки (від грудня 1900 до січня 1904), коли Василь Стефаник переїздив від одних друзів до інших, по змозі допомагав йому. А з грошима на купелі в Піщани, що, зазначу, лише загострили хворобу, тоді допоміг Микола Шухевич.

26 січня 1904 року в Львові у церкві Св. Юра о. Іван Чапельський давав шлюб Василеві Стефанику та Ользі Гаморак. Весілля святкували в ресторації „Ванда”, де любила збиратися літературна богема Львова, в колі найближчих друзів (Леся Мартовича, Марка Черемшини (1874–1927), Миколи Шухевича та Миколи Заячківського) і родичів⁹⁹. А шлюбними батьками молодих, що тримали над їхніми головами корону й співали „Ісайя, ликуй...”, були „доктор Іван Франко, літерат” (з боку нареченого) й „доктор Северин Данилович, адвокат з Тернополя” (з боку нареченої). Співати весільних пісень для молодят запросили відомого етнографа, збирача фольклору й музикознавця Осипа Роздольського (1872–1945), що мав гарний тенор, та його дружину Ольгу (1876–1963), котра славилася високим сопрано. Саме Ольга Роздольська й залишила спогади про це весілля¹⁰⁰. „Згідно зі звичаєм, мав Іван Франко бути хрещеним батьком одного з трьох синів Василя Стефаника, – додає Роман Горак. – Спочатку такої честі удостоївся Северин Данилович. Коли черга дійшла до Івана Франка, щоб тримати до хресту наступного сина, то його руки вже не могли втримати навіть ложку. Вони були паралізовані. Йому було лише 52 роки...”¹⁰¹

⁹⁶ Недруковані досі листи Василя Стефаника: Публікація і пояснення Федора та Володимира Погребенників // Основа. – 1995. – Ч. 28(6). – С. 142.

⁹⁷ ІЛШ. – Ф. 3. – № 1634. – С. 1–2.

⁹⁸ Костащук В. Володар дум селянських. – С. 124.

⁹⁹ „Від родини молоді були: батько Кирило Гаморак, братова Дарія Гаморак, Євгенія і Василь Калитовські, сестри: Марія Гаморак, Ганна Данилович і вдова Олена Плешкан. З родини Стефаника були: батько Семен, брат Юрко, шурин Тофан, чоловік сестри Параски” (Костащук В. Володар дум селянських. – С. 136).

¹⁰⁰ Див.: Роздольська О. З останніх років Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників / Упорядкували О. Дей та Н. Корнієнко. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 410–411; Костащук В. Володар дум селянських. – С. 136–137; Горак Р. Староста на весіллі. – С. 7.

¹⁰¹ Горак Р. Староста на весіллі. – С. 7.

Василь Стефаник, зі свого боку, підтримував, як міг автора „З вершин і низин”, пропагував його творчість і сподвижницькі діла. На жаль, не міг, як це робив для нього Іван Франко, допомогти йому матеріально, коли після тяжкої недуги в „українського Мойсея” виникла така потреба, бо „посуха на гроші” супроводжувала все його життя. Тоді по всій Галичині організовувалися „складки” для хворого письменника. Чи брав у них участь Василь Стефаник, у той час депутат австрійського парламенту, достеменно не відомо. Мабуть, що так, бо не міг не прилучитися до такого благородного діла, хоча ніде й ніколи про це не згадував, очевидно, вважаючи, що не такої „копійчаної” допомоги й турботи потребував тоді від громадськості Іван Франко. Відчував, навіть певно знав, що моральна підтримка й щирісердне піклування важать набагато більше. А ще не міг вибачити „патентованим патріотам” і всій галицько-руській суспільності, що довели свого „найкращого провідника”, „ясне сонце на українському небі”¹⁰² до такого стану. Ніби читав листи поета до інших адресатів напередодні його хвороби, в яких той скаржився на занепад духовних сил („дійшов [...] уже до повного отупіння й апатії”), на „занадто роздраженні нерви” й „нервовий розстрой” [див.: 50, 320, 322, 333 та ін.]. Врешті в листі до свого родича Єлисея Трегубова (1849–1920) (30 листопада 1907 року) прориваються гіркі зізнання: „Може, я сам дурію...”; „Я працював одним тягом понад силу пересічної людини, поки моя сила не вичерпалася і я не став таким полуідіотом, як тепер, коли я стратив пам’ять, коли притупився мій зір і слух, зламалася моя енергія”; і – як кульмінація всієї „сповіді”: „Діло не в грошах, а в моральній піддержці, якої я тут не маю серед найближчих мені людей. Живу як у пустині, ні з ким не товаришую, бо й людей таких мало, а найбільша часть таких, що соромишся їм руку подати” [50, 337, 339]. Василь Стефаник розумів це або й чув щось подібне з вуст самого Івана Франка (зрештою, бачив таке ставлення й раніше). Бо, виступаючи в лютому 1909 року на з’їзді радикальної партії в Тернополі, говорив: „Про все ми тут радили, багато дечого сказали, а забули про найкращих синів України, які ціле своє життя, найкращі свої скарби посвятили своєму народові. [...] Другий син народу, велет, стовп у нашій літературі, Іван Франко, що своїм мозком кормив українську суспільність, котрий свої найкращі, юні літа посвятив радикальній справі, – тепер лежить на смертельнім ложу, затроєний випарами рутенського багна й невдячності. Се той, що з надмірного напруження ума стратив власть нормального думання”¹⁰³.

Як впливає зі спогадів Михайла Рудницького, рідко яка зустріч Василя Стефаніка з львівськими друзями й літераторами обходилася без його розповідей про Івана Франка. Зрозуміло, що він був мало причетний до організації святкувань 25-річчя творчої праці Івана Франка в 1898 році: на той час ім’я його лише починало „grimіти” в літературно-мистецьких колах, а до всього жив у Кракові. Усе ж, як переконає Федір Погребенник, „брав активну участь у підготовці ювілею Франка”¹⁰⁴ – особливо після рішення VI з’їзду Русько-української радикальної партії (19–21 вересня 1897 року) його відзначати. У листі до Ольги Гаморак, писаному в липні 1897 року, пропонував їй зустрітися, щоби обміркувати програму вшанування ювіляра на Снятинщині і „зав’язати”

¹⁰² *Стефаник В.* Вибране / Упор., підготовка текстів, прим. і словник В. Лесина та Ф. Погребенника. – Ужгород: Карпати, 1979. – С. 292.

¹⁰³ *Там само.*

¹⁰⁴ *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаніка. – С. 74.

задля цього місцевий комітет. Зі свого боку обіцяв „один місяць зимою держати відчити за Франка по цілім повіті, аби его підготовити до ювілею” (Ш, 114). Зате під час ювілейних заходів 1913 року Василь Стефаник, поряд із Володимиром Гнатюком (1871–1926), Михайлом Коцюбинським, Лесею Українкою (1871–1913), Ольгою Кобилянською, Іваном Трушем (1869–1941) та ін., входив до складу комітету для святкування 40-річчя діяльності Івана Франка і приймав рішення щодо запрошення гостей, видання ювілейних збірників тощо.

Було навіть, що він, тоді посол до Державної ради у Відні, планував восени 1913 року відвідати Канаду, насамперед ті місцевості, де мешкало багато українців, і виступити там із циклом лекцій про Івана Франка. Про це тричі повідомляла своїх читачів газета „Український голос” (Вінніпег), покликаючись на повідомлення у львівській пресі. Достеменно не відомо, що завадило тим планам, але за океан Василь Стефаник не поїхав і з „відчитами” про автора „Перехресних стежок” не виступав. Та сама газета 22 жовтня скупом повідомила: „Василь Стефаник, галицький письменник, заявляє в «Ділі», що з різних причин не зможе приїхати цього року до Канади”¹⁰⁵. Не вдалося цього зробити, на жаль, і пізніше.

Останній відомий свій лист до Івана Франка підписав 24 вересня 1912 року від імені комітету, що займався організацією його „відчиту” в Снятині. Мова йде про виступи поета перед громадськістю міст і містечок Галичини з читанням свого „Мойсея”. Тоді зустрічі завадили зливи, що „прямо унеможливили доступ до міста і через се множество охочих з цілої околиці не могли би скористати з такої рідкої і очікуваної наради” (Ш, 247). Через різні причини не вдалося організувати подібну зустріч Івана Франка з читачами в Снятині і в наступні місяці. Доля розпорядилася так, що Василь Стефаник не був на аналогічному заході і в Чернівцях, що з небувалим для цього міста тріумфом (очевидці назвали цей виступ письменника „історичною подією”) відбулася 6 травня 1913 року, на самого св. Юрія, в залі Народного дому. Тоді теж лили дощі й багато охочих не потрапило на „відчит”. Хоча причиною цього була не стільки негода, скільки „невдала організація оповіщення про приїзд Франка до Чернівців”. Справді, про подію сповістила в невеличкій замітці всього лише одна газета – „Нова Буковина”, причому аж 4 травня. До заходу залишалося два дні. А з огляду на те, що „газета доходила на провінцію Буковини та в сусідню Галичину аж на третій-четвертий день, то більшість інтелігенції, селян і робітників” запізно про нього довідалися¹⁰⁶. Автор цього свідчення, викладач грецької і латинської мов у чернівецьких гімназіях, а пізніше у Чернівецькому університеті Іван Василяшко (1892–1974) однозначно пов’язував відсутність Василя Стефаника (а також Марка Черемшини та Осипа Маковея) на святкуваннях у Чернівцях з організаційним безладдям.

Та це буде згодом.

¹⁰⁵ Цит. за кн.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 248. Там само див. й інші повідомлення про планований візит новеліста за океан.

¹⁰⁶ *Василяшко І.* Іван Франко в Чернівцях // Спогади про Івана Франка. – С. 520.

Розділ 2. НА ПЕРЕХРЕСТЯХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ

Становлення „сміслообразу”¹⁰⁷ Івана Франка в свідомості Василя Стефаника відбувалося, що так скажу, за міфологічною схемою, тобто шляхом його осмислення „фрагментарно”, через багаторазове повернення до окремих життєвих ситуацій (у міфіві – до конкретних образів та мотивів). Це цілком узгоджується з засадами художнього мислення новеліста¹⁰⁸. Та були й додаткові, „позалітературні” мотиви такого процесу. Як я вже відзначав вище, зустрічалися вони зчаста, та постійно контактувати не було змоги – через цілу низку причин. І завперше тому, що Львова, де мешкав автор „Мойсея”, Василь Стефаник не любив і спинявся тут лише ненадовго, прямуючи з Русова в Краків або ж навпаки. Відтак шляхи їхні перетиналися лише час від часу, втім, у вузлові для долі Івана Франка моменти (внутрішньопартійних чвар та суперечок, конфлікту з польською громадськістю, а також зі своїми рідними „патентованими патріотами”), коли була можливість заглибитися в бурхливі паводки поетового „стану буття”, його пристрастей і переживань. Образ автора „Каменярів” у свідомості Василя Стефаника, таким чином, розкривався поступово, через його стосунки з галицько-руськими радикалами, з польськими демократичними колами й українською інтелігенцією. У кожному з названих контекстів новеліст намагався збагнути логіку поведінки письменника й реакцію на неї тієї чи іншої спільноти. Наслідком таких заглиблень ставали все нові й нові уявлення, нові „смісли” та „ідеї” конкретних актів сприймання. Причому Василь Стефаник намагався щоразу дошукатися першопричин явища, що прирівнювалося – як це відбувалося і в міфіві – до його становлення чи походження. Особливо яскраво проявилася подібна „схема” (оприявнилася для

¹⁰⁷ Це означення вживаю до певної міри умовно, а точніше – за аналогією: оскільки новеліст сприймав Івана Франка „по-міфологічному”, то й термінологію беру з цієї сфери. У міфології поняття „сміслообраз” увів відомий російський вчений-антолог Яків Голосовкер. Він виходив із того, що в образі важливе не тільки і навіть не стільки уявлення, скільки „ідея”, „смісл”. Зчаста буває, що образ являє собою „іноді тільки смісл”, а його „уявлюваність [...] постає лише як ілюзія”. Скажімо, платонівські „сутності”, „краса”, „прайдеї” аж ніяк не є уявними істотами, а виступають втіленням певних ідей. Натомість уявлюваність пояснюється в такому разі „прагненням здорового глузду зробити наше розуміння „сміслообразу” – чуттєвою подобою речево існуючого” (Детальніше див.: *Голосовкер Я.* Логика мифа. – М.: Наука, 1987. – С.47, 48). Отож, міф подає водночас конкретний образ (сукупність образів) і його (їх) смісл. Щось подібне бачимо і в нашому випадку. Хоча тут означення „сміслообраз” має й реальний зміст. Насамперед тому, що Василь Стефаник завжди мислив як художник, і навіть коли через ті чи ті причини змушений був апелювати до „політики”, творчі стихії в його природі все-таки брали гору. А ще сама постать Івана Франка, драматичні колізії його невгавучого і вщерть сповненого діянням життя володіли, сказати б, енергетикою стефаниківського образу. Тому логічною й адекватною змістові бачиться мені застосування відповідної термінології.

¹⁰⁸ Детальніше про це див у моїх працях: *Піхманець Р.* Міфологічні основи художнього мислення В. Стефаника // *Краківські Українознавчі Зошити.* – Краків, 1998. – Том VII/VIII. – С. 125–139; *Піхманець Р.* Природа художніх символів Василя Стефаника // *Нариси з поетики української літератури кінця XIX – початку XX ст.* – Івано-Франківськ; Снятин: Плай, 2000. – С. 61–105, та ін.

нього самого, для його думки) при осмисленні взаємин Івана Франка з галицько-українською „провідною верствою”. В інших випадках Василем Стефаником керувала та сама внутрішня логіка: він інтуїтивно відчував потребу зрозуміти походження „страшної” внутрішньої драми українського Мойсея, породженої його непротими взаєминами зі згадуваними політичними й інтелектуальними силами. Додаткову напругу в „сценарій” вносило те, що, як уже згадувалося, він безпосередньо взяв участь у створенні Русько-української радикальної партії, а відтак і в становленні структурованого галицько-українського політичного простору, в налагодженні цивілізованих стосунків з польською суспільністю, в формуванні національної еліти в Галичині і т. ін. І роль його в цих процесах була визначальною. Тож і виходило, що ставав жертвою тих „світів”, що їх він сам творив.

Внаслідок подібних роздумів і „просвітлень” розуму сама собою в свідомості новеліста формувалася структура, що її в спеціальній літературі називають багатолінійною. Адже міфами, як відомо, властива заміна сутності прецедентом, тобто походження предмета чи явища видається за його сутність. Властиво, міф з різних боків демонструє, як відбувалося оте „первісне творення”, що заміщувало собою сутність і вважалося найбільш значимим моментом життя. А цілісність посталою таким чином „сміслообразу” досягається сукупністю створюваних у різний час конкретних образів, їхніх смислів та уявлень.

Василь Стефаник, раз по раз звертаючись до „витоків”^{*}, намагався збагнути сенс буття і причини невтішного становища Івана Франка – попри його першорядну роль – у суспільно-політичних, культурологічних, літературно-естетичних, наукових і т. ін. процесах епохи і просто в контексті міжлюдських взаємин. Врешті-решт це й витворило в свідомості „сміслообраз” Івана Франка як жертви тих обставин, до творення яких він особисто спричинився чи не найбільше. Так формувалася цілісність „уявлень” та „сміслів”, що становили силове поле образу Івана Франка, концептуально скріплених ідеєю драми поетової душі, або, говорячи словами Павла Тичини, її „сторозіп’ятістю” і „двістірозтерзаністю”.

Означена схема рецепції позначилася на побудові цього розділу¹⁰⁹. Структурно він складається з чотирьох підрозділів, кожен з яких присвячений характеристиці певного „потoku свідомості” Василя Стефаника в напрямку його сприйняття (розуміння) постаті Івана Франка „на тлі епохи” як людини, суспільно-політичного діяча і творчої особистості.

2.1. У силовому полі внутрішньопартійних суперечок

Відразу після знайомства Василя Стефаника з Іваном Франком склалася цікава ситуація: він наполегливо, як кажуть, гриз граніт науки, здобуваючи атестат зрілості в Дрогобицькій гімназії, тобто поблизу отчих земель Івана Франка, а пізніше на медичному факультеті Краківського університету, натомість автор повістки „На дні” виявляв неабияку активність у вічевому русі,

* Це спричинило й деякі повгорення в дослідженні, адже автор „Камінного хреста” подумки повертався до осмислення тих самих проблем, породжених різними ситуаціями, отож і я мусив їх „фіксувати”, інакше це викликало б неповноту чи односторонність аналізу.

¹⁰⁹ Іван Франко ж відразу ступив на одну дорогу у ставленні до Василя Стефаника і з цих позицій не зійшов до кінця своїх днів. Тому наступний розділ на менші структурні одиниці не поділяється.

цій, за його словами, свого роду селянській гімназії¹⁰, на теренах Коломийщини й Снятинщини – на батьківщині Василя Стефаника. Зокрема, 2 лютого 1891 року в Коломії у залі „англійського готелю” (нині будинок на розі площі Тараса Шевченка і проспекту В’ячеслава Чорновола) відбулося перше на Прикарпатті народно-радикальне віче, а невдовзі по тому, 27 серпня 1892 року, подібний захід організовано в Снятині. Особливо велелюдним і змістово насиченим (16 питань) було друге віче. Іван Франко виступав на ньому з шести питань: щодо права селян на загальне голосування, у справах пресового закону, податків, боргів у рустикальному (селянському) банку, шкільництва й освіти, а також становища наших послів у сеймі й парламенті¹¹. Крім того, він спільно з Михайлом Павликом надрукував у „Народі” кореспонденцію про це зібрання, й окремо, з огляду на важливість порушених питань, його доповідь „Наші народні школи і їх потреби” (1892, № 7/8). Саме на цих зборах він уперше познайомився з відомим селянським промовцем Грицем Запаринюком, про якого Василь Стефаник пізніше оповів у новелі „Дід Гриць”, і гостював у нього у Вовчківцях. До слова зазначу, що подібні віча тоді планували провести в Станіславові, хоча обидві спроби (3–5 квітня і 7 червня) були невдалими через підступи тутешніх народовців.

У 1893 році Іван Франко бував у Коломії принаймні тричі. Другий його приїзд ознаменувався, про що вже йшлося в попередньому розділі, створенням радикального товариства „Народна воля” й обранням письменника його головою. Чи бував на тих зібраннях Василь Стефаник – документальних підтверджень не маємо. Очевидно, що ні. Зате достеменно відомо, що він був присутній на радикальному вічі в Коломії, що проводилося в двадцятих числах грудня 1896 року у великій залі ратуші. На ньому виступали при величезному зібранні городян, а також мешканців околичних сіл і сусідніх повітів, серед інших, посол Теофіл Окуневський (1858–1937), Северин Данилович, Кирило Трильовський (1864–1941), а також „д-р Франко зі Львова”. Останній мав слово з двох питань: про проект громадської реформи (вказав на великі небезпеки, що таїлися в ньому) і в справі майбутніх виборів до Державної ради, роз’яснюючи селянам особливості нового виборчого закону. А „на секретарів покликано” було тоді, як сповіщала газета „Діло” в кореспонденції „Про віче радикальне в Коломії” (№ 279, за 13(25) грудня), Левка Бачинського й Василя Стефаника¹².

Невдовзі по тому, як вступив на медичний факультет Краківського університету (вересень 1892 року), Василь Стефаник з головою поринув у вир культурно-громадської і політичної боротьби. У листопаді 1893 року він був присутній на вічі мазурських селян-поляків, що організувалися в „партію хлопську”. У виданнях творів Василя Стефаника за редакцією Василя Лесина та Федора Погребенника пояснено, що мова йде про збори „польської дрібнобуржуазної партії „Stronictwo ludowe”, що якийсь час перебувала в дружніх стосунках з українською радикальною партією¹³. Насправді такої партії в польському

¹⁰ „Там шліфується думка, на вічах складає народ свою програму, вирішує важливіші питання. Вічеві рішення є справді виразом волі і потреб всього народу. При помочі віч розвивається народна свідомість, і це єдиний спосіб його організування”, – писав він на сторінках „Kurjera Lwowskiego” (1893. – № 317. – С. 1).

¹¹ Детальніше див.: Білинкевич І. Іван Франко на Станіславщині. – С. 143-144.

¹² Цит. за кн.: Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – С. 209.

¹³ Див. примітки до видань: Стефаник В. Твори. – К.: Дніпро, 1964. – С. 512; Стефаник В. Вибране. – Ужгород: Карпати, 1979. – С. 365.

політичному просторі тоді не існувало, а були дві партії, у назву яких входила подібна складова: „Związek stronnictwa chłopskiego” і „Polskie stronnictwo ludowe” (PSL). Першу з них організував Станіслав Стояловський (1845–1911), що був католицьким священником, а в 1892–1893 роках виступив ініціатором політичного освідомлення селян у Західній Галичині. Його колоритна постать і дещо незвична як на ксьондза роль відразу привернула увагу Василя Стефаника („на підвищенню стояв піп у червонім поясі” (с. 303)), викликавши здивування і навіть деяке замішання: чи не тверезість, бува, „хотять попи заводити”. „Та зараз я перестав дивуватися, а пізнав к[сьондза] Стояловського, – оповідав про перебіг подій у кореспонденції «Віче хлопів мазурських у Кракові», надрукованій за підписом «Стефан» на сторінках двотижневика «Хлібороб», популярного органу радикальної партії, що виходив у Коломиї від 1891 до 1895 років (1893. – №№ 21/23. – С. 148–149). – Сей піп знаний віддавна з сього, що боронив мужиків від усяких «приятелів» непрошених і не оглядався на владу духовну і світську. За таку хлопоманію саджали його не раз у кримінал, а вкінці і парафію відобрали. Тепер же він утік до Шлезії, а духовенство польське домагається від архієпископа, аби йому заборонив носити реверенду. По-нашому, повинен би Стояловський сам скинути реверенду, як її носити йому забороняють, бо сам добре видить, що годі бути попом і мужицьким приятелем нараз” (с. 303). Будучи духовною особою, він не міг виступати як публічний політик, тому був відлучений папою від церкви і навіть сидів у тюрмі. Саме ксьондз Станіслав Стояловський виступив організатором польської селянської партії, що скликала віче в Кракові.

Таку версію подій 12 листопада 1893 року і бачення постаті „попа у червонім поясі” на їх тлі оприлюднив Василь Стефаник для читачів. У листуванні він був щирішим і більш відвертим. В організованому партією Станіслава Стояловського вічі побачив багато ознак „дитячої хвороби”, властивих чи не всім політичним силам на етапі їх становлення, що нагадало йому карлівсько-кейванівські вечорниці: влаштовувані зчаста Василем та Іллею Кейваном, що жили в Карлові біля Снятина, культурні розваги для односельчан. „Віче мазурське, – ділився своїми враженнями в листі до Левка Бачинського від 4 грудня 1893 року, – робило на мене вражінє давних наших вечерниць кейванівських, де мужики виступували з усякими своїми віршами довгими і млавими, з бесідами *ad hoc** виробленими, де о. Стояловський відповідав і т. д. Зі всего пізнаєся початок руху мужицкого” (III, 27). Зрештою, культурницько-просвітницькі заходи галицько-руської інтелігенції викликали не менше іронії й скепсису. Хоча б тому, що організаційно-пропагандистська робота серед селян Східної Галичини почалася раніше, отож мала б бути якіснішою; іронії більшало ще й тому, що ця справа його, що називається, боліла (див. його лист-відповідь Льву Бачинському, в якому висловлює свої міркування про „городенські вечерниці і товариство політичне”: III, 27–28; детальніше про це ще йтиметься нижче).

У деяких радянських виданнях можна зустріти думку, що Станіслав Стояловський „після каяття втратив авторитет серед селян і відійшов від цього руху” (III, 259). Якщо судити на основі наступного публіцистичного виступу Василя Стефаника про подібну акцію селян-мазурів у Ржешові, то може скла-

* Спеціально для цього (*лат.*)

стися враження, що так воно й було насправді. „Диво сталося з кс. Стояловським. Він поїхав у Рим, відсидів за свої народолюбні гріхи кару, перепросив біскупів та й повернув до нас вже порядним попом. Так станеться кожному попові, руському і польському, як котрому забагнеться їхати на двох конях. Треба або молитися за мужиків, аби їх Бог відвернув від радикалізму, або приставати до радикалів і реверенду з себе скидати!” – оповідав читачам журналу „Хлібороб” у наступному році (с. 305). Одначе „партія Стояловського” існувала й надалі, хоча набула суто клерикального характеру, а на виборах у Державну раду 1897 року навіть випередила в Західній Галичині польську людову партію, коли та пішла на змову з проурядовими силами. Іван Франко детально розказав про це, як і про відхід PSL від програмових засад і її зраду селянських інтересів, у статті „Поляки і русини”¹¹⁴ [46/2, 317–330]. Усе ж Василь Стефаник мав рацію в тому, що поєднувати душпастирські обов’язки із політичним кермом та „їхати на двох конях” дуже важко і що діяльність Станіслава Стояловського мало скидалася на серйозну політичну акцію. Це підкреслюється навіть стилістика статей „Віче хлопів мазурських у Кракові” та „Мазурське віче у Ржешові”. Відповідав характерові партії „Związek stronnictwa chłopskiego” її тижневик „Wieniec i Pszczółka”, що пропагував об’єднання всіх католиків-слов’ян. Та попри те, саме цей ксьондз поклав початок політичній організації польських селян. Його заслуга була вже в тому, що стимулював тамтешню еліту до активних дій і змусив її серйозно взятися до справи. На противагу партії Станіслава Стояловського виникло власне „Polskie Stronnictwo Ludowe”. Існували, таким чином, зв’язки між двома названими польськими політичними структурами: це були ланки єдиного процесу політичної організації польських „хлопів”. Але вони ґрунтувалися на принципово відмінних ідеологічних й організаційних засадах.

Разом із тим Василь Стефаник був далекий від того, щоб тлумачити вчинки ксьондза Стояловського лише як політичну авантюру, що нерідко траплялося пізніше. Незважаючи на значні недоліки в організації віча, він вітав його проведення. А в першій зі згаданих статей як позитивний момент відзначав тенденцію до зближення „на політичному полі” селян з обох частин краю. Саме задля цього й приїхав у Краків і виступив на вічі від імені Русько-української радикальної партії Іван Франко. Василь Стефаник уважно нотував його думки. Особливо припали йому до душі останні слова промовця, в яких той закликав до спільної боротьби українців і поляків: „При кінці своєї бесіди сказав, що і руських, і польських мужиків точить такий самий черв’як і не їм сваритися за то, що мама одного навчила говорити по-руськи, а другого по-польськи, а йти спільно до спільного добра”, – переказував читачам зміст його слів, додаючи при цьому: „Хлопи дуже радісно прийняли таку вістку від нашого представителя” (с. 304).

У січні наступного року подібне віче галицьких селян, що мешкали західніше від Сяну, відбулося у Ржешові. На ньому Івана Франка вже не було, зате Василь Стефаник уважно прислухався до виступів промовців, зокрема до

¹¹⁴ Надруковано німецькою мовою в журналі „Die Zeit” (1897. – № 131. – С. 1–4; № 132. – С. 20–21; українською мовою статтю переклав Михайло Павлик й опублікував у журналі „Житє і слово” (1897. – Т. 6. – Кн. 3. – С. 177–190). На прохання автора, що тоді ще працював співробітником „Kurjera Lwowskiego”, під обома публікаціями підписався активний діяч РУРП і гімназійний учитель Василя Стефаніка Роман Яросевич.

нового, тепер уже „світського” керівника польської селянської партії Яна Стапінського (1863–?), про що й розповів читачам журналу „Хлібороб” (1894. – №№ 10–11).

За час, що минув між цими двома віхами мазурів, кипіла політична робота. Причому вирішальне слово було, як це не дивно, за українцями – і завперше за Іваном Франком, що разом з Володимиром Охримовичем (1870–1931) та Євгеном Левицьким узявся за гуж. Українські ініціатори „виходили з засади, що політична організація польських селян у народній демократичній партії чимало послабить позиції польської шляхти, наскрізь реакційної і ворожої до потреб народу, що мала вирішальний голос у публічному житті Галичини”¹¹⁵. У Львові на рубежі 90-х років XIX ст., згідно зі спогадами Степана Барана, якийсь час існував українсько-польський гурток, члени якого, представники польських демократичних кіл і деяке поступове українське студентство на чолі з Іваном Франком, гуртувалися навколо тижневика „Kurjer Lwowski”. Українці перші звернули увагу своїх польських колег на потребу політичної організації мазурів, тобто селян Західної Галичини, в демократичну партію зі своїм друкованим органом, а оскільки вже мали за собою деякий досвід роботи в таких справах (створення Русько-української радикальної партії), то саме вони (читай – Іван Франко) „подали загальний нарис політичної програми для майбутньої польської селянської партії, її організаційну схему й радили приступити для видавання часопису для народу”¹¹⁶. Хтозна, чи не попередньо згадуване віче в Кракові 12 листопада 1893 року та його організаційні й ідеологічні прорахунки наштовхнули Івана Франка на подібне рішення. Так постала перша в історії Польщі демократична селянська партія „Polskie Stronnictwo Ludowe” зі своїм політичним органом – тижневиком „Przyjaciel Ludu”.

Це був час, коли Іван Франко як голова масової селянської організації „Народна воля”, що постала на основі радикальної партії на Покутті і ставила собі за мету досягнення політичних свобод для народу, намагався об’єднати польських та українських селян Галичини в одну демократичну селянську організацію. Додам, що до такої співпраці сусідніх народів схилилися тоді й інші політичні сили в Галичині, зокрема народовецькі кола, що викликало схвальну оцінку навіть Михайла Драгоманова, який, назагал кажучи, був скупий на добре слово про останніх. „Нова делегація руська держить себе досить добре, по крайній мірі на погляд здалека. [...] В усякім разі виступ на дорогу економічно-демократичну та ще й спільно з хлопством польським єсть новина для Галичини”, – писав він одному зі своїх адресатів наприкінці 1889 року, не оминаючи все-таки легкого докору: „Звісно, можна б усе робити більш рішучо”¹¹⁷. Подібні бажання й потуги були зрозумілими і в певному сенсі виправданими. Адже польська аристократія домінувала в Галичині від XIV ст.,

¹¹⁵ Баран С. З моїх спогадів про Івана Франка. – С. 441.

¹¹⁶ Там само. Цей факт підтверджував і Михайло Грушевський. „3 літа 1887 року входить він (Франко. – Р. П.) до складу польської газети «Kurjer Lwowski» – радикальної, з народницьким ухилом, та разом з новими товаришами праці заходиться коло організації польської селянської («людової») партії, – знов-таки в тій надії, що, зломивши панування польської шляхти, можна буде здобути кращі соціальні і політичні умови також для всього селянства Галичини – польського й українського”, – писав він (Грушевський М. Апостолові праці // Спогади про Івана Франка. – С. 201–202).

¹¹⁷ Драгоманов М. Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1908. – Т. 2. – С. 162.

коли її як „Руську землю” було приєднано до Польського королівства. Таке становище шляхта намагалася зберегти і в складі Австро-Угорської імперії – починаючи від 1772 року, – незважаючи на окремі спроби Відня обмежити її панування (скасування особистої залежності селян, а відтак і панщини, монополії на виробництво і продаж спиртних напоїв і т. ін.). А після надання Галичини статусу автономного краю (1867) саме вона як пануюча сила¹¹⁸ зайняла більшість посад в адміністративному апараті і „аж до кінця Габсбурзької монархії жоден русин так і не посів високого місця в адміністрації краю”¹¹⁹. Невдовзі (1869) польська мова стала офіційною в краї. І це при тому, що з етнічного погляду в Східній Галичині русини-українці становили 65 відсотків населення, а поляки – близько двадцяти (загалом же в краї співвідношення поляків та українців було приблизно рівним – 40-45%). Нічого й нагадувати, що навіть у східній частині Галичини поміщиками майже стовідсотково були поляки¹²⁰.

Івана Франка, отож, можна було зрозуміти, його спроби об’єднати зусилля українських і польських селян проти спільного ворога виглядали прогнозованими. Адже він добре орієнтувався в суспільно-політичних обставинах, знав реальний стан речей і не мав ілюзій, буцімто „хлоп” у західній („польській”) частині Галичини потерпав менше від зловживань і сваволі шляхтичів, ніж галицькі українці. Якщо зупинитися на одних лише „індемнізаційних довгах” (відшкодування дідачам за понесені збитки від скасування кріпацтва), то серед польської людності краю картина за деякими показниками була навіть гіршою, ніж серед українсько-руської. Так, населення Західної Галичини, разом із Великим князівством краківським, повинно було протягом 40 років (починаючи з 1858) сплатити порівняно менше – 38 123 163 зр. мк. (тоді як загальна сума для Східної Галичини становила 58 853 842 зр. мк.). Але й поляків, що скористалися зі скасування панщини, було менше: 251 950 осіб, – тоді як у східній частині краю ця цифра становила 374 885. Виходило, таким чином, що на кожне господарство польського „хлопа” випадало 223 зр. мк. (на селянське господарство галицьких українців – 157 зр. мк.) [47, 96–97].

Сподівань на спільну боротьбу руських і польських селян проти польсько-шляхетського панування спочатку трохи навіть побільшало, коли на першому народному вічі селян-радикалів у Львові 16 грудня 1894 року галичани-русини „зійшлися з мазурами і соціалістами” (III, 37). Цей момент Василь Стефаник відзначив як „важний”, може, навіть найважливіший, бо ставив його на перше місце, ділячись враженнями про цей захід з Левком Бачинським (див.: там само).

Зробити щось більше й конкретніше в напрямку єднання русинів із поляками не вдалося. Насамперед тому, що сам Іван Франко відійшов від керівництва „Народною волею” і надавав суспільно-політичним справам порівняно менше уваги. Традиційно це пояснювали його турботами про затвердження приватним доцентом кафедри руської філології у Львівському університеті. Так розумів цю справу й Василь Стефаник. Відсутність Івана Франка на згаданому народному вічі селян-радикалів, що його скликала „Народна воля” 16 грудня 1894 року у Львові, як, зрештою, і на черговому з’їзді радикальної

¹¹⁸ „За умови домінування польської знаті автономія Галичини автоматично означала польську автономію”, – резонно зазначає сучасний дослідник (*Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні.* – С. 34).

¹¹⁹ Там само. – С. 35.

¹²⁰ Там само. – С. 36.

партії, викликала в нього деяке невдоволення і навіть роздратування, бо в такій ситуації мусив „один протестувати” проти намагань Кирила Трильовського та Северина Даниловича консолідуватися з народовцями й москвофілами і „впхати в організацію чи програму” деякі нові положення, зокрема про національне питання. Хоча він розумів письменника й цінував його за щирість. „Франко не був на вічу і не підписував відозви, бо стараєся о катедру. Добре, що хоть ширий. Чи дістане катедру – се інше питанє”, – стисло, в кількох словах передавав суть справи (Ш, 38).

Думку про мотиви відсутності Івана Франка на радикальному вічі й з'їзді Василь Стефаник висловлював двічі – вдруге в листі до Вацлава Морачевського від 30 жовтня 1895 року. Говорячи про неминучість компромісів із собою і з власною совістю, він писав: „Напр[иклад], Франко, як хотів сісти на катедру, вже мусів відпекуватися радикалів” (Ш, 46). Ні перше, ані друге його твердження не були справедливими. Безперечно, „Франко в інтересах справи робив деякі тактичні кроки, щоб одержати змогу пропагувати свої революційні погляди з університетської кафедри” (Ш, 265–266), та тут було ще щось інше і, далекі, суттєвіше.

Уся друга половина 1894 року минала для Василя Стефаника в турботах за примирення й порозуміння між регіональними групами й поколіннями галицько-руських радикалів. Це був час, коли Михайло Павлик у „коломиїський” період діяльності РУРП своєю поведінкою і ставленням до справи налаштував проти себе не лише „молодих” радикалів, а й Івана Франка. Додалися ще примітивізм його політичного мислення й бездарність організатора. Як відомо, в 1892 році видання журналу „Народ” було перенесено з певних причин у Коломию, й автор „Вічного революціонера” не мав змоги зчаста втручатися в редакційну політику і безпосередньо брати участь у редагуванні. Вся справа опинилася в руках Михайла Павлика. Тоді-то він і продемонстрував свої „здібності” й „можливості”. Окрім того, що друковані в цей час на сторінках часопису статті й матеріали були низької якості, в організації видання виявилися фінансові зловживання. Адже „Народ” мав певну грошову допомогу („по 500–600 рублів”) з Наддніпрянської України¹²¹. Коли восени 1893 року Микола Ковалевський (1841–1897) приїхав у Галичину, він, за спогадами Івана Франка, „був так захоплений радикальною агітацією та її успіхами серед селянства, що зобов'язався д. Павликові покрити весь річний бюджет видання, коли д. Павлик зобов'яжеться вести його якнайкраще”¹²². Останній охоче погодився на таку пропозицію і тут-таки „обчислив бюджет на 2 чи півтретя тисячі рублів, які й одержав від Ковалевського”. Як виявилось за рік, ця сума була перевершена через легковажне поводження редактора з грошима принаймні вдвічі. Зрозуміло, що Микола Ковалевський, побачивши рахунки, після відвертої розмови з Михайлом Павликом і з лідерами радикальної партії відмовився від субвенції, а на покриття перевитрат „мусив задовжити свій хуторець

¹²¹ „Ся підмога плила зі складок, які збирав по містах і селах України пок[і]йний] Мик[о]ла] Ковалевський, ширий приятель Драгоманова, один із найчесніших та найідеальніших людей, яких я стрічав у своїм житті. Живучи сам із дочкою в найскромніших обставинах, удержуючи себе з приватних лекцій, він увесь вільний час і всі сили віддавав на збирання грошей, якими, між іншим, допомагав Драгоманова за час його життя в Швейцарії. За рекомендацією Драгоманова він давав субвенції й «Народові»” (Франко І. Михайло Павлик: Замість ювілейної силуетки. – С. 178).

¹²² Там само.

(одинокі насліддя його дочки)” і „поїхав із Галичини, мов убитий, з серцем, переповненим гіркістю та розчаруванням”¹²³. „Народ”, таким чином, став найдорожчим виданням, „яке коли-будь появилось в руській часті Галичини”: 25 його номерів (всього 450 сторінок) обійшлися в суму 4500 рублів, тобто по 10 рублів за сторінку. Врешті часопис був доведений до того, що втратив „майже всякий інтерес для партії”, вичерпав кредит у Коломиї і змушений був із 20-го номера 1894 року повернутися до Львова¹²⁴.

Подібні зловживання простежувалися також в інших сферах діяльності, що вилилося в конфлікт „коломийських” і „львівських” радикалів. Великі надії в справі залагодження внутрішньопартійних конфліктів і зняття напруги всередині РУРП Василь Стефаник покладав на з’їзд. Не дивно, що коли цього не сталося, а „духовний батько радикальної партії в Галичині” навіть не прийшов на партійний форум, він не зовсім адекватно оцінив ситуацію. Та й важко було йому, молодому й недосвідченому політикуві, не помилитися. Перебуваючи в Кракові, поодаль від центру радикального руху, він не був посвячений детально в перипетії й „глибини” внутрішньопартійної боротьби, як і в таємниці переговорів між різними силами галицько-руського політичного табору. На користь саме такої інтерпретації свідчить той факт, що майже через рік після подій (лист до Вацлава Морачевського від 30 жовтня 1895 року) він знову повторив свої претензії до Івана Франка та його політичної позиції.

Прибічники, ідейні супротивники і навіть урядові чільники теж здебільшого вважали, що турботи про посаду доцента у Львівському університеті завадили Франкові взяти участь у партійних заходах. До подібної думки схилявся зокрема намісник Галичини граф Казимир Бадені (1846–1909). Такий свій погляд він обґрунтовував і в листі Міністерству віросповідань і освіти у Відні від 3 липня 1895 року з проханням не затверджувати революційного за духом письменника на університетській кафедрі. Стверджуючи, що „недавно Франко відійшов від офіційної участі в радикальній партії” і що „коли в цьому році молодші елементи відкрито перейшли до соціал-демократичної партії, він не приєднався до неї”, „їх ексцеленція” називав це „удаваним коливанням переконань” і вважав, що його „можна пояснити тільки тим, що Франко хотів відкрити собі шлях до університетської кафедри”¹²⁵.

Насправді відсутність Івана Франка на з’їзді Русько-української радикальної партії і на всенародному вічі селян-радикалів пояснюється його особливою позицією в партії і незгодою з багатьма аспектами в її діяльності. Як „національно-український радикал” він ще кілька літ залишався вірним своїм політичним переконанням, що їх підтвердив на перших зборах радикального політичного товариства „Народна воля” в Коломиї, був разом із Михайлом Павликом „опорою Української радикальної партії” і „намагався у Львові добитися для неї панівного становища серед українських партій”¹²⁶. Навіть балотувався кілька разів як кандидат від цієї політичної сили на виборах до австрійського парламенту (див. нижче). Однак стосунки його з радикалами надалі не були простими й безхмарними.

¹²³ Там само.

¹²⁴ Там само.

¹²⁵ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – С. 190.

¹²⁶ Там само. – С. 188.

Іван Франко дедалі настійніше наполягав на пріоритеті національних інтересів, а „молодші елементи” прагнули надати рухові українських селян більш класового напрямку, що й стало однією з причин розколу в рядах радикальної партії. Рівночасно він схилився до злагоди й домовленостей всіх українських політичних сил у Галичині, а відтак і до об'єднання їх устремлінь задля досягнення „великої цілі”. З цією метою ще на початку 1894 року був серед ініціаторів переговорів, спрямованих на „порозуміння всіх українських партій і укладення спільної програми дій. Від імені радикальної партії [він] брав участь у з'їзді мужів довір'я українських партій 19 березня [...], на якому домовлялися про деякі питання практичної політики, але не погодилися відносно найважливішого пункту порядку денного, а саме – питання самостійності українського народу”¹²⁷. Згаданим „з'їздом” 19 березня переговори, ясна річ, не завершилися, хоча позитивного результату вони все ж не дали.

Таким чином, мало не всю першу половину 1894 року тривали переговори „мужів довіри” про спільні дії народовців, москвофілів і радикалів. РУРП представляли Іван Франко й Северин Данилович (про останнього в донесеннях поліції чомусь не згадувалося). Для „молодих” радикалів з їх „войовничістю” й партійним егоїзмом співпраця з ідейними опонентами, а тим паче – народовцями, які заплямували себе угодою з польською адміністрацією („нова ера”), вважалася недопустимою. Натомість Іван Франко дивився на означену проблему інакше і навіть висловлювався, що готовий пожертвувати своїми політичними переконаннями заради об'єднання партій¹²⁸. Така заява викликала обурення й шалену люгість його молодших колег із партії. „З'їзд усіх партій – то цвіт, то корона «антидоктринерства» Франка. Їх ненависть до марксистів, до «пролетаризації» кидає їх в обійми народовців і всякого ґатунку рутенців, в котрих вічно на устах «піднесення» стану селянського!» – обурювався Микола Ганкевич (1869–1939) у листі до Володимира Охримовича 26 січня 1894 року¹²⁹. Важко сказати, чи підтримав би Івана Франка в тій суперечці Василь Стефаник, якби був посвячений у перипетії міжпартійних перемовин і в суть справи загалом. Зате через якийсь рік-півтора, є підстави гадати, став би „боронити” його, як робив це не раз пізніше, від безпідставних звинувачень своїх колег із „молодого” крила в радикальному таборі. Багато змін сталося в його внутрішній суб'єктивності за той час, і вже в листі від 30 жовтня 1895 року він зізнавався Вацлаву Морачевському: „Мене тягне до Вас, мої найлюбійші ідеали йдуть в ту сторону, де би панував чоловік, а не радикали, поступовці та соціалісти” (III, 46). Це, очевидно, означало відмову від вузько партійних догм, кліше й стереотипів з рівночасним утвердженням пріоритету загальнолюдських і загальнонаціональних ідеалів. Хоча розуміння їх мало для Василя Стефаника, безперечно, свої особливості.

Заходи Івана Франка щодо порозуміння різних політичних сил і спільного „фронту дій” стануть більш умотивованими, якщо зважити на його поведінку в першій половині 1880-х років, зокрема на стосунки з галицькими народовцями. На відміну від того-таки Михайла Павлика він ніколи не був фанатом

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Див.: Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів. 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філологічної секції. – С. 88.

¹²⁹ Цит. за ст.: Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 88.

партійної ідеї. І його, як і Василя Стефаника, тягнуло завше туди, де би „панував чоловік, а не радикали, поступовці та соціалісти”. Іншими словами, обставини навколишнього життя й інтереси народу для нього важили набагато більше від усякої партійної доктрини, а тим паче – від політичної ортодоксії.

1883 року Іван Франко повернувся до Львова з Нагуєвич після майже дворічної перерви і почав співпрацювати в народовецьких органах „Діло” й „Зоря”. Популярність його, попри всі цькування, спроби компрометації й елімінування з суспільства, росла, слава ширилася, не помічати чи мовчазно ігнорувати його вже не було змоги. Народовці теж усвідомлювали, що без публікацій автора „Каменярів” їм та їхнім виданням годі сподіватися на успіх. Як зізнавався Володимир Левицький (1856–1938), один з їхніх редакторів, без Івана Франка „будь-яка збірка була б нічим”¹³⁰. Причому його праця в цих органах не зводилася лише до „заробітчанства” і не була тактичним кроком, як намагалися це деколи представити. „Франко писав редакційні статті й готував програмові промови – тобто великою мірою визначав політику народовецького табору”, – доводить Ярослав Грицак¹³¹. Йшлося навіть про те, щоб віддати „Зорю” в його руки. Михайло Драгоманов і Михайло Павлик схильні були трактувати такі кроки Івана Франка як безпринципний опортунізм.

Перший мав додаткові мотиви для подібних закидів. Насамперед тому, що саме він чи не найбільше спричинився до зародження народовецького руху в Галичині. І зрозуміло, що відхід народовців від „поступових” ідей, їх союз із греко-католицькими священиками й надмірні, на його погляд, акценти у бік „націоналізму” сприймав як особисту образу. По-друге, угоду „огня з водою” (Івана Франка з народовцями) він боляче сприймав ще й тому, що сталася вона під тиском Київської громади, котра фінансово допомагала народовцям. А між Михайлом Драгомановим і громадівцями йшлося щодалі більше до конфлікту й відчуження, що врешті-решт призвело до розриву стосунків навіть між ним і Володимиром Антоновичем (1834–1908)¹³². І по-третє, після занепаду „Громади” в 1882 році він пропонував видавати „Поступ” – „всеукраїнський і прогресивний” журнал на чолі з Іваном Франком і навіть написав для нього програму. Часопис мав стояти на платформі радикалізму (федералізм, демократизм, раціоналізм) і не мати нічого спільного з галицькими народовцями. Ясна річ, що „противонатуральний шлюб” з „гібридною „Зорею”¹³³, як він називав співпрацю автора „Панських жартів” з народовецькими колами, клали край подібним намірам. Хоча „Зоря”, як розумів справу сам Іван Франко, ніскільки не суперечила „Поступу”. Ба більше, цей журнал, за його задумом, мав стати першим кроком на шляху до заснування радикальної партії ще в середині 1880-х років. Назву для нового літературно-політичного місячника, що повинен був виходити з 1 січня 1887 року обсягом щонайменше 5 др. арк., запропонував справді Михайло Драгоманов. Однак ідея видання подібної „поступової газети” (журналу), як називав майбутній часопис Осип Маковей, належала Іванові Франкові: із нею він виступив ще в 1885 році. Цей журнал письменник планував назвати „Братство”, але через брак коштів ідею тоді не вдалося реалізувати. У вересні 1886 року Іван Франко знову повернувся до думки про нове видання, а 15 листопада навіть вийшов проспект часопису під заголовком „Запросини до передплати”. Та вже в грудні поліція конфіскувала проспект журналу. Тоді Іван Франко, як це траплялося не раз і раніше, вирішив видавати альманах з такою самою назвою, але й із цієї затії нічого не вийшло¹³⁴. Треба гадати, що й до створення радикальної партії

¹³⁰ Цит. за кн.: *Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні.* – С. 378.

¹³¹ *Там само.* – С. 207.

¹³² Детальніше див.: *Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні.* – С. 210–213.

¹³³ *Архів Михайла Драгоманова.* – Варшава, 1938. – Т. 1: Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.). – С. 312.

¹³⁴ *Тихолоз Н. Коментарі // Semper magister et semper tiro: Іван Франко та Осип Маковей.* – С. 125.

тоді чи в найближчі роки не дійшло, бо невдачею скінчилася справа заснування журналу, що повинен був стояти на радикальних позиціях і готувати ґрунт для партійного формування. Вочевидь, і радикальна партія, згідно з його задумом, мала б займати „осереднену” позицію.

Веду до того, що співпраця Івана Франка з ідейними опонентами була спробою реанімувати політичне життя в краї шляхом об’єднання різних гілок галицько-руського політичного табору. А без компромісів у такій ситуації годі було обійтися. Це він і намагався довести Михайлу Драгоманову в листі від 21 жовтня 1884 року, пояснюючи програму „нової «Зорі»”. „Я думаю, – писав він, – що нова «Зоря», оскільки вона має і може бути новою, повинна стати на дорогу, посередню між тою, якою йшла давня «Правда», а тою, якою почав іти «Громадський друг», т. є. (що возьму попереду бік негативний) не бути ані *виключно* націоналістичною і в ім’я націоналізму не проклинати та не опльовувати ніяких інших «ізмів», але, з другого боку, не бути (поминувши конфіскати) по-доктринерськи соціалістичною, теоретично ліберальною чи як там” [48, 482–483]. Тому не є перебільшенням, що поєднання чи узгодження, „осереднення” різних ідеологічних позицій через розумний компроміс Іван Франко вважав неминучою умовою нормального політичного життя в краї і запорукою успіху. Натомість Михайло Драгоманов дотримувався іншого погляду. „Треба вибрати що-небудь одно: або політичний сепаратизм з культурною війною, на образ старого польського патріотизму, або без неї, або федералізм; далі треба вибрати або політичний консерватизм, на образ старих українців від Шевченка, або лібералізм і т. ін.”¹³⁵.

Трохи випереджаючи події, зазначу, що причиною виходу Івана Франка з РУРП й стало те, що партія протягом майже десяти років не спромоглася об’єднати більшість галицько-українського суспільства. Так принаймні пояснював свій крок сам Іван Франко в листі до редакції „Громадського голосу” („... се не була всенародна партія, а навіть загалом не була політична партія”¹³⁶), і так розуміли його сучасники: „Тут справді була на думці велика річ – витягти політичний віз галицьких українців з малого обійстя на широке українське поле”, – пояснював перехід письменника в лави Української національно-демократичної партії Михайло Мочульський (1875–1940)¹³⁷.

Правда, й цитовані рядки Михайло Драгоманов написав ще до того, як у Галичині почався, за словами Василя Стефаника, „немалий рух [...] з мужами довір’я”. А коли дійшло до конкретних кроків, то Михайло Драгоманов зацікавився цією справою і жваво обговорював її зі своїми кореспондентами в краї. Спочатку були побоювання, що „в найліпшій випадку скінчиться на «програмі 1848 р.», тобто на самостоячости національній, причому вся політично-демократична ідея піде к чорту, а далі і вся самостоячість поверне на рутенство”¹³⁸. Таких острого не поменшало, коли з газет довідався про зміст перемовин, а Михайло Павлик прислав деякі документи, що їх стосувалися. Вістря своєї критики спрямував передусім проти деяких конкретних пунктів проекту угоди („проти всяких рутенських темнот і мертвих плодів...”), зокрема про релігійні справи. Та це були, як кажуть, деталі. Загалом же поради Іванові Франкові були позначені турботами, аби з тієї затії вийшла практична користь. А для того треба було першим ділом „знайти *політично-соціальні* точки, спільні всім фракціям, і виставити їх як обов’язкові, а решту zostавити на волю і об’явити сей *растум unionis et tolerantiae*”¹³⁹. Якщо ж цього не

¹³⁵ Драгоманов М. Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – С. 32.

¹³⁶ Франко І. Голос небіжчика. // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60: Іван Франко. Статті та матеріали. – С. 11.

¹³⁷ Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) // Спогади про Івана Франка. – С. 369.

¹³⁸ Драгоманов М. Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – С. 262.

* Договір про об’єднання і взаємну повагу (лат.)

¹³⁹ Там само. – С. 267.

станеться, то все повернеться на круги своя: „якийсь спільний обман один одного і світа, з котрих останній не такий дурний, щоб його не розібрати і не посміятися над усіма утопістами, а надто над нами”. Михайло Драгоманов вважав це „старою рутенщиною-лакейщиною 1848–1890 pp”, або „напівпозиційною лакейщиною”¹⁴⁰. А він чекав більшого. Тому й жалів („Міні все жалко, що угодова акція увірвалась не без вини нашого сторонництва”), коли цього не вдалося домогтися. З огляду на сказане можемо подумати, чи не мав рації Юліан Бачинський (1870–?), стверджуючи, що якби Михайло Драгоманов прожив довше, то він би перейшов теж на самостійницькі позиції¹⁴¹. Хоча – навряд. Як на мене, то слід погодитися з думкою Юрія Бойка, що Михайло Драгоманов „без будь-яких застережень вважає себе росіянином, російським прогресистом”, і що „до кінця життя він не міг увільнитися від чарів грандіозного Петербургу, від інтимного переживання чисто російських справ”¹⁴². Численні підтвердження своїх тез (і навіть самі означення) вчений знаходить у висловлюваннях самого Михайла Драгоманова, зокрема в написаних уже наприкінці життя „Австро-руських споминах”.

Та не варто гадати на цю тему. Зазначу, що трохи інакше дивився на справу домовленостей між представниками різних політичних сил у Східній Галичині Іван Франко. У принципі він погоджувався зі своїм ідейним учителем, що на значний успіх чекати годі, та все-таки сподівався до пори до часу, що навіть завдяки таким заходам чи „напівкрокам” удасться добитися певного результату.

Можна припустити, що, виступаючи в середині 1890-х років за об’єднання різних політичних сил галицько-української суспільності навколо національної ідеї, Іван Франко мав перед собою своєрідний взірєць: сподвижницьку діяльність у цьому напрямку Володимира Барвінського (1850–1883) як редактора „Діла” і як публічного політика¹⁴³. „В нашій домашній політиці зайняв пок[і]йний Володимир Барвінський відразу ясне і справедливе становище: покинути всі формальні спори, понехаяти взаємне дражнення, а замість того взятися до реальної і витривалої праці для добра народу, бо тільки така

¹⁴⁰ Там само. Іншим разом він називав наслідком подібної угоди виникнення „Барвінщини № 2” (Там само. – С. 274) і волів уже мати справу з „чистою лакейщиною Барвінського”. Міркування Михайла Драгоманова про зїзд „мужів довір’я” та можливих наслідків їхньої угоди див. на с. 266–276.

¹⁴¹ Бачинський Ю. Мої спомини про М. Драгоманова // Вісник Союзу Визволення України. – 1915. – Ч. 23/24. – С. 13–14. Навіть якщо притати на таку думку, неминуче постане низка інших питань. Резонними, зокрема, виглядають ті труднощі з переїнами у внутрішній суб’єктивності вченого, що на них звернув увагу Ярослав Грицак: хтозна, чи спромігся б він в останні роки свого життя на нову систему політичних поглядів (Грицак Я. Іван Франко в еволюції української політичної думки // Сучасність. – 1994. – № 9. – С. 118).

¹⁴² Бойко Ю. М. П. Драгоманов, його світогляд і соціально-політичні погляди // Бойко Ю. Вибране. – Мюнхен, 1981. – Том III. – С. 65, 64.

¹⁴³ Не будемо буквально сприймати нині ті слова виправдання перед Михайлом Драгомановим за свою нібито „вину”, викликану „панегіриками Барвінському” („Некрологом” і поетичною присвятою „На смерть бл. п. Володимира Барвінського дня 22 січня (3 лютого) 1883”), які Іван Франко написав у листі до понад міру „вирозумілого на хиби своїх дітей батька” [див.: 48, 433–434]. Він сказав те, що хотів почути адресат. Та навіть у тому листі Іван Франко, знаючи, що Барвінський для Драгоманова – „лідий прапор”, мав сміливість перечити, що „Барв[і]нський] при всіх своїх особистих хибх все-таки в Галичині зробив багата і значно причинився до розрушення інтелігенції і народу” і що його похорон перетворився на маніфестацію, „при котрій, по моїй думці, треба було всім народовцям стати при купі, щоб коло одного прапора згромадити якнайбільше сил”. А в річницю смерті Володимира Барвінського він надрукував у „Новім зеркалі” поезію „Пом’янім”, у якій назвав могилу покійного „святою”, а його самого – „великою силою”, переконаючи при тім читачів: „Що Він сів – не пропало, / Принесе сторичний плід; / Що Він діяв, те остало / І простоїть много літ...” (Детальніше див.: Крохмальний Р. „Велике серце битись перестало” (Франкові некрологи Володимиру Барвінському) // Українське літературознавство. – Львів, 1996. – Вип. 62: Іван Франко. Статті і матеріали. – С. 23–24. Там само див. передрук Франкового некролога Володимиру Барвінському і присвячені його пам’яті два поетичні твори. – С. 25–32).

праця і піддвиження народу може надати нам силу і вагу в краю і в державі”, – відзначав він у некролозі, написаному з нагоди смерті редактора „Діла”. Причому до цієї думки автори („Некролог” було написано разом з Іваном Белеєм (1856–1921)) повертаються на якихось пів-сторінки друкованого тексту ще кілька разів. Власне, вся розмова про внутрішньополітичну програму Володимира Барвінського побудована на подібних твердженнях. Ось, наприклад: „Ніколи він не вдавався в ніяку партійну полеміку, але зате, де треба було тяжкої і серйозної праці, там ставав перший”; „З засади був він противний всьому, що могло викликати роздор і ослаблення в наших народних силах, тож рішучо і енергійно виступав проти викликування борби конфесійної, котра могла би розділити руське духовенство і руський нарід на два ворогуючі табори, і, висуваючи на перший план формально-обрядові питання, відвернула би їх увагу і силу від далеко важніших життєвих політичних і економічних інтересів загальнонародних”; „З тої самої причини був він ворогом всякої пустої фрази, всякого крикунства і галасливих демонстрацій, котрі розбуджують страсті і неумаслені надії, стаються джерелом тяжких помилок і самообману, а остаточно ведуть до погубної десперації і опущення рук”. Зрештою, й розмова про головні „точки” життєвого кредо покійного починається з цієї теми: „Він був не тільки ініціатором великого діла – поєднання русинів на почві реальної праці для народу; в його руках спочивало відтепер (з початку 1880 року, відколи став редактором «Діла». – Р. П.) ведення того діла”¹⁴⁴. Така пильна увага до зазначених моментів, а також окремі репліки (як от: „заняв ... відразу ясне і справедливе становище”) дають підставу припустити, що вже на початку 1880-х років Іван Франко поділяв думку Барвінського, аби громадою братися за гуж. Зрештою, вже навіть те, що він, нехтуючи заборонами й застереженнями свого вчителя Михайла Драгоманова й ідейного соратника Михайла Павлика, таки погодився тоді на співпрацю з галицькими народовцями, свідчить на користь подібного припущення.

Тому почасти можна зрозуміти Людмилу Драгоманову (1842–1918), яка після виходу в світ видання „Михайло Драгоманов. Листи до Ів[ана] Франка і інших. – Т. 1. – Львів, 1906” побачила в передмові до нього, як і в приблизно тоді ж надрукованій у „Літературно-науковому віснику” (1906. – Кн. 8. – С. 226–240) статті „Суспільно-політичні погляди М[ихайла] Драгоманова”, „несправедливий осуд” свого чоловіка і в листі до Івана Франка взялася боронити його добре ім’я. Одним із головних докорів ображеної дружини було те, що Іван Франко нібито полемізував із її чоловіком „в інтересі” якоїсь політичної сили, власне народовців, і що в лави радикалів він вступив мало не як їх тайний агент і провокатор. „Переживши гіркі хвилі, читаючи Ваші інсинуації впротязі довгих років після смерті мого чоловіка, тільки тепер я стала розбиратись в Ваших відносинах до нього і тільки тепер стало для мене ясно, що чоловік мій вважав Вас за іншого і по напрямку і по поведженню, ніж яким Ви справді були. Ви були народовцем і zostалися ним...”, – робила вона висновок, а трохи нижче загострювала його до краю: „Ви – пане Франко – увійшли у ту партію (радикальну. – Р. П.) яко народовець”¹⁴⁵. Закид, безперечно, був несправедливим (не торкаюся питання, як уявляв собі ідейне становище Івана Франка сам Михайло Драгоманов, та навіть побіжний погляд видає, що його дружина спрощувала ситуацію, бо сам він наголошував саме на співпраці свого учня з народовецькими колами і не раз дорікав, часом у грубій формі, йому за це), та Людмила Драгоманова інтуїцією жінки вловила, що багато ідей народовців були Іванові Франкові

¹⁴⁴ Усі цитати подаються за публікацією: *Володимир Барвінський*, власник і редактор „Діла”, член товариства „Просвіти”, „Ставропільського Інституту”, „Руської Бесіди”, „Товариства Педагогічного” і ін., упокоївся по короткій і тяжкій недужі дня 22 січня (3 лютого) 1883 в 33 році життя // *Українське літературознавство*. – Львів, 1996. – Вип. 62: Іван Франко. Статті і матеріали. – С. 28, 29, 27.

¹⁴⁵ *Листи* Людмили Драгоманової до Івана Франка: Публікація Р. Горака // *Дзвін*. – 2006. – Ч. 5/6. – С. 150.

принаймні близькими; вона цілком погоджується з думкою Михайла Грушевського, що той „програму народівців поширив, поліпшив”, і навіть вітала подібні заходи: „я не маю нічого сенько проті того – бачу навіть, що Ви багато доброго робите, щиро радіючи”¹⁴⁶. Однак не могла вибачити зраду, з її погляду, інтересів радикальної партії, а отже й зраду ідеалів свого чоловіка. Іншими словами, вона розгледіла, нехай зі значним запізненням, чимало „лідпор”, на яких можливим був союз, єднання чи співпраця „невдячного ученика” Михайла Драгоманова з народівцями. У листі-відповіді від 12 лютого 1907 року Іван Франко категорично виступив проти того, що його писання про „свого вчителя” були продиктовані „злого волею” чи, сказали б ми сьогодні, політичним замовленням (на інші конкретні закиди давав пояснення), і навіть не намагався відмовлятися від того, що не був апологетом якоїсь однієї партійної доктрини. Ні, відповідав, він завше „брав у партійнім житті участь лиш остільки, оскільки їх програма і тактика відповідала моему розумінню діла” [50, 312]. Тобто членство в тій чи іншій партії було для Івана Франка засобом досягнення певного результату, і коли цей „інструмент” не спрацьовував або ж виявляв свою неспроможність, відмовлявся від нього на користь іншого чи намагався в інтересі „діла” скористатися, умовно кажучи, всім набором політичного інструментарію.

Задля справедливості треба сказати, що й народівці деколи спрамалися на рішучі дії. Зокрема, у виробленій 25 березня 1890 року на спільній нараді представників народовецької й москвофільської партій програмі (саме „нестача одної ясної для всіх русинів обов’язуючої програми” було, на думку її учасників, причиною „сумного стану русинів”) одним із пунктів значилася вимога поділу Галичини на західну (польську) і східну (українську) її частини¹⁴⁷. Навіть Михайло Драгоманов, який досить критично ставився до народовецького табору, визнавав окремі успішні їх заходи, як, наприклад, такі рішення грудневого 1886 року з’їзду у справі реорганізації партії: „[...] в) бути, аж доки не заспокоїть правительство наші жадоби, в опозиції, г) об’являти опозицію ділами, д) лучитись з демократичними партіями в Австрії [...], ж) будити нарід до політичного життя, з) стати у себе на ґрунті чисто демократичнім і мати на оці перед всім реальні інтереси мас народу”¹⁴⁸. Та й Василь Стефаник, незважаючи на часто гостру його критику народівців та їх політичних лідерів, намагався уникати спрощено-однолінійних тлумачень їх діяльності й ролі в суспільно-політичному русі. Тому в листах його зустрінемо твердження про можливу втрату радикалами своїх прибічників через послаблення роботи і їх перехід у табір Юліана Романчука (1842–1932), а також що той „все ж таки [...] має сторонників у краю” (III, 35). А в листі до Антона Шмігельського він прямо заявляв, що „Романчук сам чесний чоловік, але злий політик і не розуміє, в чім опозиція лежить” (III, 34). Так само пізніше (січень 1899 року) лідер народівців згадується в епістолярії Василя Стефаника серед тих (один із трьох!), „що знають долю рускої політики” (III, 163). Та й Михайло Драгоманов вважав його „безперечно розумнішим і чеснішим з усіх львівських народівців”¹⁴⁹. Тут не місце заглиблюватися в дискусії про „умірковану опозицію” Юліана Романчука, як і зупинятися на питанні про його місце в галицько-українському політичному русі, – важливішим, на мій погляд, є сам факт сприйняття провідника галицько-українських народівців як „чесного чоловіка” й видатного (а водночас – „злого”) політика. Ці моменти зближували позиції Василя Стефаника й Івана Франка в поглядах на Юліана Романчука. Тому можна припустити, що і в справі „порозуміння” різних політичних сил задля досягнення „високих” цілей між ними теж було б, даруйте за тавтологію, порозуміння.

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Детальніше див.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 83.

¹⁴⁸ *Драгоманов М.* Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – С. 30.

¹⁴⁹ Там само. – С. 27.

Не викликає сумніву, що, на відміну від своїх молодших літературних і партійних побратимів, Іван Франко намагався уникати спрощено-однобічних характеристик й „однobarвного” погляду на світ і на речі в ньому. Як пам’ятаємо, в поемі „Панські жарти” він вивів „апостолом черні” священника, що викликало різкий спротив і протести Михайла Драгоманова. Так само виступав (див.: „Postscriptum” до „другого переробленого видання” повісті „Петрії й Довбушуки”, Чернівці, 1913) „проти недогадливості та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків”, стаючи в обороні „міщанського щастя”: вони, ті автори (в Івана Франка – „люди”), „йдучи наосліп за покликами західно-європейських песимістів, у міщанським (буржуазнім) житті бачать синонім духовного застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття” [22, 488]. Зазначу, що й до капіталізму письменник не ставився так одверто негативно, як намагалися подати це в радянському літературознавстві. Навіть його адепти деколи це визнавали, шоправда, з перспективою на „світле майбутнє”. Зокрема, Олександр Дорошкевич (1889–1946), зіставивши в 1920-ті рр. дві редакції повісті „Воа constrictor” (1878, 1907), дійшов до такого висновку про „еволюцію Франкових поглядів”: „осуджуючи гостро на початку капіталізм і капіталістів з їх неминучими хижацькими заходами, пізніше, коли сам Франко в значній мірі розійшовся з колишніми своїми соціалістичними переконаннями, він інакше оцінив його і підкреслив той могутній розвиток промисловості, що стався завдяки капіталізму, і що ніс українському народові не тільки саме лихе в тих об’єктивних умовах: без розвитку капіталізму, як вищої форми господарства, важко було мріяти про інші, капіталістичні форми побуту”¹⁵⁰. А в повісті „Великий шум” (1907) поміщик Субота, один із небагатьох після знесення панщини в Галичині, добровільно помирився з громадою і навіть віддав свою молодшу дочку Галю за сільського парубка Костя Дум’яка, якого спочатку вважав „анархістом і бунтівником”, а згодом визнав: „Ти чесний чоловік і варт бути моїм зятем” [22, 309]. Таке „порозуміння”, не згідне ні з комуно-радянською ідеологією, ні з головними засадами соціалістичного реалізму, „єдино правильного” творчого методу, перші паростки якого начебто з’явилися в творчості саме Івана Франка, стало можливим завдяки тому, що пан Субота відчував себе таким самим „русином”, як і селяни.

Судячи з усього, вже на початку 1894 року Іван Франко виношував думки, які пізніше висловив на сторінках „Громадського голосу”, коли мотивував свій вихід з рядів радикальної партії, а саме: що національне поневолення в Галичині таки переважає над соціальним і що політична партія повинна бути не замкненою в собі кастою, а інструментом для досягнення певних цілей¹⁵¹. На рубежі віків для нього стало більш ніж очевидним, що РУРП з багатьох поглядів не відповідає тим вимогам і не здатна організувати селянство (а зважаючи на його значну перевагу в соціальній структурі Галичини це означало – організувати суспільство) у свідому своєї політичної і національної сутності силу. І насамперед тому, що представляла інтереси однієї лише, нехай і домінуючої, соціальної сили і не могла через це виконати роль загальнонаціонального об’єднуючого чинника.

Достеменно не відомо, що саме спричинилося тоді до перемини в його політичній свідомості. Радше за все, саме життя давало відповідні „підказки”. Та, мабуть, були ще якісь додаткові, сказати б, зовнішні впливи. На один із них свого часу звернув увагу Василь Щурат (1871–1948), який наприкінці 1892 і всю першу половину 1893 рр. мешкав з письменником на одній квартирі у Відні, коли той готував докторат. У спогаді „Тоді було це поки що мрією...” (1936) він розповів про спілкування автора „Вічного революціонера” у лютому 1893 року в кав’ярні „Централь” (традиційне місце зустрічей віден-

¹⁵⁰ Дорошкевич О. Іван Франко (1856–1916): Огляд діяльності й творчості. – Вінніпег, 1928. – С. 27–28.

¹⁵¹ Див.: Франко І. Голос небіжчика. – С. 12.

ської еліти й студентської молоді) з ідеологом сіонізму Теодором Герцлем (1860–1904). Розмова між ними точилася, як пригадував собі Василь Щурат, саме навколо проблеми відбудови єврейської та української держав, зв'язані з ними труднощі й перспективи. Головною причиною на шляху до своєї „Палестини” в обох, ясна річ, було „єгипетське ярмо” національного поневолення. Причому не одне. В українців було їх три (російське, австрійське і польське), а в розсянних по всьому світу євреїв – і полічити годі. Та попри те Теодор Герцль вірив у досягнення „раю” для євреїв. Невдовзі він обґрунтує його доконечність на сторінках монументальної праці „Judehstaat” (1895), яка, до слова, отримає схвальну оцінку Івана Франка в рецензії „Państwo żydowskie”, опублікованій у тижневику „Tydzień” – літературному додатку до „Kurjera Lwowskiego” (1896. – № 10. – 9 березня. – С. 73–74). Своєю твердістю духу, вірою і впевненістю в усній розмові і на сторінках книжки Теодор Герцль змусив повірити в здійснення національного ідеалу й Івана Франка. Чому б і ні, адже, як казав теоретик сіонізму, „все може мати місце у світі, що тільки вміщається в людській голові”¹⁵². Головна справа, таким чином, в ідеалі й обґрунтуванні його доконечності (думка, що стане провідною в статті Івана Франка „Поza межами можливого”). Однак для здійснення, втілення в життя ідеалу народ повинен „видвинути” з себе, зі свого „лона захисників, готових навіть на муки”, і передусім – свого Мойсея, який би запалив увесь народ ідеєю національно-державної незалежності, викликав перед очі видиво „Раю”. Василь Щурат припускав, що задум поеми „Мойсей” виник у творчій свідомості Івана Франка саме під глибокими враженнями від тих розмов із Теодором Герцлем. Відразу по тому поет нібито й узявся до праці. „Вже 1893 р. у Відні робив начерки поеми, намагаючись показати єврейського Мойсея так, щоб український читач міг пізнати в ньому долю вождя українського. Коли ж перші спроби йому не вдавалися, він кидав їх у кошик”, – згадував він¹⁵³. Творча невдача могла бути спричинена тим, що Іван Франко ще дивися на Мойсея ніби збоку, як на „чужу” його внутрішньому еству постать. Бо навряд чи тоді могла вже постати в свідомості „крамольна” думка про свою ідентифікацію з вождем євреїв. Ще треба було пройти через „юдолі” передвибірчих баталій, пережити конфлікти з польською й українською громадськістю, аби той образ став „своїм”, „кровним”. Та й Теодор Герцль, за спогадами очевидця, нібито запевняв, що для українців „час Мойсея” ще не настав і „нині його ще, може, закинули б камінням”¹⁵⁴. Однак у глибинах „нижньої свідомості” повинна була б уже тоді заврунитися гадка про близькість чи принаймні подібність своєї долі з долею провідника єврейського народу, і творча (а заразом – політична) думка почала дошукуватися шляхів до „культурної ролі” Мойсея. Першим ділом треба було об’єднати русинів навколо національної ідеї, відкинувши усякі дріб’язкові суперечки й вузькопартійні інтереси, а для того – знайти порозуміння з провідниками галицько-українських політичних партій. Їхнє об’єднання чи хоча б узгодженість дій були обов’язковою передумовою поступу.

Як і передбачав Теодор Герцль, „українського Мойсея” на його тернистому шляху спочатку чекало „каміння”. Тому й навесні 1894 року, через рік після їхньої розмови, „намагання дійти згоди закінчилися нічим”. Михайло Драгоманов вину за те, що „угодовська акція увірвалася”, покладав на „наше сторонництво”, тобто на самих радикалів, і персонально на Івана Франка. Претензії до останнього зводилися головним чином до того, що в ньому беруть гору все-таки художні стихії, а йому слід „взяти себе в руки холоднішою прозою, коли хочете займатись політикою”¹⁵⁵. Саме ота надмірна „поетичність”, на думку Михайла Драгоманова, спричинила „невстойку” Івана Франка, яка

¹⁵² Щурат В. Тоді було це поки що мрією... // Українське літературознавство. – Львів, 1996. – Вип. 62: Іван Франко. Статті та матеріали. – С. 52.

¹⁵³ Там само. – С. 53.

¹⁵⁴ Там само.

¹⁵⁵ Драгоманов М. Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – С.275.

передалося й Северину Даниловичу, через що не вдалося належним чином („раціонально“) провести на міжпартійному форумі „репрезентацію“ своєї політичної сили і тих її положень, що були вироблені на партійному з'їзді. Не будемо такими категоричними щодо причин зриву домовленостей. Сталося це, на мій погляд, тому, що не було одностайності стосовно потреби й розуміння подібної акції всередині самих радикалів: багато із них відразу й одверто заявили, що „не вірять у можливість згоди між всіма українськими партіями і не погоджуються з програмою спільних політичних дій“¹⁵⁶. У квітні 1894 року Іван Франко вийшов із „примиренської комісії“ (хоча переговори тривали десь до середини року), а невдовзі по тому полишив головування в „Народній волі“. А з цитованого щойно донесення Дирекції поліції у Львові випливає, що він буцімто „відійшов від будь-якої діяльності“. Останні слова, безперечно, не можна сприймати буквально, бо „від будь-якої діяльності“ (тут мається на увазі політична діяльність) письменник ніколи, за винятком хіба, може, тих останніх років, коли тяжко хворів, не „відходив“. Точніше було б сказати про послаблення в той час його політичної активності, що на тлі бурхливої й невгавучої боротьби в інші періоди сприймалося як „відхід“. Правдою було також те, що в травні 1894 року Іван Франко відмовляється від головування в „Народній волі“. Президія товариства на своєму засіданні 15 травня не прийняла його відмови і просила забрати заяву назад, але він був твердим і рішучим у своїх намірах. Не відомо навіть, чи брав участь у тому засіданні. У кожному разі 19 червня на зборах товариства (Іван Франко на них навіть не прийшов) звітував про діяльність його президії заступник голови Северин Данилович; починаючи з травня він підписував і всі звернення товариства. Схоже, що саме на тих зборах 19 червня Северина Даниловича було обрано головою „Народної волі“, а Іван Франко залишився звичайним членом товариства. Іван Білинкевич вважав, що ця відмова письменника від головування була викликана „перевантаженістю літературною, науковою та редакторською і публіцистичною діяльністю“, і це начебто не давало йому „можливості уділяти належну увагу справам товариства «Народна воля»“¹⁵⁷. Із таким твердженням знову-таки навряд чи можна погодитися: „перевантаженість“ роботою супроводжувала Івана Франка все життя, тому з таким самим успіхом він міг відмовитися від будь-якої суспільно-політичної ініціативи, діяльності. Вочевидь, були інші, значиміші причини такого вчинку, що їх я намагався висвітлити. Узагальнено кажучи, розвиток партії відбувався не в тому напрямі, в якому хотів бачити його Іван Франко. Тому й похолоднішали тоді його стосунки з радикалами, тому відійшов від керівництва „Народною волею“.

З огляду на сказане слід сприймати і деякі його твердження із статті „Дещо про польсько-українські відносини“ (1895), зокрема про його тодішнє становища в РУРП. Відкинувши звинувачення польського депутата до австрійського парламенту Тадеуша Романовича (1843–1904), буцімто він є „шефом українських радикалів“, автор уточнював: так, він був одним із засновників радикальної партії, „брав участь у виробленні її програми, і дальший ріст і розвиток цієї партії лежав і лежить мені на серці“. Однак із „сучасною організацією тієї партії, – продовжував Іван Франко, – мене об'єднують дуже слабкі і нечисленні зв'язки; шефом партії я ніколи не був і не є“ [46, 279]. Годилося б тут додати, що сталося це значною мірою саме тому, що в його колег-радикалів із „молодого“ крила перемогли не національні, а вузькопартійні інтереси, і не вдалося виробити спільну позицію в справі об'єднання галицько-руського політикуму.

Василь Стефаник щось чув із газет про зібрання „мужів довір'я“ (див. його лист до Левка Бачинського від 2 липня 1894 року – III, 35). Але не надав цьому важливого значення і, судячи з усього, не пов'язував його з активністю

¹⁵⁶ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – С. 188.

¹⁵⁷ Білинкевич І. Іван Франко на Станіславщині. – С. 149.

Івана Франка. Зрештою, останній тоді вже й сам вийшов із переговорного процесу, хоча політичні домовленості з лідерами всіх русько-українських партій мали для нього принципове значення, і він, повторюю, навіть заявляв, що готовий зрестися своїх політичних переконань задля об'єднання національних сил.

Цей „дрібний” епізод, який стосується головних дійових осіб мого дослідження, можна вважати своєрідним вступом до проблеми співіснування, почасти далеко не мирного, різних поколінь і регіональних груп („львівські”, „коломийські”, „віденські”, „краківські”) у РУРП. Останнє десятиліття ХІХ ст. на політичній карті Галичини характеризувалося гострою боротьбою між названими суб'єктами, що завершилося створенням нових партій і становленням структурованого галицько-українського політичного простору. Іван Франко, поза всяким сумнівом, був у той час провідним гравцем на політичній арені. Не стояв осторонь від цих процесів і Василь Стефаник.

У РУРП вони належали, власне, до різних вікових груп, та погляди їхні в багатьох питаннях збігалися, що забезпечувало взаємну підтримку позицій і тісну співпрацю. Цьому сприяла й та драматична історія, зв'язана з розчаруваннями, „зламами” й складними психічними переформатуваннями, що відбулася у внутрішній природі Василя Стефаника в середині 1890-х років. Детально оповів про неї Вацлаву Морачевському в листі від 7 липня 1896 року. На перший погляд цей лист може здатися загадковим і трохи навіть дивним. Хоча його треба вважати радше одкровенням, а не „темним місцем” в епістолярії новеліста. Та щоб зрозуміти це, слід відійти від буквального тлумачення слів, фраз і знаків, а заглибитися в його символічно-образну стихію, що в неї тоді все частіше автор поринав. Йдеться в тому листі „за людей, в сім випадку за моїх товаришів”, а отже, зрозуміло, і про себе самого. І справді: „Я їх шанував, а вони мене”, – зізнавався Василь Стефаник (форма минулого часу відразу насторожує). „Товариші” удостоїлися пошанівку й симпатії насамперед за те, що були молодими особистостями, повними сил та енергії, мали перед собою ясні ідеали. Останнє, що передається метафорично як „ріжність”, „кучерявого волосся”, схоже, найбільше приманювало в них, викликало повагу і навіть захоплення: „Та такої ріжноти було: і рожеві, і зелені, і жовті, що веселку з них мож було змережати. Я не міг слів дібрати, аби сказати їм, які вони файні!” (Ш, 76). Оці „молоді” й творили неординарну силу, здатну на могутні звершення. Одначе з часом став помічати в них дивні переміни: буйні кучері свої вони „у цурулика обтинали і водами пахнучими пригладжували, ідеали свої рожеві, зелені і жовті обдирали з красок, аби сталися коліру матового, чи, як вони вповідають, аби були об'єктивними”. Якщо перекласти використані образи на логічно-раціональні формули, то стане зрозуміло, що товариші, поперше, потоптали, знівечили в собі, нібито задля „об'єктивності”, будь-які ознаки неповторності, що призвело – по-друге – до втрати або навіть зради ясних цілей та ідеалів, і, як наслідок, „не бачили нічо в собі, аби далі разом жити”. Навіч усі ознаки „старіння”. Щоб зберегти хоч якусь видимість політичної єдності, мусили „найти собі обруч залізний і добровільно обгородилися ним”. Проте це мало допомогло: гризня і внутрішні чвари роздирали ту штучно створену єдність („б'ються язиками до крови”), зате як надійде хтось із „чужої партії”, то вдають міцну, скріплену внутрішніми узами, єдиною ідеологією й політичними поглядами силу: „всі вихиляються поза обруч і на самолівку голосять: ми солідарні, ми в єдності, ми корпорація – не смій злословити”

(III, 76). „Я не дався скувати і відійшов від них, аби більше не здибатися з ними, – підсумовував Василь Стефаник. – Вони ж закричали за мною: ти єдність поломив, ти громаду оставив! Я відкрік, що громади не люблю, і пійшов своєю дорогою”.

Перша думка, що виникає після прочитання цього листа, – нереальність, якась аж наче фантазмагоричність змальованої ситуації. Якщо навіть залишити поза увагою, що біографи новеліста не зафіксували його кардинальних політичних чи ідеологічних розходжень з друзями, то принаймні мав би пройти якийсь час, аби колишні однодумці (це ж писалося в 25 літ!) „постарілися”. Ба більше – він до кінця днів своїх не поривав із радикалами. Хоча, як відзначає син Юрко, не тому, що схвалював у всьому їхню діяльність чи був вірним прибічником їхніх ідей. Він і „політичним діячем у широкому розумінні цього слова”, по суті, „не був” і „не створив ніякої політичної програми”, а свою партійну приналежність („рядовий член радикальної партії”) ґрунтував радше на світоглядних і морально-етичних принципах¹⁵⁸.

Тобто одне з двох: або Василь Стефаник, м’яко кажучи, щось „не те” наговорив, або ж справді колишні його однодумці „зійшли” (нехай це було суто суб’єктивне враження) з обраної дороги: скажімо, через зраду ідеалів на очах „старілися” (у прямому й переносному значенні) і перетворювалися на політичних небіжчиків, чи – інше пояснення – спинилися на „старих” формах і методах політичної боротьби, стали глухими до злободенних потреб дня. У принципі тут обидва пояснення правомірні і з однаковим успіхом можуть бути прийнятними. Та припущення про „неправду” автора листа доведеться відкинути, бо інші, „позатекстові” й додаткові „ключі” схиляють до думки, що означені твердження становили в його свідомості тверде переконання. Адже й пізніше (у липні 1900 року), ділячись враженнями з Ольгою Гаморак від свого тимчасового помешкання в Чортівці, вікна якого в темноті дзвеніли від комах, що їх у народі називають „смерть”, він, як це часто бувало, дає ширші узагальнення. Здавалося, що той „чорний рій”, „маленьких смертей [...] брентить за мною віддавна”, аж „трунвок я маю повне серце і обливаю їх теплою кровєю”. І завперше згадувалися молодечі роки – як етапний з цього погляду момент у його життєвій і творчій долі. „Клали вони на лаву молоді мрії, молоді пісні, молоде слово, молоде чувство”, – оповідав про свої відчуття й асоціації „дорогий товарищі” (III, 218). Тобто крах молодечих ідеалів Василь Стефаник стверджував неодноразово як доконаний факт.

Нагадаю, що і в ліричній сповіді „Мого слова” з могутнім автобіографічним струменем („білими губами упівголос буду вам казати за себе”¹⁵⁹) теж ішлося про розходження з товаришами:

¹⁵⁸ Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. – С.36.

¹⁵⁹ Про цей свій твір Василь Стефаник висловився лаконічно, та недвозначно. „На Вашу адресу посилаю також моє «Confiteor» (признаюся), писане для сестри Калитовської, – ділився сокровенним з Ольгою Гаморак 26 лютого 1899 року. – Тому посилаю до Вас, бо хотів би-м, аби крім Вас двох ніхто не читав. То є моя біографія, держана в тоні „Wahrheit und Dichtung” („Правди і вигадки”; курсив мій. – Р. П.). Натурально, що я не заказую Вам его показувати, але прошу, аби-сьте не показували. Висилаю завтра, аби прийшло якраз на вівторок, коли Калитовська буде у Вас” (III, 172). Судячи з усього, „правди” в тій сповіді було більше. Тому й присвятив „Моє слово” Свгенії Калитовській („мій найвищий ідеал жінки”), а надіслав Ользі Гаморак („найбільший мій приятель і [згодом] мати трьох моїх синів”), рідним сестрам, котрі знали його, як ніхто більше, і могли зрозуміти – не лише слова, а й те, що стояло за ними.

„Я найшов товаришів.

Вони погодилися з новим світом. Я говорив їм про мій покинений і про новий, що кривдив нас.

Казали, що брешу.

А я рвався, і падав у болото із знесилля, і не уступав.

Сказали, що я брехун іще раз. І покинули мене.

А як я плакав, то мама ридала:

– Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймуть, не покидати було мене.

І лишився я, як корч луку серед поля” (с. 178–179).

Єднають художню структуру „Мого слова” з цитованим листом, до речі, ще й мотиви самотності та усвідомлення своєї вибраності (останнє в листі проступає більше з підтексту). Пор.: „Ти сам з собою будь...” (с. 179) і „я ... пійшов своєю дорогою”; „я сам, а товариші всі заковані” (III, 76). Є й відмінності: у листі висловлював сподівання, що вдасться ще визволити товаришів з-поза залізних обручів, а в художньому творі вустами матері стверджується свій, окремий від них шлях і своя дорога („ти сам з собою будь”). Щоправда, натяком на боротьбу із собою і з товаришами за давніші „молоденькі ідеали” в „Моєму слові” може слугувати компонент „повторної дії”: „казали, що я брешу”; „сказали, що я брехун іще раз” (с. 178).

Як і в характеризованому листі, думки в „Моєму слові” суцільно „закуті” в художні символи, і почерпнути якусь документальну інформацію про причини чи внутрішні спонуки такого конфлікту важко. Та очевидно, що подібне зізнання аж ніяк не можна сприймати як „поетичний вибрик”, що з’явився задля красного слівця чи випадково, під впливом якогось хвиливого ефекту, – це була вкарбована, як кажуть, у плоть і в кров „центральна”, засаднича теза, що мала принципове значення для його творчого становлення. Як й інші, давніші, та все ж близькі до них за своєю природою і сутністю внутрішні „конфлікти і драми”. У „Моєму слові” вони так і вибудовуються в один ряд, творячи зчеплені й взаємозалежні разки „намиста”, а подекуди навіть зливаються в „одне ціле” – і в смисловому, і в хронологічному, і в структурному планах.

Зіставивши цитовані слова цієї художньої структури з листом до Вацлава Морачевського від 7 липня 1896 троку, можемо зробити висновок, що описана там ситуація і потреба „доконче той обруч доти гризти, аж пукне в десятьох місцях і пустить мені товаришів” (III, 76) синхронна з художньою, коли ліричний герой „Мого слова” „рвався, і падав у болото із знесилля, і не уступав”: залізний обруч партійного самообмеження, егоїзму й примітивізму політичної думки тоді розірвати не вдалося, „молоді українські приятелі” „сказали, що я брехун іще раз. І покинули мене”. Саме вони, його „товариші”, тим своїм учинком спричинилися до ще однієї психічної травми. Тому до них теж, як і до всієї галицько-руської інтелігенції, виробилося у Василя Стефаніка критичне ставлення, що відразу ж набуло гіпертрофованих форм внаслідок „погляду зсередини”.

Не дивно, що автор у „Моєму слові” навіть структурно розділяє дві групи внутрішніх конфліктів: про перші йдеться в другій „строфі” („періоді”) твору, а про другі – в третьому. Аби з’ясувати їхню сутність, не досить самих лише текстів листа й „Мого слова”, – принаймні необхідно залучити до аналізу аналогічну за характером „Дорогу”, а також різні редакції обох творів, інші

свідчення й матеріали. Звичайно, це потребує окремого дослідження¹⁶⁰. Та вже деякі деталі листа дають змогу робити окремі припущення. Обґрунтовуючи їх, буду відштовхуватися від кількох реальних „опор” (доконаних фактів): згадок про своїх друзів („товаришів”, „молоденьких ідеалів”), про „громаду” як певну партійну організацію і про „чужі партії”. Додам, що на час своїх зізнань Вацлаву Морачевському юнак, що називається, жив суспільними проблемами і покладав певні надії на своє, сказали б ми сьогодні, політичне майбутнє, маючи намір пов’язати з ним свою долю.

Василь Стефаник усе життя був прибічником радикальної партії і спершу виявляв неабияку активність у її лавах. Ідентифікував себе здебільшого з „молодими” радикалами (звідси часто вживані в листі слова семантичного ряду „молоді”). Як і більшість із них, він вийшов із студентства (у своїй діяльності представники молодіжного крила в РУРП теж спиралися на студентську молодь) і з соціалізмом, як і з багатьма своїми майбутніми партійними соратниками, познайомився ще в гімназійні роки. Хоча треба погодитися з думкою, що „соціалізм української учнівської молоді до середини 1880-х років звичайно мав домарксовський, народницький характер” і що лише після продовження навчання у великих промислових центрах (Львів, Відень, Краків), котрі були „осередками організованого робітничого руху”, вони ставали марксистами¹⁶¹. Уже в цьому пункті можна помітити натяк на розходження з партійними „товаришами”: переконливим марксистом, попри переїзд у „великий промисловий центр” і осередок польської соціал-демократії, прибічником марксистської ідеології Василь Стефаник ніколи не став. Радше навпаки: знайомство з марксистом – хоча в таборі „молодих” радикалів перебували його гімназійний учитель Роман Яросевич і „вчитель соціалізму”, а пізніше свояк Северин Данилович, – як і ближче знайомство з лідерами польських соціалістів, мало зворотний ефект. Можливо тому, що „розкол” у ставленні до міста з його „індустріальною” культурою і до робітничого руху (пролетаризації) відбувся в ньому ще раніше. Тому й не дивно, що більше схилився в бік Івана Франка й Михайла Павлика, чільних представників старшого покоління в радикальному русі, з їх помірковано-критичним ставленням до „батьків німецької соціальної демократії” і до пролетаризації селянства. Але про це – нижче.

Як я вже згадував у попередньому розділі, „закладини” Русько-української радикальної партії відбулися 4–5 жовтня 1890 року на установчому її з’їзді, що був скликаний „на приватні запрошення” (звідси його означення як „приватний”). Хоча ґрунт для цього в Галичині готувався віддавна. Зокрема – і в дискусіях з польськими соціалістами про місце у програмових документах аграрних питань та роль селянства в соціалістичному русі. Сам Іван Франко ще в 1887 році в одній із публікацій на сторінках львівського журналу „Przegląd Społeczny” твердив, що це видання „хоче покласти основу” „людовій партії польській й руській”¹⁶². Та це був уже, скажу так, другий крок Івана Франка в цьому напрямку. Першим стали його зусилля у справі налагодження видання радикального журналу „Поступ” (див. вище). Обидва ці „кроки” були взаємопов’язаними: якраз невдача із заснуванням „літературно-науково-політичної поступової газети”, як називав

¹⁶⁰ Див. про це в моїй праці: *Піхманець Р.* Повернення до себе: Над листами Василя Стефаника // Дзвін. – 2008. – Ч. 5/6. – С. 131–137; Ч. 7. – С. 107–124; №8. – С. 102–117.

¹⁶¹ Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С.75.

¹⁶² Франко І. Мозаїка. – С. 326.

майбутній часопис Осип Маковей¹⁶³, змусили Івана Франка вкотре піти „у найми до сусідів”. Це був той етап у політичній біографії автора „Мойсея”, що на нього звернув увагу Михайло Грушевський: „восени 1886 року по короткій і невдалій пробі заснувати радикальний партійний орган, зимою 1886–1887 рр. став знову пробувати співробітництва з суголосними польськими елементами – сим разом з народницькими, «людовими»”¹⁶⁴. Починалося ж усе ще в 70-ті роки ХІХ ст. із розбудови мережі сільських читалень у Галичині, що дали перші паростки освідومлення селян.

А безпосереднім приводом до створення РУРП став третій арешт Івана Франка. У кожному разі так розумів зміст того, що сталося, сам письменник. „Недавні арешти в порозумінні зі значнішим кружком молодих галичан заснували політично-літературний часопис «Народ», а восени 1890 р. заснували Радикальну партію з метою нести в народні маси свідомість його економічних, політичних і національних інтересів, і публіцистично пояснювати ті інтереси та боронити їх”, – згадував він пізніше¹⁶⁵. Уся та історія з ув’язненням влітку 1889 року до певної міри загадкова з різних поглядів. У листі до Михайла Драгоманова Іван Франко зізнався: „Літом 1889 р. мене знов арештовано wraz із росіянами, прибувшими в Галичину. Мене держано 10 тижнів, але за що, який факт мені закинено, сього я не міг дізнатися і досі не знаю. По 10 тижнях мене випущено” [49, 251]. Тоді в Галичину приїхав Сергій Деген із сестрами Наталією та Марією – на відпочинок у гори: зупинилися в селі Дидьова. Тамтешнього священика о. Івана Кузіва Франко добре знав – і не лише як зразкового душпастиря, а й етнолога, що друкував свої фольклористичні та етнографічні матеріали в „Зорі”. Пізніше він скористається записами о. Кузіва, коли готуватиме видання своїх „Галицько-руських народних приповідок”. А приїзд російських гостей і спілкування автора „Вічного революційонера” з ними польська адміністрація краю витлумачила як поширення соціалістичних і русофільських настроїв у Галичині й революційну діяльність: нібито вони належать „у Києві до соціально-революційного товариства і приїхали до Галичини, щоб вербувати молодь до цього товариства і підбурювати проти шляхти польської”¹⁶⁶. Не обійшлося, щоб хтось із надто „пильних” селян доніс у поліцію, що в місцевого пароха вештається „злісний соціаліста” й „єресіарх”, а з ним – якісь підозрілі „чужаки”. Насправді „ті росіяне приїхали з Києва, щоб побачити Галичину (гори), навчитись трохи ліпше говорити по-українськи через шоденну розмову і щоб пізнати нас”¹⁶⁷. Додам, що син російського генерал-майора Сергій Деген працював учителем французької мови в духовній семінарії в Києві. Та хай там що, а зі свого третього, десятиденного „арештантського” побуту Іван Франко виніс, разом із кількома оповіданнями й циклом „Тюремних сонетів”, тверде переконання, що сили галицьких українців треба негайно „скріплювати” і залучати селян до активного політичного життя.

Русько-українська радикальна партія від самих початків її створення не була однорідною ні за віковими ознаками, ні за ідеологічними переконаннями. Перш за все в ній вирізнялися різні покоління людей: до старшого належали Іван Франко й Михайло Павлик, до середнього – Іларій Герасимович, Северин Данилович, Роман Ярославич та ін., а до наймолодшого – Юліан Бачинський, В’ячеслав Будзиновський (1868–1935), Микола Ганкевич, Денис Лукіянович, Кирило Трильовський... Усе ж це був лише один із „конфліктних” пластів. Ще виразнішими були ідеологічні розбіжності, що здебільшого проходили „лініями” означених вікових відмінностей. Історики, як, зрештою, й самі партійні діячі, виділяють у партії принаймні три ідейні течії: 1) перше покоління галиць-

¹⁶³ Див.: *Semper magister et semper tiro*: Іван Франко та Осип Маковей. – С. 37.

¹⁶⁴ *Грушевський М.* Апостолові праці. – С. 201.

¹⁶⁵ Цит. за: *Луціє Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – С. 343.

¹⁶⁶ *Там само.* – С. 311.

¹⁶⁷ *Semper magister et semper tiro*: Іван Франко та Осип Маковей. – С. 56.

ко-українських соціалістів, або „старші” радикали, передусім Іван Франко й Михайло Павлик, які на той час уже „переросли” фанатичне захоплення ідеями Карла Маркса й Фрідріха Енгельса, тому могли критично оцінювати їх доктрину; 2) молоді соціалісти, котрі жили ще в полоні марксистських ілюзій, хоча частково й поділяли погляди своїх старших колег про потребу організаційно-пропагандистської роботи в селянському середовищі (Северин Данилович, Іларій Гарасимович, Кирило Трилівський, Теофіл Окуневський); і 3) т. зв. „молоді” радикали, переважно студентська молодь, що намагалася однаково бути соціалістами-марксистами і українськими державниками, а самі себе вони називали націонал-радикалами¹⁶⁸.

На перших порах виразно виявилася різниця в поглядах саме між старшим і молодшим (до останніх найчастіше примикали „середні”) поколіннями радикалів. Як згадував пізніше відомий громадсько-політичний діяч, учений і журналіст, а якийсь час член РУРП із „молодіжного” її табору Володимир Охримович, „суспільно-політичні погляди й переконання старших радикалів ґрунтувалися на бездержавнім, федералістичнім громадівстві Михайла Драгоманова, на «раціоналізмі в релігії» й «реалізмі в мистецтві»; натомість ми, молодші радикали, переймалися «історичним матеріалізмом» і «колективізмом» Карла Маркса та націоналістично-централістичним державництвом (етатизмом)”. А „крім того, старші вважали себе практичними суспільно-політичними діячами, а нас, молодших, називали теоретиками й доктринерами; навпаки, ми, молодші, закидали старшим опортунізм, компромісовість і непослідовність”¹⁶⁹. Останнє зауваження стосувалося Івана Франка. „Нам, молодим, – провадив далі той самий автор й очевидець подій, – він видався занадто поміркованим, занадто оглядним, а замало «лівим», замало радикальним, замало рішучим і послідовним”¹⁷⁰.

Подібні твердження про поміркованість Івана Франка як політика потребують принаймні уточнень. Адже сам він наголошував, що „різні так звані помірковані програми не знайдуть у мені свого прибічника” [46, 269]. Хоча рівночасно допускав деяку поміркованість (і, певно, Володимир Охримович на основі цього поширив такі уявлення на політичні переконання Івана Франка загалом), однак лише в тій частині, що стосується шляхів досягнення мети, та не суті справи. „Я прибічник поміркованості, – писав він у статті «Дещо про польсько-українські відносини» (1895), – але тільки в засобах, в способах діяти і говорити; але ніколи не в суті справи, там, де поміркованість означає половинчатість цілей, аргументування ідеалів або, що гірше, де вона просто маскує відсутність сталих принципів або запалу до справи, визнаної слушною і святою. І якщо через слабкість я мав би згрішити, то краще вже хай згрішу надміром запалу, відсутністю поміркованості в словах і діях, ніж тою ілюзорною мудрістю поміркованості, не холодної і не гарячої, про яку вже Христос сказав: «Тому що ти не був ні холодним, ні гарячим, виплюнуть тебе уста мої»” [46, 270]. Гадаю, що ці, як і наведені нижче, слова більше ніж актуально звучать і сьогодні, а тому могли б послужити добрим уроком для нинішнього нашого політичного істеблішменту.

До слова значачу, що в цій-таки праці Іван Франко заперечив у собі прибічника консерватизму, демократизму і лібералізму. І якщо з консерватизмом усе зрозуміло¹⁷¹,

¹⁶⁸ Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 74; див. також: Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 90–91.

¹⁶⁹ Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка. – С. 91.

¹⁷⁰ Там само.

¹⁷¹ „[...]Не можу пристати до будь-якої форми так званого консерватизму, який, у перекладі на мову конкретних явищ, означає у нас панування однієї нечисленної привілейованої верстви з систематичним пригнобленням і кривдою або, в найкращому випадку, водінням на прив’язі і триманням у положенні немовляти тих народних мас, що їх найповніше усвідомлення і перетворення в громадян вважаю найкращою, єдиною гарантією майбутнього як України, так і Польщі” [46, 269].

то почуті з вуст письменника твердження про „недостатній демократизм і лібералізм” звучать трохи незвично. Проте подібне враження зникне, коли прислухаємося до його аргументів: „недостатній мені цей демократизм головню у зв’язку з його дивною схильністю до принципових поступок, до постійного звертання з прямого шляху на практиці при ілюзорній сталості доктрин. У зв’язку з його охотою замикатися в шаралупу тихої праці за столом і скромністю бюрократичних ідеалів, у зв’язку із загальною тісною його суспільних обр’їв, які роблять його просто безсилим і несамостійним у змиганні з переможним у нас шляхетським консерватизмом. І просто вже жаль і обурення викликає в мене погляд галицьких «демократів», які відверто кокетують з тими, кого принципово називають своїми противниками і в той же час на догоду цим противникам кидають каміння осуду або й навіть брехні та наклепів на той же слабкий, котрий робить тільки перші кроки, селянський і робітничий рух, польський і український народний рух, який я з своєї точки зору, попри всі його недоліки, всю його слабкість і спорадичність, вважаю найбільшим цивілізаційним здобутком, найвищим національним досягненням, яким можуть похвалитися історія Польщі й України протягом останнього двадцятиріччя” [46, 269]. Цікаво, що ці думки висловлені в праці, присвяченій українсько-польським стосункам у Галичині, і повинні допомогти зрозуміти природу й сутність того політичного конфлікту, в якому трохи пізніше безпосередньо взяв участь Іван Франко (чи навіть виступив його призвідником).

З іншого боку, він, за визнанням того-таки Володимира Охримовича, з огляду на практичну діяльність і суспільно-політичні переконання, стояв на голову вище від Михайла Павлика та інших „батьків” радикального руху, тому що критично ставився „і до драгоманівщини, і до марксизму та схилився до ревізіонізму й фабіанства”. А ще – він краще розумів думки й прагнення молодших своїх колег із партії і, попри гостру критику багатьох їхніх ідей, ішов на компроміс із ними, і з цього погляду теж вирізнявся з-поміж представників старшого покоління українських радикалів. Не випадково в багатьох питаннях знаходив підтримку Василя Стефаника, який, хоч і належав за віком до „молодого” крила в радикальному русі, та частіше ставав (чи міг би стати, якби перебував в епіцентрі подій) на його бік.

А крім того, серед представників різних поколінь „були дуже великі індивідуальні різниці в поглядах і в темпераментах”¹⁷². Усе це, разом узятє, неминуче провокувало конфлікти, загострювало ідейно-політичні розходження і, врешті-решт, призвело до формування нових партійних структур і угруповань. Строго кажучи, непорозуміння між старшим і молодшим поколіннями українських соціалістів виникали навіть до створення в жовтні 1890 року Русько-української радикальної партії. Скажімо, молодіжний журнал „Товариш” (1888), в редакцію якого адресований, до речі, перший відомий на сьогодні лист Василя Стефаника, написаний спільно з Лесем Мартовичем, припинив своє існування через добачання „молодими” слідів антисемітизму в поезії Михайла Старицького і статті Михайла Драгоманова, що їх самовільно помістив на сторінках часопису Іван Франко. Тоді на знак протесту В’ячеслав Будзиновський та його однопумці покинули редколегію¹⁷³. Та це був лише привід. Детальніше прояснюють справу сторінки „Дневника” Осипа Маковея. Із них довідуємося, що „молоді”, або „наші крикуни” (інший

¹⁷² Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка. – С. 90. Іван Франко пізніше відзначав ще одну, коли хочете, внутрішню суперечність у радикальній партії від перших днів її заснування, стверджуючи, що вона „з натури річі мала бути хлопською”, та була „заснована без участі хлопів”. Втім, цю суперечність вдалося швидко подолати, бо її засновники „мали в собі стільки запалу, стільки віри в свої ідеали і стільки критичного зрозуміння того, що робилося довкола них, що не сумнівалися в успіху розпочатого ними діла” (Цит. за кн.: Луцiv Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – С. 345).

¹⁷³ Див.: Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 81.

варіант – „горлачі”), як називав їх автор, себто В’ячеслав Будзиновський і Кирило Трильовський, після виходу в світ першого номера журналу „напосілись” на Івана Франка, аби „відобрати від нього” цей друкований орган, мотивуючи свої вчинки тим, що, мовляв, „Товариш” „преці орган молодіжі, там повинні бути переважно праці молодих людей”¹⁷⁴, – і таки добилися свого. Хоча ні фінансово, ні з суто редакторського погляду вони не зуміли організувати справу, і проанонсованого другого числа журналу читачі не побачили.

А вже на першому „приватному з’їзді радикалів” (початок жовтня 1890 року) гаряча дискусія спалахнула навколо таких програмових положень, як класова боротьба пролетаріату з капіталом, соціальна опора радикального руху і вимога створення власної національної держави. Ні першого, ані другого в тому варіанті, що його пропонували „молоді”, рішуче не сприймав Іван Франко, і в цьому пізніше знаходив цілковиту підтримку Василя Стефаника. Особливо не могли знайти відгуку в його душі пропаганда курсу на пролетаризацію селян і бажання опиратися в політичній діяльності лишень на малоземельне селянство. А Іван Франко тоді й до кінця своїх днів не переставав доводити, що надмірні акценти на класовій нерівності – це „політика ненависті”, на яку він ніколи навіть подумки не погоджувався, а тим більше не підтримував такий курс партії. Тому й після свого зречення соціалізму не раз виступав проти „звуження” соціалізму до гасел класової боротьби й кривавої розправи робітників над своїми кривдниками („кровавий день відплати і суд робітницької маси над гнобителями”). Зокрема, передруковуючи в 1911 році в збірці „Давнє й нове” свою „Пісню руських хлопів-радикалів”, він полемізував з Антоном Крушельницьким (1878–1935), який „висловив дуже некорисний осуд про сю пісню, добачивши в ній занадто мало радикалізму, а замість того «плач, нарікання, жалі на кривди та недолю, словом плаксивий тон», знайшовши в ній тільки «хотіння», від якого ще далеко до успіху”. Тому й зробив висновок: „Пісня руських хлопів-радикалів” належить до „багато неудачних гімнів народів і різних період, а в поетичній творчості Франка до найменше удачних його віршів”. Іван Франко категорично не погоджувався ні з подібним тлумаченням свого твору, ані з його загальною оцінкою. Він доводив, що „така пісня, будши виразом великого і добротворного руху в одній часті України, в східній Галичині, який тоді і ще й тепер неможливий, прим[іром], у російській Україні, мусила містити в собі характеристику соціального та національного тла того кутка України, на яким повстав сей рух, а надто містила в собі в душі виробленої тим рухом програми оклики *не кровавої відплати і насильного суспільного перевороту та масового самосуду, але оклики національної самостійності і вирівнювання суспільних різниць організацією народних мас і культурною та просвітницькою працею* (курсив мій. – Р. П.)”¹⁷⁵.

З іншого боку, Іван Франко ніяк не міг пристати на думку, що соціальною опорою радикального руху повинно бути лише малоземельне селянство, і не підтримував курсу представників молодшого покоління в радикальному русі на пролетаризацію селянства. Як відома, науковий соціалізм заперечував будь-яку приватну власність, а тому виступав за знищення дрібної земельної власності і за перетворення аграрних господарств у „товариські” (запровадження колективної власності). „Молоді” галицькі радикали дещо модифікували цю тезу відповідно – як вони вважали – до галицьких обставин і „вимагали усунути всі перешкоди на шляху розвитку капіталізму, щоб прискорити пролетаризацію селянства”¹⁷⁶. Цим процесам мало б сприяти те, що галицьке селянство за своїм господарським становищем нібито, доводив В’ячеслав Будзиновський у праці „Хлопська посілість у Галичині” (1894), не відрізняється від пролетаріату. Насправді це була не

¹⁷⁴ *Semper magister et semper tiro*: Іван Франко та Осип Маковей. – С. 54.

¹⁷⁵ Франко І. Давнє й нове / Друге, побільшене видання збірки „Мій Ізмарагд”: Поезії. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1911. – С. 256–257.

¹⁷⁶ Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 85.

зовсім вдала (а якщо бути точнішим – зовсім невдала, зважаючи на галицько-українські аграрні й дрібнотоварні умови) спроба примирити соціалістичну теорію з реальними потребами селянства. Марксистська теза про „пролетаризацію селянських мас, котрі, мовляв, тільки тоді будуть дозрілі для поступу і для соціалізму, коли цілком шезнуть з лиця землі яко самостійні господарі, а всі поробляться наймитами, фабричними робітниками і пролетаріями”, бачилася авторові „З вершин і низин” не просто неприйнятною для аграрних відносин Галичини, а навіть страхотливо дикунською, і сприймалася не інакше, як атавізм допотопних віків чи якась фантазмагорична вигадка. „Я певний, – писав він на зламі століть, – в ХХ віці люди не схочуть вірити, щоб така безглузда і антигуманна доктрина могла коли-небудь розгарячувати голови і серця молодезі, у котрої на устах є раз у раз любов до народу і любов до поступу” [45, 273]. Його слова справдилися ще раніше: уже передвиборча кампанія 1891 року засвідчила, що „загал селян” „дав би ся розп’яти” саме за ту частину програми РУРП, в якій проголошувалася необхідність проведення економічних реформ, що мали стримували пролетаризацію селян і сприяли зміцненню їх індивідуальних господарств¹⁷⁷. Тому Іван Франко й переконував своїх молодших партійних колег, що „з Lumpenproletariat-у не створимо партії” і що радикальна партія повинна правити „за організацію в першій лінії культурну і політичну”, а отже, згадував він трохи пізніше, „ми оберталися зі своїм словом, із агітацією і організаційними пробами не до сільського пролетаріату, який не має ні освіти, ні можливості політичної організації та діяльності, а бажали зацікавити справою радикалізму в першій ряді освічені і економічно сьак-так незалежні елементи нашого села”¹⁷⁸. Він доводив це, маючи за собою вже чималий досвід партійної роботи – нехай в іншому середовищі, з іншим соціальним елементом. Та навіть галицькі соціалісти в 70–80-ті роки XIX ст. у своїй діяльності мусили опиратися на „освіченого” чи принаймні письмєнного робітника. Їхня спроба створити в 1879 році робітничу організацію на зразок британських профспілок зазнала фіаско. Так само не мали успіху тоді намагання заснувати масову партію з робітників і селян русько-української, польської та єврейської національностей. Відтак працювати доводилося переважно з робітниками-друкарями (зецерами), „писемними за означенням, які були чимось на зразок «робітничої аристократії» (і то дуже бідної – галицької! – аристократії)”¹⁷⁹. Навіть цей досвід підказував Іванові Франкові, що якихось дієвих результатів можна досягти, опираючись лише на освічених представників того чи того класу або соціального стану, які, за його словами, були „аристократами” і мали більш менш достатній „зарібок”, аби можна прогодувати себе й свою сім’ю. Лише за таких умов була можливість звернути свій погляд у бік інших, власне – „вищих” політичних прав і домагань. Інакше турботи про шматок хліба поглинатимуть будь-які помисли, а людина стане заручником „жолудкових потреб”. Подібної думки дотримувався, треба гадати, й Василь Стефаник. У кожному разі затрату „ясних ідеалів”, отого селянського аристократизму, що допоміг вберегти українську націю від загибелі й остаточного поневолення, пов’язував безпосередньо з матеріальним становищем селян і їхньою цілковитою зосередженістю на економічних потребах: „Вони, ті мужики, були дітьми невинними, із-за достатку землі вони могли щось любити і носити повні пазухи ясного ідеалізму. Тепер вони не сміють нічо любити. Хліба лишень, їди, одежі вони прагнуть, аби душу погодувати. За сими брутальними вимогами пропадає їх ідеалізм або тікає в

¹⁷⁷ Детальніше див.: *Там само.* – С. 86.

¹⁷⁸ *Франко І.* Прим[ітки] до ст[атті] Лозинського „Гльосси про міжпартійні відносини галицьких українців...” // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т. 29. – Кн. 1. – С. 29. Детальніше див.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 86.

¹⁷⁹ *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. – С. 197. Такий висновок вчений-історик робить на основі статті Івана Франка „Зарібки і життя львівського зецера”, надрукованої у збірці „Молот” (1878) [див.: 46/1, 7–12].

саму глибину душі” (с. 437). Зв’язаний із цими процесами вузол проблем намагався зробити центральною темою своєї творчості.

А тоді, на першому з’їзді РУРП у жовтні 1890 року як компромісний варіант і результат розв’язання спірних питань було прийняте рішення про поділ програми на дві частини: максимальну і мінімальну. У максимальній зазначалося, що радикали прагнуть до „переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму” і до „колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних”, а мінімальна була спрямована на економічні реформи, стримування процесів пролетаризації селян і зміцнення індивідуальних господарств¹⁸⁰. Виходило так, що, як справедливо відзначає Ярослав Грицак, мінімальна програма „позбавляла «науковий соціалізм» у максимальній програмі реального значення”¹⁸¹. Зрозуміло, що таке „узгодження” могло хіба що послабити чи в кращому випадку частково зняти напругу, питання ж державної незалежності України по суті спричинило подальше загострення внутрішньопартійної боротьби, а в підсумку і розкол у радикальній партії. Не дивно, що вже наприкінці 1890 року (тобто всього за два місяці після установчого з’їзду партії) віденські радикали (Іван Гриневецький (1862–1929) та ще сім членів українського товариства „Січ”) на чолі з В’ячеславом Будзиновським надіслали листа українському суспільству з обґрунтуваннями державного права українського народу. А невдовзі по тому (лютий 1891 рік) вони ж виступили з ініціативою переглянути програмні засади РУРП. Проект нової програми (вони надіслали його в редакцію часопису „Народ”) передбачав, зокрема, створення сильної національної держави, побудованої на засадах наукового соціалізму, і поділ Австро-Угорщини на національно-адміністративні території, серед яких Східна Галичина мала б об’єднатися з Буковиною в самостійну українську державу¹⁸². Але на II з’їзді партії (3 жовтня 1891 року) питання про програму відхилено більшістю голосів. Натомість делегати обрали комісію для вироблення нового її проекту (половина її членів – чотири з восьми – належала до „студентського” крила в радикальному русі). Небажання „старших” радикалів іти на поступки змушувало представників молодшого покоління шукати нових шляхів вирішення болючих проблем, зокрема йти на порозуміння з польськими соціал-демократами. За подібними чварами й конфліктами практична робота відступила на задній план, або, як писав Василь Стефаник у листі до Левка Бачинського, „радикалізм мужицький в нашім куті трохи гей підупав” (III, 74). Вину за такий стан покладав не лише на „старших” радикалів, а й на їх молодших колег, своїх „товаришів”, причому на останніх, може, навіть більше.

У багатьох питаннях рішуче не погоджувався з ними. Скажімо, розмови про „народні святощі” й надмірну, на погляд „молодих”, кількість публікованого в тодішніх часописах етнографічного матеріалу викликали в них не лише скептичну посмішку, а й рішучий протест. Такий підхід начебто мав імпонувати, та не завжди і не в усьому. Не згадую вже про те, що дехто з націонал-марксистів на ґрунті викорінювання реліктів етнокультурних домагань, чим іноді обмежувалася боротьба старшого покоління галицько-руських політиків загалом і деяких радикалів зокрема, зійшовся з москвофілами і навіть перейшов у їхній табір, як, наприклад, Іван Гриневецький¹⁸³.

¹⁸⁰ Див.: *Програма Русько-Української Радикальної Партії // Тисяча років української суспільно-політичної думки: У дев’яти томах.* – К.: Дніпро, 2001. – Том VI: 90-ті роки XIX – 20-ті роки XX ст. – С. 11–15.

¹⁸¹ *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 82.

¹⁸² Див.: *Матеріали до ревізії Програми Русько-Української Радикальної Партії // Тисяча років української суспільно-політичної думки: У дев’яти томах.* – Том VI: 90-ті роки XIX – 20-ті роки XX ст. – С. 15–18.

¹⁸³ Див.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 79.

І Василь Стефаник, й Іван Франко сходилися на думці, що в такій роботі був певний резон, особливо на початкових етапах існування РУРП. Адже й постала вона в певному сенсі як реакція на часто дріб'язкові дискусії двох головних політичних сил у Галичині (москвофілів і народовців) на кшталт того, яку мову вживати („язичіє” чи народну говірку), якими буквами писати („книжицею” чи „гражданкою”) і хто, врешті-решт, живе в краї: русини чи росіяни тощо. Та схоже, у цьому пункті, що його Ярослав Грицак вважає одним із принципових моментів розходження між „молодими” і „старшими” радикалами¹⁸⁴, перші воювали більше з вітряками. Знайшовши чи не єдиний раз в особі Михайла Драгоманова свого прихильника і навіть ідеологічного наставника, вони озброїлися його гаслом боротьби з „неполітичною культурою” і бездумно повели атаки на будь-які українські просвітні, педагогічні, культурні заходи. Але ідеї Михайла Драгоманова постали здебільшого в умовах політичного безправ'я й заборони політичної активності, що панували в Наддніпрянській Україні. Натомість у Галичині, де конституція дозволяла кожному громадянину брати участь у суспільно-політичній діяльності, доводив Іван Франко, „такого напрямку не було і не могло бути” [45, 281]. Адже „само поняття «культури» містить у собі так багато політичних чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т. п.), що неполітична культура – се *contradictio in adjecto*”, і будь-яка „відповідно ведена просвітня, літературна і загалом культурна робота навіть без мішання українців у активну політику могла б була з часом здобути українству певне, хоч і маленьке політичне значіння, а всі такі, зразу чисто ідейні і ідеалістичні рухи, переходячи в маси, мають те до себе, що захоплюють чимраз більше життєвих – педагогічних, економічних і політичних інтересів, витягують людей на чимраз ширшу арену боротьби” [45, 281, 282]. Отож і критика культурно-просвітницької роботи й національних святощів могла мати сенс хіба в тому розумінні, що поборювала апатію й нехіль до суспільно-політичних ініціатив, зневіру в успіх української національної справи. Хоча вину за подібні настрої серед українства Іван Франко покладав і на самого Михайла Драгоманова, що в київський період своєї діяльності ідеями про „конечність міститися українству і політично, і літературно під одним дахом з російством” і про українську літературу, яка популярна і принагідна нібито лише „для домашнього вжитку” [45, 282], чи не найбільше спричинився до зневіри своїх земляків в успіху національної справи, поширенні апатії й песимізму. До слова зазначу: Михайло Драгоманов не раз іронізував, що галицько-українські „молоді марксистки хотять фольклор істребити”. Це нагадувало йому сцену з відомого роману Михайла Салтикова-Щедріна, як один із градоначальників Глупова „въехал на белом коне в уездное училище и упразднил науки”. „Характерно, – писав при цьому автор, – що такі глупці не з того починають, щоб свою працю організувати, а щоб чужих розбити”¹⁸⁵.

Іван Франко знав ставлення львівської суспільності, зокрема й студентства різної політичної орієнтації в різні часи до „українчиків”, відав про настрої „бурсаків” у середині 1870-х, щойно він уперше приїхав до Львова, „повен маломісточкових фантазій та маломісточкової чутливості”. А просвітив товариш із часів навчання в Дрогобичі Михась, який завдяки протекції якогось

¹⁸⁴ Див.: Там само. – С. 79–80.

* Внутрішнє протиріччя (лат.)

¹⁸⁵ Драгоманов М. Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – С. 300.

свояка тоді вже мешкав у бурсі „Народного дому” і навчався у восьмому класі німецької гімназії (пізніше, під час „арештування за соціалізм”, цей Михась написав донесення на Івана Франка, що той буцімто намовляв його та інших гімназистів „до революційних конспірацій”). Як впливає з нарису Івана Франка „Молода Русь”, усі бажання „учеників” зводилися до того, аби сито поїсти, а найбільшу радість вони виявили, коли „господин надзиратель” сповістив, що „ради празника на обід будет колбаса”.

„– Гурра, многая літа, гурра! – закричали врадувані бурсаки. – Колбаса, колбаса на обід!

Мов буря, полетіла радісна вість по всіх коридорам. [...] І не чекаючи вже довше, юрбою кинулися всі вниз, де була їдальня бурси, аби прибути туди якнайскорше й урвати якнайбільший шматок” [15, 20, 21].

Натомість духовні потреби й „почуття народної свідомості” стояли далеко нижче навіть порівняно з Дрогобицькою гімназією, де її вихованці могли принаймні вільно читати доступні твори Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова та інших українських письменників. Львівські ж бурсаки затівали на кожнім кроці „борбу” і „перепалки” з прибічниками українофільського напрямку, яких, до всього, були одиниці. „Завелися у нас у бурсі деякі українчики, – вихвалявся Михась. – Небагато їх було, всего чотири, не більше. Небагато й ми сперечалися з ними, бо й пощо? Їх не переробиш. То ми попросту поскаржилися господинові надзирателеві, той доніс до управляючого совіта, ну, і наших «парібків» вигнали на чотири вітри” [15, 18]. А весь „тяжкий злочин” останніх зводився власне до того, що були прибічниками народовецького, тобто українофільського напрямку. „Українофільство, небоже, – пояснював Михась, – се така хвороба, що заражені нею люди забувають говорити по-людськи, а починають «базікати», се значить ніби говорити по-хлопськи, але м’ягенько, і се називають «наським українським язиком». [...] Вся бурса на кождім кроці кричала за ними: «Парібки! Базіканнячко!» А що збитків робили їм раз у раз, то не раз аж тріскати було зо сміху. Але все те було би ще нічого. Та ось раз господин надзиратель зловив одного з них, як читав якогось Шевченка. Зараз у всіх чотирьох зроблено ревізії і познаходжено у них такі страшні та безбожні книжки, що господин надзиратель навіть показати нам їх не хотів. І за те їх зараз прогнали” [15, 18–19]. Веду до того, що Іван Франко добре знав політичні настрої в галицько-руському суспільстві в різні періоди його історії. Хоча від того часу (нарис „Молода Русь” (1878) розповідає про події 1875 року) багато що змінилося, зокрема, значною мірою подолано й означену „дитячу хворобу” в суспільно-політичному русі. Відтак і будь-яка культурно-освітня чи виховна діяльність набувала дедалі більше ознак „політичної культури”.

Василь Стефаник теж цілком підтримував потребу виборювати політичні права українців, іронізуючи нерідко над зосередженістю галицької інтелігенції лише на культурно-просвітницькій роботі. Це яскраво видно з його листа до Левка Бачинського (до знайомства з Вацлавом Морачевським той був його найбільш „довіреною особою” й „головним” адресатом, передусім у розмовах про суспільно-політичні справи) від 15 грудня 1895 року. У ньому автор висловлює свої враження про вечірку в Городенці на честь п’ятдесятих роковин з дня смерті Маркіяна Шашкевича й збори „політичного товариства”, що їх ініціював тутешній адвокат і посол до крайового сейму Теофіл Окуневський

(тоді член РУРП). Своїм змістом і театралізованим пафосом вони нагадали Стефаникові карлівські вечорниці („ідилічно-кейванівські карлівські вечорниці!”), які організовували його родичі по матері, брати Василь та Ілля Кейвани¹⁸⁶. Їхня суть зводилася лише до розваг, що мали задовольняти елементарні культурні потреби селян. Він не був проти подібних заходів, небезпідставно вважаючи, мабуть, що й ліричний, пісенний, сказати б, склад душі його матері формувався в цій атмосфері, як не заперечував і потребу суто культурних розваг загалом. Та рішуче виступав проти того, щоб цим обмежувалася політична активність. Серйозні політичні сили (а до таких він зараховував, певна річ, радикальну партію) повинні ставити перед собою вищі, себто політичні цілі: „Треба б раз закинути дитинство, а взятися за діло серйозно, не з дітьми і паннами” (III, 27). Трохи пізніше (2 липня 1894 року) він про це прямо писав („не без значіння”) Левкові Бачинському, ведучи мову про „бандерії п. Стоцкого”, тобто кінні виїзди селян під проводом згаданого політика. Щось подібне започаткував „перед шістьма роками” Кирило Трильовський разом із тими-таки Кейванами на Снятинщині, – „та й таки щось помогло” (III, 35).

Як бачимо, позиція Василя Стефаника в порушених питаннях була здебільшого суголосною з Франковою. Якщо трохи перефразувати автора „Поза межами можливого”, то можна сказати: він не заперечував потребу культурно-просвітньої праці, а лише бажав, щоби „вона навіть у мінімальних межах давала живі плоди, а не була пустим аматорством і стратою часу” [45, 282], і вітав усілякі освітньо-виховні чи загальнокультурні заходи, у яких бачив хоча б „маленьке політичне значіння”. Представники ж молодіжного крила радикалів беззастережно відкидали потребу таких заходів.

Хоча „молоді” радикали й модернізували політичну думку галицьких українців, перевівши розмову з просвітницьких й етнокультурних домагань народу в державно-політичне русло, багато моментів у їхній діяльності не задовольняло Василя Стефаника. Зокрема – шляхи і методи боротьби, а також засоби досягнення мети. А поперед усього викликав спротив вузько партійний егоїзм колег, коли все і вся оцінювалося з позицій певної партійної доктрини, а він прагнув туди, де би „панував чоловік”, а не виконувалися „партійні ролі”. Не могли йому імпонувати насамперед надмірні захоплення його товаришів соціалізмом, оскільки особливу нехоть і відразу мав до Карла Маркса та його вчення. Тому й тривожило вперте й догматично-безплідне намагання „молодих” радикалів поєднати теорію наукового соціалізму з реальними потребами галицького села. Треба погодитися з думкою його сина Юрка, що „ортодоксальний соціалізм і ортодоксальні соціалісти ніколи, навіть у молодих літах, не мали в Стефанику свого прихильника”¹⁸⁷. І хоча в написаній у другій половині 1920-х років „Автобіографії” стверджував, що в часи навчання в Краківському університеті брав „живу участь в діяльності польської партії соціалістичної і зійшовся близько з Ігнацим Дашинським” (с. 274), ми розуміємо, що це зізнання було породжене горизонтом очікування читача: зацікавлений, зокрема й матеріально, у виданні своїх творів на Наддніпрянській Україні, письменник сказав те, що від нього хотіли почути радянські можновладці. До соціал-демократів,

¹⁸⁶ Мати Василя Стефаника Оксана походила з цих Кейванів із Карлова. Хоча її мати була родом із русівських Дідухів й охоче віддала дочку заміж у село, в якому сама народилася.

¹⁸⁷ *Клиновий Ю.* Моїм синам, моїм приятелям. – С. 38.

як і до соціалістів усіх інших мастей, Василь Стефаник не міг мати довір'я хоча б тому, що знав: саме „соціалістичний” польський уряд на чолі з добре відомим йому Ігнацієм Дашинським (1866–1936) та Єнджеєм Морачевським (1870–1944) розв'язали війну із ЗУНР.

Листи Василя Стефаніка й інші матеріали з того часу не викликають ніякого сумніву в його реальному ставленні до соціалістичної ідеології. Уже в першому збереженому донині листі, в якому він торкається стану справ у радикальній партії (до Ольги Гаморак із Дрогобича від 19 вересня 1891 року), є одна трохи наче й загадкова фраза: „Чи не пустити б мужика теорії Маркса, а взятися до інтелігенції, котрої і менше, і вона все-таки більше має приготування” (III, 25). Для упорядників третього тому „Повного зібрання творів” Василя Стефаніка зміст цієї фрази „неясний”, і вони, умовно кажучи, пустилися в „чисте теоретизування” відповідно до ідеологічної ситуації, в якій друкувалися ці листи: „Очевидно, нехай мужиком займається марксистська теорія, а ми візьмемося за інтелігенцію. Тут відбилися народницькі ілюзії Стефаніка та інших членів радикальної партії, які помилково вважали провідною силою нації не робітничий клас, а інтелігенцію” (III, 258). Насправді Василь Стефаник виступав проти того, щоби насильно нав'язувати „мужикові” марксизм, бо той однаково йому чужий і незрозумілий. За таку інтерпретацію говорить загальний контекст листа. Адже йдеться там про учня гімназії в Стрию Юрія Юраха, земляка з Рожнова, який через пропаганду радикальних ідей у селянському середовищі поплатився навчанням через донос когось із парубків, що чули його слова. „Маленька воно історія, але я над нею призадумався”, – додавав Василь Стефаник перед своїми „моралізуваннями”, викликаними цією й подібними історіями. Суть одного з них зводиться до того, що самій інтелігенції насамперед треба добре вивчити марксистську теорію чи „соціалізм” загалом, аби уникнути догматики і прямолінійності в тлумаченні їх постулатів, і таким чином зробити їх хоча б трохи доступними і зрозумілими селянам. „А тепер кождий береся мужика вчити, хоть сам небагато розуму об'ївся, а наше почтенне і любе селянство от як відплачуєся” (III, 25). Напрошується логічно й інше питання: а чи не тому „любє селянство” донесло на Юрія Юраха, що не бажало заглиблюватися в нетрі марксистського вчення через, сказати б, його несумісність зі своїми потребами й бажаннями?.. „Молоді” радикали не бачили або вдавали, що не помічають, таких суперечностей. Зате Василь Стефаник, маючи гостру інтуїцію і вразливу нервово-психічну конституцію, не міг не помітити цього. Так, він зустрічався з соціалістами (польськими й українськими), контактував і співпрацював із ними, бо й радикальна партія будувала свою програму на соціалістичній платформі, але це був вимушений крок. Не раз щиро зізнавався, що не любить соціалістів. „Я тутки з ніким не схожуся, часом з яким соціалістом, але я їх не люблю. Усі вони виглядають на людей, що кар'єру собі кують, з патосом, з недолею люцкою на язиці”, – писав в одному з листів до Вацлава Морачевського з Кракова (III, 126).

У цьому плані йому ближчою була позиція „старших” радикалів, що становили перше покоління галицько-українських соціалістів. Вони теж зазнали потужного впливу марксистської ідеології, що, за словами Івана Франка, „розпалювала людей до фанатизму”, „Маркс (і то лише перший том) був євангелієм, а те, чого не ставало в ньому, доповнювано фантазією, чуттям. Великий соціаль-

ний переворот мерещився всім на яві; Енгельс і інші західноєвропейські соціалісти пророкували його настання за 10 літ, а коли ті літа минули, перенесли реченець на дальших 10 літ і т. д.”¹⁸⁸, – але змогли швидко побороти запаморочення подібними ідеями шляхом критичного ставлення до всього теоретичного набуток Карла Маркса й Фрідріха Енгельса. Зокрема, вони не поділяли думку згаданих ідеологів про сильний і добре організований промисловий пролетаріат як соціальну опору соціалістичного руху. Корективи вносив живий досвід Галичини, заселеної переважно сільським людом. Власне, ідейні розходження щодо цього з польськими соціалістами привели Івана Франка та його однодумців до ідеї створення Русько-української радикальної партії, опертої на відстоюванні інтересів аграрного населення Галичини.

Говорячи про перше покоління галицьких соціалістів, відразу хотів би зробити маленьке, але суттєве уточнення: і чисельно, й з огляду на роль у суспільно-політичному житті краю вони становили малопомітну силу. Демонстрація з нагоди від’їзду Болеслава Лімановського (1835–1935) зі Львова восени 1878 року зібрала всього лише кілька десятків осіб; спроби львівських соціалістів створити робітничу організацію як взірєць британських профспілок скінчилися безрезультатно, бо на її загальні збори в січні 1882 року прийшло тільки 30 робітників; не мали успіху й потуги галицького соціалістичного комітету в напрямку творення партії з робітників та селян русько-української, польської та єврейської національностей, бо якщо спочатку (січень і червень 1881 року) організувані з цією метою зібрання були порівняно масовими (по 300 і 700 осіб відповідно), то наступні або взагалі заборонялися, або розпускалися поліцією після перших же виступів¹⁸⁹. Зусилля ж інтелігентської молоді обмежувалися читанням соціалістичної літератури на таємних зібраннях і поодинокими спробами налагодити хоч якісь контакти з робітничим середовищем¹⁹⁰. Отож і висновок Ярослава Грицака, що спеціально вивчав це питання, відповідний: „всі твердження про існування в Галичині соціалістичного руху, про заснування соціалістичної партії, поширення соціалістичної літератури були нічим іншим, аніж називання малих речей великими іменами”. „Що, однак, зумів зробити Франко у Львові за три роки після ув’язнення, – додає дослідник, – то це зібрати навколо себе декілька десятків молодих людей, які своєю чергою зуміли вплинути на спосіб життя і думання освічених галичан, найперше – русинів, але не тільки”¹⁹¹. Очевидно, передусім останніх мав на увазі Северин Данилович, коли писав про „франківський гурток” та „гурток молоді франківського кола”¹⁹². Для них, як і для Василя Стефаника, понад усе стояли інтереси „мужика”, і якщо соціалістична ідеологія дозволяла їх вирішувати, то її брали на озброєння. Інакше кажучи, в соціалістичній доктрині вони бачили один із шляхів вирішення соціальних питань у Галичині. А коли прибічники цієї ідеології взялися трактувати „мужиків” як „додатки до січкарень, до соціалізму”, то тут Василю Стефаникові було з ними аж ніяк не по дорозі. Так само, як і з „товаришами” з молодіжного крила в радикальному таборі, з якими раніше мав багато спільного.

Зате дедалі більше імпонувала йому позиція Івана Франка, що, як „громадський чоловік”, починав із захоплення соціалізмом, та швидко збагнув, що на класовій ненависті й економічній нерівності не досягнути сподіваного „світлого майбутнього”, й узявся

¹⁸⁸ Франко І. Передне слово // Драгоманів М. Шевченко, українофіли й соціалізм: Друге вид. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1906. – С. VI.

¹⁸⁹ Див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 196.

¹⁹⁰ „...кождий приватно”, – писав Іван Франко Павликові в лютому 1880 року, а „про [...] систематичну роботу й думати годі” [48, 233]. А Ярослав Грицак дещо конкретизував цю думку: „час до часу ходили на пиво з кимось із робітників” (Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 197).

¹⁹¹ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 197.

¹⁹² Данилович С. Франко як духовний батько радикальної партії в Галичині. – С. 179, 181.

спочатку „пристосовувати” соціалістичну теорію до сучасних умов галицької дійсності й до власних ідеалів, а з часом переконався, що побудована на засадах марксизму держава може стати найстрашнішою в історії людства диктатурою („Що таке поступ?”).

Хоча соціалізм („і то в різних його відмінах, аж до марксизму”), за який письменник та його товариші зазнали стільки нападок у часи юності, фахівці вважають „другим потужним джерелом Франкового світогляду”. А першим і головним називається тут поступ (звідси й часто вживане означення „речник поступу”). „«Поступ» був центральною категорією, навколо якої укладався світогляд Франка, як в молодому, так – з певними застереженнями – і зрілому віці”, – зазначає з цього приводу Ярослав Грицак¹⁹³. На підтвердження цієї думки дослідник наводить передусім програмовий вірш „Гімн” („Вічний революціонер”): „Дух, що тіло рве до бою, / Рве за поступ, щастя й волю...” Тому говорити про домінування соціалістичних ідей у світогляді молодого Івана Франка можна лише з певними застереженнями.

Франкова концепція поступу формувалася на засадах позитивізму, що на українському ґрунті набув виразу радикалізму як назва окремої суспільно-політичної течії¹⁹⁴. Він синтезував кілька течій, зокрема й польський позитивізм, що в Галичині, до речі, з’явився раніше, ніж у Варшаві. Позитивізм як філософська система, що її ідеологічно обґрунтував Огюст Конт, базувався на вірі в силу людського розуму і в поступ, у можливість раціонального впорядкування людської спільноти. А кінцевою метою його мала стати якраз організація суспільства, оперта на систему „позитивного” (точного, науково виваженого й обґрунтованого, опертого лише на факти) знання. Зрештою, автор „З вершин і низин”, попри подібність поглядів, формувався, доводить той-таки Ярослав Грицак, не стільки під впливом польських позитивістів, скільки черпав з тих самих джерел, що й вони: насамперед праць Огюста Конта, а також Генрі Томаса Бокла, Томаса Гекслі, Чарльза Дарвіна, Ернеста Ренана, Герберта Спенсера та ін. Засвоювати чи поглиблювати їхні ідеї молодий Іван Франко мав змогу, зокрема, на лекціях і семінарах д-ра Юліана Охоровича (1850–1917), „зірки польського позитивізму”. Озброєний подібними настановами, він навіть марксизм вважав „лише відгалуженням позитивізму, перенесенням і застосуванням позитивістичних поглядів щодо знань про суспільство”¹⁹⁵. А в конкретних умовах Галичини більш прийнятним вважав радикалізм як суспільно-політичний рух.

З означеної позиції маємо сприймати й слова-зізнання Івана Франка з його статті „Голос небіжчика”¹⁹⁶ про те, що навіть після формального виходу з лав радикальної партії він „чує себе [...] не меншим радикалом, ніж перед місяцем, і перед роком, і перед десятима роками”. А головного редактора газети „Громадський голос” Михайла Павлика (стаття друкувалася як відкритий лист до нього) переконував, що РУРП повинна бачити серед членів новоствореної політичної структури (УНДП) свого „найближчого союзника”. „Для чого Ви бачите в них своїх найгірших ворогів?” – допитувався він¹⁹⁷. Так само на останньому перед своїм виходом з лав радикальної партії з’їзді, коли для себе він уже, очевидно, прийняв рішення, прямо заявляв: „Чую себе радикалом і правдо-

¹⁹³ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 225, 230.

¹⁹⁴ Див.: Там само. – С. 226. „Як окремої інтелектуальної течії українського позитивізму не існувало, – зазначає при цьому дослідник. – В русько-українському випадку те, що можна назвати відповідником позитивізму, набрав виразу т. зв. радикалізму (тлумаченого як назва окремої суспільно-політичної течії, а не як вираз певного екстремізму поглядів”.

¹⁹⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 229. Там само детальніше див. про витоки Франкової концепції поступу й впливи на нього польського позитивізму (С. 222–230).

¹⁹⁶ Колишні партійні соратники після його переходу в табір національних демократів називали Івана Франка політичним небіжчиком. „У всі дзвони дзвоните по моїй душі, оголошуйте мене небіжчиком і навіть взиваєте вірних своєї парохвії молитися за мою радикальну душу”, – дорікав їм. Звідси й назва статті.

¹⁹⁷ Франко І. Голос небіжчика. – С. 10.

подібно не перестану до смерті чути себе ним і працювати для радикалізму¹⁹⁸. І все-таки Іван Франко тоді покинув партійні лави. Таке рішення не суперечило його переконанням і не могло вважатися зрадою інтересів партії, як багатохто вважав, – просто для нього поняття радикалізму було ширшим і значимішим, ніж Русько-українська радикальна партія, принаймні в тому вигляді, в якому тоді вона функціонувала, бо не виконувала того, для чого була заснована. Власне, нову політичну структуру загальнонаціонального демократичного спрямування (Українську національно-демократичну партію) Іван Франко та його однодумці-радикали, що прийняли подібне рішення, уявляли як таку, що зможе подолати організаційні недоліки РУРП і, як модерна партія європейського типу, зуміє повести галицьку людність до національно-державного самовизначення. Її програмові засади, у формулюванні яких брав активну участь (Іван Франко разом з Володимиром Охримовичем підготував проект програми УНДП), опиралися значною мірою на програми радикальної партії. А „найважливішим з тих завдань, задля яких я і дехто з моїх однодумців перед 6 роками вважали можливим пристати до неї (УНДП. – *Р. П.*)”, писав у листі до редактора газети „Діло” 24 листопада 1904 року, полягало в „зорганізуванні селянської маси і ведення її до свідомого політичного життя”¹⁹⁹. Коли ж побачив, що Українська національно-демократична партія майже нічого не робить для втілення цього постулату в життя і навіть відходить у своїй діяльності від програмових засад (див. нижче), він знову виступив з ідеєю оновлення й реорганізації РУРП, щоби вона змогла врешті-решт „своїм життям до себе дорівнятись” (Леся Українка). Після несправедливих докорів і звинувачень, після неадекватного тлумачення такого поступку багатьма діячами УНДП (приватно і на сторінках газети „Діло”) Іван Франко вийшов із лав партії і відійшов остаточно від діяльності в політичних структурах Галичини. А починалося все із захоплення соціалізмом, що спричинив крутий злам у його долі.

В одному з листів до Михайла Драгоманова він писав: „Безтолковий процес, котрий упав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і котрий скінчився моїм засудженням, хоч у мене не було за душею й тіні того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціалізму; я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий), був для мене страшною й тяжкою пробою” [49, 245]. Що це було справді так, переконує оповідання „Моя стріча з Олексою” (1878). Його герой, торкаючись свята святих соціалізму, тобто його наукових засад, виявляє, по суті, розходження з ортодоксальним марксизмом. Мирон Сторож так пояснює своєму кривнякові зміст нового вчення: „Соціалізм, – відповів я, – то така наука, щоби, от для прикладу, – що мають люди обробляти поле по кусничкові, кождий окремо для себе, – то ніби, щоби все поле збили в один лан громадський і щоби на нім робили всі разом, – що ся вродит, також разом іде до громадського шпихліра, а відтак уряд громадський ділит кождому після того, як робив; робив більше, більше дістає, – робив менше, то й менше дістає” [15, 54]. Виділяються, як бачимо, такі головні ознаки „соціалізму наукового”, як перевага колективного обробити землі, справедливий (скільки заробив) розпорядок виробленої продукції, праця кожної людини на користь громади, прагнення до соціальної рівності й „багатого” життя, – тобто ознаки того згадуваного в листі до Михайла Драгоманова соціалізму „по симпатії”, соціалізму „мужицького ока”. „Плутане” розуміння сутності соціалістичного вчення підкреслюється навіть стилістично, що виявляється у „важкому” й кострубатому, покликаному імітувати селянську говірку (= „мужицьке” розуміння) синтаксичному ладі речень.

¹⁹⁸ Там само.

¹⁹⁹ Цей лист виявив в архіві письменника Михайло Возняк і опублікував у статті „Іван Франко в добу радикалізму” (Україна. – 1926. – № 6. – С. 115–163). Повністю його передруковано в ст.: Гнатюк М. Іван Франко і національно демократична партія в Галичині // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60: Іван Франко. Статті та матеріали. – С. 13–14. Цит. за цим джерелом (С. 13).

Найповніше усе ж молодий Іван Франко висвітлив свої погляди на соціалізм у листі до Ольги Рошкевич (1855–1935) від 20 вересня 1878 року. У ньому зустрічаємо й деякі з означених вище думок. Воно й зрозуміло, адже в художніх творах проросали ті світоглядні питання, які становили, за словами автора, його, „profession de foi”^{*}. А першою спробою систематизувати їх у творчій свідомості став згаданий лист.

Вирішальними для соціалістичного устрою Іван Франко вважав економічні питання, яким повинні бути підпорядковані всі інші. Він і політичним чинникам надавав важливого значення лише остільки, оскільки ті дотикаються до економіки (податки, рекрутчина, війни), а за нового соціалістичного ладу вони, „само собою розуміється, стратять велику часть своєї ваги” [48, 113]. Бо на місце „податків теперішніх” прийдуть нові, відповідно до котрих „якась часть спільного, громадського продукту” буде використовуватися на „спільні (межигромадські, крайові, народні)” цілі культурного, освітнього, наукового і т. ін. характеру. Регулярні війська повинна буде заступити „обивательська (громадська, муніципальна. – *Р. П.*) міліція”, функція якої зводитиметься до оборони краю („в разі нападу яких диких орд”), а загострення стосунків між федераціями повинен буде залагоджувати „межнародний виборний суд”⁵. Щоправда – це в майбутньому. А „при теперішніх порядках питання політичні виглядають зовсім інакше і вимагають від соціалістів такого програму ділання, котрий би міг їм і тепер з’єднати вагу в державі і міг загарантувати супокійне ширення їх переконань і разом систематичне ввводження в життя таких реформ, котрі би приготували оконечний, спокійний перехід до нового ладу” [48, 113]. Конкретно це означало боротися за створення „сильної, організованої, явної партії соціалістичної”, котра б, виходячи з „теперішніх” конституційних порядків, могла провести певні заходи в напрямку досягнення означених цілей, а також домагатися проведення загального й безпосереднього голосування на виборах до Сейму, „державного кредиту для нижчих клас робучих і організації робітницьких спілок, котрі би могли стати підприємцями державних робіт (будування залізниць, пароходів і др.) замість теперішніх спілок акційних”, і „повільна експропріація (вивлащення) більших фабрик, посілостей, домів по містах, т. є. переведення їх з приватних рук у руки громадські або державні і винаймування робітникам або робітницьким спілкам по низьких, означених цінах” [48, 113].

Таким чином, в основі „будущого ладу суспільного”, яким бачив його Іван Франко, мала лежати суспільна власність на засоби виробництва: „капітал продуктивний, т. є. земля, машини і всі прилади до праці, сирий матеріал і фабрики мають бути спільною, громадською власністю”. У плані адміністративно-територіальному таке суспільство складатиметься з вільних і рівноправних громад, що „стоять до себе в стислім, дружнім (федеративнім) стосунку, кожда вибирає собі заряд, котрий порядкує її господарські діла”. Зрозуміло, що плодами праці за такого устрою будуть користуватися ті, хто їх виробляє, себто самі робітники. Іншими словами, майбутній соціалістичний лад ґрунтуватиметься на вільному й рівноправному розвитку „громад” (націй і народностей), на однакових правах усього „робучого люду” на засоби виробництва з рівним доступом до суспільного продукту, з „неограниченою свободою личности під зглядом переконань” [48, 114]. Таким чином і „всякі класові привілеї і нерівності щезнуть”, а „єдине джерело заслуги становить більша спосібність і більша для громади корисна праця” [48, 112–113]. Лише так організована спільнота зможе об’єднатися у „вічну федерацію”.

Навіть зі сказаного напрошується висновок, що „економічний стан народу” Іван Франко не зводив до „жолудкових потреб”, а дивився на нього з погляду поступу, культури й науки. „Теперішнє” становище „усіх народів культурних” під кутом зору економічного розвитку бачилося йому „дуже плохим у многих зглядах”. А причиною цього вважав

* Переконання, погляди (*франц.*)

„нерівність маєткову” і „кастовий” (класовий) поділ на багатих, „котрі виключно користуються добутками науки і культури”, і бідних, „котрих кожний новий поступ тільки глибше притискає”. Завдання соціалістів на цьому етапі зводилося якраз до того, щоби в корені змінити подібний економічний стан народу. „Рознести теперішній порядок” і „настановити новий” повинні би „велика, всевітня революція”. Одначе Франкове її розуміння не має нічого спільного з марксизмом, що зводив усе і вся до „класової боротьби” і „диктатури пролетаріату”, тобто до кровопролиття²⁰⁰. Скоріше навпаки – „під словом «всесвітня революція» я не розумію всевітній бунт бідних проти багатих, всевітню різанину; се можуть під революцією розуміти тільки всевітні рутенці, плосколоби та поліцаї, котрі не знають, що, н[а]пр., винаходка парових машин, телеграфів, фонографів, мікрофонів, електричних машин і т. д. спроваджує в світі, хто знає, чи не більшу революцію, ніж ціла кривава французька революція”. А той, хто зводить поняття „всесвітня революція” лише до „будущої соціальної революції”, „той дає собі свідоцтво бідності, показуючи, що не розуміє поняття революції”. „Я розумію під революцією іменно цілий великий ряд таких культурних, наукових і політичних фактів, будь вони криваві або й зовсім ні, котрі змінюють всі дотогочасні поняття і основу і цілий розвиток якогось народу повертають на зовсім іншу дорогу” [48, 111]. Акценти, як бачимо, зроблено на культурі, освіті й науці. Саме їх Іван Франко вважав запорукою успіху й кінцевою метою „великої, всевітньої революції” й переведення її в якомога мирних, цивілізованих формах. А причиною страшних кровопролиттів французької революції вважав власне те, що „тиранія пануючих шляхти і попів не позволяла ширення освіти, котра одна могла зладити страшний вибух, коли тим часом другі причини: бідність, здирство і т. д. – приспішили той вибух”. Якраз освіта й наука покликані були „прояснити масам робочого народу ціль і способи цілого діла”. „Відси випливає проста задача для кожного, хто пізнає і прийме цілою душою тогу думку: старатися ширення здорових і правдивих понять о зладження послідньої революційної кризи”, – закінчував розмову на цю тему [48, 112].

Що поняття „велика всевітня революція” і „культура” у свідомості Івана Франка були поєднані в нерозривну сув’язь, свідчать і інші факти. Приміром, у 1882 році він надрукував у власному перекладі першу частину трагедії Йоганна-Вольфганга Гете „Фавст”, над якою працював від 1875 року, зі своїми поясненнями її змісту й символіки. У передмові до цього видання автор ставив в один ряд вибух Великої французької революції й вихід у світ цієї книжки. І не лише тому, що обидві події сталися в 1790 році. Публікація трагедії Гете, на його думку, „була також свого роду революцією, рівнобіжною, а може, й рівно глибокою – хоть не рівно голосною, – як і революція французька” [13, 174]. Обидві події різнилися лише формою: революція у Франції спалахнула на суспільно-політичному ґрунті, а „в Німеччині вона обняла поле духовне: філософію й штуку”. Тоді як „зміст революції був один і той сам: обалення середньовікових границь, що путали *свободу* чоловіка, обалення в ім’я вроджених, *природних прав* людини одиниці” [там само]. А „велике революційне, історичне значення” „Фавста” Іван Франко бачив якраз у боротьбі „сильної одиниці” проти пут суспільного і духовного існування. Хоча поняття свободи і передусім „свободи сильної особи”, – як меч двосічний, що може слугувати благородним цілям або ж принести немало шкоди. Усе залежить, таким чином, на які цілі вона буде скерована. Сила і велич героя трагедії Гете полягала саме в тому, що він використав свободу на благо суспільності. І з цього погляду, вважав Іван Франко, „герой духовної революції, Фавст, пішов далі і станув безмірно вище, ніж герой суспільно-політичної революції Наполеон” [13, 178].

²⁰⁰ Цікаво, що Іван Франко „практично не вживає центральних для марксизму термінів: «класова боротьба», «пролетарська (або «комуністична», як у «Маніфесті») революція” тощо (Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 231).

Означені проблеми намітили „лінію розколу” у баченні „світлого майбутнього” між Іваном Франком й ортодоксальними марксистами. Ці „тріщини” будуть шодалі більшати, що й призведе врешті-решт до відречення письменника від соціалістичної доктрини й нещадної їх критики.

Таке розуміння ідеологічної парадигми соціалізму, як і зацікавлення нею загалом, склалося у внутрішній суб’єктивності Івана Франка після горезвісного судового процесу 1877–1878 років. Наслідки його для талановитого юнака були досить тяжкими і навіть катастрофічними з багатьох поглядів. Про це він неодноразово зізнавався у статтях і публічних виступах. Інакше кажучи, поет захопився соціалізмом мимоволі і лише після звільнення з в’язниці, коли навколо проскрибованих витворилася атмосфера погорди й суспільного ostracizmu. Причому цькування й ширення найнеймовірніших чуток почалися відразу ж після виходу на волю. „Та не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою: засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі, сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усєї суспільності, кинений на нас, страшенно болів мене. Мене викинено з «Просвіти», заборонено приходити на «Бесіду» [...], а люди (з старших), котрі хотіли мати зо мною яке-небудь діло, видались зо мною тільки в секреті, що мене ще дужче принижувало. [...] Старші народовці і попи нас цуралися, при нас стояла тільки горстка молодезі, тим часом коли нам самим треба було ще багато вчитися”, – зізнавався він пізніше Михайлові Драгоманову [49, 245–246]. У спеціальній літературі на цю тему часто можна зустріти навіть твердження про „товариський бойкот” і випадки „патріотичної зради”, натяки на що є і в свідченнях самого письменника. Щоправда, вони були зроблені, як кажуть, по живих слідах, коли ще надто вразливими були рани, тому багато в них болю й емоцій, що подеколи заслоняли об’єктивні реалії. Із часом, коли пристрасні вляглися і можна було тверезіше поглянути на світ і на епоху, в якій випало жити й діяти, він більш зважено дивився на все, що сталося, і навіть бачив певний зиск у тому, що Михайло Лозинський (1880–1937) назвав без достатніх на те підстав „товариським бойкотом”²⁰¹. Такого насправді не було, писав у 1905 році Іван Франко, або принаймні не в таких масштабах, як намагався представити це автор. Відтак і наслідки його не були такими трагічними, „як би виходило зі слів д. Лозинського”. Природно, що цуралися проскрибованих москвофіли та ще „старші народовці, особливо гімназіяльні вчителі, боялися сходитися з нами”, однак „се в тодішніх часах загального переполоху було не диво”. „Зрештою, – тут-таки додавав Іван Франко, – за сей бойкот старших нас вповні і вдєсятеро винагороджувала сердечна приязнь молодіжі, що від самої нашої розправи в марті 1878 р. почала горнутися до нас, пильно слідила за нашими працями, брала живу участь у дискусіях, що велися в нашій помешканні, і з нечисленними виемками не спроневірилася й досі світлим споминам тодішніх наших зносин”²⁰². Не бачив великої трагедії він і в тому, що „дехто з наших товаришів злякався і відстав від нашої компанії, се, певно, так і діло натуральне; компанія перед нашими арештами не мала не то ніякої організації, але навіть ніяких вироблених суспільно-політичних думок, і до неї тяглися різні люди, приваблені чи то загальними окликами поступу, чи особистими симпатіями до одного або другого з наших товаришів”²⁰³. Іншими словами, у цьому теж був свій позитивний смисл, бо подібний „товариський бойкот” сприяв лише очищенню рядів: від суспільно-політичної активності відійшли випадкові люди, а залишилися лише стійкі, ідейно переконані, словом, однодумці.

Певна річ, що галицько-українська національна еліта, поряд із клерикальним і дуже часто налаштованим на москвофільський лад духовенством, як і власть імущих, багато зробили задля того, аби скомпрометувати Івана Франка та його товаришів в очах суспіль-

²⁰¹ Див.: Франко І. Михайло Павяк: замість ювілейної сільветки. – С. 165.

²⁰² Там само.

²⁰³ Там само. – С. 166.

ності й залишити їх без шматка хліба, щоби таким чином домогтися зречення їхніх поглядів. Тому, згадував пізніше відомий галицький громадсько-політичний і профспілковий діяч Семен Вітик (1876–1930?), коли він потрапив на навчання у Дрогобич, там „було повно балачок і прокльонів на Франка і на бунтарів”²⁰⁴. Найдужче ж „grimіли проти соціалістів” священнослужителі – і в церкві василіян, і латинські сьондзи: бо „заперечують всемогутність Бога”, бо „проганяли Господа Бога з небес”, бо „повалюють авторитет віри”, бо „ширять анархію й безладдя”... А називали їх тоді не інакше, як „люципери” та „антихристи”. Сам Іван Франко мав поміж них славу „єресіарха” – „вождя ересі”.

Хоч очевидно, що говорити про „безбожність” Івана Франка, а тим паче називати його вождем чи князем ересі, що намірився скинути Бога з небес, було занадто навіть для часів його атеїстичного минулого. Принаймні треба би зробити щодо цього застереження, здебільшого – посутнісні. Бо, скажімо, в 1883 році він разом з Іваном Белеєм написав некролог у пам’ять Володимир Барвінському, в якому в стислій формі спробував виділити „провідні мислі” життєвого і творчого „вірую” цього сподвижника праці. Одна з них була дотичною до справ релігійних. „Виходячи з того пересвідчення, – читаємо в тексті некрологу, – що наше духовенство положило в минувшості великі заслуги коло піддержання нашої народности, що спільно з народом перенесло тяжкі гоніння і ворожі удари, що не тільки не страшило в тих тяжких хвилях своєї єдности з народом, але при першій кориснішій для нас констеляції політичній взяло в свої руки провідництво і ініціативу до духового і політичного розбудження нашого народу, що і тепер ще воно представляє осередок нашої інтелігенції, що проти нього головню звертаються і тепер ще численні удари наших противників і що за тим піднесення і поліпшення долі нашого духовенства може бути порокуо успішнішого розвою наших народних сил, пок[і]йний Володимир Барвінський бачно звертав увагу на справи нашого духовенства і сміло підносив все і всюди голос, де йшло о поліпшенні його матеріяльного бити, о оборону його загрожених прав, о піднесенні його достоїнства і поваги”²⁰⁵. Сказане стосувалося, певна річ, передчасно померлого редактора „Діла”. Та саме акцентування на цьому аспекті „програми” покійного і форма його подачі (йдеться, як бачимо, не стільки про „голос” самого Володимира Барвінського, скільки про його, так би мовити, вихідні засади, „реконструкція” яких передбачала певну, часом значну, долю бачення і розуміння самих авторів некрологу) не залишають сумніву, що Іван Франко подібні думки принаймні поділяв.

Намагання вбити клин між українсько-руським громадянством і молодими галицькими соціалістами, акцентуючи на їх „безбожництві”, було зрозуміле з погляду „провідної верстви”, та ніяк не справедливе. На це маємо ясні вказівки самого Івана Франка. Пояснюючи в листі до Ольги Рошкевич від 20 вересня 1878 року своє бачення майбутнього соціалістичного „раю”, він торкнувся й „може, найдразливішої групи питань, а іменно релігії”. При цьому уникнув розмови про своє особисте ставлення до релігії, зазначаючи коротко: „спеціально щодо моєї особи ти знаєш мої задивлювання на релігію, і про них тепер не буду говорити”, – а зосередив увагу на ролі й місці релігій в „світлому майбутньому”. При цьому Іван Франко виходив із тези, що „соціалізм [...] ґрунтується на неограниченій свободі личности під зглядом переконань”, тому „не може на силу відбрати їх нікому, коли вони кому дорогі або святі” [48, 114]. Та водночас соціалісти виступали проти поняття релігії державної, бо „узнаючи одну релігію як пануючу, тим самим ґраничується, принижує другі”. Звідси випливає, що релігійні корпорації не можуть бути в державному підпорядкуванні і „не можуть мати характеру публічного”, а

²⁰⁴ Вітик С. Із моїх споминів про Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 400.

²⁰⁵ Володимир Барвінський, власник і редактор „Діла”, член товариства „Просвіти”, „Ставропільського Інституту”, „Руської Бесіди”, „Товариства Педагогічного” і ін., упокоївся по короткій і тяжкій недужі дня 22 січня (3 лютого) 1883 в 33 році життя. – С. 29.

служителі культу – фінансуватися з „публічного скарбу”. Відтак і релігійне виховання повинне би бути виведене за рамки шкільних програм [див.: Там само]. Отож, навіть соціалістичні переконання не завадили Іванові Франку зайняти чітку позицію, і він ніколи не виступав проти релігії як такої, а лише пропонував встановити нові „правила гри” у стосунках держави з церквою. Та до його голосу тоді мало хто прислухався, – йшлося про те, аби якомога швидше елімінувати „затятих соціалістів” із суспільства.

Таке ставлення неминуче штовхало молодого Івана Франка в трясовину соціалізму. Якщо до арешту він мало що знав про цей суспільно-політичний рух і був, за його ж власним зізнанням, соціалістом більше за симпатіями, то відтепер думка пов’язати свою долю і справу визволення свого народу з теорією наукового соціалізму щодень настійніше захоплювала його. Невдовзі по тому він пише польською мовою „Соціалістичний катехізм” – популярний виклад Марксової економічної теорії, що став своєрідним посібником для першого покоління галицьких соціалістів.

Той свій стан після арешту і свої тодішні суспільно-політичні погляди Іван Франко, далекі, найповніше відтворив у художніх творах, зокрема, в гадуваному оповіданні „Моя стріча з Олексою”. „Я чоловік проклятий, ненависний, прогнаний з-поміж «чесних», – одним словом, проскрибований, – починає свою історію герой-оповідач (у підзаголовку твору автор, нагадаю, зазначив: «Оповідання Мирона Сторожа»). – Се не значить, що, приміром, моя совість стає супроти мене або щось подібного, – ні, се значить тільки то, що люди «чесні» (коли хочете, можете звати їх «багатими», «сильними», «практичними», – се на одно вийде) випхнули мене з «чесного» і «порядного» товариства, т[о] є[сть] попросту з-поміж себе. І зовсім справедливо! Моє ім’я wraz із кількома іменами подібних до мене «во время оно» оббігало весь край, було пострахом усіх «мирних і вірноконституційних горожан», – з моім іменем усі вони в’язали поняття перевороту, революції, різні. Правда, в той час, коли «спасителі існуючого порядку» підняли найстрашніший гвалт, я і мої товариші сиділи спокійно і смирно за тюремними ґратами та рахували дні короткого життя, страчені пусто та марно” [15, 42]. По суті, перед Іваном Франком, як і перед його героєм, було тоді два шляхи: „або, посипавши голову попелом та роздерши й ті послідні «кризи», що на тобі, плакати, жалувати страченого часу, в котрім і сам ти був «чесним і порядним», та йти «на распутія і стогни града» – просити всякого «порядного» о прощення за страшну, хоч і несповнену провину; або раз навсіди плюнути на цілу «штуку», взяти на себе «хрест свій», – се значить, стати добровільно, доразу, безповоротно в ряди проскрибованих та витручених і не оглядаючись іти шукати для себе такого самого товариства”. „Розуміється, – додає Мирон Сторож, – я так і зробив, – і, вірте мені, не то, щоби-м стратив що-небудь на тім, а противно, то-м зискав, що тепер можу веселим, критичним оком поглянути на все минувшє, що «чесним і порядним» людям зовсім не так легко приходитьсья” [15, 43–44].

Ще за життя Івана Франка почав складатися міф, не без участі одного з учасників судового процесу Михайла Павлика та його біографів, ніби тоді „весь загал став на поміч державним органам, аби в зароді знищити нову, ненависну ідею свободи і добробуту для всіх дітей землі”, й буцімто „поліційні переслідування, державна тюрма, патріотичні доноси, товариський бойкот, відбирання усіх джерел зарібку, – все те зілялося в одну шалену оргію духів темноти і неволі”²⁰⁶. Будучи прибічником тверезого і зваженого погляду на світ і на речі і виступаючи проти будь-яких перекручень і фальшувань усього, що мало або, може, матиме історичне значення, він і в цьому випадку не мовчав, побачивши, як на його очах витворюються хибні уявлення й виводяться хибні ідеї, а деякі особи та їх вчинки вигранюють у „фальшивому світлі”. Сталося це в час святкування 30-літнього ювілею літературної і громадсько-політичної діяльності Михайла Павлика.

²⁰⁶ Цит. за ст.: *Франко І. Михайло Павлик: замість ювілейної сільветки.* – С. 163.

У наведеній цитаті Михайла Лозинського з його доповіді про ювілянта Іван Франко побачив складові того міфу, що творився на його очах, тому зовсім не ювілейним способом і не в ювілейній формі, шануючи Павлика як людину і громадсько-політичного діяча, високо ставлячи свою багатолітню дружбу з ним та дорожачи нею, наважився все-таки „висловити [...] декілька уваг, що причиняться, може, до прояснення правди”²⁰⁷. Найперше він розвінчав брехливі вигадки, нібито „весь загал, особливо весь український загал” (нісенітниця про „патріотичні доноси”) узявся допомагати державним органам у їх боротьбі з „привидом комунізму”, що „забрів” і в Галичину. Насправді, доводив Іван Франко, „з яких 80–100 домашніх ревізій, які перевели власті у русинів по всіх частих Галичини”, вони „не видобули ані однісінького документу проти нас, ані однісінького злого, денунціаторського чи взагалі неприхильного зізнання про нас”. Якщо й траплялися випадки доносів, то вони виходили з ворожих таборів²⁰⁸. „Певна річ, – додавав при цьому Іван Франко, – руський загал був переляканий ревізіями і процесами, руське духовенство з причин легко зрозумілих не горнулося до нових ідей і деколи, хоч дуже наївно, ремонтувало проти них, але відси ще дуже далеко до того, щоб воно «не цуралося ніяких способів, аби вбити того духа» і т. д.”²⁰⁹ Подібно виглядала справа й з іншими твердженнями Михайла Лозинського. Скажімо, „поліційні переслідування” могли бути хіба що у вигляді тасмного нагляду (хоча в матеріалах судової справи вони не значилися) та ще „кількох домашніх ревізій, спричинених конфіскацями наших видань”, а „державна тюрма”... Що ж, арешти траплялися, та вважати їх політичними можна було з великими натяжками. І навіть судовий процес 1878 року „ідейним можна [...] назвати хіба остільки, що завдяки повному нецтву в суспільно-економічних справах тодішнього функціонера прокуратурі Зборовського (він кілька літ пізніше вмер на розм’якшення мізку) поняття соціалізму підтягнуто під австрійський параграф про тайні товариства на тій основі, що буцімто соціалісти всіх країв поступають згідно і визнають однакові погляди”²¹⁰. Іншим разом Михайло Павлик потерпів від судових властей у справі „Ребенщуків Тетяни”, але сталося це скоріше через невміння належно організувати свою оборону і висловлені „крайне наївні” погляди, що „не мали нічого спільного ані з соціалізмом, ані з еманципаційним рухом новочасного жіноцтва”. Випадки „товариського бойкоту” були здебільшого з боку „старших народовців” або ж людей, які випадково пристали до товариства і не мали якихось ідейних переконань. Їхній відхід Іван Франко не схильний був сприймати в тьмяному світлі і навіть бачив у цьому (про що вже йшлося) позитивний сенс. А декларовану біографами тезу про „відбирання усіх джерел заробітку” Іван Франко

²⁰⁷ Там само. Сам Іван Франко так пояснював своє рішення вдатися до подібних „привітань”: „Я не ворог д. Павлика вже хоч би тому, що в такім разі мусив би бути ворогом і своєї власної минувшини і многих найкращих хвиль свого життя, що нерозривно в’яжуться зі згадкою про д. Павлика. Я ніколи не забуду його щирости й делікатности в поведженні з мною в не одній важкій і прикій для мене хвилі. І свідчуся сумлінням, що, пишучи отсе, я не кермуюся низькою думкою вменшити як-будь і в чім-будь заслуги д. Павлика. Коли я помагаю розбивати легенду, яка не без його причини вже почала творитися довкола його особи, то прошу не забувати, що деякий німб із тої легенди міг би власти й на мою особу. Та я вважаю такі легенди шкідливими і в старій, і в новій історії, а тим паче в сучасній. Я присвятив немало праці на слідження й аналізованя таких легенд із давньої минувшини, а ювілей д. Павлика, видана з його приводу книжечка і вся теперішня діяльність д. Павлика дають мені найкращий приклад, як шкідливо, мов яесь моральне оп’яніння, впливають такі легенди на живого чоловіка, коли він почує себе їх героєм і повірить у своє героїство” (Там само. – С. 174–175).

²⁰⁸ До таких можна віднести „підле свідощтво про нас до львівського суду, написане одним поляком-дідичем з околиці Самбора, який „не знаючи [...] особисто нікого з нас, пресерйозно радив судові повішати нас усіх для заспокоєння схвильованої опінії краю” (Там само. – С. 164).

²⁰⁹ Там само. – С. 163–164.

²¹⁰ Франко І. Михайло Павлик: замість ювілейної сільветки. – С. 164–165.

оцінював теж більше як легенду, ніж згідний з життєвою правдою, доконаний факт. Бо в народовецьких колах таких джерел просто не було; виходив хіба часопис „Правда”, та він не платив гонорарів і йому особисто, тобто Франкові, арешт не завадив друкуватися на його сторінках, а Михайло Павлик просто не намагався цього робити. Коли ж пізніше автор „Каменярів” почав співпрацювати в народовецьких органах (журналі „Зоря”, газеті „Діло”) і знайшов літературний заробіток для свого товариша, той відразу звів усю справу нанівець²¹¹.

В оповіданні „Моя стріча з Олексою” зафіксовано, умовно кажучи, результат світоглядного перелому, викликаного арештом. А відбувався цей „злам свідомості” болочче, з певними психічними ризиками і небезпеками. Закрадалася навіть думка про самогубство. Справді-бо, важко, а подеколи, здавалося, й неможливо було змиритися з тим, що замість гімназійних чи університетських аудиторій доля вготувала кам’яні стіни камери-домовини з вузьким клаптиком „вільного світу”, куди намітало снігу, а разом із цим ще злидні й поневіряння.

Тільки-но опинився за ґратами, як його свідомість і всю істоту опанувало панічно-болочче враження заживо похованого. Означена ідеологема („символіка живопоховання”) займає чільне місце, як нещодавно переконливо довела Тамара Гундорова, в художній структурі „Каменярів”, та особливо виразно ця думка простежується в чорнових редакціях твору, що його наводить дослідниця:

*Я був ще молодий, мені життя всміхалось,
Любові і надії весна ми розцвілась,
І ось одного дня зо мною чудо склалось,
Я сном твердим заснув. І всім чомусь здалось,
Що смерті надо мнов рука вже простяглась.*

*Я твердо-твердо спав. Приятелі зібрались,
Оглянули мене і всі рекли: „Помер!”
І швидко до майстрів, попів порозбігались,
Згодили всіх та й ще о стипу постарались,
І двері гробу піп за мнов – живим! – запер.*

*Я твердо спав. Не чув, як надо мнов співали
Плачливо-кислий спів надії на нічо,
Не чув я, як груддям о труну гуркотали,
Як клятви вічної печать на мене клали,
Нічого я не чув – усе, мов тїнь, пройшло²¹².*

„Франкові «Каменярі» символічно закріплюють момент ініціації, – резюмує Тамара Гундорова. – Рядки про живопоховання засвідчують, що Франко фактично бачить свою смерть як людини приватної. Віднині він інтерналізує своє «я», глибоко заховає справжнє лице й натомість виставляє свого двійника та одягає громадську маску. Маска каменяра, отже, є свідомим ідентифікуванням з новою соціальною роллю. Так у Франкову творчість входить тема двійництва. Скоєний акт самопоховання, тобто самогубства, стане при цьому постійним мотивом його символічної автобіографії²¹³. У світлі сказаного на задній план відходять розмови на тему, хто конкретно навіяв поетові цей образ: робітники, що товкли каміння при дорозі і пробивали залізничний тунель у Карпатах біля Дуклі, як пояснював сам автор [1, 423], чи праця каменярів, що ціле літо 1878 року мостили вулицю

²¹¹ Див.: Там само. – С. 169–170, 160–167.

²¹² *ЛШС*. – Ф. 3. – № 216. – С. 13. Цит. за кн.: Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – К.: Кригика, 2006. – С. 169–170.

²¹³ Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – С. 173.

під вікнами його квартири (як згадував Іван Куровець (1863–1931), – сам Іван Франко і його „дати серця” спричинилися до з’яви цього образу в творчій свідомості. Важливіше й те, що, перше ніж узяти на себе „хрест свій” і „стати добровільно, доразу, безповоротно в ряди проскрибованих та витручених”, мусив пережити в свідомості й світогляді стан психічної ініціації, зв’язаної з „гностичною драмою живопоховання”, аби статися іншим, новим, власне соціальним чоловіком.

Це був лише перший „досвід” подібного жертвоприношення. Ховати себе живим, „вдягаючи” все нові й нові „профілі і маски”, доводилося й надалі, далєбі, все життя – аж до своєї фізичної смерті. І всі ті „культурні ролі”, в які доводилося „вживатися” Іванові Франкові надалі (Тамара Гундорова вказує лише на деякі найголовніші), – це були, по суті, жертви себе заради „вищої” цілі: перетворення галицько-української суспільності в модерний тип нації, постання нового, відповідного духові часу соціального і суспільно-політичного простору принаймні в Галичині, надання йому ознак європейської цивілізації. Зрозуміло, що будь-яка жертва чи саможертва, навіть усвідомлювана як принцип постання нового – завжди особиста трагедія для того, хто приносить себе на олтар „вічності”. Той внутрішній драматизм вдалося розгледіти, здається, лише такому тонкому психологові, як Василь Стефаник. У листі до Кирила Студинського він назвав подібні самознищення письменника його „таємницею особистого життя”. Для Івана Франка жертвування собою було, можна сказати, подвійно трагічним і спричинило, за спостереженнями того ж очевидця, „страшні особисті переживання”. Причому були вони настільки страшними, аж він не наважувався розказати про них читачам навіть десять років після смерті його улюбленого автора, як не вмовляв його Кирило Студинський, тодішній голова Наукового товариства імені Шевченка, як не випрошували в нього спомини про письменника інші культурні діячі й редактори. Схоже, що цю таємницю Василь Стефаник забрав із собою в могилу. І лише раз, як на мене, він прямо вказав на неї, давши літературознавцям у руки ключ до її розкриття, – у згаданому листі до Ольги Гаморак з лютого 1899 року. Хоча й дивився тоді ще на всю ту проблему трохи по-іншому, я б сказав, спрощено і прямолінійно, а отже й дещо викривлено. Та швидко, на щастя, зрозумів хибність свого погляду. А коли усвідомив, сам вжахнувся і більше про це не наважувався нікому казати. Той його лист (детальніше характеристику головних його положень див. нижче) досі не відомий ні читачам, ні, судячи з усього, літературознавцям.

Впадає у вічі, що десь із середини 1890-х років думки Івана Франка й Василя Стефаника починають збігатися в багатьох питаннях соціалістичної доктрини. Показово, що навіть означення в них деколи подібні або навіть однакові. У передмові до поетичної збірки „Мій Ізмарagd” (1898) автор називає ортодоксальний соціалізм „формальною релігією”. „Жорстокі наші часи! Так багато недовір’я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже маємо!) формальну релігію, основану на догмах ненависти та класової боротьби”²¹⁴. Найбільш повно й ґрунтовно ідеологічні параметри того нового вчення Іван Франко розкрив у статті „Що таке поступ?”.

Можемо дивуватися нині з геніальної прозорливості автора, який ще в 1903 році переконував, що надмірне, не контрольоване економічними законами й надійними політичними важелями усупільнення власності до добра не приведе. (І дійсно – наслідки подібних процесів стали воістину страхітливими: сама держава в советські часи стала додатком власного бюрократично-адміні-

²¹⁴ Франко І. Мій Ізмарagd. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1898. – С. VIII.

стративного апарату). Основну ваду доктрини „батьків німецької соціальної демократії Маркса і Енгельса” Іван Франко бачив якраз у тому, що вона прагне будувати „рай на землі” лише під двома могутніми скіпетрами: „заведення повної спільності” і „віра в необмежену силу держави”. Та при такому підході не враховуються навіть найголовніші детермінанти людського буття, і найперше – психологічні чинники. Зводиться в абсолют соціальна сутність людської індивідуальності. Проте людина – перш за все продукт біологічного розвитку, сукупність природних властивостей і потреб, і вона не прийме багатьох форм усупільнення просто тому, що це огидне їй глибинному еству. Існують межі, за якими усупільнення в принципі неможливе, проти переступу яких бунтуватиме людська природа. Вона прагне єднатися, „групуватися”, „здружуватися” в більші колективи (громади, племена, нації, держави) на основі суто людських, „не власницьких” якостей. Де закінчується одне і починається інше? Про це в Марксовій теорії, на погляд Івана Франка, не було сказано й слова. А довільне тлумачення таких суттєво важливих положень могло мати непередбачувані наслідки.

Відтак не забуваймо, що одноосібна, повна й беззастережна монополія держави на владу, на істину в останній інстанції приведе до того, що мали б знівелюватися будь-які індивідуальні особливості, власна думка, ініціатива; воля кожної окремої людини може будь-коли бути придушеною, і мотивуватиметься така „акція” вищими, державними міркуваннями. Я, таким чином, повинно беззастережно розчинитися в МИ, державна ідеологія неминуче стане догмою, що насильно буде втовкмачуватися в голови співвітчизників. Отож, розвивав свою думку автор далі, „поперед усього та все-можна сила держави налягла би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би шезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовною муштрою, казенною. Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою” [45, 341]. Тобто держава стане верховним власником не лише всіх засобів виробництва, а й усіх політичних і соціальних інституцій, врешті – регулятором суспільної думки, розпорядником живого чуття кожного індивіда. А фанатична нетерпимість до всілякого виду духовного чи інтелектуального індивідуалізму, як відомо, веде до морального спустошення, до національного нігілізму, до культурного зубожіння. Втілення в життя засад тієї „формальної релігії”, як знаємо, підтвердило цілковиту правоту припущень Івана Франка.

Василь Стефаник на позначення ортодоксального соціалізму теж вживав вислів зі сфери релігії – „соціалістичний буддизм”. І справа не лише в близькості означень. Говорячи про „соціалістичний буддизм”, автор мав на увазі не тільки і навіть не стільки конкретну ідеологічну парадигму, скільки деякі її основоположні тези. І насамперед – „затрату особистості”, „загибель чоловіка як такого” (III, 173). Нагадаю ще раз, що Іван Франко у статті „Що таке поступ?” за найбільшу ваду „народної держави” Карла Маркса й Фрідріха Енгельса вважав якраз те, що вона претендувала опікуватися всім життям, думками й волею кожної людини від колиски аж до могили засобами диктату

й деспотизму, тобто держава загрожувала стати убивцею й могильником людської особистості. Не менш виразно ця думка була зазначена в статті „Суспільно-політичні погляди М[ихайла] Драгоманова” (первісно реферат, проголошений перед студентською молоддю 15 липня 1906 року у Львові): „І в теоретичних програмах, і в практичній тактиці майже всіх сучасних соціалістичних партій (оскільки вони дійсно партії, а не кружки філософів та професорів) бачимо скільки воєнної дисципліни, претензій на накидання своєї волі іншим, диктування своїх законів «реакційним масам», скільки деспотизму та нетолеранції навіть унутрі власного табору, що говорити про лібералізм того руху нема ніяких підстав” [45, 433–434].

Василь Стефаник помітив цю небезпечну тенденцію („всеможна сила держави”, „нищення душі”) ідеологічної доктрини Карла Маркса й Фрідріха Енгельса, здається, ще раніше. У листі до Ольги Гаморак із Кракова (лютий 1896 року²¹⁵), торкаючись питання про становище жінки в суспільстві й похідних від нього (жіноча емансипація, соціал-демократи і жіноче питання, жінка та її політичні права і т. ін.), він відзначав три принципові моменти: 1) досягнення політичних (конституційних) прав і свобод для жінки саме собою ще не ставить їх на один рівень („плече в плече”) з чоловіками; 2) проблема жіночої рівноправності є надто широкою, щоб її можна вирішити силами й засобами якоїсь однієї політичної сили, бо це „справа поступу культури”; і 3) порушуючи в своїх програмових документах питання політичних прав жінки, що загалом є позитивним фактом, соціал-демократи не зважають на бажання самих жінок; тобто „жінок вони не питаються, чи хоча вони сього права, чи може іншого”, – резонно зауважував Василь Стефаник, додаючи при цьому, що подібна практика є звичним ділом для будь-якої політичної сили, котра прагне стати пануючою: „Роблять для жінок без жінок і цілком природньо. Партія політична ґрунтується на елементах, з котрих може укувати в спосібній хвилі чинник, спосібний поставити її в положення партії пануючої”²¹⁶. В усьому панує, таким чином, диктат сили й політичної доцільності, а власна воля й бажання людини сходять нанівець. Так само, до речі, як ніхто не зважає на волю й бажання пролетаріату – тієї соціальної сили, на яку соціалісти зробили ставку в своїй революційній діяльності. Зрештою, і він, цей пролетаріат, зокрема й фабрично-заводський, за права й свободи якого начебто борються соціал-демократи, на думку Василя Стефаника, потрібний соціалістам лише для досягнення своїх цілей, тобто завоювання влади. Бо, по-перше, ніхто, як я вже відзначав, не прислухався до

²¹⁵ Саме таке „приблизне датування” є на архівному описі автографу цього листа (ІЛШ. – Ф. 8. – № 88) і його вважаю правильним. Натомість Федір Погребенник, який вперше опублікував його у кн. „Василь Стефаник і родина Кирила Гаморака: Літературно-документальне дослідження з публікацією листів” (Снятин: Прут Принт, 2000. – С. 10–12), у примітках (С. 60) чомусь подає, сказати б, надто широку й конкретно не визначену дату – „[1896 ?]”. Як на мене, є всі підстави погодитися з тими, хто робив архівний опис автографу. На користь цього свідчить не лише його змістовна „суголоосність” і подібний „персональний склад” (Маркс, Толстой, Золя) із написанням 29 лютого 1896 року листом, початок якого не зберігся, до тієї ж адресатки, а й деякі додаткові деталі. Зокрема, тут уперше згадується „та новина” „в світі літературнім”, „що Золя страшно побештав молодіж за те, що хоче містики, і зірвав з нею” (С. 12), а в листі від 29 лютого вже висловлює своє ставлення до цього літературного факту (див.: Ш, 56–57). Відмінність між цими листами лише та, що в першому Василь Стефаник акцентує на суспільно-політичних питаннях, а в другому – на „образі течій і борбів, які ведуться нині в Європі межі двома школами літературними” (Ш, 57).

²¹⁶ Погребенник Ф. Василь Стефаник і родина Кирила Гаморака. – С. 10.

голосу того пролетаріату, а по-друге, організаційними заходами охоплено не весь робітничий рух, а лише його, умовно кажучи, провідну верству. „Партія просто не годна зорганізувати всього пролетаріату і розумно робить, що не береться до цього, – зауважував при цьому. – Як запанує, то розжене і їх на всі чотири – але розжене – значить силою”²¹⁷.

В останньому пункті Василь Стефаник виявив неабияку інтуїцію й прозріння, постулюючи характер стосунків між робітниками та їх провідниками, себто партійними вождями, для яких реальні потреби пролетаріату майже нічого не важили. Свідомими цього були й основоположники наукового соціалізму. У спілкуванні між собою їм не було потреби таїтися чи приховувати своїх справжніх почуттів. Як наслідок окремі сторінки їхнього листування сповнені презирства, зневаги ба, навіть, лютої ненависті до „гегемона революції” і до партії загалом. Нема потреби зараз детально застановлятися на цій темі, – наведу один лише, зате дуже красномовний приклад. „Хіба ми на протязі скількох років не удавали, ніби всякий набрід – це наша партія, тимчасом як у нас не було ніякої партії, і люди, яких ми, принаймні офіційно, вважали належними до нашої партії, зберігаючи за собою право називати їх між нами непоправними дурнями, не розуміли навіть елементарних основ наших теорій? [...] Яке значення має «партія», тобто банда ослів, котрі сліпо вірять нам, бо вони нас вважають рівними собі, для нас, що плюють на популярність, для нас, що перестають впізнавати себе, коли ми починаємо ставати популярними? Справді ми нічого не втрачимо від того, що нас перестануть вважати «істинним і адекватним виразом» тих жалогідних дурнів, з якими нас звели до купи останні роки”, – заспокоював Фрідріх Енгельс свого старшого „товариша” в листі від 13 лютого 1851 року, радячи не зважати на будь-які другорядні з погляду „кінцевої мети” речі²¹⁸. І така картина була типовою. Це виявлялося, як можна зрозуміти хоча б із наведеної цитати, навіть в означеннях: звичними для адресатів були не лише іменування ідейних опонентів „ослами” й „скотиною”, а й висловлювання на кшталт „собаки з середовища демократів і ліберальні негідники”²¹⁹. Такі ось „батьківські” почуття!

Як бачимо, думки Івана Франка й Василя Стефаника збігаються в тому, що соціал-демократична доктрина згубно діє на особистість, на її внутрішню природу й духовні устремління. У листі до Ольги Гаморак за лютий 1899 року Василь Стефаник повторив цю тезу двічі: вперше як частковий вияв „соціалістичного учнівства” („Саму себе яко добру і щиру людину ви за ніц маєте...” – переконував свою адресатку), а другий раз – із виходом на ширші узагальнення: „От до такого (Ольга писала, що «для себе не має жадних бажань». – Р. П.) доводиться найліпших людей, як систематично убиваєся їх індивідуальність” (III, 173).

У цьому листі новеліст зазначив ще деякі пари, що так скажу, бінарних опозицій, від ставлення до яких так чи інакше залежить теорія наукового соціалізму, причому вони знайшли своє висвітлення і в творчій спадщині Івана Франка. „Важить в житю люцкім розум і фанатизм і сектярство, але важит також чиста душа і доброта, і безінтересовність, і хто знає, чи не більше”, –

²¹⁷ Там само. – С. 11.

²¹⁸ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. – К.: Вид-во Політичної літератури України, 1962. – Т. 27. – С. 169–170.

²¹⁹ Див.: Там само. – Т. 29. – С. 313; Т.32. – С. 276 та ін.

доводив Василь Стефаник (III, 173). Протиставляються, таким чином, людський розум і чуття, фанатизм і доброта, сектантство й „безінтересовість”, причому перевага надається чинникам, опозиційним до соціалістичної ідеології.

Іван Франко, як знаємо, поступово відходить від захоплені соціалістичними ідеалами й розчаровувався в силах, на яких вони постали і які зазначив у своєму листі його молодший колега. „Розум владний без віри основ”, впевненість у всемогутність гасіо поступово меркнуть перед „світлом” чуття, і творча думка переходить до „вирівнювання” цих психічних стихій людської природи, свідченням чому може слугувати поема „Смерть Каїна” (1889). На місце ідеям, що „розпалювали [...] до фанатизму” свідомість діячів першого покоління галицько-руських соціалістів, прийшло критичне їх засвоєння. Ситуація змінилася корінним чином, шойно Іван Франко детальніше зазнайомився з ученням наукового соціалізму. Намагання боротися за соціалізм зі „широ людським обличчям”, тобто ґрунтований на ідеалах добра й любові, змінилися запереченням у його доктрині будь-яких цінностей і політичної перспективи („Що таке поступ?”). А сектантство... Про нього, а точніше – про соціалізм як нову „формальну релігію, основану на догмах ненависті та класової боротьби”, поет писав у передмові до „Мого Измарагду”: „Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії і мав відвагу серед насміхів і наруги її адептів нести сміло свій стяг старого, щиро людського соціалізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас народних, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики і людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всієї людської будучини, не на парламентарнім шахрайстві, що має вести до тої «світлої будучини»”²²⁰.

Нижче в листі Василь Стефаник назвав ще один, певно, найсумніший наслідок виховання окремих людей і більшої частини галицької інтелігенції на засадах „соціалістичного буддизму”: „В рускій інтелігенції убивали писателі так само єї волю і довели єї нині до такої брехливости, що вона декламує любов до народа, а властиво єго не любить. Ні, не любить! Прокрадаєся так, аби щось для себе зробити і аби но дістатися на «запись патріотичну»” (III, 173). Ці слова, що їх сам автор пов’язав причинно-наслідковими залежностями, слід розуміти як своєрідну парафразу цитованої вище думки про соціалістів як „людей, що кар’єру собі кують, з патосом, з недолею люцкою на язиці” (III, 126). Адже якщо останнє твердження стосується безпосередньо представників „основаної на догмах ненависті та класової боротьби” ідеології, то попереднє – їх згубного впливу на політичну еліту й на суспільність загалом. Думки про шкідливий вплив антигуманної й доктринерської за своєю природою соціалістичної ідеології на інтелігенцію знайшли своє опосередковане продовження і в написаній невдовзі по тому статті „Поети і інтелігенція”. А в листі Василь Стефаник так закінчив розмову на означену тему: „Се головна єї ціха і головна причина, чому у нас все таке мертве і безсильне” (III, 173).

Це можна сприймати як парадокс, але свої думки про ортодоксальний соціалізм („соціалістичний буддизм”), що в багатьох положеннях збігаються з міркуваннями Івана Франка, Василь Стефаник висловив, так би мовити, в піку його, Франковим, твердженням і – до певної міри – навіть його життєвому

²²⁰ Франко І. Мій Измарагд. – С.VIII.

кредо. Мало кому відомо, що означення „соціалістичний буддизм” у цьому випадку має трохи ширше і дещо навіть інше значення, ніж ідеологічна парадигма. Власне, аналізований лист до Ольги Гаморак був другим на цю тему й продовжував, а в певному сенсі й резюмував розпочату розмову. Як впливає з першого листа, у новеліста це означення було синонімом „громадського обов’язку”, надмірної соціальної заангажованості, „любви з обов’язку” („песього обов’язку”) перед суспільством і людьми. В русько-українському середовищі ці „величини” мали давні й глибокі корені. Василь Стефаник схильний був навіть говорити про „школу руску” щодо цього явища, засновником і головним ідеологом якої вважав саме Івана Франка (звідси й часті апеляції до його принципу „песього обов’язку”). Здавалося б, нічого поганого в цих речах не повинно бути. Та біда, що така „субординація селянинови”, як і все, що робиться понад міру, обернулася бумерангом проти прибічників подібної ідеології і проти самого селянина. Адже вона не залишала місця для живого чуття, особистих переживань і пристрастей, витравлюючи або вбиваючи їх у людині. Цілі покоління українців ставали до „селянської служби” і настільки зливалися зі своїми соціальними ролями – хто справді щиро, до самозабуття й готовності жертвувати собою, а хто позірно, виходячи з кон’юнктури й політичної доцільності, – що вже не могли відділити себе від цих „ролей”, а отже й нездатні були на щиро людські почуття, перетворюючись на „машини патріотичні чи хлопоманські”. Саме ці висновки непокоїли найбільше, бо мали сумні й далекосяжні наслідки. Затрата себе як особистості, негачія (нівелювання) своєї внутрішньої сутності, зневіра в себе і в свої сили (бо ж давить „великий обов’язок”!) – ось чинники, що формують один бік цієї „страшної” проблеми. Наочною жертвою подібної „служби громаді” була тоді для нього якраз Ольга Гаморак, що своїм вічним „я мушу”, „я повинна” на ниві освіти і в повсякденному житті цілком занедбала себе, не зреалізувала своїх здібностей і навіть не наважувалася висловлювати правду про свої почуття. „Ваш лист, де Ви боїтеся поскаржитися за свій біль, аби Vernell руский не вродився – є документом, як у нас болі гарних і добрих людей мусять ховати за деклямацію – болі правдиві і ушляхетняючі. То не можна русинові вже крикнути, як ему щось серце жре?!”²²¹. З цього погляду маємо сприймати й часті скарги Василя Стефаника на брак людей навколо себе і в галицько-руському суспільстві. Порівняймо хоча б деякі близькі до дати написання цього листа висловлювання: „Люде не люде, а якісь літерати, газетарі, агітатори, а всі такі затроєні і злі” (III, 183); „Я не можу жити в борбі і не можу стерпіти ринку. Хочу людей, а їх нема” (III, 184).

Не менш сумним, зате ще більш негативним резонансом був інший наслідок виховання на подібних принципах. Якщо в людині вбиваються її пристрасті й емоції, якщо власна воля повсякчас приноситься в жертву, то й живих почуттів до селянина, справжньої любові до нього, у якій всі клянуться на кожному кроці, немає та й не може бути, бо замулені їхні джерела, занедбані й поруйновані їхні вогнища, – залишилися одні слова, порожні фрази, словом, фальш і деклямація любові, а не живе почуття²²². Всі „так привикли до тої «селянської

²²¹ *ЛЛШ*. – Ф. 8. – № 112. – С. 6.

²²² За таких умов і справжнього, реального образу селянина в красному письменстві не могло бути: „І з такого виховання вийшло в літературі таке, що нема писателя, щоби правдивого мужика описав, лиш є мужики яко додатки до січкарень, до соціялізму і т. д.” (*Там само*. – С. 5).

служби»”, нарікав, а водночас аргументував свою позицію Василь Стефаник, „що нема нині русина, від посла Охримовича аж до Франка, аби не «селяньствував»! Нема одного, котрий зважив би ся сказати, що не люблю селянина, хоть сотки їх є, що его ненавидять. Утворилася така банда жреців селянства – пуста і безсильна. Зйдуться два любі русняки з двох найпротівнійших таборів і по слові та по мові зйдуться «на селянстві» і поцюлюються. Все має жалувати, любити, працювати для селянина, бо се святощі, великі заповіти”²²³.

Усе ж Василь Стефаник у другому листі до Ольги Гаморак додав означення „соціалістичний” до попереднього твердження про „буддійську негацію себе” не випадково. Вину за становлення такої „школи” в суспільстві і за впровадження в життя подібних принципів покладав персонально на Івана Франка (хоча вважав, що це обернулося страшною внутрішньою драмою для нього самого) і на його соратників. А відомо, що Іван Франко як „громадський чоловік” починався саме із зацікавлень соціалізмом, і саме перше покоління галицьких соціалістів мало пряму причетність до формування доктрини „служби селянинові”. Відтак й ідейні витоки, забарвлення, насага були відповідними. Безперечно, що й автор „Каменярів”, і галицькі соціалісти, як я вже не раз наголошував, внесли багато свого в теорію наукового соціалізму, пристосовуючи його положення до умов галицької дійсності, не раз і не два їхні дії розходилися з багатьма, навіть базисними, тезами соціалістичного вчення, врешті багатохто з них, зокрема й Іван Франко, прийшли до повного заперечення соціалізму і до свого зречення „початкових” ідеологічних захоплень, та все-таки підвалини, принципи, догми були „давніми”. Нагадаю, що навіть організаційні начала (догмати) Русько-української радикальної партії, за свідченнями самого Івана Франка, були взяті з чужої їй соціал-демократичної „церкви”²²⁴, що не могло не позначитися на її міцності й дієздатності.

Та подібні „ідеологічні” розбіжності в стосунках Василя Стефаника з Іваном Франком були радше винятком з правила. Більш помітною виглядала тенденція до зближення й „осереднення” їхніх поглядів, а також суголосність їхніх виступів чи принаймні „незгод” із діяльністю „молодих” радикалів.

Відтак принаймні ще два аспекти в їхніх діях і твердженнях викликали спротив у Василя Стефаника: соціальний і національний, які, проте, зважаючи на місцеві умови, зчаста зливалися воедино. Другий мав специфічно польське забарвлення, позначене шовіністичними „великопольськими” зазіханнями. Зрештою, російський соціалізм, який зовсім не допускав думки про національні потреби українців, кращим не був. Свого часу Іван Франко через це й не став орієнтуватися на нього. Він і до польських соціалістів пристав було спочатку, бо ті принаймні на словах визнавали правомірність національно-політичних домагань „недержавних народів” й обстоювали їх право на незалежність. Втім, саме соціалістична ідеологія дала змогу діячам молодшого крила РУРП уперше в політичній історії України обґрунтувати постулат державної самостійності (про плюси й мінуси такого обґрунтування мова буде далі).

Натомість соціальний момент становив саму сутність соціалістичної теорії. Польські соціал-демократи цілком солідаризувалися з основоположниками наукового соціалізму в питаннях соціальної політики і будували свою діяльність

²²³ Там само. – С. 2.

²²⁴ Див.: Франко І. Голос небіжчика. – С. 11.

у Галичині, виходячи з їхніх настанов. До них здебільшого приєднувалися „молоді” галицько-руські радикали. Погляди Василя Стефаника формувалася почасти через опозиційне ставлення до їхніх ідей.

Характерним з огляду на сказане є його лист від 16 червня 1894 року до Антона Шмігельського, „свідомого селянина”, як назвала його редакція „Сноп” – місячного додатку до газети „Громадський голос”, де цей лист був надрукований у 1937 році. Відповідаючи на питання свого кореспондента про ставлення радикалів до різних соціальних станів на селі, конкретніше – на кого вони мають опиратися: лише на найбідніших, чи на „всіх” селян, – Василь Стефаник першою чергою відзначив суперечність у самій постановці питання: „годі відмовити першим (богатим) праці, але ніколи не можна відмовити усякому робучому чоловікови праці на хліб – себто хліборобства”, – цитував слова свого адресата. Власне, від цієї суперечності („щось трохи неясно”) автор розвиває свої погляди на соціальну структуру галицького села. Воно, як і галицько-руське суспільство загалом, не знало такого чіткого поділу на „бідних” і „багатих”, як це було в розвинутих країнах Західної Європи і як його зазначили теоретики наукового соціалізму Карл Маркс і Фрідріх Енгельс („по сім боці багатирі, котрим навіть без їх волі йде щораз більше богаство, а по тім бідні – вічні робітники”). „І одні працюють і другі працюють, і один і другий жие по-свински, і один і другий ніякого просвітку в голові не має, і одного і другого, хто не хоче – не вскубне!” – доводив він²²⁵. Хоча в цьому твердженні після слів „і одні і другі” годилося б додати „і треті”. Оскільки галицьке село за своєю структурою передбачало, згідно з його уявленнями, три соціальні категорії: 1) „богатирі”, до яких зараховував такі „роди славні на Руси” (III, 154), як Барвінські, Вахнянини, Даниловичі, Остапчуки, Романчуки тощо; 2) „богаті мужики”; і 3) „наймити”. Відмінність між першими і другими полягала лише в тому, що „богатирі” можуть дозволити собі гарно вдягатися, належно харчуватися і задовольняти при тому ще деякі, принаймні елементарні, духовні потреби, а просто „богатий” селянин на останне вже не був спроможний. „Бо що єсть богатирь у нас? Чоловік, котрому є що з’їсти, в що вбратися, дітей виховати, мати ще кілька корон на книжку, газету тощо – се богатирь між русинами!”; „Як ми возьмемо самих наших мужиків по селах, то що ж побачимо? Ото мужика – багатого, що робить тяжко с цілою своєю родиною, не їсть м’яса, файно не вбираєся, а книжок тільки видить що в церкві!”. А єднає їх усіх те, що „бідні (в більшій або меншій мірі) і що дурні”²²⁶. Тому й декларована ортодоксальними соціалістами неминучість класової боротьби між ними є неможлива: ані „відбиранням ґрунтів”, ані страйками за таких умов справу поліпшити важко, а погіршити можна, „знищивши” порівняно кращі форми життя. „А ми ж не йдемо до того, аби нищити способи до такого життя, лиш аби таке жите вибороти для нас усіх, – переконував Антона Шмігельського. – То, що їх кілька має, того ми всі хочемо!”

Аргументи Василя Стефаника в цьому пункті майже стовідсотково збігаються з докорами Івана Франка (окремі з них я вже наводив) деяким надто гарячим головам з середовища „молодих” радикалів, які без класової боротьби не уявляли собі соціалізму й обстоювали проведення загальнонародного аграр-

²²⁵ *Сніп*: Вістник життя і слова / Місячний додаток до „Громадського голосу”. – 1937. – № 5. – 1 червня. – С. 2.

²²⁶ Там само.

ного страйку. Зокрема, на VI з'їзді РУРП В'ячеслав Будзиновський виступив із доповіддю „Страйки по громадах”, і в резолюцію з'їзду було внесено положення про підготовку часткових селянських страйків і бойкотів як предтечу загального селянського страйку. І на з'їзді, та й не раз по тому Іван Франко рішуче перечив цьому. Невдовзі він ще раз повторить у стислій формі свої аргументи на сторінках „Громадського голосу”, коли пояснюватиме вихід із радикальної партії. Як одну з причин такого вчинку він назве низький рівень політичного (і державницького) мислення, коли замість важливих і вкрай потрібних приймалися дріб'язкові й тактично шкідливі рішення, а внутрішньопартійні чвари брали гору над „кам'яними скрижалями” партійної дисципліни. У цьому Іван Франко бачив перший крок до партійного „сектарства”. „Чи ж не початком сектарства найгіршого роду, – допитувався він у своїх опонентів, – є те, що на останнім з'їзді радикальним задля пустої поки що доктрини про страйки (бо для її здійснення треба величезної організаційної праці) кинено іскру незгоди між дрібку маєтніших і менше маєтніших селян, між нинішніх і завтрашніх жебраків?”²²⁷.

У своєму листі Василь Стефаник зробив більш широкі й очевидні висновки: „Нація наша – се сами робучі мужики. По сему прийдемо до заключення, що економічно ми, русини, усі майже рівні. На сій точці усім нам рівна і та сама дорога: добиватися такого життя, аби воно було жите повне таке, до якого нас цивілізація довела. Межи самими русинами ще такої борби не може бути, бо немає один одному що відбирати. Можемо боротися, але з нацією другою – у нас пануючою, бо серед неї вже маємо справдішних богатирів та ще й таких, що ніколи в життю їм краплина поту не потекла, хиба за танцюм або їдою. Се менша річ, чи вони поляки, чи татари – доста того, що вони богатирі”²²⁸.

Ведучи мову про маєтковий стан галицько-руських дідичів і просто „богатих” селян, Василь Стефаник, без сумніву, мав перед очима „живий досвід” свого батька. „Одружуючись в 1864 р., він мав 18 моргів ґрунту”, а на початку ХХ ст., завдяки пристрасній любові до землі, безпросвітній праці і не частому серед українців „торговельному хистові” – уже 180 моргів²²⁹. Характеристично новеліст змальовував пізніше образи сільських багатичів у своїх творах („Палій”, „Богатир” та ін.). „Сільський богач Курочка сидів коло стола і обідав, – не обідав, а давився кожним куснем. Домашня челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварилася, метушилася і виносила їх між худобу. Богацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства, котре ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої. Сам богач найгірше томився у тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підганяв своїх дітей і наймитів” (с. 131), – такою характеристикою відкривав автор завісу перед „книгою буття” галицького богатира, позначеною, безперечно, і власним чи принаймні „родовим” досвідом („Палія” було написано після того, як наймит Стефаників спалив оселю свого господаря, в якій, до слова, народився майбутній письменник). Цей „необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства”, а точніше – його особливості в аграрно-економічних і суспільно-політичних умовах Галичини він, син багатого селянина, зрозумів з усією очевидністю, ще коли в 1880 році переступив поріг міської школи у

²²⁷ Франко І. Голос небіжчика. – С. 11.

²²⁸ Сніп. – 1937. – № 5. – 1 червня. – С. 2.

²²⁹ Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. – С. 31.

Снятині. „Але батько завів до міста у школи, казав: паном будеш. Отут не одну сльозу я згрібним рукавом обтерав. Паничі і вчителі збиткували замурзаного мужика”, – ділився гіркими споминами з Вацлавом Морачевським 15 літ по тому (III, 40). Та навіть на схилку віку, „по 50-х роках мого життя, хоча рідко, але в сні ввижається мені, що я сиджу в школі. Безконечний житж викидає мене з постелі, і я мушу такий сон нервово перехорувати” (с. 275). І все це – наслідок „погірдного” ставлення „паничів і вчителів” до „мужицьких хлопців в селянській одежі”, яким випало томитися „в послідній лавці”, зазнавати фізичних покарань і щодень вислуховувати „Idź, mudiu, świnie paść”. Таке ставлення мало не привело тоді вразливого хлопця до самогубства. А з часом, коли став на шлях суспільно-політичної діяльності, болючі рани, які ще не встигли загоїтися, допомагали визначитися з соціальними пріоритетами. І в цьому пункті Василь Стефаник, як можна зрозуміти, рішуче розходився з налаштованою на соціал-демократичну „хвилю” більшістю „молодих” радикалів, які будь-що-будь намагалися впровадити в програму й діяльність РУРП марксистські гасла. Він і справами в робітничому русі цікавився лише остільки, оскільки бачив спроби підпорядкувати його національній ідеї. „Ми цікаві би знати, – допитувався в Миколи Ганкевича з Кракова 14 лютого 1896 року, – яке становище заняли делегати нашої партії соціалістичної на з’їзді всхідної організації польської? Просимо оже Вас, напишіт нам з ласки свої, яким способом наші делегати там дісталися, які поставили від себе жаданя, як порішено кандидатури і який Ваш стосунок тепер до польської партії? Ще просимо повідомити нас, як стоїть діло з органом соціалістичної нашої партії і чи маєте яке товариство робітниче створити? Єсли на довірчих нарадах були які цікаві справи і для нас, то розкрийте нам їх. Чому (так часописи доносять) нашим делегатам доручувано агітацію між мужиками? Ніби напишіт все, що нам можно і треба знати з Ваших нарад” (III, 53-54). Заторкнуто, як видно, широкое коло питань, так або інакше „зав’язаних” на стосунках із польськими соціал-демократами. Річ у тім, що Микола Ганкевич, будучи одночасно членом ГСДП (польської) та РУРП (української) і не орієнтуючись достатньо в історичних й суспільно-політичних реаліях краю, по волі чи по неволі узяв руку польських соціал-демократів, намагаючись залучити галицько-українське селянство на їх бік. При цьому менше уваги приділяли становленню власне українського робітничого руху і української соціал-демократії. Зустрівши рішучий опір Івана Франка й Михайла Павлика, він врешті вийшов із лав радикальної партії і перейшов у табір польських соціал-демократів.

Сам автор „З вершин і низин” ніколи не відкидав і не заперечував потреби вирішення національних питань, але був більш стриманим і, я сказав би, більш прагматичним у своїх діях. Ще в 1890 році в одній із редакційних статей на сторінках часопису „Народ” разом із Михайлом Павликом він дав пояснення, чому деколи радикали виступають проти введення постулату самостійної України в програмові документи РУРП, а відтак чітко й недвозначно висловив своє ставлення до цієї проблеми. „Самостійности русько-укр[аїнського] народу від польського і великоруського ми через те не ставили в програму, бо, по нашому, се річ не програмова, т. є. не така, до котрої треба би змагати, але се факт, котрий ми признаємо елементарним”, – писали вони, додаючи при цьому:

* Іди, хаме, свині пасти (польськ.).

„Що ми признаємо той факт і числимося з ним, то є що ми фактично не тільки не перестаємо бути русинами-українцями, але, противно, віддаємо всі свої сили роботі над піддвиженням добробуту, освіти й письменства русько-українського народу – сього чейже ніхто не заперечить”²³⁰. Тобто від самих початків радикального руху й організації його в партійну структуру Іван Франко виступав за національно-державну окремішність України-Русі, але з певних міркувань (можемо дискутувати, чи мав при цьому рацію) не вважав за потрібне заявляти про це в партійній програмі.

Якщо говорити конкретніше, то він насамперед намагався дещо охолодити надто гарячі „молоді” голови, доводячи, що створення самостійної держави саме по собі ще не вирішує проблеми, а „посередньо” такий крок міг би навіть зіграти на руку деяким байдужим чи навіть ворожим до інтересів народу силам. Обгрунтовуючи сказане, виходив із того, що його молодші однопартійники базували свої положення на „фікції державності, а посередньо на інтересах тих верств, котрі в разі заведення самостійної руської держави в першій лінії з неї би користали, коли тим часом доля робучого люду в такій самостійній державі могла би навіть погіршитися”. „Чи «радикали» віденські не думають, що коли би як-небудь закроювалося на узискання прав напр[иклад] корони короля Данила, то на ту корону нашли би ся компетенти в першій лінії в рядах князів Сапіг, Чарториських, Дідушицьких і т. п.”, – переконував він разом із Михайлом Павликом на сторінках „Народу” „січовиків” із Відня у відповідь на їхні домагання негайно переглянути програму партії і ввести до неї пункт про потребу створення сильної, централізованої національної держави²³¹.

Одне слово, Іван Франко вже на початку заснування Русько-української радикальної партії дивився на речі глибше, а отже – об’єктивніше. У його розумінні націоналізм – це не галасливі заяви, не вип’ялювання українофільських гасел і лозунгів, не клятьба в своїй любові до України, а передусім робота, важка, щоденна, напружена, почасти й невдячна – у всіх напрямках суспільно-політичного, економічного, культурно-освітнього життя. Намагався переконати й громадськість, і своїх колег із „студентського” крила в партії, що „націоналізм є остаточно сумою прикмет і потреб нації”. „І [...] коли ми в своїй програмі старались узгляднити всі ті прикмети, обняти та вдоволити всі ті потреби, то ми тим самим поставили націоналізм не назаді, ані напереді, але в основі всієї нашої програми”, – відповідав іншим разом спільно з Михайлом Павликом у редакційній статті „Народу” своїм ідейним опонентам, „завзятим націоналістам”, які закидали радикальній партії, що, мовляв, „вона справу національну поставила десь у куточку, а не піднесла на самім переді”²³². „Бо коли ми домагаємося повних горожанських прав для кожного русина, для кожної громади і провінції руської, то очевидна річ, що се мусить значити повноправність для всієї Руси. Коли ми домагаємося поправи економічного биту руського робучого люду, то се значить, що домагаємося першої і головної основи для всякого, отже ж і національного, розвою того люду. Коли ми домагаємося повної освіти для кожного русина-українця на його рідній мові, то чей же се значить, що ми хочемо бачити сю мову якнайвище розвитою і рівноправною з

²³⁰ Франко І., Павлик М. Наше москвофільство // Народ. – 1891. – Ч. 3. – С. 38. Підпис: Редакція.

²³¹ Франко І., Павлик М. Руське державне право і народна справа // Народ. – 1891. – Ч. 1. – С. 9–10. Підпис: Редакція.

²³² Франко І., Павлик М. Наше москвофільство. – С. 38.

усіма мовами просвічених народів. Якого ж вам іще націоналізму потрібно?” – допитувалися в „патентованих патріотів”. Подібні роз’яснення адресувалися тим, хто не побачив або не бажав бачити, що в програмі РУРП виразно було зазначено: вона стоїть на національно-українському ґрунті, що підтверджувалося навіть самою її назвою. Тому й Михайло Павлик, вітаючи ювіляра від імені радикалів на торжествах із нагоди 25-річчя його творчої праці, наголошував, що головна й „остаточна” ціль їхньої партії – „повна політична самостійність Русі-України”²³³.

У багатьох зазначених питаннях солідаризувався з авторами статті Василь Стефаник. Цю його позицію яскраво видно на підставі листа до Антона Шмігельського. У політичній діяльності він надавав важливого значення національним питанням і навіть заснування радикальної партії пояснював до певної міри реакцією на вирішення їх народовцями: останні „вчепилися до народности (національності) і під сим окликом стараються лиш о написи рускі на урядах, о добро урядників руских, о благодать для попів...” (III, 33). Інакше кажучи, народовці акцентували в своїй роботі лише на поліпшенні життя національно-урядових кіл або на дріб’язкових, другорядних з погляду загальнонародних інтересів вимогах. Василь Стефаник не перечив проти потреби подібної роботи, називаючи це „уміркованою опозицією”. Одначе вважав, що цього замало. З іншого боку, акцент лише на „національності” не вирішує завдань, які поставили перед собою радикали. „Національність сама в собі – нічо, бо форма чи торба нічого не вартує, як пуста всередині. Тим одним наш мужик не проживе, що він русин, бо чоловік не лиш словом, але і хлібом жиє” (III, 33), – переконував Антона Шмігельського. Тому й на позачерговому, „попереджаючому” з’їзді радикалів на початку грудня 1894 року перечив проти пропозиції Северина Даниловича „впхати в організацію чи програму національність” (III, 38). Лише вирішення всієї сукупності проблем, що хвилюють русинів, здатне було наповнити „торбу” національності реальним змістом. І заходячись навколо злободенних потреб селянства, організовуючи народні маси в свідому політичну силу, „старші” радикали робили націоналізм дієвим і наступальним чинником суспільно-політичного життя, перетворюючи його з „голої абстракції” в могутню силу і зброю. Очевидно, у таких своїх міркуваннях Василь Стефаник мав рацію. Бо, писав пізніше Іван Франко, хоча народовці й докоряли радикалам, що ті, мовляв, „нехтують націоналізм”, все-таки „під стягом радикалізму стає власне найсвітліша і національно найсвідоміша часть селян”. Отож, „радикали могли сміятися з тих докорів”, – констатував він²³⁴. Добре розумів це, як бачимо, й Василь Стефаник ще на початках своєї політичної одисеї. А наприкінці її він мав змогу вкотре переконатися в правоті свого літературного, а до певної міри – й політичного „батька”, коли в 1919 році за правління Директорії відвідав Київ. Про цю поїздку ми й нині майже нічого не знаємо. У радянському стефанікознавстві тема зі зрозумілих причин була закритою. Кажуть, що не любив торкатися її й сам автор „Камінного хреста”. Чому б то?.. З іншого боку, в одній зі своїх автобіографій, де є й згадка про ті відвідини Києва, зізнався: „Не знаю чому, та тільки зазначаю, що українці з Великої України по душі мені ближчі, як галичани” (с. 274).

²³³ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – С. 222.

²³⁴ Цит. за кн.: Луцій Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість – С. 347.

„По дорозі, туди й назад, він бачить на Україні страшний хаос, і той хаос його, як доброго українця, наповнив великим страхом. А страх його не був даремний...”, – стисло й лаконічно висловлюється про цей епізод у біографії батька Юрій Стефаник²³⁵. Не набагато говіркішим був і Василь Костащук. Всього кількома реченнями передав він внутрішній стан новеліста після повернення його з „Великої України”, хоча природу „внутрішньої драми” Василя Стефаніка в обох авторів відтворено, на мій погляд, точно: „До Русова приїхав блідий і знервований. Про свою поїздку говорив скупі і стримано.

Коли хто питав його про новини, на обличчі письменника відбивався біль:

– Це не та Україна, яку я довгими роками мріяв побачити”²³⁶.

І якби не відповідні „ідеологічні обрамлення” про Київ, „тимчасово захоплений українськими буржуазними націоналістами”, і не згадка про супровід поїзда „озброєними петлюрівцями”, ці слова можна б сприймати за цілком достовірні. Тільки причина роздратування й мовчанки Василя Стефаніка з таких свідчень не зрозуміла. Бо якби справа була лише в київському уряді „буржуазних націоналістів”, то комуно-радянська система цим скористалася б сповна і, попросту кажучи, примусила б Василя Костащука детальніше спинитися на цій темі, схиливши до широких „викриттів”. Та в тім то й річ, що влада в Києві була в руках соціалістів, які не могли та й не вміли дати собі з нею раду, що й привело до трагедії української державності, а Василь Стефанік так боляче все це взяв до серця, бо сам належав до партії, що ґрунтувалася на соціалістичній ідеології.

Побачене й почуте за тих десять днів перебування в Україні змусило засумніватися в її „великості”. Хоча в інтелектуальному й культурному плані ніяких застережень до неї не було. Так само не викликали сумніву ні суто людські якості українців потойбіч Збруча, ні аристократично-рицарський дух українського хліборобського роду, і саме з цих позицій слід сприймати всі „позитивні” апеляції новеліста в бік Наддніпрянської України. А відсутність у політичній еліті належної політичної культури й державного мислення, постійні „поклони” в бік соціалістичної ідеології й дороговказ „всеросійської революції” спричинилися до трагедії: Директорія довго не встояла, полишивши столицю на поталу більшовицьким ордам, а невдовзі, вслід за тим, упала й українська державність. Відтак делегація Української національної ради й уряду ЗУНР мусила спішно втікати з Києва. Навряд чи міг бути солодким той мішок цукру, яким обдарували на дорогу всіх делегатів з Галичини, Буковини й Закарпаття. Тому зрозуміло, чому вже в дорозі захворів Іван Сандуляк (1845–1925), сусід Василя Стефаніка зі Снятинщини, із Карлова, звідки, нагадаю, була родом мати письменника, а сам він, як і його давній приятель Левко Бачинський, „на очах постарілися”²³⁷. Окупація Галичини поляками та її наслідки стали наступним актом тієї трагедії.

Втім, повною несподіванкою чи „новиною” київські реалії в такому вигляді, як їх застала делегація Західноукраїнської Народної Республіки, для Василя Стефаніка не були. Треба гадати, що вже дещо чув – хоча б від представників Української національної ради (парламенту ЗУНР), які побували на шматованій і руйнованій хвилями революційних буревіїв і анархії „Великій Україні”. Тому й став на бік тих галицьких політиків,

²³⁵ Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. – С. 65.

²³⁶ Костащук В. Володар дум селянських. – С. 161.

²³⁷ Див.: Цегельський Л. Від легенди до правди: Спомини про події в Україні, зв’язані з Першим Листопадом 1918 р. – Львів, Видавничий відділ „Свічадо”, 2003. – С. 287. Про перебування делегації ЗУНР у Києві див.: Там само. – С. 239–288). Саме завдяки цьому авторові можемо хоча б частково привідкрити завісу над обставинами другого перебування Василя Стефаніка на „Великій Україні”.

котрим закидали „вузький галицький сепаратизм”, бо, мовляв, „не хотіли лучитися” з Наддніпряниною. Як і його „помірквані” партійні соратники (Лев Бачинський, Іван Макух, Іван Сандуляк), Василь Стефаник, поза всяким сумнівом, поділяв ідею політичної єдності всіх українських земель у суверенній Українській державі, та в конкретній ситуації, коли представники різних соціалістичних партій готували повстання проти гетьмана Павла Скоропадського (1873–1945), здійснення якого могло лише прискорити „червоний переворот” і наблизити „більшовицьку чуму”, – у такій ситуації, вважав, „лучити Галичину й Буковину – хоч якось упорядкований край – з тим хаосом, що йому готували дорогу й місце наші соціалісти, було б просто божевільною легкодушністю”. „Це розуміли всі галицькі й буковинські провідники, – згадував очевидець подій, – як національні демократи, так і радикали (д-р Лев Бачинський, д-р Іван Макух, Василь Стефаник, старий Сандуляк та ін.), і навіть деякі соціалісти (наприклад, Андрій Шмігельський). Не хотіли того осягнути тільки такі демагоги, як Семен Вітик, такі абстрактні резонери та доктринери, як Микола Ганкевич, та деякі молодики, у котрих – як звичайно – більше запалу, аніж розуму”²³⁸. У наступні тижні такого „розуміння” у Василя Стефаника, як і в інших, лише побільшало – попри те, що владу в Києві захопили наче й близькі його „радикальним” переконанням соціалісти (а може, якраз це допомогло зорієнтуватися в ситуації й збагнути сутність подій). Як бачимо, ота „сторозтерзаність” Києва змусила не одного Павла Тичину бачити себе „двісті розіп’ятим”. Усе ж погодився на злуку, як і всі гілки влади ЗУНР, шоби „бодай у принципі, в юридичному виразі” зреалізувати волю українців Галичини й Буковини про соборну Українську державу, хоча Симон Петлюра (1879–1926) та Володимир Винниченко (1880–1951) таки вдалися до перевороту.

Побоювання чільників Української національної ради, як показали події, не було безпідставним. Хоча перші зустрічі й знайомства в Києві наче й не віщували лиха. Про це подбали Січові стрільці на чолі з комендантом Євгеном Коновальцем (1891–1938), які заопікувалися в столиці делегацією ЗУНР. Поселення в апартаментах найкращих київських готелів, поїздки вулицями міста на стрілецьких автомобілях, щедре гостювання, екскурсії й зустрічі з киянами, – все це не могло не імпонувати, а прекрасні київські краєвиди – не тішити зір²³⁹. За всім цим навіть не помітили „брудний, незугарний, занедбаний” залізничний двірць південно-західних шляхів з тимчасовими дерев’яними шопами, що погорів ще до Першої світової війни, та досі не був відбудований, ні тієї частини міста, що йде відразу за вокзалом, а називали її „За Либіддю” („мізерний, занечищений потік”, а „уздовж вулиці – вугляні склади, бідні завалухи, босяцькі завулки”), ні „звощиків”, переважно росіян за національністю, – „чужих непривітних людей”. І самі галичани, здебільшого – селяни, справляли приємне враження на киян своєю організованістю, свідомістю свого національного „я”, зрілістю політичного мислення. „Київ і Україна вперше усвідомили собі, що Галичина для України – це не просто якась там західна окраїна, а кузня української політичної думки, культурний міст до Заходу, лабораторія свідомого українства та ідеї української соборності”²⁴⁰. Посилилися подібні

²³⁸ Там само. – С. 74, 75.

²³⁹ Хіба що Лев Бачинський міг оповісти, чому зіпсувався йому настрої, щойно побачив на вокзалі у „почесній чоті” поряд із полковником Євгеном Коновальцем, полковником Андрієм Мельником (1890–1964), сотником Юліаном Чайковським також „отамана постачання” п. Д. Його він знав ще зі Станіслава, коли там працював адвокатом. „Там цей п. Д. був канцеляристом, писарем чи підурядником. За те, що він роками спроневірював стемплі, долучувані сторонами до документів (за брак цих стемплів обидві сторони, звичайно селяни, платили штраф!), цей Д. дістав кілька років тюрми і сидів у станіславській тюрмі. Як москалі в 1914 р. зайняли Станіславів, усі в’язні вирвалися з тюрми. З того часу він пропав без сліду, аж оце виринув у «революційній» армії Директорії як «отаман постачання»» (Там само. – С. 243–244).

²⁴⁰ Цегельський Л. Від легенди до правди. – С. 244, 246.

враження і відчуття на святі проголошення злуки земель України 22 січня 1919 року, що вирізнялося помпезністю й величавістю, усвідомленням значимості скоєного, і „ваги своєї ролі”. Однак і тут уважне око навіть зовні могло запримітити чимало відмінностей між представниками двох українських земель – у віці, манерах поведінки, рівні політичної свідомості, розумінні державотворчих чинників і т. ін. „Оригінальна це була картина, – згадував Лонгин Цегельський, – по галицькому боці – переважно селяни в своїх місцевих ношах, здебільшого старші, деякі вже сивоволосі; по боці придніпрянців – самі інтелігенти, відносно молоді люди (між галичанами я виявився чи не наймолодшим; між придніпрянцями Чехівський, Винниченко, Петлюра та Мартос – хоч дещо молодші від мене – були найстаршими). З одного боку – політично зрілі люди різних станів народу; з іншого – революційна, молода, політично зелена інтелігенція [...] без народу”²⁴¹. Отож, Василь Стефаник, як і Левко Бачинський, Іван Сандуляк, Антон Шмігельський та ін. галичани, уособлював національно-політичний провід однієї з тих груп; вони „мали за собою зорганізовані, свідомі маси” і могли на них опертися. „А на кого – крім галицької гвардії, Січових стрільців – можуть спертися Винниченко, Петлюра, Мартос (1879–1977), Чехівський?..” – мимохить напрошувалося питання при спогляданні тієї картини.

Про всевітньо знаного новеліста в цьому контексті Лонгин Цегельський (1875–1950) згадував не задля красного слівця. Бо Василь Стефаник справді брав участь у такій щоденній рутинній роботі, особливо в часи його парламентської діяльності. У Державній раді він виступав рідко, зате промови на вічах, зустрічі зі своїми виборцями і турботи про вирішення їхніх проблем постійно супроводжували його політичні будні. І коли за часи воєнних лихоліть таку роботу занедбав, то відразу після повернення в Русів узявся за гуж. „Внаслідок воєнних подій, а особливо частих інвазій, завмерло життя філій і кружків тоді, коли наш повіт плюндровано, – говорив він, виступаючи 28 серпня 1917 року на загальних зборах філії товариства «Сільський господар» у Снятині. – А нас в ту тяжку добу не гладили по голові, але скоботали посторонками по горлі. Хочемо відновити свою діяльність, хочемо працювати на своїй землі, поритій гранатами та кров’ю обтеклій, і сподіваємося, що успіх буде, бо народ наш серед гуку гармат охрестився. Отже, починаємо діло, хай ніхто не стане збоку поза товариством, хай і жінки до нього впишуться, і станьмо знов організованою силою. Нам треба самим відбудувати і себе і розвалені хати наші. Отже, всі до роботи!”²⁴².

А в жовтні 1918 року як посол до австрійського парламенту Василь Стефаник брав участь у Конституанті, що відбулася у Львові за участю всіх галицьких і буковинських послів до Відня і до краєвих сеймів у Львові й Чернівцях. Саме там було вирішено проголосити Західноукраїнську Народну Республіку. Невдовзі – теж за його безпосередньої участі – західноукраїнські землі стали ненадовго самостійною державою. Хоча вже 10 листопада внаслідок окупації Львова польськими військами він разом із владними структурами перебрався до Станіслава. Стефаникові тоді, до слова, пропонували посаду міністра земельних справ в уряді ЗУНР, але він відмовився. Василь Костащук про це оповідає так:

„Одного разу вернувся зі Станіслава дуже роздратований.

– Там, у тім Станіславі, зовсім подуріли, – каже Стефаник. – Пропонують мені посаду секретаря земельних справ. Думають, що як я є кепським господарем у Русові, то зараз можу бути добрим міністром земельних справ. Доконче хочуть зробити мене урядником, не знають, що я такий бідний зі своїми нервами.

І Стефаник не дався. Далі лишився самим собою – спостерігачем, викривачем і оборонцем”²⁴³.

²⁴¹ Там само. – С. 253.

²⁴² Цит. за: Костащук В. Володар дум селянських. – С. 158.

²⁴³ Костащук В. Володар дум селянських. – С. 161.

„Роздратованість” новеліста у викладі його родича „мала”, судячи з усього, ідеологічну підставу, хоча логіка його поступку й фактичний бік справи мотивовано, як на мене, правдоподібно: такі кроки були прикметною ознакою його буття, бо не хотів братися за справу, якщо не був упевнений, що зможе впоратися з нею належно. Партійний чинник ніколи не брав у ньому гору, як це сталося з багатьма лідерами Української революції на Наддніпрянщині, над здоровим глуздом. Він і з початками літературно-творчої діяльності довго „тягнув”, поки не знайшов свою „велику мову”.

Додам, що в роботі Української національної ради Василь Стефаник брав участь до травня 1919 року, коли уряд ЗУНР змусили евакуюватися за Збруч. А він повернувся тоді в рідний Русів, захоплений Румунією, що допомагала Польщі (у вересні румунські війська відійшли, і Покуття зайняли поляки). Прихід румунів на Покуття, до речі, безпосередньо спричинився до хвороби його найближчого приятеля Марка Черемшини. Вони обидва входили в склад Снятинської повітової ради, а Марко Черемшина на час хвороби Семена Зінкевича ще й виконував обов’язки бургомістра. Коли румунський генерал Задик надіслав міщанам ультиматум з вимогою скоритися до ранку 24 травня 1919 року, Марко Черемшина поїхав з делегацією для ведення переговорів у буковинське село Оршівці. „Але по дорозі румуни затримали всіх членів делегації, відібрали у них віз і коні, а делегатам наказали вертатись пішки до Снятина попереду румунських військ, які вже почали наступ. Ховаючись від куль, Черемшина кинувся у придорожний рів, наповнений водою, пролежав деякий час у тому рові, простудився, занедужав і вже відтоді не мігвилікуватися”, – згадувала дружина автора „Карбів”²⁴⁴.

А на зустрічах у Києві святково-оптимістичний настрій змінювався відразу, як тільки доходило до конкретних справ, прийняття рішень і вироблення документів. Яскраво виявила це робота Трудового конгресу, що зібрався в будинку міської опери 21 січня. Представництво його з боку „придніпрянців” було, м’яко кажучи, дещо однобоким, аби репрезентувати весь український народ, – власне „ліві” (заангажовані на соціалістичний лад), без відповідних знань і культури мислення, належного досвіду роботи в парламентських чи урядових структурах, позбавлені державотворчих інстинктів, що намагалися приховати все це за ідеологічним доктринерством й демагогічними фразами²⁴⁵. Уже сама організація Конгресу засвідчила брак політичного і державницького мислення наддніпрянських провідників і домінування в них партійних, а не державних інтересів. „Якби не той парламентарський лад, що його внесли галичани в Трудовий конгрес, він перетворився б на хаотичне збіговище, яке займалося б балаканиною про соціалізацію, націоналізацію, комуналізацію, революцію, трудовий народ, буржуїв, куркулів і т. д.”²⁴⁶. Однак – так тоді відбувалося більшість заходів подібного рівня. Повністю ліквідувати означені розбіжності двох груп представників українських земель й нівелювати значні відмінності в поглядах і баченні шляхів побудови соборної української держави на тих засіданнях, певна річ, не вдалося. Виходило, таким чином, що „галичани жили й мислили по своєму, а придніпрянці – по-своєму. Тож, по суті, від соборності та єдності на практиці не лишилося нічого, крім всеукраїнського сентименту та словесних декларацій Україн-

²⁴⁴ Семанюк-Черемшина Н. Спогади про Марка Черемшину. – Львів: Книжно-журнальне видавництво, 1958. – С. 54.

²⁴⁵ Навіть назва цього Конгресу викликала здивування й осторогу в галицькій делегації: „чому всеукраїнський тимчасовий парламент має називатися Трудовим конгресом, а не парламентом або національним зібранням (чи соймом), і хоч ми вбачали в цій назві приниження його державного значення (бо вона акцентувала на якусь «трудовість», отже, на класовість, а не на державність!) – але ми вирішили, майже без дискусій, прибути на Конгрес” (Цегельський Л. Від легенди до правди. – С. 240). Власне участь галичан надала засіданням Трудового конгресу хоча б якогось вигляду державотворчої роботи.

²⁴⁶ Цегельський Л. Від легенди до правди. – С. 268.

ської національної ради, Трудового конгресу і віча на Софійській площі”²⁴⁷. А результат – добре відомий: падіння Директорії, евакуація Києва і, врешті-решт, трагедія української державності. Хоча для багатьох членів делегації ЗУНР він після побаченого й почутого в Києві був прогнозованим, та в невідворотності краху вони не наважувалися признатися навіть собі. Тому й постарівся на очах Василь Стефаник, що побачив трагічні наслідки безглуздої політики українських провідників, від якої застерігав більше як двадцять років тому Іван Франко.

„Молоді” радикали, дехто з яких пізніше перейшов на бік того соціалістичного уряду в Києві, що змарнував справу національної революції, на початку своєї кар’єри дивилися трохи інакше на справу „практичного націоналізму”. Мабуть, саме це давало підставу Іванові Франкові докоряти їм за голе теоретизування і доктринерство; себе ж і своїх „старших” побратимів він вважав „практичними суспільно-політичними діячами” (див. цитовані вище спогади Володимира Охримовича).

Таким можна вважати „перший круг” аргументів Івана Франка стосовно національно-державницьких устремлінь. Сутність наступного зводилася до того, що він намагався мислити і діяти як реальний політик, керуючись при цьому загальною настановою, що політика є результатом досягнення можливого. Тому дотепер, без достатнього теоретичного обґрунтування й відповідної підготовки „протягнення” ідеалу політичної самостійності в програмні документи партії було, на його думку, не те що небажане, а могло навіть (якщо належно не мотивувати його потребу й доконечність) зашкодити політичному рухові. У цьому плані він частково погоджувався з Михайлом Драгомановим, який переконував, що справа самостійності вимагає насамперед серйозного і всебічного публічного обговорення. „Взагалі один з найперших обов’язків укр[аїнського] журналу вивести справу укр[аїнського] сепаратизму з туману. Коли справді єсть сепаратисти, то нехай вилазять на світло, хоч не з іменами (то було б найчесніше і в усякім разі найліпше), то хоч з ясними програмами. А коли їх нема, то нічого світ баламутити”, – писав він²⁴⁸. З тією відмінністю, що в 1888 році, коли Михайло Драгоманов висловлював свою думку, націоналісти-самостійники ще не наважувалися „вилазити на світло” ні „з іменами”, ні зі своїми програмами. На початку 1890-х років вони рішуче зробили цей крок, хоча в багатьох питаннях „з туману” вибратися не вдавалося. Та це був уже туман іншого гатунку, базований на ідеологічному догматизмі і спрощеному розумінні шляхів і засобів досягнення цього ідеалу. Тому Іванові Франкові доводилося постійно дискутувати з „сепаратистами” про стратегію й тактику їхніх програм. Зокрема, він переконував, що настійне педалювання „молодими” радикалами ідеї поділу Галичини на східну (українську) і західну (польську) частини на даному етапі є не на часі й шкідливе для всього демократичного руху, бо могло послабити сили поляків й українців у їх боротьбі проти спільного ворога – шляхти.

До речі, цю „передчасність” чи неготовність політичної еліти належно донести до народу переваги політичної самостійності, а народу – із розумінням

²⁴⁷ Там само. – С. 272.

²⁴⁸ Драгоманов М. Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – С. 148. Принагідно зазначу, що програма РУРП навіть на початках здавалася Михайлові Драгоманову занадто фантастичною, „міфологічною” і далекою від практичного втілення її положень у життя. А після намагань „молодих” радикалів акцентувати на самостійницьких ідеях у нього склалося враження, що ця програма „летить ще далше в небеса, навіть не самої нашої планети” (Там само. – С. 197).

сприйняти цю „нову віру”, збагнув із роками й дехто з молодих діячів радикальної партії. Зокрема, один з ідеологів українського соціал-демократичного (1890-ті роки) й національно-демократичного (1900 – 1914 роки) рухів, а врешті – войовничого націоналізму (20-ті роки ХХ ст.), і перший, хто опублікував твори Василя Стефаника, В'ячеслав Будзинівський, зізнався, що обґрунтування політичної незалежності матеріальним зиском не мало успіху на виборах до галицького сейму вже в 1895 році. „[...] Темних хлопів приєднано до національної справи надією на матеріальні інтереси. Се була демагогія на великі розміри... – писав він. – Зискаючи хлопів під національний прапор, бо він дасть матеріальні користі, пропагандисти національної думки тим часом самі дали хлопів право покидати сей прапор в тій хвилі, коли він став приносити матеріальні втрати, і коли користі могло дати лише хрунівство”²⁴⁹.

Всупереч домаганням В'ячеслава Будзинівського та Юліана Бачинського постулювати в максимальній частині програми Русько-української радикальної партії вимогу створення самостійної національної держави, а в мінімальній – тезу про поділ Галичини на дві частини, за наполяганням Івана Франка були проведені три важливі насамперед із тактичного погляду положення: розширення автономних прав Галичини, піднесення національної самосвідомості селян і всіляке підтримування в них соборницьких настроїв („солідарності в масах усього русько-українського народу через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. п.”²⁵⁰). У його розумінні, державна самостійність України як кінцева мета політичних устремлінь радикалів вимагала всебічного і ґрунтовнішого, ніж це уявляли собі діячі з табору „молодих”, осмислення – з урахуванням усіх його складових і всіх факторів, що впливають на вирішення цієї проблеми, зокрема й нагальної потреби організації свого, національного адміністративного апарату.

Із зазначених позицій Іван Франко не раз переконував „молодих” радикалів, що Михайло Драгоманов – не ворог української нації, хоч сам він не погоджувався з багатьма складовими політичної концепції останнього, зокрема недооцінкою чи навіть нехтуванням національними чинниками і принесенням їх у жертву „загальнонародним” ідеалам. Усе ж не міг відмовити в тому, що він часто розумів поняття „нація”, „націоналізм” набагато глибше й конкретніше, ніж багато його молодших колег-радикалів. Так само трохи пізніше він застерігав нове покоління галицько-українських політиків, що згуртувалися навколо часопису „Будучність”, від спрощено-примітивного сприймання й тлумачення політичних ідей Михайла Драгоманова. „Редакція вважала потрібним дати Драгоманову научку, що націоналізм не є пустою формою, а нація не є пустим і дурним словом, – писав він у рецензії на перші три номери цього журналу. – На щастя, Драгоманов ніде не говорив нічого такого і коли обертав вістря своєї полеміки в сей бік, то тільки на те, щоб поборювати абстракційне розуміння націоналізму без нації, без живих людей, їх поглядів і інтересів, щоб аналізувати «народні святощі», котрими ретрогради силкувалися і силкуються, мов колодами, завалювати нації дорогу розвою”²⁵¹. Аби переконатися в

²⁴⁹ Будзинівський В. Ішли діди на муки. – Львів, б.р. – С. 36, 38.

²⁵⁰ Детальніше див.: Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 82.

²⁵¹ Франко І. „Будучність, суспільно-політична часопись для українсько-руського народу” // Літературно-науковий вісник. – 1899. – Т. 7. – Кн. 8. – С. 127.

цьому, він пропонував цим молодим політикам і редакції „Будучності” загалом уважніше прочитати хоча б дослідження Михайла Драгоманова „Историческая Польша и великорусская демократия” (1883)²⁵².

Ба більше – Іван Франко розумів усю складність у досягненні державної незалежності для українців, тому навіть на початку ХХ ст. усе ще вважав цей ідеал „поза межами можливого”. Передусім ясно усвідомлював небезпеки, неминучість жертв. Іншими словами, з „виходом” „на порядок денний політичного життя Європи” постулату державної самостійності України неминучим і вкрай потрібним вважав наростання національного сепаратизму і шовінізму, войовничості політичної думки. Не боявся такого розвитку подій, не остерігався цього, а вітав, вбачаючи в означених чинниках риси політичного росту української суспільності. „Всяке людське діло в далеко більшій мірі виплід людської пристрасті, ніж чистого розуму. А для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, – доводив Іларіон з «розмови вночі перед Новим роком 1901» «На склоні віку», – не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, односторонності чи, коли хочете, шовінізму. Не бійтеся, коли національні потреби будуть заспокоєні, національний голод буде насичений, то нація відкине шовіністичну страву, розум візьме перевагу над пристрастю, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить. От тим-то, любі мої, я не лякаюся хвиливого вибування мілітаризму при кінці ХІХ в., так само не думаю заломлювати рук над зростом різних національних сепаратизмів, племінних і расових шовінізму. Усе те – виплоди органічного росту новочасних суспільностей, свого роду Flegeljahre*, нехай і так, – але все-таки признаки росту, а ніяк не упадку, не декаденції. І при тім усі ті прояви в політичній, національній і соціальній житті, се признаки ще одної основної емансипації, може, найбільше характерної для ХІХ в., емансипації, що творить ядро всіх інших: *емансипації людської одиниці*, її тіла й духу, її потреб, бажань і вірувань, від усіх згори накинених правил, формул і догм” [45, 291–292]. Ці слова Іларіона мали переконати його „ідейного опонента”, що ХІХ століття пройшло, назагал кажучи, „під покликком: емансипація!” („здобування рівноправності”) з різних поглядів – соціально-економічного, політичного, національного, культурно-естетичного і т. ін. Гадаю, не є перебільшенням, що поряд із Зеноном, іншою „дійовою особою” цього драматичного діалогу, Іларіон становить одну з іпостасей авторового „Я”, а разом вони цілком вписуються у концепцію дуалістичної природи художнього мислення Івана Франка, що її всебічно аргументувала недавно Тамара Гундорова²⁵³.

Натомість „молоді” радикали, які скільки сил витратили на боротьбу з Іваном Франком, передбачали можливі небезпеки на своєму шляху, але остерігалися такого розвитку подій. Самі згадки про кров, порох, зброю, сокиру викликали в них мало не панічний жах. У листі від 20 травня 1894 року Микола Ганкевич допитувався у Володимира Охримовича: „Ти знаєш ту постать з Гайнівської «Німеччини», що йде за поетом з блискучим топором під полою, а на питання, хто вона така, каже: «Я мислей твоїх діло». Як ти гадаєш, чи йде за нами наш грізний товариш? Володю, я не вмію стріляти, Ти також, Юльцо

²⁵² До слова зазначу, в тих номерах часопису, що їх рецензував Іван Франко, була опублікована новела Василя Стефаника „Святий вечір” і стаття Івана Труша про автора.

* Хлоп’ячі роки (нім.).

²⁵³ Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – С. 153–345.

(Бачинський. – Р. П.) також, [Євген] Лев[ицький] також...²⁵⁴. Отож, цілком правомірно Ярослав Грицак, опираючись на цитовані шойно думки, звернув увагу „на той парадоксальний факт, який досі проходив повз увагу дослідників української інтелектуальної історії, а саме: писання Франка кінця XIX – початку XX ст., класичний вираз доктрини українського націонал-демократизму, до певної міри стали предтечею ідеології українського інтегрального націоналізму”²⁵⁵. Я б сказав навіть, що ідеї Івана Франка стали визначальними в цьому напрямку. Не випадково політичні діячі, що гуртувалися навколо „Молодої України”, а пізніше уславилися в лавах борців за самостійну українську державу, були виховані на ідеях автора „Вічного революціонера” і прийняли прапор політичної боротьби саме з його рук, а не від „молодих” радикалів. Так, вони визнавали, що книга Юліана Бачинського „дає теоретичні основи ідеям, що лучать нас усіх під стягом України, показує, що ті ідеї, се не видумана фантастами мрія, а життєва конечність, що мусить завести нас до перемоги...”²⁵⁶, тобто були свідомі своєї ідейної спорідненості з молодшим поколінням РУРП, та все-таки ближчим собі за духом і за „войовничими” настроями вважали Івана Франка. Тому саме „нове” студентство (нове покоління українських політиків) підтримало цькованого зусібіч письменника в скрутну для нього годину наприкінці XIX віку, що, зрештою, зіграло вирішальну роль у його подальшій творчій і життєвій долі.

Цей факт можна вважати теж начебто парадоксальним. Хоч ця його парадоксальність відразу розвіється, коли зважити, що той-таки В’ячеслав Будзиновський, який на початку 90-х років XIX ст. буквально засмикав Івана Франка своїми домаганнями ввести в програмові документи партії постулат політичної незалежності України, аж у 20-ті роки XX ст., після поразки українських визвольних змагань, став одним з ідеологів українського войовничого (інтегрального) націоналізму.

Неминучість, а навіть потребу жертв і крові задля завоювання своєї державності розумів і Василь Стефаник (не випадково „Марію” присвятив Іванові Франкові). Особливо чітко ідеологема жертви як принципу постанови нового загалом і самостійної української держави зокрема проступає в його оповіданнях і новелах другого періоду творчості – з часів визвольних змагань („Вона – земля”, „Марія”, „Сини”, „Роса”). Та зродилася ця ідея у творчій свідомості письменника, безперечно, раніше. Ясно і зрозуміло, в раціональній формі, Василь Стефаник, тоді вже посол до австрійського парламенту, сформулював її у своїй промові на зборах селян с. Задубрівці, що на Снятинщині, 31 липня 1909 року. Торкаючись питання про трагічні події у стінах Львівського університету, коли сутичка між польськими та українськими студентами, що виникла внаслідок домагань молоді відкриття українського університету, привела до загибелі Адама Коцка, він побачив „добрий знак, що той молодий чоловік загинув на барикаді”. „[...] Нас будуть мордувати, будуть проливати нашу кров, будуть падати молоді люде, а наше серце б’ється і відчуває те все і се шарпає наші душі”, – переконував він тоді (с. 294). І відчуваючи, певно, що селяни можуть неправильно зрозуміти або навіть не сприйняти його слів і запалу, взявся проводити пряму залежність, ґрунтовану не лише на фізичній,

²⁵⁴ Цит. за ст.: *Грицак Я.* Іван Франко в еволюції української політичної думки. – С. 123.

²⁵⁵ *Там само.* – С. 124.

²⁵⁶ *Молода Україна*. – 1900. – № 3. – С. 120.

а й на ідейній, духовній спадковості, між тими селянами-слухачами, що, треба гадати, не зважали в 1897 році на кров і багнети, відстоюючи своїх кандидатів на виборах до Державної ради у Відні²⁵⁷, і їхніми дітьми, що нині (1909) відстоюють волю і незалежність України. „Тепер по Січинським і Коцку пізнаєте ви, – доводив своїм слухачам, – що наша молодіж заразилася вами, що вона так, як Ви здобуваєте свої права кров'ю і трупами, і вона, та наша молодіж, окроплює свою ціль кров'ю і трупами встелює свою дорогу. На такій могилі, як могила Адама, зростуть великі цвіти, за якими підуть всі і встелять дорогу тим цвітом і здобудуть свої права. Ви не трайте надії, що не здобудете кращої долі, бо Адам Коцко показав, що вже надійде той час, коли не будемо тікати з своєї рідної землі, що і в нас запанує правда і воля” (с. 294-295). З огляду на сказане його теж можна вважати предтечею інтегрального, або войовничого націоналізму. Тому-то Дмитро Донцов (1883–1973) так палко вітав Василя Стефаника з нагоди 25-річчя його літературної праці на сторінках „Літературно-наукового вісника” (1927. – Кн. 1. – С. 142–154) статтю „Поет твердої душі”. Ця „твердість” зродилася в ньому ще наприкінці ХІХ ст., коли картав нещадно галицько-руську інтелігенцію за її пасивність і апатію до політичної боротьби, зрадливості і дволикості, боязнь крові й рішучого протесту, ставлячи в приклад польських борців за волю своєї держави. „Всі рускі партії менше або більше ставали в виборах (йдеться про «криваві» т. зв. баденівські вибори до Державної ради у Відні 1897 року. – *Р. П.*) яко опозиціоністи (крім Барвінського), а Ви не видите ані одного на лаві оскаржених з інтелігенції. Се річ, на котру повинно ся звернути увагу тій подлій публіці «Галичанина» і «Діла» і т. д. і зробити проти неї таку встеклу кампанію, аби вона раз вийшла з того, 1) що вона щонебудь варта в поступі народа, 2) що вона є інтелігенція свого народа, 3) що вона живий ковалок живого організму, 4) що вона до чогось придатна в культурнім і суспільно-політичнім житю народа. Примір правдивої інтелігенції і провідників: польський рух соціалістичний почався в р. 1879. То був рух маленької частини польської нації. Оже той рух дав за 18 років свого існування 160 інтелігентних жертв того руху, 7 повішених, а решта в Сибірі і австрійських криміналах”, – писав він в червні 1897 року Ользі Гаморак (ІІІ, 109–110).

І третій момент, на який хотілося б звернути увагу в контексті цієї розмови: Іван Франко не поділяв надмірного захоплення „молодих” радикалів марксизмом, а отже – і їхніх аргументів у потребі й неминучості політичної самостійності України, вважаючи їх мало переконливими і в багатьох пунктах доктринерськими. І далі так пояснював свою думку: „Доктрина – се уніформ, стихулець, ворог усяких партикуляризмів. Доктрина – се зроду централіст, що задля абстрактних понять не пощадить конкретних людей і їх конкретного добробуту” [45, 402]. Він і книгу Юліана Бачинського „Україна irredenta”, перше ніж привітати її вихід як епохальне явище в історії української політичної думки (причому слово його виявилось вирішальним²⁵⁸), гостро розкрити-

²⁵⁷ Тоді Василь Стефаник теж тішився в душі і ділився своєю радістю з Вацлавом Морачевським: „У нас весна – шість мужиків руских погибло від багнетів, а тисяча сидить у кременалі. То вибори з загальної курії. Для мене се весна, бо чують мої мужики крові у собі богато і виливають єї в чорну землю. Тішуся їх силою і їх пролітою кровкою, бо кров змие болото з нашого тіла і з ран наших тріло” (ІІІ, 94).

²⁵⁸ Так само вирішальним стало слово Івана Франка у долі ще однієї знакової пам'ятки національно-політичної думки – праці Лонгіна Цегельського „Русь-Україна і Московщина-Росія”, в якій

кував за доктринерство й догматизм автора в аналізі економічних питань. Так само не оминули критики Івана Франка намагання „русько-українських соціал-демократів та «консеквентних» марксистів” „погодити космополітичні доктрини соціальної демократії з українським націоналізмом” і їх спроби механічно застосовувати соціалістичну теорію для з’ясування всіх, зокрема й історичних явищ – „без ніякого майже застереження”. „Автор без ніякої майже оговорки оперує соціал-демократичними термінами «буржуазія», «пролетаріят», так немовби ті соціальні типи в Галичині виступали так чисто, як у Марксовім «Капіталі», – іронізував він. – За проводом Енгельса та Каутського автор викладав «матеріалістичний світогляд», в котрім знаходяться готові формули для вияснення найскладніших явищ історичних: релігія – се витвір буржуазії, національність – се витвір буржуазії, національна держава – се витвір буржуазії і т. д. А все се залежить від форми продукції, є тільки її виразом. Бодай-то мати такий делікатний світогляд! Кілька формулок – і чоловік кований на всі чотири ноги, попросту бери та й мудрість ложкою черпай. А що найцінніше, так се те, що при помочі сього світогляду вся будущина відкрита перед тобою, мов на долоні. Приємно поговорити з таким чоловіком. Тільки не треба занадто запускатися з ним у історичні та статистичні дискусії...”²⁵⁹

Перші розділи цієї праці осмислюють еміграційну лихоманку. Їх надруковано в журналі „Народ” під назвою „По поводу еміграції”. Спинити це лихо і порятувати націю від загибелі могла, на переконання Юліана Бачинського, лише велика промисловість і виникнення власної, національної буржуазії й українського пролетаріату, що мав би поповнюватися тими, хто вибирався „до Гамерики”. Українська буржуазія задля задоволення своїх економічних апетитів найбільше зацікавлена, вважав він, у створенні власної, самостійної держави, тому й усіма силами домагатиметься політичної незалежності України. „Як тільки українська буржуазія доб’ється політичної самостійності – спідлиться вона, як взагалі кожда буржуазія, коли діпне своєї цілі. Але тоді і візьметься вже за своє діло українська соціал-демократія”²⁶⁰. Виходячи із зазначених позицій, автор робив епохальний висновок про доконечність політичної самостійності України: вона є „*conditio sine qua non*” її економічного і культурного розвитку, умова взагалі – можливості її існування”²⁶¹.

Цю догматичність, пряmlinійність, а в окремих місцях навіть примітивність суджень Юліана Бачинського, розуміли, до речі, і його друзі. Микола Ганкевич, приміром, так висловився про його працю в одному з листів до Володимира Охримовича: „Чи ти читав «Україну irredent-y»?.. Ціла стаття –

уже зі становища географічно-господарського обґрунтовано конечність „державної самостійності України як основного динамічного мотиву історії нації чорноморського басейну (*Цегельський Л. Від легенди до правди. – С. 188*)”. Автор її – чільний представник і головний ідеолог наступного після „молодих” радикалів кола галицько-українських політиків, що гуртувалися навколо часопису „Молода Україна”. Коли в 1900 році він, тоді 25-річний юнак, написав на хвилі якогось могутнього душевного пориву, за його власним зізнанням, цю розвідку „за одну неповну добу”, Головна управа „Просвіти” направила її на рецензію Іванові Франкові. Висновок був більш ніж позитивний: працю „Русь-Україна і Московщина-Росія”, що спричинилася до пробудження національної самосвідомості багатьох сучасників, він названа „виймовкою”, і вона невдовзі побачила світ, щоправда, не без певних фінансових труднощів (Див.: *Там само*).

²⁵⁹ Франко І. Україна irredenta // Жите і слово. – 1895. – Т. 4. – Кн. 6. – С. 481.

²⁶⁰ Бачинський Ю. Україна irredenta. – 3-є вид. – Берлін, 1924. – С. 22.

* Необхідна умова (*лат.*)

²⁶¹ Там само. – С. 94–95.

то квінтесенція «прямолинейности». Товарова продукція – буржуазія і пролетаріат – воля політична в Росії – кінець Австрії – буржуазія українська – радикалізм національний сеї буржуазії – etc. etc. etc.”²⁶².

А Іван Франко, заглиблюючись у нетрі марксистської теорії, все більше переконувався в неможливості поєднання соціалістичних догм із питаннями державної незалежності України. Треба гадати, що саме це підштовхнуло його взятися за справу переструктурування політичного простору Галичини і створення Української національно-демократичної партії. Чи не тому й такі чільники молодіжного крила галицько-руських радикалів, як Володимир Охримович і В'ячеслав Будзиновський, з часом віддалилися, насамперед завдяки Іванові Франкові та його критиці засад наукового соціалізму, від марксизму („батьків німецької соціал-демократії”) і перейшли на національно-демократичні позиції.

Хоча в принципі таке поєднання, чи „суміщення двох лояльностей”, доводить Ярослав Грицак, є можливим. Тому „в певні періоди можна було успішно суміщати класовий підхід з національним, оскільки між ними не існувало чітко визначеної розмежувальної лінії. Більше того, марксизм містив у собі сильний моральний потенціал, адже він передбачав боротьбу за права слабшого, за встановлення соціальної й політичної справедливості”²⁶³. Іншими словами, марксизм давав змогу з однаковим успіхом обґрунтувати як потребу, так і безперспективність національних рухів і національної незалежності загалом. Зрештою, в юності й сам Іван Франко плекав надії, що теорія наукового соціалізму сприятиме національному розвитку. Пояснюючи Ользі Рошкевич у листі від 20 вересня 1878 року своє бачення майбутнього соціалістичного ладу, зокрема в тій його частині, що стосується організації „громад” (націй і народностей) та їх об'єднання у „вічну федерацію” на основі рівних прав, він писав: „Я переконаний, що при таких ладі зможуть далеко скорше і свобідніше розвиватися поєдинчі народності і що, значить, соціалістичний лад зовсім не противний національному розвитку” [48, 113]. І хоча письменник невдовзі відмовився від подібних ілюзій, однак йому й тоді, і пізніше закидали, що, як „піонер соціалізму”, він „звів нашу молодіж по 70-х роках минулого (себто ХІХ. – Р. П.) віку з дороги національного стремління на інтернаціональні бездоріжжя, і через се застала нас всесвітня війна непідготовленими і розбіжними”²⁶⁴. Такі закиди не мали підстав уже хоча б тому, що для Івана Франка, навіть у час його захоплення соціалізмом, національні інтереси рідного народу ніколи не виступали з його поля зору, а навпаки – були понад усе. Очевидно, якийсь час сподівався, що соціалістичні домагання можна принаймні синхронізувати з національними бажаннями, а коли побачив, що сподівання марні, порвав із соціалізмом – навіть „етичним”. Тому в 26-літньому віці він написав проїняту наскрізь націоналістичним духом поезію „Не пора, не пора...” А своєрідною квінтесенцією його поглядів на національно-політичне буття українців стала стаття „Поза межами можливого”. „Все, що йде поза рами нації, – читаємо в ній, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами

²⁶² Цит. за: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 106.

²⁶³ *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 107.

²⁶⁴ *Застирець Й.* Зі споминів про блаженної пам'яті д-ра Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 501.

покрити своє духовне відчуження від рідної нації” [45, 284]. Напрошується висновок, що до пори до часу в душі Івана Франка боролися „великі дві сили”, політично-ідеологічні за своїм змістом, які неминуче мали поставити його перед „розв’язанням дилеми”. Так само „упиралися” в цю проблему молоді галицько-українські націонал-радикали.

„Однак таке суміщення [двох лояльностей] мало конфліктний характер”, – додає Ярослав Грицак після своєї думки про принципову можливість поєднання доктрини марксизму з сепаратистськими бажаннями, що для українського соціалістичного руху виявилось в „розв’язанні дилеми” принаймні в трьох площинах: 1) вважати визначальними соціальні чи національні мотиви; 2) бути самостійною політичною силою чи розчинитися („заради розвою соціалізму”) в єдиному інтернаціональному котлі; і 3) яким мав би бути політичний устрій України-Русі після перемоги соціалістичної революції – федеративною чи самостійною соціалістичною державою²⁶⁵. Відповіді на всі ці й похідні від них питання могли мати (і мали) „поліваріативний характер”. Відтак різні політичні сили в різні часи інтелектуальної історії по-своєму намагалися розв’язати ці дилеми. Юліан Бачинський, як знаємо, озброєний теоретичним ученням марксизму, довів доконечність політичної самостійності України, тоді як, приміром, О. Полінковський у брошурі „О безысходности украинского социализма” (Женева, 1891) на тій самій теоретичній основі заперечив будь-яку політичну перспективу української справи, як, зрештою, й право на майбутнє інших „недержавних” народів. Причому „молоді” радикали самі усвідомлювали хиткість своєї теоретичної побудови через непевність її основ. Як приклад цього, Ярослав Грицак наводить фрагмент листа Миколи Ганкевича до Володимира Охримовича від 20 травня 1895 року. „Дуже цікаво порівняти «Україну irredent-y» з працею Полінковського «Безысходность укр. социализма», – читаємо там. – І один і другий пишуть резолютно, певним тоном, рішучим, хоч Полінковського стиль більш вироблений, витравлений. Один і другий рішають невмолимо судьби народів; Полінковський віщує обрусеніє «Польщі навіть»; Юльцьо (Бачинський. – *Р. II.*) бачить самостійну політично Україну. Признати їм треба, що оба «ясновидячі» люде. Оба – ученики Маркса, оба клянуться і божаться Марксом”²⁶⁶. „Але в кінцевому рахунку в „молодих” радикалів перемагала ілюзія власної правоти”, – зазначає Ярослав Грицак після наведеної цитати з епістолярію двох чільних наших представників молодіжного крила в радикальному русі.

Однаке це вже – „надвишки” діалектичного методу, проти якого виступав Іван Франко в статті „Соціалізм і соціал-демократизм”, переконуючи, що всі справді великі наукові відкриття завдячують індуктивному методу. Натомість діалектичний метод, цитував думку Вільгельма Вундта, „видається нам штучною і міцною шкаралушею, що калічить усяку ідею”. І головну ваду його бачив якраз у тому, що „сим методом однаково легко доказати pro і contra (за і проти) всякої речі”²⁶⁷.

²⁶⁵ Детальніше див.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 107–109; див. також: *Грицак Я.* Іван Франко в еволюції української політичної думки. – С. 116–117.

²⁶⁶ Цит. за: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 106.

²⁶⁷ *Франко І.* Про соціалізм і марксизм: Рецензії і статті. 1897–1906 / Впорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева. – Нью-Йорк: Вид-во „Пролог”, 1966. – С.39.

А крім того, в Івана Франка був ще один, може, найголовніший аргумент на користь своєї правоти: реальне життя і суспільно-політична діяльність в конкретних умовах, коли загроза бути асимільованими поляками набирала дедалі загрозливішого вигляду і для галицько-руської політичної еліти, і для галицьких українців загалом. Він так завзято заперечував спроби „молодих” радикалів „синхронізувати” свої дії з польськими соціал-демократами ще й тому, що вважав будь-яке підпорядкування революційних (і політичних загалом) рухів „загальнореволюційним” інтересам пануючих націй не просто безплідною і марною тратою сил, а й згубною – хоча б з огляду на розпорошення сил – для національно-визвольних змагань справою. Тому починаючи з 1890-х років усюди, де лише була змога, застерігав від такого хибного кроку. Вочевидь саме тому, що мав за собою гіркий досвід подібної співпраці з польськими соціалістами.

Чимдалі більше він переконувався, що соціал-демократизм, як, зрештою, й соціалізм загалом, і задоволення національно-державних потреб українців – поняття несумісні. Особливо небезпечними поширення ідей соціальної демократії вважав на Наддніпрянській Україні. Адже якщо в Європі озброєна ними партія була „близька банкрутства”, то в Росії соціал-демократизм знаходив собі немало прихильників серед молоді „і навіть загалом серед освіченої громади, котрій він імponує знанням будущини, простотою в ставленні і розв’язанні найскладніших питань, догматичністю тез, ніби науковою фразеологією і тим, що пок[ійний] Драгоманов у німецьких соціал-демократів назвав «жидівською самохвальбою»” [45, 272]. А відбувалося все це через економічну відсталість царської Росії, деякі етнопсихологічні чинники й низький освітній рівень тамтешніх політиків. „В головах росіян, переважно людей широкої, але несистематичної освіти, ті ідеї родили формальний хаос і завершувалися самими фантастичними перспективами, де «остатні слова» західно-європейської науки чудернацьким способом мішалися з віковичними забобонами старої Росії”, – дошукувався природи явища в „Передньому слові” до перевидання брошури Михайла Драгоманова „Шевченко, українофіли і соціалізм”²⁶⁸. Проте наприкінці XIX століття (1899) Іван Франко із сумом змушений був визнати, що „на сю доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська молодіж, хоча соціал-демократизм стає ворожо як против усяких обов’язків суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в’яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті” [45, 272]. Гадаю, саме тому взявся в 1897 році детальніше знайомити своїх читачів на сторінках журналу „Житє і слово”, що мав чимало прихильників і в Наддніпрянській Україні, із теоретичними засадами соціалістичного вчення, подаючи насамперед критичні зауваги самих „ширих соціалістів” (див., зокрема, статтю „Соціалізм і соціал-демократизм”, надруковану в VI томі часопису на стор. 265–292).

Власне – так: саме в Росії з її імперсько-шовіністичними державницькими інстинктами соціал-демократична ідеологія знайшла собі благодатний ґрунт.

²⁶⁸ Франко І. Переднє слово // Драгоманів М. Шевченко, українофіли й соціалізм. – С. V.

Адже вона „спеціалізувалася”, на думку Івана Франка, саме на „нищенні душі”. Її письменник висловив ще в 1887 році на сторінках польського журналу „Ruch” (№ 6. – С. 181–183; № 7. – С. 202–203), де була надрукована його сатирична казка „Як русин товкся по тім світі”; українською мовою опублікована в газеті „Хлібороб” у 1891 році (№ 2. – С. 13–14; № 3. – С. 19–20; № 4/5. – С. 30–32). Йдеться в ній про Україну-Русь, точніше – про „русина”, якого доконали „три лікарі, що за життя лічили його, пускали йому кров, виривали зуби й вирізували всякі шкідливі нарости, поки не вмер” [16, 245]. Автор не приховував очевидної природи своїх алегорій: „Не потребую, здається, додавати, що ця жартлива алегорія говорить про руйнування України трьома сусідами: татарами, поляками й москалями”. Отож, перший „лікар” (татари) вдався до методу тотального фізичного знищення русинів, другий (поляки) – лікував русина на „гайдамацьку біснуватість”. Та найбільш „винахідливою” й ефективною виявилася „лікувальна метода” москаля, що „звернув головну операцію не против тіла, а против душі”. „Натомість я головною підвалиною його життя признав Independentiam summi positam*, знану також Mania autonómica**, – вихвалявся він, – і против тої чисто психічної хвороби звернув я весь апарат також психічних способів, поки його душа не стратила віри в своє власне існування і нарешті-таки не покинула сього велетенського тілища” [16, 246–247].

З іншого боку, російські соціалісти, з якими спілкувався у Львові, де ті спинялися по дорозі на Балкани чи в Женеву, поділяли думку своїх ідейних провідників (Фрідріха Енгельса, Фрідріха Лассаля, Петра Лаврова та ін.) щодо політичних рухів „недержавних народів”, які нібито повинні були розчинитися у великодержавному „котлі”, тому про окрему українську соціалістичну партію, про національно-визвольні устремління чи бодай соціалістичну пропаганду рідною мовою треба було забути. Як про типовий приклад таких поглядів Іван Франко згадував пізніше в „Молодій Україні”. „І що ви пишете та друкуєте? Усе, що треба було написати, написали вже Маркс і Чернишевський. Тепер треба тільки виконати те!”, – казав йому, тоді ще молодому соціалістові, один російський підданець²⁶⁹. А в „Передньому слові” до брошури Михайла Драгоманова „Шевченко, українофіли й соціалізм” він навів ще більш промовисті висловлювання російських соціалістів, які „бачачи наші дрібні змагання коло просвіти народу і творення свого письменства, сміялися з нас і говорили зовсім категоричним тоном:

– І що вам заходиться коло таких дурниць! Час пре до того, що всі люди мусять бути рівні, отже, всі національні різниці мусять щезнути, а ви, працюючи для здвигнення своєї якоїсь нації, робите тільки назадницьку, реакційну роботу.

І даремно було говорити їм, що вже хоч би для пропаганди тих самих ідей рівності серед нашої суспільности ми мусимо вживати того язика, яким вона говорить і думає.

– Не нужно! Не нужно! – відповідали диктаторським тоном наші розмовники (а були між ними й родовиті українці). – Малі нації мусять приставати до великих і вчитися їх язика. Отсе найпростіша дорога до вселюдської рівности”²⁷⁰.

* В найвищій мірі розвинену незалежність (*лат.*).

** Манія автономії (*лат.*).

²⁶⁹ Франко І. Молода Україна. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1910. – Часть перша: Провідні ідеї й епізоди. – С. 2–3.

²⁷⁰ Франко І. Передне слово // Драгоманів М. Шевченко, українофіли й соціалізм. – С. VI.

Натомість польські соціалісти на початку – принаймні на словах – начебто підтримували федеративні домагання своїх галицько-українських колег і відкидали погляди багатьох марксистів про поділ на „державні” й „недержавні”, „великі” й „малі” народи: „Немає-бо народів вищих і нижчих: усі є рівними і мають рівне право на вільний розвиток” [45, 461]. У кожному разі в „Програмі галицьких соціалістів” (саме з неї узято наведену щойно цитату), яку 1880 року склав Іван Франко разом із польськими громадсько-політичними діячами Болеславом Червенським та Людвіком Інлендером, вони приставали до думки, що соціалісти кожної з національних груп, що проживають у Східній Галичині, могли об’єднуватися в федерацію, залишаючи при цьому за собою право „мати повну автономію щодо своїх внутрішніх справ або свободу об’єднуватися зі спорідненими групами, які будь-де існують б” [45, 456]. Це означало, що, скажімо, галицько-польські соціалісти, попри тісні федеративні зв’язки, могли одночасно єднатися з варшавськими, краківськими, жєневськими і т. ін. групами, а українські – з жєневською „Громадою” Михайла Драгоманова. Хоча вже з виданням тієї-таки „Програми” трапився прикрий інцидент, який виказував справжні наміри поляків. Під час її друкування (справою займався в Жєневї Болеслав Лімановський) у назві (первісно – „Програма польських і руських соціалістів Східної Галичини”) було вилучено слово „руських”, із чого виходило, що вона стосувалася лише польських соціалістів або принаймні соціалістичний рух у краї мав відбуватися під їх єгідою. Львів’яни запротестували, відмовляючись прийняти тираж програми. Тоді Болеслав Лімановський наклеїв на місці заголовка стрічку з написом „Програма галицьких соціалістів”. Хоча „стрічку легко було відклеїти, і тоді кожен міг прочитати, що програма стосується лише польських соціалістів”²⁷¹. Останні, як і сучасні польські історики, виправдовувалися, що тут закралася всього лише прикра друкарська помилка, та Іван Франко і його однодумці мали всі підстави вважати інакше. У цьому їх переконував, зокрема, й подальший хід подій.

Подібно виглядала справа і з партією Ігнація Дашинського. Самого його Іван Франко знав, як сам зізнавався в „Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” (1910), ще з 1881 року – „як ученика гімназiального”, а з його братом Феліксом познайомився вже в університетські роки [41, 461]. Відразу після заснування в листопаді 1890 року Галицької робітничої партії, перейменованої в 1892 в соціал-демократичну, що об’єднувала в своїх рядах польських соціалістів у Галичині, між нею, з одного боку, та Іваном Франком і галицько-руськими радикалами, з іншого, зав’язалися стосунки і тісна співпраця. Редакція політичного органу останніх, часопису „Народ”, як кажуть, по живих слідах привітала на своїх сторінках створення нової політичної структури і висловила свою готовність „йти з нею дружно до двигнення робітничого люду, все одно чи фабричного, чи хліборобського і до запроводу всякої волі та просвіти”²⁷². Однак ані простими, ані однозначно дружніми ці стосунки не були від самого початку: взаємні звинувачення й непорозуміння зчаста замрячували їхні політичні будні, а отже заважали плідній співпраці між ними. Особливу тривогу в партійному таборі українців, передусім представників „старшого” крила, викликала позиція польських соціал-демократів в аграрних і націо-

²⁷¹ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 235.

²⁷² Робітницька партія в Галичині // Народ. – 1890 – Ч. 23. – С. 371. Підпис: Редакція.

нальних питань. Спочатку їхній лідер Ігнацій Дашинський, на формування світогляду якого в молодості, за його ж власним зізнанням, вирішальний вплив мав Іван Франко²⁷³, на I з'їзді своєї партії у 1892 році взагалі заперечив потребу аграрної програми для досягнення цілей своєї політичної сили, роблячи цілковиту опору на робітничий рух і безапеляційно доводячи, що лише керована ним сила виступає „єдиним захисником пролетаріату”, а всі інші – його противниками. А невдовзі по тому, на III з'їзді партії (1894), він уже пропонував будувати аграрну політику на селі лише силами безземельного пролетаріату, підпорядкувавши їй (себто політику), певна річ, завданням і меті своєї політичної структури. Обидві тези спричинилися до рішучого спротиву „старших” радикалів, зокрема, Івана Франка²⁷⁴. Ще більше застережень „викликали заяви польських соціал-демократів на з'їзді австрійської соціал-демократії (1892), Цюріхському (1893) та Лондонському (1896) конгресах II Інтернаціоналу про наміри відбудувати польську державу силою галицького і міжнародного пролетаріату”²⁷⁵.

Природною реакцією на таке партнерство стало бажання залучити галицько-руських робітників до політичної діяльності і створити власну, самостійну українську соціал-демократичну партію в Галичині. Хоча до цього треба було ще довго йти, та й не було однастайності щодо шляхів і організаційних принципів її формування. Тому поки що обмежилися заснуванням товариства міських робітників у Львові і творенням окремих українських робітничих організацій під егідою радикальної партії. Наслідком подібних заходів у цьому напрямку стали таємні збори українських робітників у вересні 1896 року (Львів) і прийняте на них рішення про утворення української соціал-демократичної партії. У виданому невдовзі „Поклику до робітників русинів” сповіщалося про такий намір й обґрунтовувалася потреба заснування подібної політичної сили²⁷⁶. Як це не дивно, але польські соціал-демократи навіть підтримали бажання галицько-руських робітників, приєднуючись при цьому до думки „молодих” радикалів, що це сприятиме посиленню соціалістичного руху взагалі і заперечуючи національні мотиви заснування подібної політичної структури. Але саме другий із названих аргументів, що його рішуче й наполегливо обстоював Іван Франко у відозві до українських робітників Галичини про намір подібних кроків, як виявилось, став визначальним у подальших стосунках двох політичних сил, що діяли на теренах Галичини (РУРП й ГСДП), а в підсумку став каталізатором творення нової політичної сили в галицько-українському суспільстві (УСДП) саме в тому її варіанті, що постав у травні 1899 року.

Внаслідок „живого споглядання” галицьких суспільно-політичних реалій та їх „контексту” в Івана Франка зродилися думки, що їх висловив у статті „З кінцем року” („Життя і слово”. – 1896. – Кн. 6; передруковано в 1910 році

²⁷³ *Daszyński I. Pamiętniki: 2 t.* – Kraków, 1925. – Т. 1. – С. 24–25.

²⁷⁴ Про першу позицію він висловився на сторінках „Народу” (1892. – Ч. 5/6. – С. 75), а положення програми про соціальну опору соціалістичного руху на селі мав змогу критикувати безпосередньо з трибуни III з'їзду ГСДП (1894), на який був запрошений разом із Кирилом Трильовським.

²⁷⁵ *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 94. Там само (с. 93–94) можна почерпнути детальнішу інформацію про взаємостосунки обох політичних сил.

²⁷⁶ Детальніше про заходи галицько-українських радикалів навколо організації робітничого руху та роль Івана Франка в цих процесах див. у ст.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 94–97.

в кн. „Молода Україна”). З-поміж іншого автор порушує в ній питання участі українців у загальноросійському політичному русі і висловлює жаль з приводу того, що багато з них жертвувало собою, по суті, за чужі їм і їхньому народові ідеали. „Ми певні, що в Росії і на Україні не виродилися сильні, енергичні, геройські натури, що зуміють і тут піти на пролом, як пішли Желябови, Кібальчичі і сотки інших українців на боротьбу за всеросійську революцію”. Та це не викликало ніскільки радості, навпаки: „Згадуючи про тих дійсних новочасних героїв, ми ніколи не можемо позбутися безконечного жалю. Кілько сили, кілько золотих характерів потрачено і з яким результатом? Усунули особу Александра II, щоб зробити місце Александрови III. Серце стискаєся з болю й досади”²⁷⁷. Іван Франко доводив, переконував, що будь-які революційні змагання, позбавлені національного ідеалу й орієнтовані на „всеросійську революцію”, неминуче йдуть на шкоду національній справі, бо відволікають від вирішення питань, зв’язаних з екзистенцією своєї нації, й породжують зневіру у власні сили. „Адже ж якби ті люди, – писав він далі, – були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими вони були проняті, і якби повернули були свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, якби поклали були свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам’ять у ряді наших найліпших борців і – справа вільної, автономної України стояла б нині і в Росії і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення, і може зовсім иншим шляхом ішов би розвій молодих українських поколінь!”²⁷⁸.

Полемізуючи з молододо Лесею Українкою про безплідність – з національної перспективи – принесення українцями себе в жертву „великодержавним” цілям, Іван Франко висловлював тверде переконання, якому залишився вірним протягом усього життя. Подібні думки він висловлював пізніше в статті про Михайла Старицького (1902), дискутуючи з Михайлом Драгомановим, точніше, з поетичними його ідеями („Поклик до братів-слов’ян”) про кровний союз України з „Північною Руссю” і приреченість обох „вкупі вступати в свободу”. Іван Франко погоджувався, що багато українців „ще від свого державного сполучення з Москвою не переставали працювати для російської науки й просвіти” (Прокопович, Туптало, Яворський, Гоголь, Костомаров, Ковалевський) і що „українці здавна шукали волі разом з чільними великорусами або й наперекір їм” (Мазепа, Сірко, Желябов, Лизогуб, той-таки Драгоманов). „Та тільки одно й друге чи може вважатися аргументом, що так воно й надалі має

²⁷⁷ Франко І. Молода Україна. – С. 107.

²⁷⁸ Там само. – С. 107. Пор. із пізнішими критичними оцінками Івана Франка в „Огляді української літератури за 1906 рік” українського марксистського журналу „Вільна Україна” за нехтування його редакцією національних чинників, без яких не уявляв собі „здорових, органічних паростей” будь-якої ідеології чи суспільно-політичного руху. „Мені здається, що до видання «Вільної України» українські соціал-демократи приступили невідповідно, не добравши відповідних сил до сеї спеціальної праці, – закінчував він огляд публіцистики на сторінках часопису. – Є ще одна, глибока хиба, що була джерелом їх хитання в самих основних поглядах, – вони не уявляли собі гаразд цього національного характеру, не відчували того, що вони ж наперед українці, а потім соціал-демократи, трактували се українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі, і тому й не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читачів. Се ще одна наука, що і в таких інтернаціональних справах як соціалізм здорові, органічні парості можуть у кождім краю виростати тільки з виразного національного ґрунту і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією і зробляться цвітучою дійсністю” (Франко І. Мозаїка. – С. 172).

бути? – резонно задавав питанням і сам на нього відповідав: – Мені здається, що навпаки: коли б українці здавна були працювали *для себе*, для своєї національності, не оглядаючися на абстрактний общерусизм, то не тільки піддвинули б були Україну високо, але й загальноруська й загальнослов'янська сила була б у сумі багатша та більша²⁷⁹.

Не випадково подібні думки викликали різкі апеляції вождя російських соціал-демократів (більшовиків) Владіміра Леніна. Готуючись у 1912 році в Кракові до написання статті про національні питання, він планував у ній „отметить [...] *реакци[онн]ые* доводи у вожаков «дем[ократического]» укр[аинст]ва, Грушевского и Франко²⁸⁰.

Такий виразний антиросійський акцент може навести на думку, що я штучно й насильно прив'язую міркування Івана Франка, висловлені в цій статті, до галицько-руської політичної ситуації. Тим більше, що автор закликав радикальні сили з Наддніпрянської України брати приклад з революційної діяльності галичан, а в Російській імперії – з поляків, литовців і латишів. Однак не забуваймо, що статтю написано насамперед для галицької суспільності, й означеної теми Іван Франко торкається в контексті загальної характеристики року, що минав (1896). І характеризував він цей час як „сумний і скандальний”. Значною мірою тому, що дедалі більше виявляло себе „встекле назадництво”, „лакейське прислужництво” й „бліда безхарактерність, що мов соняшник, тягнеться до посад і авансів”. А зневіра у власні сили, відсутність чітких національних орієнтирів породжували бажання „дійти до чогось при помочи власне тих, котрих ясно витичена і нераз із цинізмом висказувана мета, щоб ми не дійшли ні до чого путнього і були й надалі гноєм, на котрім би міг виростати і пишатися перед світом їх пишноцвіт²⁸¹. Іван Денисюк справедливо відзначає, що „ті” – це антиукраїнські сили, російські й польські²⁸². Іван Франко мав право сказати подібні слова в очі не лише наддніпрянцям, а й галицькій суспільності, бо мав за собою тривалий досвід – значною мірою з вини тієї-таки галицько-руської громадськості – перебування „у наймах у сусідів”. Власне, тоді ще цей досвід співпраці з поляками не добіг свого кінця, і, очевидно, саме тому автор й акцентував на загальноросійському революційному русі, бо не міг відкрито сказати допоки те, що думав і що боліло.

А остаточно переконали в безплідності й шкідливості співпраці з польськими соціалістами задля вирішення українських державно-політичних питань „криваві” вибори 1897 року до Державної ради у Відні. Тому й заявив невдовзі після них, на VII партійному з'їзді радикалів 30 жовтня 1898 року, коли з усією очевидністю перед їхньою партією постала загроза бути поглинутою соціал-демократичною – нехай і українською, однак такою, що схилилася в бік польських соціал-демократів: „Розваживши всі за і проти, мусимо признати, що так як тепер річ стоїть, – польські соціал-демократи є наші найтяжчі

²⁷⁹ У Зібранні творів у п'ятдесяти томах цей фрагмент статті Івана Франка пропущено. Тому цитую за першодруком: *Франко І. Михайло П[етрович] Старицький* // ЛНВ. – 1902. – Т. 18. – Кн. 5. – С. 43–67; Кн. 6. – С. 126–138; Кн. 7. – С. 15–26 (Новини нашої літератури). Купюрований текст – на с. 63.

²⁸⁰ Див.: *Денисюк І. Національне питання у полеміці „Між своїми”* // Українське літературознавство. – Львів, 1996. – Вип. 62. – С. 56. Детальніше висвітлення цієї теми див.: *Там само.* – С. 56–57.

²⁸¹ *Франко І. Молода Україна.* – С. 97.

²⁸² *Денисюк І. Національне питання у полеміці „Між своїми”.* – С. 60.

вороги. Розбивають нам віча, шкалюють наших працівників, віддерають молодіж, котра в нас видить всі неконсеквенції, в них – одні консеквенції. Може, ми вступленням до соціал-демократів спаралізували тоту шкідливість, але то ще kwestія. Певна річ лише те, що кроком тим ослабимо себе наново”²⁸³. Своєрідною глосую²⁸⁴ до цього „прозріння” Івана Франка можемо вважати слова Василя Стефаника, сказані 26 роками пізніше в листі до Северина Даниловича 18 лютого 1923 року. Тоді його „учитель соціалізму” почав схилитися в бік примирення з польсько-шляхетською владою, що проводила в Галичині політику соціального й національного поневолення. „У нашій історії не було ані одної партії, яка би склонювалася до угоди польсько-української, – докоряв своєму весільному батькові й швагрові за його «політичний блуд». – Всілякі «унії» політичного чи церковного характеру були ведені ренегатами або денационалізованими елементами. Виключаю тут всілякі мири і перемир’я, які роблено в нашій історії після воєн за визволення української нації. Але тоді угоди ніколи ніяким добром не кінчалися для нас, а їх автори менше-більше мали такий кінець, як і Ви маєте – гіркий фінал. Поляки не вважають нас за другу сторону політично-національну, вони трактують нас «per non sunt»*. Те, що діється на наших очах тепер, це не є денационалізація, ані утиск чужої нації – це є полювання на фізичну загибель нашої нації”²⁸⁵.

Василя Стефаника теж мало приваблювали, а якщо бути точним, навіть відштовхували ґрунтовані на ілюзіях і помилкових уявленнях бажання „молодих” радикалів відстоювати національно-політичні інтереси українців спільно з польськими соціал-демократами. Живучи в Кракові, що тривалий час виділявся з-поміж інших адміністративно-політичних центрів Галичини своїм статусом (аж до 1846 року Краківський повіт вважався окремою республікою, і до Австрії в тому році був прилучений як Велике князівство краківське), тобто в самому, так би мовити, осерді польської соціал-демократії, міг наочно бачити їхні політичні „свята і будні” та добре розгледіти їхню сутність. Хоча перша зустріч з лідером польських соціал-демократів Ігнацієм Дашинським навесні 1894 року вселила в нього певні надії. „Недавно був тут Дашинський, соціаліст зі Львова, і казав, що соціалісти хотя під час виборів допомагати радикалам, – ділився останніми новинами з Левком Бачинським. – Не знаю, в якій се спосіб, але і се добре” (III, 30). Як бачимо, є стриманість, деяка недовіра, але є й сподівання. Цих сподівань побільшало, коли 16 грудня 1894 року на першому народному вічу у Львові галицько-руські селяни „зійшлися з мазурами і соціалістами” (III, 37). Хоча тривала подібна „идилія” недовго: саме життя руйнувало її з дня на день дедалі настійніше. Наслідком, а в певному сенсі й своєрідним підсумком спостережень за поведінкою і вчинками краківських соціал-демократів, стала стаття „Польські соціалісти як реставратори Польщі od morza do morza”.

Написана вона була відразу по скликаних 6 липня 1895 року зборах, присвячених пам’яті Михайла Драгоманова. „По поминках [...] лишилися учасники

²⁸³ Цит. за ст.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 100.

²⁸⁴ Жанр поезії зі строфічними ознаками, суть якого полягає в тлумаченні чи розгортанні чисієв думки, варіації на задану тему: автор „бере чужий вірш чи кілька віршів і коментує їх у своїй поезії” (*Качуровський І.* Строфіка. – Мюнхен: Інститут Літератури ім. Михайла Ореста, 1967. – С. 240)

Маючи за ніщо, трактуючи так, наче б нас не було (*лат.*)

²⁸⁵ *Стефаник В.* Вибране. – С. 338.

на комерс”, серед них були й чільні представники Галицької (польської) соціал-демократичної партії, зокрема їхній лідер Ігнацій Дашинський, а оскільки чимало питань у діяльності польських соціалістів викликали в молодих краківських радикалів (українців) подив і обурення, то Володимир Филипович звернувся до них за роз’ясненнями. Більша частина статті побудована, властиво, у формі виступу Филиповича, та очевидно, що Василь Стефаник цілком солідаризувався з ним. Можна припустити, що такою була „колективна” думка радикальної групи української молоді в Кракові. Першим ділом промовець нагадав цілі його партії: звільнення від соціального й національного поневолення і побудова власної держави („дійти до незалежимо-національної [держави] в границях етнографічних з устроєм колективістичним”). „Свободи розвою” радикали бажали й усім іншим народам, і саме на цьому ґрунті вони зійшлися з польськими соціалістами, які нібито теж проповідували подібну мету. Але, як випливало з Офіційного бюлетеня польської соціалістичної партії (ч. 1), що призначався для європейців, вони виступали за незалежну Польщу в „історичних” кордонах, тобто якою вона була до 1772 року. Це означало, що в її склад повинні би ввійти і споконвічно українські – як і литовські – землі. Саме тому слід було вести відповідну пропаганду серед русинів та литовців. А коли ті, зокрема галицько-руські радикали, виступали „проти такої неправди, перекидаються патріоти польські в інтернаціоналісті і докоряють радикалам, що в них напярм класовий ослаблюється національним”²⁸⁶. Виходило, отож, що теоретично польські соціалісти начебто допускали право українців мати свою державу („можуть собі творити осібні республіки” – „якби (eventuell) [...] не схотіли” ввійти у склад „історичної” Польщі²⁸⁷), а на ділі виступали за посилення організаційно-пропагандистської роботи серед українського населення. Інакше кажучи, Польщу *od morza do morza* хотілося будувати руками не лише польського та міжнародного пролетаріату, а й силами самих русинів, завперше деяких „молодих” галицько-українських політиків, які виступали за перехід радикальної партії на соціал-демократичні (а отже – і на означені вище) позиції.

Треба сказати, що надрукована і ч. 1 лондонського „Bulletin officiel du Partie Socialiste Polonais”^{***} інформація не була випадковою, – вона резюмувала виступи лідерів польських соціалістів на кількох важливих міжнародних партійних форумах: на з’їзді австрійської соціал-демократії (1892), на Цюрихському (1893) та Лондонському (1896) конгресах II Інтернаціоналу... З цієї метою польські соціалісти „лучилися в одну організацію з Конгресовою Польщею і з Познанською”, прибічниками шовіністичних великопольських ідей, відмовляючись пристати до австрійських соціал-демократів, у середовищі яких панували цивілізовані європейські традиції. Такими своїми діями вони нагадували ліве крило сейму: „соціалісти польські такі добрі, як *lewica sejmowa*”^{****}, – резюмував Володимир Филипович²⁸⁸.

Зрештою, польські соціалісти всередині 1890-х років діяли достоту так, як раніше воявниче налаштовані шляхтичі, що боролися за мандати депутатів до австрійського рейхстагу (Державної ради) і задля досягнення цієї мети звернулися до шовіністичної

²⁸⁶ Там само. – С. 290.

* Можливо, за певних умов (франц.)

²⁸⁷ Стефаник В. Вибране. – С. 289–290.

** Офіційний бюлетень польської соціалістичної партії (франц.)

*** Ліве крило сейму (польськ.)

²⁸⁸ Там само. – С. 290.

програми „Великої Польщі od morza do morza”. Своїми виступами на передвиборчому зібранні в львівській ратуші вони – вкотре вже! – спричинилися до „яркого вибуху польських стародержавних аспірацій у Львові, т. є. будь-що-будь на руській землі” [45, 205], що викликало тоді ґрунтовну й глибоко аргументовану відповідь Івана Франка на сторінках газети „Діло” (1883. – № 36. – С. 1–2; № 37. – С. 2; № 38. – С. 1–2 і № 39. – С. 1–2). „Ми мусимо протестувати проти відбудування історичної Польщі будь в якій-будь формі: чи шляхетській, чи навіть демократичній, бо ми знаємо дуже добре, що всяка Польща в давніх границях значить для нас майоризацію, притиск, упослідження і – винародовлення”, – писав він [45, 217]. На численних прикладах, зі знанням справи і предмета розмови автор демонстрував тоді безпідставність чи навіть безглуздість подібного польсько-шляхетського становища. Зокрема, історичні факти однозначно переконували, що від ідеї „історичної Польщі”, старої польської держави в її історичних кордонах, потерпали найперше самі поляки: „з упертістю, гідною ліпшої справи, з ентузіазмом, викликаючим глибокий жаль, з правдиво трагічною фатальністю одно покоління за другим перлося в ту бездонну пропасть і погибало в ній” [45, 205]. У практичному, себто державно-політичному сенсі, нічим не погамоване бажання відбудувати Польщу „od morza do morza” виглядають принаймні несерйозно, бо жодна країна після її занепаду не могла бути відновленою в її давнішій формі. З погляду етнографічного поляків значно менше („ледве 8 мільйонів”, при тому народ цей „відтятий з всіх сторін від моря, розселений серед отвертої, малоплідної і досить убогої країни, з природи своєї засуджений на слабкість і економічну, і політичну” [45, 218]) порівняно з народами, на чії національні і політичні свободи вони зазіхають. Тому мова могла йти – і це Іван Франко як демократ і автономіст вітав і підтримував – лише про Польщу в її етнографічних кордонах, тобто про її національно-етнографічну самостійність, але аж ніяк не про історично-державну зверхність, не про „Polska w dawnych granicach” і не про „Велику Польщу od morza do morza”. Відтак і загальний висновок автора, виголошений ще на початку статті як свідчення його твердого переконання, був зрозумілим: „голошення ідеї історичної Польщі в наших часах, а особливо на непольських землях, є ділом політично безрозумним, з етнографічних взглядів безпідставним, ба навіть для самої польської народності дуже шкідливим, отже ж і непатріотичним” [45, 205–206]. Виходячи зі сказаного, єдино правильним і розумним напрямом політики польських „верховодів” повинен стати – на цьому письменник, як побачимо далі, не раз наголошував і пізніше – пошук шляхів порозуміння з українцями, бачення в них своїх союзників і помічників, а це було можливим лише за умови „згідливого і братерського – не опікунського і не кулачного – поступування” з ними, „свобідного і чесного відношення до руського народу” [45, 220, 210]. Стосунки двох народів, поляків і русинів, на думку Івана Франка, повинні будуватися на принципах демократизму й федералізму, „при застереженні взаємної свободи і незалежності”.

Але це була далеко не перша спроба відбудувати „велику” Польщу руками русинів. Про це теж добре знав Іван Франко і не раз публічно висловлювався з цього приводу. Зокрема, в праці „Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині”, написаній на конкурс, що його організувало товариство „Просвіта” до 50-річчя „селянської волі”, він звернув увагу на поширення великопольських тенденцій у краї після придушення збройного виступу військових у Варшаві в 1830 році. Тоді багато повстанців знайшло притулок у Галичині. Вони розуміли, що однією з причин поразки їхньої акції був „брак польського патріотизму серед маси польського народу, серед польського хлопства” [47, 51]. А оскільки бачили, що галицьке селянство найбільше потерпає від шляхетських зловживань, то намагалися намовити його на бунт, на протест, на „людове повстання”, що мало б стати першим етапом на шляху до „відбудови Польщі”. При цьому намагалися заручитися підтримкою галицько-українських „хлопів”, що зазнавали ще більшої, подвійної (соці-

альної й національної) кривди. Деякі польські патріоти, як, скажімо, Каспер Ценглевич або сполучений русин Михайло Попель, з головою поринули тоді в революційну роботу серед українського селянства. Навіть видавали для них книжки відповідного змісту і писали пісні. „Вони тягли його до бунту, до кіс, до ножів і до підпалів”, – писав про такі заходи Іван Франко [47, 54]. І все це скеровували в одне русло – проти Австрії. Тоді з такої революційної затії нічого не вийшло, бо ще жили свідки польського „раю”. А самі „загорільці” були заарештовані або емігрували за кордон.

Не від того, щоб скористатися бунтівними настроями галицького села, були й організатори планованого в 1846 році повстання. Польські патріоти, переважно молодшого покоління, із запалом узялися готувати „хлопа” до нового бунту і навіть обіцяли знести панщину. Хоча організатори повстання, що жили на еміграції у Франції, не уявляли собі ні реальних справ у краї, ні настроїв гноблених дідами селян – навіть польських, не кажучи про українських. Тому Іван Франко й називав їхні плани „вибриком фантазії божевільного”. Пропагандисти повстання нерідко добивалися зворотного ефекту: „між селянством шибнула поголоска, що за рік прийдуть „поляки” і будуть різати хлопів” [47, 64]. Не дивно, що селяни, замість підтримки, завчасу взялися за коси й ціпи, готуючись до оборони, а коли почався заколот, в’язали й різали шляхтичів. Це траплялося головним чином у Західній Галичині – між поляками. А в східній частині краю, де жили українці, справа обмежилася поодинокими сутичками, а до збройних виступів навіть не дійшло.

Більше підстав розраховувати на успіх, вважав Іван Франко, мали польські верховоди через два роки. Коли в березні 1848 року у Відні зав’язалися революційні заворушення, вони „відразу почали думати, що тепер пора виконати свій план [...] і бодай у Галичині зробити собі самостійну Польщу” [47, 75]. Нічого й доводити, що розраховували на підтримку русинів. Оскільки багато домагань шляхтичів від цісаря (як от: створення окремої адміністрації краю, скликання сейму з усіх верств населення, скасування цензури і звільнення засуджених за політичні справи, надання міським магістратам широких прав, запровадження шкіл по всіх селах, вигнання чужинців і т. ін.) мали для селян переважно абстрактний характер, то акцент було зроблено на „цілковитому знесенні панщини та всіх підданських повинностей”. Про цю справу, що її начебто взялася практично втілювати в життя Рада народова – новостворене політичне товариство, – йшлося в пресі й друкованих відозвах, а навіть складалися вірші українською мовою, як, наприклад, „Піснь радості”. Мета була очевидною: схилити „руського хлопа”, аби він „поклав свою руську голову під польське євангеліє, аби своєю кров’ю та своїми кістками помагав будувати самостійну польську державу на своїй землі” [47, 77]. І знову не вдалося добитися бажаного, бо по-перше, дідичі не поспішали дарувати селянам волю, по-друге ж – панщину знесено цісарським декретом від 16 квітня 1848 року.

Як це часто траплялося, окремі епізоди історії Іван Франко втілював у художніх творах. Зокрема, деякі зі згадуваних драматичних аспектів українсько-польських стосунків письменник тоді ж (1898) творчо опрацював в оповіданні (чи повісті, як дехто номінує цей твір) „Гриць і панич”. Щоправда, „великі історичні події” Іван Франко показує, за його ж словами, „мимохоть, немов рикошетом”, „дає нам глядіти на них ніби через невеличке віконце”. А на передньому плані – його герої, „малювання людської душі в її поривах, пристрастях, змаганнях, тріумфах і упадках”, що її автор ніби „зловив на льоту [...] у вирі історичних подій”, як і повинен був, на його переконання, діяти белетрист: „він хапається за індивідуальність, виторочуючи її, мов червону нитку з різнобарвної тканини” [21, 190]. Отож, примхлива доля поєднала приятельськими узами сільського парубка Гриця Тимкова і панича Никодима Пшестшельського. Панич намовляв Гриця воювати зі зброєю в руках проти Австрії – за незалежну Польщу. Повстання Шеля 1846 року, як відомо, скінчилося поразкою. Тоді Гриць порятував польського панича в біді, допомігши перебраться в Угорщину. Та перипетії повстання й „ідеологічна робота”

Пшестшельського, а головне – польські порядки в краї, мали зворотний ефект: замість беззастережно віддатися революційному пориву, Гриць потрохи став прозрівати морально і, що важливіше, національно (відповідно до тодішнього рівня національної свідомості). Логічно, що коли на барикадах у Львові в 1848 році зіткнулися віч-на-віч панич, який викукував: „Niech żyje Polska niepodległa! Za mną, bracie!”, – і Гриць, котрий потрапив у військо якраз за порятунок Никодима, а тепер мусив ліквідувати повстанські вогнища, то „щось страшне, болоче ворухнулося в Грицевій душі. Перед ним промигнуло батькове лице, сумне та знесилене, як було того пам’ятного вечора після панських побоїв, і його слова: „Панським гарним словам не вір, їх обіцянки май за нізашчо, пам’ятай, що їх Польща – то хлопське пекло!” І чи не правду мовив батько? Адже ось тут коло нього лежать постріляні хлопські сини, а їм бач чого забагається!” [21, 286]. І він, не тямлячи себе, вистрілив у груди паничеві. Найважливіше, далєбі, що з усього того „кривавого” досвіду Гриць Тимків виніс тверде переконання, що він „русин і Польщі добиватися не хоче”. І похитнутися його в цьому переконанні не змогли ні генерал Йосиф Бем, ні польський полковник, доводячи, що „Polak a Rusin to wszystko jedno”, ні революційні товариші Никодима Пшестшельського [21, 283].

А тоді, липневого вечора 1895 року „на комерсі” в Кракові, на пряме запитання, чи поділяє („приймає за свою”) ГСДП означену в Офіційному бюлетені польської соціалістичної партії програму, Ігнацій Дашинський відбувався ухильними відповідями. Василеві Стефаніку було боляче від того, що не так давно мало не повірив його запевненням про готовність польських соціал-демократів допомогти українським радикалам під час виборів. Мине трохи більше 20 років, і вони опиняться, умовно кажучи, з різних боків барикад: Ігнацій Дашинський, що разом з іншим соціалістом, Єнджеєм Морачевським, очолюватиме якийсь час польський уряд, розв’яже польсько-українську війну, а Василь Стефанік як депутат австрійського парламенту буде серед тих, хто 1 листопада 1918 року проголошуватиме західноукраїнські землі самостійною державою (проти якої, власне, почалася агресія польської армії), а також регулярно братиме участь у засіданнях Української національної ради і як її представник буде в Києві на урочистостях з нагоди проголошення злуки всіх українських земель в одну державу. А тепер молодим краківським радикалам потребу пропагандистської роботи серед східних галичан Ігнацій Дашинський пояснював „некультурністю” і недостатньою організованістю останніх. „Одне тверде слово лиш сказав, що поки русини не поставлять такої сили у себе, як його партія, то вони мусять і будуть брати руську бідноту в свою організацію”, – закінчував Василь Стефанік свою статтю²⁸⁹. Словом, типово соціалістична, демагогічна в своїй основі фразеологія. Насправді це означало солідаризацію чи навіть єдність краківських соціал-демократів з усім польським соціалістичним рухом у „руському питанні”. Не дивно тому, що, озброєні подібною ідеологією, саме вони, очолюючи польський уряд наприкінці 1918 року, пішли війною проти західноукраїнських земель, що тоді проголосили державну незалежність. Єдність робітників різних націй і право русинів на самовизначення відходили на задній план, коли йшлося про „великопольські” інтереси.

Таким чином, стаття Василя Стефаніка „Польські соціалісти як реставратори Польщі od morza do morza” була спрямована проти дволикості й великодержавних зазіхань польських соціал-демократів. І в цьому сенсі вона стала

* Хай живе незалежна Польща! За мною, брати! (польськ.)

²⁸⁹ Стефанік В. Вибране. – С. 291.

суголосною з багатьма публіцистичними виступами Івана Франка, зокрема, з його скандально відомою статтею „Поет зради”, а в багатьох питаннях навіть випереджувала їх.

Не погоджуючись із „молодими” радикалами – здебільшого своїми ровесниками й „товаришами” – у багатьох принципових питаннях (а отже – підтримуючи позицію Івана Франка) Василь Стефаник рівночасно намагався збагнути ті підвалини, на які опиралися їхні погляди й дії. І часто доходив до невтішних висновків. Приміром, в одному з його листів до Антона Шмігельського (від 16 червня 1894 року) є прикметне місце, на яке дослідники чомусь мало звертали увагу. А між тим саме воно, на мій погляд, повинно б стати ключем до розгадки причини розходження Василя Стефаника зі своїми друзями, колегами й партійними однодумцями. Говорячи про особливості соціальної боротьби в галицькому суспільстві, він переконував: „І тут ми приходимо до *самої головної точки* (курсив мій. – Р. П.) у нашій суспільній життю: як ми вчимося боротися з нашими ворогами, чим ми боремося, коли боремося і кого з нашого народу закликаємо до тої борби”²⁹⁰. З цього погляду вважав галицьких українців мало не „допотопною” спільнотою порівняно з європейцями. А причину такого стану вбачав у низькому інтелектуальному і загалом культурному рівні політичної еліти, у недостатній освіченості чільних діячів суспільно-політичних рухів та їх „дурному розумові”. При цьому автор листа ніби приєднувався до думки Тараса Шевченка: „Якби ви вчилися так як треба, // То й мудрість би була своя...” „Отут треба би розуму та охоти, то діло пішло би геть-геть наперед, – ділився своїми міркуваннями з Антоном Шмігельським. – Та тільки всі ми дурні”. „Дурними” вважав своїх сучасників і „товаришів”, бо зазвичай занедбували шкільну науку, сіру й нудну, а якщо й виявляли якусь активність у цьому напрямку, то, як правило, з огляду на батьківські заповіді. „Молодий шкільник не вчиться, як варт, а дома татунцьо нічо більше не рає, лиш дивися, синку, щобиць мав «хліб», а вже якими там способами дійдеш до того хліба, то байдуже! Гни шию, потакуй сильнійшому від себе, ходи до церкви, словом, роби то все, що подобаєся тим, котрі мають тобі дати той хліб”²⁹¹. Саме така наука, на жаль, була визначальною для галицько-руських інтелігентів – майже стовідсотково вихідців із села й священницьких родин, теж сільських. „За борбу, за самостійність ніхто словом не писне, – розвивав свою думку далі. – Затуманений «хлібом» молодий чоловік науку ставить на друге місце, а цинить «плечі». І виходить чорнобривий русин в урядники, попи, професорі тай жие як жебрак і дітям своїм знов рає «хліб» і плечі”. А це неминуче позначалося на формах і методах політичної активності, коли озброєний подібними настановами вихованець ставав на новий для нього шлях боротьби. „Кривди нам від їх маєтку нема, а лиш від дурного розуму. Не ясними якимись дорогами твориться с таких людей одна партія і друга і третя. Жодна не знає чого хоче, жодна не знає, як би боротися і кожда лічить нарід на давний спосіб батьківським «хлібом» і «плечима»”²⁹². І РУРП із цього погляду, схоже, мало чим вирізнялася.

Іншою вадою навчального процесу, що його громадянство навіть не прагнуло змінити, вважав відірваність „науки” від життя. „Біда русинам від того, що

²⁹⁰ Сніп. – 1937. – № 5. – 1 червня. – С. 2.

²⁹¹ Там само.

²⁹² Там само.

вони науку беруть гет осібно від справ щоденних і виходит наука для науки” – переконував Левка Бачинського (Ш, 32). Нехтування (і нехить) галицько-українського студентства до суспільно-політичних наук, за що їм докоряв не раз Михайло Драгоманов, призводило до того, що „в політиці” русини були „рутенцями”. Подібні думки Василь Стефаник висловлював не раз, небезпідставно пов’язуючи проблеми „спеціально освіченої верстви”, а водночас і „політичну метушню” в її середовищі, з відсутністю належного культурно-освітнього рівня. Певна річ, що „з-за ґрат” такої науки не помічалось власного примітивізму, та з боку освічених європейців, як дивися на справу, скажімо, той-таки Михайло Драгоманов, це могло викликати лише сміх і подив.

Очевидячки, саме тому розходився із „молодими” радикалами і в оцінці публіцистичної спадщини останнього. В’ячеслав Будзиновський, скажімо, вважав, що „Громада” не мала того політичного матеріалу, який цікавив би українця: „Хто годен був дочитати до кінця прескучну «Вільну спілку» (Драгоманова. – *Р. П.*), той лиш хитав раменами”²⁹³. Натомість Василь Стефаник дотримувався думки, що радикальна преса без статей Михайла Драгоманова, в яких помітне пульсування політичного життя і висока культура політичного мислення, „слабонька” (Ш, 58).

Будучи від природи обдарованою натурою, наділений гострим інтуїтивним чуттям, Василь Стефаник розумів, що русинам насамперед треба вчитися, щоб в такий спосіб домагатися європейського рівня й культури мислення і сприяти піднесенню того, що Іван Франко називав „культурою душі”. Тому так боляче й дразливо сприймав прорахунки й низький рівень радикальних видань, за якими визнавав передусім функцію „навчати”. „Русинів треба попередити учити розуму здорового, нічим не затуманеного і ролю сю прийняв на себе «Народ». Критикувати его можна, але що зробити, як ніхто до него не пише і ніхто за него не платить. Треба ще чекати, аж виростуть сили, а вони виростуть напевне. Вертаючи до того, чи радикалам стояти за бідними чи багатими мужиками, я по сім скажу, що треба вчити і одних і других, що треба помагати в борбі і одним і другим, бо всі вони робітники темні в меншій або більшій мірі”, – доводив Антонові Шмігельському²⁹⁴. Він і в Ягеллонський університет вступив із надією побороти в собі „хлібний розум”, та швидко переконався, що надії його марні.

До всього, Василь Стефаник відстоював потребу системних знань. Лише вони, на переконання новеліста, могли забезпечити належний рівень освіти, власне – дати „образованя”. „Без системи нема науки і образованя. Нам може здаватися, що системи науки на університетах дурні, але ми несвідомо чуємо їх користь в образованю”, – писав Левкові Бачинському, доводячи, що серед галицьких жінок майже немає освічених²⁹⁵ саме тому, що їх „нема на універси-

²⁹³ Будзиновський В. Ішли діди на муки. – С.29. Не залишився, як кажуть, у боргу й Михайло Драгоманов, у якого теж були чималі претензії до стилю В’ячеслава Будзиновського: у його публіцистиці бачив забагато пафосу й бомбастики. „А Будз[иновський] навщо таким високим стилем і з таким вигуком пише? – допитувався в Івана Франка. – Се доволі нудна мішанина манери галицької з соціально-демократичною” (Драгоманов М. Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – С. 289–290).

²⁹⁴ *Сніп.* – 1937. – № 5. – 1 червня. – С. 2.

²⁹⁵ Нагадаю, що Василь Стефаник вважав: „образовані жінки є рідкість, я бачив лиш одну – Окуневську, а читав Ковалевську” (Ш, 67).

тетях” (III, 67–68). Можливо, тому й до Михайла Драгоманова як публіциста й політичного діяча ставився з повагою, на протипагу більшості „молодих” радикалів, бо бачив або принаймні відчував у ньому, як відзначають історики, чи не єдиного на той час українського політика з системним світоглядом²⁹⁶, хоча й мав свої погляди на ті чи інші питання. „Яко суспільний робітник” той, на думку Василя Стефаника, зумів вибудувати на основі „лівої” ідеології свою систему політичних поглядів, яку можна приймати чи не приймати, але заперечити, похитнути, „розбити” – важко: саме через їх системність.

Молодше покоління галицько-руських радикалів не заперечувало потребу „вчитися”. Але їхнє навчання носило однобічний і навіть „доктринерський” характер, що мало сприяло формуванню культури політичного мислення і культури душі загалом. Як для першого покоління галицько-руських соціалістів у часи їхньої молодості „євангелієм” був „Капітал” Карла Маркса, так для „молодих” радикалів марксистська лектура витіснила всі інші духовні потреби (і на відміну від своїх старших колег по партії багатого з них так і не позбувся „гріхів молодості”): окрім самих „батьків німецького соціалізму” читали Зібера, Каутського, Лассала, Лаффарга, Моргана, Плеханова, Чернишевського... Володимир Охримович начебто знав „Капітал” напам’ять²⁹⁷. Ідейні схеми й положення цих „учителів” і „наставників” сприймалися здебільшого на віру і догматично застосовувалися до пояснень соціально-економічного розвитку

²⁹⁶ Див.: *Грицак Я.* Іван Франко в еволюції української політичної думки. – С. 118; *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. – С. 221. Другим в історії української політичної думки системним мислителем фахівці, до слова, називають В’ячеслава Липинського (1882–1931) (Див.: *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. – С. 221). Схоже, що подібне розуміння мав і Василь Стефаник. Аби не виникало підозрінь, нібито я намагаюся „затягнути” покутського новеліста під певні шаблони й схеми, вибудовані пізнішими істориками, доречним вважаю звернути увагу на його лист до В’ячеслава Липинського, написаний у 1927 році у відповідь на привітання з нагоди відзначення 25-річчя літературної діяльності. Вони бачилися всього раз, як відзначав на початку листа сам Василь Стефаник, – „в Станіславові”, треба гадати, що під час проголошення ЗУНР у 1919 році, але „перед тим від своїх приятелів в Кракові я багато чув про нову концепцію української нації, яку Ви дотепер уgruntували”. Та концепція, вважав, „зв’язує консерватизм Великої землі з новим здекасованим елементом” (*Недруковані* досі листи Василя Стефаника // *Основа* – 1995. – № 28(6). – С. 137) – проблема, яка турбувала немало і його самого. Отож і читав усе, зв’язане з іменем Липинського, що тільки траплялося на очі. Причому читав, як сам зізнавався, „не з цікавості, а з любови” і „також з обов’язку” (*Там само*). Воно й зрозуміло, бо проголошуваний ідеологом українського консерватизму хліборобський аристократизм як основа буття нашої нації, а відтак і прагнення на його основі вибудувати концепцію української нації, не могли не імпонувати. Подібна концепція була близькою не стільки навіть його поглядам (не вірив у неї), скільки його внутрішньому, глибинному етосу й „бажанню душі”. А найбільшою заслугою В’ячеслава Липинського вважав те, що він „відтворив праву руку української нації”. В умовах тотального ширення соціалістичної ідеології, що її на український національний ґрунт, може, й не здогадуючись про наслідки, прищепив саме Михайло Драгоманов, це було неабиякою заслугою, а в певному сенсі навіть подвигом. „Все ж дотепер ми були без правих руки, а, дякуючи Вам, ми тепер бойова цілість”, – вважав за потрібне додати Василь Стефаник (*Там само*). Тому-то, торкаючись цієї теми, він впадав навіть у невластивий йому тон: „благословляю Вас”. У цьому листі автор не називав зі зрозумілих причин того, хто „відтворив ліву руку української нації”, усе ж зрозуміло, що особистість, рівна В’ячеславу Липинському, в історії української політичної думки могла бути лише одна – Михайло Драгоманов. „На мою думку, за останні сто років Україна дала двох великих політичних мислителів – Драгоманова та Липинського. Вони уособлюють два різні полюси української думки – лівий і правий, соціал-демократичний і консервативний”, – резонно зазначає з цього приводу Іван Лисяк-Рудницький (*Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 157–158).

²⁹⁷ Див.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 75.

Галичини. Відтак і постулат політичної самостійності України вони теж сформулювали засобами марксистської методології і на основі теорії наукового соціалізму.

Стоячи на зазначених позиціях, „молоді” виступали проти соціалістичної друкованої продукції. Зокрема, Михайло Драгоманов здався їм „прескучним” та ідейно шкідливим, оскільки був приборником федеративного устрою, що на практиці означало послаблення великих централізованих державних утворень, і заперечував потребу творення самостійної держави. Хоча задля справедливості треба сказати, що натомість вони не могли дати нічого кращого чи принаймні рівного з його публіцистичними працями. Коли „націонал-радикали” взяли в свої руки партійну пресу („Народ” і „Хлібороб”), то виявили повну безпорадність. У 1895 році названі видання перестали виходити, а „Громадський голос”, що повинен був заповнити лакуну друкованої продукції радикалів, скоро теж зійшов нанівець²⁹⁸. На початках його взявся редагувати В'ячеслав Будзиновський, та скоро полишив розпочате діло – на знак незгоди, як сам він заявляв, із лінією партійного керівництва. Однак був ще один, треба гадати, суттєвіший, хоч і малоприємний аспект у тій історії. Як згадував Іван Франко в 1916 році з нагоди 20-ї річниці виходу в світ цієї газети, визначальним став знову-таки фінансово-організаційний бік справи. Коли в середині 1890-х років Микола Ковалевський відвідав Львів і „якимось випадком здибався з В[’ячеславом] Будзиновським”, то вже „перша розмова з тим молодим чоловіком, незвичайно оживленим та ємким, вплинула на нього так, що він не пожалів своїх грошей (300 рублів) і дав йому їх на засновання часопису для народу, що мала з часом стати органом української радикальної партії”. На жаль, друга зустріч головного редактора „Громадського голосу” зі спонсором цього видання „вийшла дуже неприємною”. „Як оповідав мені покійний Ковалевський, – згадував Іван Франко, – у нього з Будзиновським вийшла досить остра перепалка із-за видавання часопису та за кошти видавництва, а коли Ковалевський зажадав рахунків, Будзиновський відмовив їх, заявляючи, що видає часопис, з якої також сам мусить жити, а одержуючи від київського гостя дуже малу за допомогу, не обов’язаний складати йому рахунку. Після такої відповіді Ковалевський, чоловік незвичайно делікатний у товариських зносинах, вийшов сердитий, та дійшовши до свого покою в готелі, застав там принесену цілу купу чисел «Громад[ського] голосу» та й реєстр передплатників у адресовій книзі, а понад се ні слова оправдання, ні обрахунку від Будзиновського. З тою новою Ковалевський, обурений та збентежений, як мало коли в своїм житті, прийшов до Павлика, а потому й до мене, та й оповів нам свою пригоду з нашим молодим товаришем”²⁹⁹. Тоді Михайло Павлик, „як звичайно, добродушний і податливий”, узявся за редагування „Громадського голосу” як офіційного органу РУРП, а Іван Франко, за його власним зізнанням, „обіцявся взяти участь у співробітництві в тій часописі”³⁰⁰.

²⁹⁸ Як пам’ятаємо, Осип Маковей покладав вину за те, що свого часу „Товариш” припинив існування, саме на молодих „наших крикунів”, завперше на В’ячеслава Будзиновського й Кирила Трильовського, які „відобрали” його від Івана Франка, а самі не зуміли провадити його видання далі (Див.: *Semper magister et semper tiro*: Іван Франко та Осип Маковей. – С. 54).

²⁹⁹ Франко І. Перший рік видання „Громадського голосу” // Жовтень. – 1963. – № 5. – С. 138–139.

³⁰⁰ Там само.

Василь Стефаник гостро відчував потребу подібного видання для радикального руху. Тому всіляко боровся, як раніше за „Хлібороб” і за „Народ”, за його виживання, вмовляючи Левка Бачинського очолити його редагування, хоча б поки Лесь Мартович відбуде військову повинність, а своїх друзів і знайомих переконував давати дописи до газети. Він ніколи не приховував, що радикальні видання йому не подобаються. Насамперед через „політичну посуху”, як він сам це називав, тобто відсутність нових політичних ідей, праць узагальнюючого характеру і сухість викладу, зрештою, через низький науковий рівень публікованих праць. Це можна було б зрозуміти, писав він, „коли би партія мала багато других часописів наукових” (III, 58). Сказане стосувалося передусім „Громадського голосу”, який на початках мав добрі тиражі і міг сам себе утримувати, не кажучи вже про друкований орган українських соціал-демократів – газету „Robitnyk”. Зосібне, „Громадський голос” перестав його вдоволювати, бо в якийсь момент збився лише на „статистику зборів і насильств комісарско-жандармских”. „По моєму, мужикам така часопись дуже мало дає хісна”, – ділився своїми враженнями з Михайлом Павликом (III, 58). Ба більше, чи не головною причиною такого стану радикальних видань із середини 90-х років XIX ст. вважав відсутність у них матеріалів саме Михайла Драгоманова, на боротьбу з „культутом” якого діячі молодіжного крила в РУРП тратили немало зусиль, розуміючи, певно, системність мислення цього вченого і публіциста, аналітичний характер його праць і добротну їх наукову основу. Принаймні таким бачив своє завдання як публіциста сам автор „Чудацьких думок про українську національну справу”. „Може робота мати форму «газетну» (в газеті тим паче) і бути науковіша од дисертації. Не все схоластичне – наукове! Не все публіцистичне – ненаукове”, – переконував він одного зі своїх адресатів³⁰¹. Цьому критерієві цілком відповідали його публікації на сторінках галицько-української преси. У кожному разі Василь Стефаник й Іван Франко сходилися на тому, що найціннішими і, зрештою, чи не єдиними, написаними на належному рівні, були на сторінках „Народу” саме матеріали Михайла Драгоманова (див.: III, 58)³⁰². А без нього та його гостро публіцистичних і змістовних статей погіршення було неминучим, вважав Василь Стефаник, однак виходити з такого стану належалося чимскоріше. Загалом же він дотримувався думки, що „мужицка газета аж тоді буде добра”, коли матиме доброго редактора, добрих дописувачів і належне фінансування (III, 58). Велику небезпеку для радикальних видань, як і для „мужицкого” руху загалом, бачив у розпорошеності сил і нездатності „молодих” критично оцінити себе і свої можливості. Зокрема, різкий спротив і невдоволення в нього викликало бажання Кирила Трильовського видавати в Коломиї „науковий місячник” „Громада”, тому що, по-перше, саме місто не мало для такого діла ні інтелектуальних сил, ні можливостей (хоча б гідної бібліотеки), а, по-друге – самого Кирила Трильовського, попри його здібності трибуна й агітатора, вважав нікудишнім редактором й аналітиком, а тим паче – теоретиком радикального руху (див.: III, 70, 72–73, 74). „На се є Франко, Данилович, Мартович etc. Трильовський впливає на мужиків хвилию, лицем своїм, руками і загониствою завзятістю. Чоловік він є хвилі, а ніяк не вічної букви. Вже такий придався. Се він повинен знати”, – переконував Левка Бачинського (III, 72–73), сподіваючись, що той відмовлятиме авантю-

³⁰¹ Драгоманов М. Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – С. 210–211.

³⁰² Див.: Франко І. Михайло Павлик: замість ювілейної сільветки. – С. 178.

риста від необачного задуму. У бажанні Кирила Трильовського бачив ще одну небезпеку – „грозячого партикуляризму” партійного й „отаманщини”: „кожний патріот хоче бути ватажком з неограниченою властю” (III, 72). Підставою для такого висновку для автора листа стало те, що з ініціативами видавати свою власну газету виступили також радикали Збаражчини й Перемишльщини. А існуючі структури занепадали, зокрема через пасивність Кирила Трильовського. „Т[рильовсь]кий має в Коломиї «Народну волю», «Народні спілки» і «Науку» в Снятині. Се є організації вже існуючі, і їх би треба тримати, бо упадають. Чому Т[рильовсь]кий сих робіт не робить, а хоче газетярить? Тому не робить, що тяжко, що лиш Гарасимович міг тримати сі товариства (в Коломиї) в яким-такім розцвіті, і він робив, як чорний віл. А не стало его, то попри Т[рильовсь]кого і Д[анилови]ча і товариства сі чимдалі упадають. Задля сего партикуляризму і задля такого нерозуміння своєї ролі у Трильовського – я є рішучим противником его редакторства” (III, 73).

З іншого боку, успіх радикальної преси, на думку Василя Стефаника, залежав не лише від редактора й видавця, а й від зусиль кожного члена партії, починаючи від її чільників і закінчуючи рядовими радикалами. Однак стосовно сказаного бачив іншу, з багатьох поглядів протилежну картину. Це виявлялося, зокрема, в тому, що „маститі радикали”, як, приміром, його швагер Северин Данилович, через „своє лінивство до писання” належно не висвітлюють радикальний рух у пресі („рутенською апатією”, тобто лінивством, до речі, постійно докоряв тоді й Левкові Бачинському), а тим більше не бажають жертвувати „навіть геллера” на видання „Хлібороба”, „так що Павлик мусить без обиняків заповідати” його „упадок” (III, 28). А це, переконував він свого адресата, „свідчить о такім же стані радикалізму серед мужиків” (III, 35). Насправді „Хлібороб”, як, зрештою, і „Народ” проіснували ще більше року і перестали виходити не лише через матеріальну скруту. Та цілковиту рацію мав Василь Стефаник у тому, що ставив у пряму залежність становище в радикальному русі зі станом друкованих партійних органів. І пізніше, коли Русько-українську радикальну партію роздирали чвари і навіч показалися нові ознаки „хвороби”, він знову-таки пов’язував причину їх зі слабкістю радикальної преси: „Громадський голос” „щораз гірше пишешся” (III, 164), а нового часопису, який би не обмежувався лише подачею інформації, а й друкував статті аналітичного характеру на злободенні потреби дня, немає після того, як припинилося видання „Народу”. Відтак на засіданні „заряду” партії, що відбулося в січні 1899 року, він вкотре порушував питання, „чи би не далось яким способом видавати раз на місяць вістничка для передискутованя богато kwestій, котрі накипіли від упадку «Народа» (III, 165).

Означені колізії наочно свідчать, що внутрішні суперечності й „драми” в Русько-українській радикальній партії мали, умовно кажучи, багатовекторний характер і не зводилися лише до „конфлікту поколінь”, хоча домінували все-таки вони. Не менш напруженими були стосунки між регіональними групами цього різномірного політичного організму, а також незгоди всередині них. Навіч постала ця небезпечна для радикального руху тенденція, коли в 1892 році „політичний і видавничий центр партії було перенесено зі Львова до Коломиї”³⁰³.

³⁰³ Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 89.

На основі поодиноких (та ще й плутаних зчаста) розмов на цю тему можуть виникнути підозри, що цей захід лежав цілковито на сумлінні Михайла Павлика. Насправді ж ініціатива „перенести” радикальну партію з її керівними й друкованими органами в Коломию виходила не лише від нього й „коломиїських”, а робилася зі згоди чи, може, навіть за дорученням Івана Франка. Про це дізнаємося, зокрема, з листа Михайла Павлика до Михайла Драгоманова від 16 травня 1892 року: „Ми й ухвалили перенести партію до Коломиї (з «Народом» і всім) – бо там треба робітників – тільки не знаю, що скаже більшість з'їзду. На всякий випадок, мені треба буде переселитися від нового року. Франки також раді би там купити невелику реальність”³⁰⁴. Для розуміння останніх слів треба зважити, що після невдач у 1880-ті Іван Франко на початку 90-х років XIX ст. знову повернувся до ідеї створення хліборобської спілки. На цю тему він опублікував у пресі кілька статей, а задля практичної реалізації задуму планував купити в Коломиї оселю з присадибною ділянкою й оселитися тут із сім'єю назавше. З цією метою в травні 1893 року сюди приїжджала Ольга Франко, але щось їй не сподобалося, бо, як зізнавався Михайло Павлик своєму кореспонденту, він „почув від Франчихи докори” („за побуту її в Коломиї” – пояснював у примітці). Таким чином планувалося зробити Коломию центром радикального руху. Про це дізнаємося з того-таки листа Михайла Павлика до Михайла Драгоманова від 16 травня 1892 року³⁰⁵. Знаючи про ці події, зрозуміємо, чому саме в Коломиї відбулося заснування масового радикального товариства „Народна воля” на чолі з Іваном Франком. Однак ні з комоною, ні з „переселенням” (сім'ї Івана Франка й Русько-української радикальної партії) справа не дійшла до ладу. З огляду на партійні „територіальні пертурбації” – насамперед через протести багатьох радикалів, особливо „молодих”, які сприймали Коломию як провінційний закуток, що не може слугувати осердям радикалізму. Не викликали в них довіри й самі коломиїські радикали. Та все-таки на якийсь час „столиця Покуття” опинилася в епіцентрі партійних подій.

Нічого й нагадувати, що „під повним контролем Михайла Павлика та Северина Даниловича” опинилися редакції журналу „Народ” і газети „Хлібороб”³⁰⁶. Якщо зважити на авторитарний характер редакційної політики Михайла Павлика (він міг самовільно втрутитися в зміст друкованої статті чи на власний розсуд скоротити текст, міг відмовити в публікації через незгоду з ідейними позиціями автора), то зрозуміємо, чому ці видання стали на краю загибелі.

Василь Стефаник не брав безпосередньої участі в роботі перших двох партійних з'їздів, що відбулися в жовтні 1890 та 1891 років, хоча брав участь, про що вже йшлося, в процесах створення Українсько-руської радикальної партії, а з багатьма її діячами перебував у близьких стосунках. Тому його боліло все, що зв'язано з партією та її становищем у суспільстві. Можна сказати, що цей „чорнокудран” (Катря Гриневичева) з Русова становив своєрідний „мозковий центр” краківської групи українських радикалів. Тому листи його з цього часу переповнені болем і тривогою за долю партії.

Не випадково саме до нього звернувся з листом у червні 1894 року Антон Шмігельський із проханням роз'яснити суть і перипетії суперечок, що букваль-

³⁰⁴ *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом.* – Чернівці, 1910–1911. – Т. VII. – С. 28.

³⁰⁵ Детальніше див.: *Білінкевич І.* Іван Франко на Станіславщині. – С. 97–98.

³⁰⁶ Див.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 89.

но роздирали тоді партію. Збереглися два листи новеліста до цього адресата. У першому автор детальніше зупинився на питаннях про причини постановня РУРП, небезпідставно вважаючи, що це допоможе зрозуміти природу і характер внутрішньопартійних конфліктів. Останні, на його погляд, зводилися до трьох головних пунктів. Перший із них у викладі Василя Стефаника звучав так: „Одні, коломийські, кажут, що відразу не можна усього зробити, що треба багато сил, аби мож усвідомити мужиків, що ті сили будуть і між інтелігентними і між мужиками, але ще треба чекати, а тимчасом робити, що можна” (III, 34). У радянському стефанікознавстві з легкої руки упорядників III тому „Повного зібрання творів” письменника усталилося пояснення, що „коломийська група на чолі з С[єверином] Даниловичем тоді займала помірковану позицію, обмежившись лише агітацією за демократичні свободи і просвітительством серед селян. Дехто з віденських і львівських радикалів (група М[иколи] Ганкевича, С[ємена] Вітика) ігнорувала роботу серед селянства і хотіла створити в Галичині окрему соціал-демократичну партію, в яку б входили робітники і батраки Галичини. Пізніше з цієї групи утворилась українська соціал-демократична партія, яка займала націоналістичні позиції” (III, 262). Майже дослівно повторив цю думку й Федір Погребенник, трохи її скоротивши³⁰⁷. Усе ж таке пояснення правдиве лише наполовину. Власне, воно не з’ясовує позиції другої сторони („львівських і віденських” [радикалів]) і замовчує ту основу, на якій розгорілася дискусія. Воно й зрозуміло, адже йшлося про невдоволення „молодих”, – а це була, нагадаю, переважно студентська молодь, – ситуацією в національному русі і нехтування чи недооцінку „коломийцями” (переважно старшим поколінням галицько-руських радикалів) політичних завдань боротьби – завперше потребою домагатися державної незалежності України, – які відсували це право на подальшу, конкретно не визначену перспективу. А поки що, мовляв, „треба робити, що можна”, тобто вести культурно-просвітню роботу і боротися за демократичні свободи для селянства. Задля справедливості треба сказати, що така „недомовленість” тих перших видавців листів Василя Стефаника легко пояснювалася, причому побоюваннями не лише ідеологічного характеру, адже й автор не заглиблювався в це питання: у тому першому листі він лише намітив моменти, навколо яких точилися суперечки, розуміючи неоднозначність їх вирішення, і поки хотів почути думку свого візаві. „Як бачите, річ важка до рішення, котра сторона має слухність, і я цікавий, що на се скажете. Як Ви мені напишете свою гадку, то я Вам подам і свій суд”, – закінчував попередні міркування на тему внутрішньопартійних чвар і суперечок (III, 34). А свою позицію на це питання Василь Стефанік детальніше висвітлив в іншому, неодноразово вже цитованому мною листі до того самого адресата, акцентуючи на другому пункті суперечок, бо такою, скоріше за все, була „заданість” листа Антона Шмігельського.

Отож, другий момент ідейних розходжень всередині радикальної партії стосувався соціальної бази, на яку мав би опиратися радикальний рух. „Львівські і віденські [радикали]”, тобто „молоді” радикали, озброєні марксистською теорією, відстоювали думку, щоб полишити „всіх мужиків, що мають більше маєтку, а братися до найбідніших і наймитів, сих ми зорганізуємо і лучімся з партією соціалістичною (тобто польською за своїм складом і духом ГСДП. –

³⁰⁷ Див.: Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 32.

Р. П.), сих нічого не прив'язує до місця, се була би сила велика, а всіх мужиків на купу і багатших і бідних не можна получитьи, бо багатому мужикови нарешті ліпше, як бідний буде ему робити за 20 кр.” (III, 34). За головну силу революційної діяльності пропонувалося брати, таким чином, лише малоземельне селянство, подібно як робили це польські соціал-демократи, з якими бажали єднатися прибічники подібної точки зору. Нагадаю, що ті спочатку взагалі проголосили себе суто робітничою партією і відмовлялися вводити в свою програму аграрні питання³⁰⁸. І лише на III партійному з'їзді (1894), аби переманити, судячи з усього, на свій бік частину галицько-українського селянства, вони здійснили спробу виробити власну аграрну програму, хоча пропонували знову-таки опиратися в своїй роботі на селі на безземельний пролетаріат. А на своєму наступному з'їзді польські соціал-демократи навіть створили окрему комісію з напрацювання плану дій стосовно агітації на селі. Їх підтримав у цьому багато хто з діячів молодіжного крила в радикальному русі, а деякі (В'ячеслав Будзиновський, Кирило Трильовський, Лев Турбацький) навіть ввійшли в склад згаданої комісії³⁰⁹. Тому й зрозуміло, що вони виступали за те, аби „братися [лише] до найбідніших [мужиків] і наймитів” й організовувати лише малоземельне або й взагалі безземельне селянство, чому рішуче противилися як „молодий” Василь Стефаник, так і „старший” Іван Франко.

Означення „львівські” і „коломиїські” [радикали], як, зрештою, й „віденські” та „краківські”, Василь Стефаник вживає в цьому листі умовно, хоча такі номінації не позбавлені й реального змісту. Вони позначають найбільші центри галицько-українського радикалізму, головним із яких був, безперечно, Львів, де зав'язався радикальний рух і де жило багато його чільників. Відень і Краків виокремилися у важливі осередки радикалізму завдяки українським студентам, адже саме студентська молодь становила „молодіжне” ядро радикалів. Мабуть, тому й Роман Яросевич, гімназійний учитель Василя Стефаника, що пізніше теж закінчив медичний факультет Краківського університету і був порівняно старший за віком, пристав на їх бік, бо тривалий час перебував у тому оточенні. Саме з Відня В'ячеслав Будзиновський у 1890 році почав атаки (у формі відкритого листа українському суспільству) на програмові засади РУРП у аргументацією державного права українців. У Коломиї й околичних повітових містечках працювало немало випускників Львівського університету, натхненних ідеями Івана Франка, явних чи „прихованих” симпатиків старшого покоління українських соціалістів. Тому не випадково Михайло Павлик, побіч того, що був родом із Косівщини і мав у Коломиї певні зв'язки, домагався саме сюди перенести політичний і редакційний центр радикальної партії. Львів із цього погляду був ніби на роздоріжжі. Бо, з одного боку, тут жив і працював Іван Франко, найактивніший діяч першого покоління українських соціалістів („старші” радикали), а з іншого – йому та його прибічникам зусібич, як кажуть, наступала на п'яти студентська молодь. Можливо, саме тому він порівняно швидко підтримав позицію „молодих” у питанні політичної самостійності України. Хоча, схоже, це була його внутрішня позиція; він лише до певного

³⁰⁸ Їхній лідер Ігнацій Дашинський на I з'їзді партії заявляв, що „після перемоги робітників у містах селяни будуть змушені піти за ними”, що викликало гостру критику Івана Франка (*Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 94).

³⁰⁹ Детальніше див.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 94–95.

часу не бачив належного наукового обґрунтування доконечності державної незалежності українців. На користь такого тлумачення говорить хоча б те, що ніколи не погодився зі ставленням „націонал-радикалів” до наукового соціалізму. Крім того, він не йшов сліпо за „молодими” і в плані відстоювання державної незалежності України. Конфлікт, як бачимо, проходив не тільки по лінії вікових відмінностей у середовищі галицько-руських радикалів („старші” – „молоді”), а приховував чимало інших, зокрема й світоглядних нюансів.

Щойно розібравшись у сутності конфлікту та його масштабах, Василь Стефаник відразу намагався запобігти йому, розуміючи, певно, всі ризики такого протистояння для радикального руху. Зокрема, разом зі своїм приятелем, теж студентом медичного факультету Ягеллонського університету Сафатом Шмігером, від імені комітету краківської групи радикальної партії звернувся з листами до Івана Франка, Михайла Павлика, Северина Даниловича, Кирила Трильовського та ін. з пропозицією ініціювати скликання з’їзду радикалів для „взаємного порозуміння членів, котре служило би для більшої солідарності між ними і одноцільності в роботі”³¹⁰.

Таке порозуміння або хоча б примирення було вкрай потрібне. Адже це був час (1892–1894) посилення внутрішньопартійних суперечок – перш за все через загострення стосунків діячів молодшого покоління в партії з Михайлом Павликом. Останній як редактор „Народу” й „Хлібороба” відхилив багато рукописів і відмовлявся друкувати праці „молодих” радикалів або ж втручався в їх зміст, а ті, зі свого боку, протестували проти такої редакційної політики. У справу втрутилися „київські драгоманівці”, які фінансували видання „Народу” (Микола Ковалевський), розчарувавшись у Михайлові Павликові та його організаторських можливостях, і стали на бік „марксистів”. Відчувши „матеріальну” підтримку, ті зажадали безперешкодних публікацій в офіційних органах РУРП без втручання головного редактора, а коли їм відмовлено в цьому, „в повному складі вийшли з редакційного комітету”. „Конфлікт між двома поколіннями українських соціалістів досяг найвищого напруження”, – зазначає з цього приводу Ярослав Грицак³¹¹.

Однак історик, як на мене, дещо помиляється, стверджуючи, що „водорозділ” у радикальній партії у коломийський період видання „Народу” проходив по лінії „молоді” – „старші”. Аж ніяк не схвалював ні політику Михайла Павлика як редактора, ні рівень публікацій цього видання, ані, зрештою, організаційно-фінансовий бік справи й Іван Франко. В одному зі своїх листів Михайло Драгоманов жалкує, що між цими партійними соратниками „вийшла війна”³¹². Та й не міг автор „3 вершин і низин” позитивно ставитися до окремих

³¹⁰ Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 29.

³¹¹ Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 89.

³¹² Драгоманов М. Листи до Ів[ана] Франка і інших (1887–1895). – С. 229. Втім, до конфліктів між обома найчільнішими діячами старшого покоління галицько-руських радикалів доходило й раніше. Тоді помирити їх вдавалося саме Михайлові Драгоманову. „В партійних ділах треба так, щоб на чолі й перед людьми й для справи zostавались Ви й П[авли]к, – писав він в одному з листів до Івана Франка (червень 1891). – Правда, над Вами обома висить якась фатальність, про котру Ви самі згадуєте в автобіографії. Ви мусите споритись з П[авли]ком, як він з Вами. Простіть мені, з примірів, про котрі я знаю, виходить, що принципіально правіший був П[авли]к. То Вам слід застосоватись до того й удержувати свої нерви. Пора вже всім нам точно знати і свої сили, і свої хиби. Щодо П[авли]ка, то він має свої хиби, але це найконсеквентніший і через те найнадежніший з усіх галичан. Тим-то справа буде найбільше забезпечена, коли він зостанеться всередині «Народа» з

дій Михайла Павлика. Бо до того, що на сторінках „Народу” тоді друкували одверто слабкі матеріали, додалися ще фінансові неприємності: через невміло поставлену справу часопис став найдорожчим у Галичині виданням, річний бюджет (осінь 1893 – осінь 1894) якого становив 4 500 рублів, що надійшли з Наддніпрянської України від Миколи Ковалевського і були зібрані в тамтешніх містах і селах (детальніше див. вище). Усе це, разом узятє, призвело до того, що „Народ” перестав задовольняти потреби партії. Іван Франко всю ту справу добре знав і в 1905 році детально оповів про неї в статті „Михайло Павлик: Замість ювілейної сільветки”. Знав, зрештою, не лише він: зв’язані з цією історією факти були „не тайні свого часу, але тепер, може, призабуті”. „Я не хочу отсим обвинувачувати д. Павлика в якій нечесній маніпуляції з грішми д. Ковалевського, – закінчував Іван Франко свою розповідь про цей прикрий епізод, – навпаки, я певний, що до нечесної маніпуляції д. Павлик по натурі своїй попросту нездібний. Але я не можу ошадити йому докору за *крайне легкодушне* господарьовання чужими грішми, господарьовання, про яке тоді в Коломиї самі найближчі приятелі д. Павлика оповідали всякі анекдоти, що були б забавні, якби серед даної ситуації не були в високій мірі трагічні”³¹³.

До всього, виник і з кожним днем дужчав конфлікт усередині самих „коломийців” (Павлик – Данилович і Герасимович). Якраз тоді втрутилися в справу представники інших, зокрема краківської, до якої належав Василь Стефаник, груп радикально налаштованої молоді, що поставили перед „зарядом” партії низку категоричних вимог. Врешті-решт восени 1894 року Михайло Павлик погодився перенести редакцію „Народу” до Львова і не втручатися в публіцистичні матеріали „молодих” радикалів³¹⁴.

Василь Стефаник покладав надії на з’їзд і в справі поліпшення роботи друкованих органів РУРП – перш за все газети „Хлібороб”. Зрештою, між становищем цього часопису і „станом радикалізму серед мужиків” бачив пряму залежність: і одне й друге вважав незадовільним (див.: III, 35). Головну вину за це покладав на Михайла Павлика, хоча не шкодував і інших, навіть своїх друзів, постійно дорікаючи їм лінощами. А без добре поставленої роботи із засобами масової інформації Василь Стефаник не бачив перспективи в партії. „Нема «Хлібороба» – нема партії!” – переконував Левка Бачинського і постійними докорами намагався змусити його „писати щось мудрішого” і заохочувати до цієї справи інших (III, 32).

вільною ініціативою й з особистою одвічальністю, котрі взагалі потрібні для всякого. Я Вам пишу одверто свою думку, припускаючи, що я можу й помилятись, та що Ви звернете увагу головню на замір. Од Вашого такту буде залежати, як угодиться справа на ділі, не гляючи на те, як вона поставлена формально. В таких справах я вважаю найліпшими порядки англійські. Партія вибирає *лідера* та вже ему лиша волю ініціативи й виконання, вибору найближчих політиків і т. ін. Це одповіда й законам природи, бо рубають гострим кінцем сокири, а не обухом” (*Там само.* – С. 189–190). В епістолярії Михайла Драгоманова згадуються й інші випадки непорозуміння і загострень конфлікту, що виникали між Іваном Франком та Михайлом Павликом (див., наприклад: *Там само.* – С. 193–194, 232–233, 274 та ін.). Детальніше про складність й неоднорідність стосунків Івана Франка з Михайлом Павликом див.: *Мельник Я.* З останнього десятиліття Івана Франка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1999. – С. 159–162.

³¹³ Франко І. Михайло Павлик: Замість ювілейної сільветки. – С. 179.

³¹⁴ Детальніше див.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 89–90.

Невдовзі після цього Василь Стефаник виїхав до Коломиї, де зустрічався з Михайлом Павликом, Северином Даниловичем, іншими „коломиїцями”, щоби з’ясувати суть справи і схилити тамтешніх радикалів до компромісу. Свої зусилля спрямовував на дві проблеми: переконати в необхідності проведення „з’їзду порозуміння”, провести партійний форум у Львові. Василь Стефаник не мав сумнівів, що нехтування чи відстрочення з’їзду може мати сумні наслідки: „менше викляровані радикали, а більше охочі до роботи підуть до Романчука” (III, 31). На таку думку нашоухував передусім той стан „апатії великої”, що панував у партії. Дечого в цьому напрямку вдалося домогтися. Початково навіть дату з’їзду намітили – 21 квітня, яку, втім, невдовзі довелося змінити. Краківські радикали (було їх обмаль: „всего есть чотири”, – за зізнанням Василя Стефаника), заслухавши 16 травня звіт про поїздку в Коломию, погодилися з доповідачем й ухвалили, аби відкрити з’їзд 15 липня у Львові, коли мав відбутися й III з’їзд ГСДП („конгрес соціалістичний”). „Над Прутом столиця Покуття” як імовірне місце проведення з’їзду РУРП відкидалося з багатьох міркувань: „а) Коломия не є центром цивілізованих з’їздів, б) що мало людей з’явиться на з’їзді, в) що там не приїдуть «независимі», д) що з’їзд для надання більшої поваги партії повинен відбутися під час вистави, як будуть відбуватися інші конгреси, приміром, соціалістичний” (III, 30).

Попри вперте небажання й настійний спротив Михайла Павлика³¹⁵ та його однодумців, партійний форум радикалів у 1894 році таки відбувся. Значною мірою завдяки втручання Михайла Драгоманова, а ще більше – розколу в рядах самих коломиян, коли прошигнула незгода між Михайлом Павликом, з одного боку, та Северином Даниловичем – з іншого. Причому відбулося два з’їзди (обидва у Львові): один 15 липня, як і домагалися того на своїх зборах краківські радикали, а другий, позачерговий, або „попереджаючий” – 15 грудня. Хотів би звернути на це особливу увагу, бо в деяких працях³¹⁶ мовиться, буцімто запланований на середину літа з’їзд неодноразово переносився і відбувся аж у середині грудня.

Зрештою, і в листі Василя Стефаника до Михайла Павлика від 24 серпня 1894 року згадується „ухвала з’їзду” про скликання „віча мужицького” у Львові, яка не виконується (див.: III, 35). У багатьох джерелах³¹⁷ стверджується, що тут мається на увазі ухвала зборів товариства „Народна воля” в Коломиї 19 червня 1894 року про скликання селянського віча. Безперечно, що така

³¹⁵ Листи Василя Стефаника з цього часу в прямому розумінні слова сповнені подібних свідчень. Один лише приклад: „В рад[икальній] партії апатія велика і єсть основа думати, що менше викляровані радикали, а більше охочі до роботи підуть до Романчука, бо сам Ром[анчук] сказав на зб[орах] Нар[одно́ї] Ради, що радикали – ліве крило народовців. Таке пишуть мені зі Львова, а в нас хоча апатії нема – то тут нема кому лізти в апатію, бо всего есть чотири. Ось тобі гороскоп на будуче партії. Тому-то конче треба з’їзду, аби завести яку організацію в нас, бо пропадемо, – ділився своєю тривоگوю з Левком Бачинським. – А тут біда – Павлик з’їзду не хоче і знати! Ми віщці порозписували листи в справі з’їзду – всі гудяться і уважають его за конечний, лиш коломиїські крутять носом. Діло пекуче і ти з Марком та ще з ким (Волошинським) напирайте на них (коломиї[ських]), щоби не рутенствували, а скликували з’їзд” (III, 31).

³¹⁶ Див., приміром, у кн.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 30. „Насправді з’їзд радикальної партії відбувся 15 грудня 1894 р.”, – стверджує автор, коментуючи ухвалу краківської молоді провести з’їзд 15 липня у Львові.

³¹⁷ Див.: *Примітки // Стефаник В.* Повне зібрання творів: У 3 т. – Т. 3: Листи. – С. 262; *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 33.

ухвала зборів була, але була ще й пізніша ухвала з'їзду. І Василь Стефаник у своїх листах до Левка Бачинського й Михайла Павлика (у тритомнику вони вміщені поряд: С. 34–36) їх чітко розрізняє. Як і з'їздом, тими зборами Василь Стефаник був невдоволений: і чисельністю, і їх перебігом. Вважав, що це відображає „стан радикалізму серед мужиків” (III, 35). А ще більше невдоволення викликав той факт, що нехтувалися рішення обох форумів щодо проведення селянського віча у Львові. Тому він намагався торпедувати події, буквально тероризував Івана Франка й Михайла Павлика листами, що селяни Збаражчини, Добромільщини і Снятинщини „конче натискають, щоби віче було”, звертався до них із проханням потурбуватися про зал для зібрання і нічліг для приїжджих („старайте салю та нічліг”). Зі свого боку обіцяв повну підтримку й допомогу краківських радикалів: „День перед вічем прийде нас більше, щоби лад удержувати і ходити напротив мужиків до залізниці” (III, 36). Як відомо, перше народне віче селян-радикалів таки відбулося у Львові, але аж 16 грудня, на день пізніше від з'їзду Русько-української радикальної партії.

Сплутано, таким чином, черговий і позачерговий з'їзди РУРП. Щоправда, жоден із них не мав якихось відчутних наслідків. З'їзд 15 липня був скликаний спеціально для примирення і порозуміння. З'ясувати позицію „молодих” радикалів узявся Юліан Бачинський. Але через акцентування на потребах класової боротьби й організації селянських страйків (ні одне ні друге, звісно, не могло сподобатися діячам старшого покоління галицько-руських радикалів; не дивно тому, що Іван Франко назвав „політикою ненависті” роздмухування класового протистояння й вимогу пролетаризації селян), з одного боку, й нечіткість висловлених вимог³¹⁸ – з іншого, зусилля „молодих” відстояти свої позиції були зведені нанівець. Безрезультатно закінчився й сам з'їзд. Іван Франко, що головував на ньому, дійшов переконання, що „розбіжності між «молодими» і «старшими» радикалами не мають принципової основи, а є лише виявом особистих розходжень”³¹⁹.

Не вичерпав конфлікту і „попереджаючий” з'їзд Русько-української радикальної партії 15 грудня. До цього спричинилося головним чином мале представництво „націонал-радикалів” на форумі, а старші їхні колеги без боротьби годилися на „примирення через зміну програми та реорганізацію самої партії”³²⁰, хоча й не поспішали з цією справою. Словом, з'їзд за всіма ознаками відбувся мирно і без будь-яких зрушень чи перемін.

Відгуків Василя Стефаника про перший форум не збереглося, хоча, безперечно, на ньому він був присутній. Про друге, позачергове партійне зібрання РУРП, він висловився лаконічно і стримано в листі до Левка Бачинського: „Перед вічем у суботу був з'їзд партії. Данилович і Трильовський виходили з Standpunkt'у* своїх кандидатур і не хотіли нічого радикальнішого...” (III, 38). Констатується, як бачимо, те, що відзначали й інші очевидці і що збігається з висновками сучасних істориків: „молоді” радикали зігнорували роботу з'їзду,

³¹⁸ Як зізнавався Іван Франко в листі до Михайла Драгоманова від 3 серпня, ділячись своїми враженнями про перебіг з'їзду та його результати, „наші сецесіоністи (відступники, тобто «молоді» радикали. – Р. П.) щось таке крутили, що я й не зрозумів, чи вони є радикали, чи ні, чи соціал-демократи, чи ні” [49, 504].

³¹⁹ Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 90.

³²⁰ Див.: Там само.

* Точки зору (нім.)

а „коломийські” бажали залишити все, як було раніше, тобто без змін. Хіба що Северин Данилович намагався було, скоріше задля годиться, стати на бік студентської молоді і „пробував вхати в організацію чи програму національність” (Ш, 38), тобто нагадати про їхні домагання політичних прав для українського народу. Та, мабуть, аргументи ті були такими кволими, а до всього суперечили його попереднім заявам („вхати [...] національність, що á la консолідація, котру сам Дан[илович] у марті м. р. лишив”), що ні підтримувати його, ні перечити йому ніхто не взявся. „Я один протестував”, – зізнається щиро Василь Стефаник, і його слово мало вирішальне значення („і лишилася така програма як давно”).

2.2. „Я, бідний, маю боронити Франка”

1897 рік став переломним у житті і внутрішній суб’єктивності Василя Стефаника. І не лише тому, що відтепер він знаний читацькій публіці, – це зміни художньо-естетичних орієнтирів і пріоритетів, врешті-решт, торжества його творчого духу³²¹. Водночас 1897 рік позначився кількома значимими взаємозв’язаними подіями у його стосунках з Іваном Франком. Перша з них – підтримка письменника в березні на виборах до австрійського парламенту в Добромильському повіті.

Як свідчить лист до Ольги Гаморак від 12 лютого 1897 року, Василь Стефаник уважно стежив за всім, що було зв’язано з Іваном Франком та його боротьбою за посольський мандат до Державної ради. Перед тим три тижні „з великої до хлопів любови” агітував у гірських селах Коломийщини за „мужицьких” кандидатів, а по дорозі до Кракова спинився на кілька днів в одному з львівських готелів в о. Кирила Гаморака, батька адресатки й депутата галицького сейму, що був для нього „зразком самє духовного пастиря-народолюбця, відданого інтересам громади”³²². У частих і тривалих розмовах з душпастирем і своїм старшим приятелем, майбутнім тестем, а також у спостереженнях над перипетіями суспільно-політичного життя народжувалися нові думки, що завершували „великий перелом” у його душі. Чи не вперше за останній час випала хвилина осмислити те, що відбувалося в собі і в світі.

Як справедливо відзначав Володимир Гладкий, епістолярій Василя Стефаника виявляє деякі нові грані його художньої обдарованості, зокрема гумористично-сатиричний хист³²³. Згаданий лист якраз із тих, що випрозорюють, сказати б, іронічну складову його літературно-художнього таланту. Хвиля за хвилею іронія пронизує рядки листа, переходячи подекуди навіть у саркастично-злостиві вислови, то поглинаючи, то відкриваючи картини тієї колотнечі, що називається передвиборчою політичною боротьбою, і безжално зриваючи маски з її дійових осіб.

Таке іронічно-скептичне ставлення до виборів і до можливостей багатьох „своїх” кандидатів, як, зрештою, і до своєї участі в подібних процесах, Василь Стефаник виявляв і раніше. Бачимо це, зокрема, у листі до Левка Бачинського

³²¹ Див. про це в моїй праці: *Піхманець Р.* Повернення до себе: Над листами Василя Стефаника // Дзвін. – 2008. – Ч. 5/6. – С. 121–123; Ч. 8. – С. 102–117).

³²² *Погребенник Ф.* Василь Стефаник і родина Кирила Гаморака. – С. 6.

³²³ Див.: *Гладкий В.* Листи письменників // Українське літературознавство. – Львів, 1970. – Вип. 8. – С. 17.

від 9 лютого 1894 року. Наприкінці 1893 року помер депутат до Союму від Бродського повіту Іван Сірко. За звільнений мандат посла вирішив боротися – без погодження з центральними органами партії – Михайло Павлик. Занадто великий оптиміст і своєрідний Дон-Кіхот у політиці, він сподівався на успіх. Натомість Василь Стефаник, що вже тоді мислив набагато тверезіше, коли йшлося про суспільно-політичні реалії, був іншої думки. Його скепсис та іронія посилювалися, коли довідався, що „Павлик сидить [...] у готелі і пише до нас, щоби гроші присилати на агітацію (в готелі?), бо має шанси перейти”. Від такої передвиборчої кампанії, на думку Василя Стефаника, годі було сподіватися на позитивний результат. „Я вже дуже був би вдоволений, – писав Левкові Бачинському, – якби він дістав там 10 голосів, бо, відай, упаде без жадного голосу – був би скандал” (III, 28).

Ані іронія, ні побоювання Василя Стефаника щодо „бродської одісеї” Михайла Павлика (так він сам назвав свою історію з балотуванням у депутати, описавши її детально на сторінках журналу „Народ” у статті „Моя бродська одісея”) не були безпідставними. Схоже пізніше оцінював її й Іван Франко, вказавши на деякі додаткові, може, невідомі молодому його приятелеві деталі. Означення „одісея” налаштувало на епічний лад, масштабність і значимість подій, словом – асоціювалося з епосом. І вже це спонукало до усмішки: „подія остільки гомерівська, що викликала гомеричний сміх по всій Галичині”. Та не до іронії було, коли зважити на саму суть справи та її наслідки для РУРП і всього радикального руху. „Подумайте, – зауважував пізніше Іван Франко, котрий сам відбув не одне кандидування як представник радикальної партії, наражався на небезпеку і добре знав, що і як повинен робити в таких випадках кандидат у депутати, – провідник радикальної партії і редактор партійного органу, не уповажнений партією і не кликаний виборцями, їде з Коломиї до Бродів, сидить там щось місяць, не скликає ані одних зборів, не може добитися того, щоб промовити хоч на одних зборах, сидить у готелі і дає себе немилосердно дурити та натягати різним селянським хруням та виборчим гіснам, при виборах не дістає ані одного голосу, стративши на сю авантуру мало не 400 гульденів (не своїх грошей!) і потім із безмежною наївністю описує все те і кінчить заповненням, що, не вважаючи на все те, його авантура в Бродях зробила для справи радикалізму дуже багато”³²⁴. Автор „Мойсея” інакше оцінював цей задум, вважаючи заяви Михайла Павлика, що його „бродська одісея” сприяла розгортанню й популяризації радикалізму в краї, цілковитою ілюзією. Насправді, доводив він, це „був тяжкий моральний удар для всієї партії”, від якого „співпартійники мусили паленіти з сорому” – через глузування й кпини діячів інших партій: своїх, тобто галицько-українських, і „чужих”, польських.

А в згаданому листі до Ольги Гаморак об’єктом глумливо-критичних оцінок Василя Стефаника спочатку став узагальнено-неозначений образ „бесідника”, себто агітаторів від різних політичних сил, що намагалися переконати слухачів у „вибраності” свого кандидата. Здебільшого сенс їхніх промов зводиться до одного: „як нашого кандидата не виберете, то запродасте діти свої, родину і Русь. Пропадемо, братя, але я сильно вірую, що не бути тому, – наш кандидат буде послом” (III, 86-87). „Не пропадемо і не зрадим”, – перечив Василь Стефаник таким агітаторам. Народ розчарувався в подібних „вічах, бесідах, агітації” і не вірив в успіх виборчої справи: „У Львові старі і молоді

³²⁴ Франко І. Михайло Павлик: Замість ювілейної сільветки. – С. 176.

кажуть, що нічо не буде з кампанії виборчої, хоча сильне симпатизують з кандидатами". У цьому Василь Стефаник якраз і бачив трагікомізм ситуації, „т. е. такий, що і смішний і гинути мусить” (III, 87). „Наша політика ціла трагікомічна”, – вважав за потрібне при цьому додати. Такими, що могли б корисно взяти участь у виборах, Василь Стефаник вважав Миколу Ганкевича, Теофіла Окуневського, Михайла Павлика, Івана Франка...

Іван Франко добре усвідомлював потребу поборювати польські асиміляційні впливи на українських робітників і потребу організації національного робітничого руху. Тому у вересні 1896 року взяв участь у скликаних у Львові таємних зборах галицько-руських робітників (а може, навіть виступив ініціатором цього заходу) і долучився до написання „Поклику до робітників русинів” – документа, в якому обґрунтовано потребу створення української робітничої партії. „Первісно існувало два варіанти тексту відозви – авторства І[вана]Франка та авторства Є[вгена] Левицького”³²⁵. Донедавна побутувала думка, яку висловив ще в середині 20-х рр. ХХ ст. Михайло Возняк, що за основу друкованої відозви було взято текст Євгена Левицького³²⁶. Хоча Ярослав Грицак на основі порівняльного аналізу друкованого тексту й первісної його редакції переконливо довів, що „прийнятий варіант «Поклику...» був результатом певного компромісу”. Це простежується, зокрема, на рівні вилучення окремих місць із тексту Левицького, зв’язаних із марксистською термінологією, та залучення деяких „типово Франкових” образів, фраз і зворотів³²⁷. На цій же нараді було створено організаційний комітет УСДП, а з першого січня 1897 року почав виходити друкований орган українських соціал-демократів – газета „Robitnyk”, редактором якої і став Микола Ганкевич (вийшло 6 її номерів). Очевидно, саме її мав на оці Василь Стефаник, коли писав, що „Ганкевич [...] агітує против Окуневського і Франка за польско-соціалістичними кандидатами”. І це було дійсно так – попри певні домовленості лідерів обох партій про порозуміння й узгоджені дії щодо взаємної підтримки кандидатів. Саме Іванові Франкові від його молодших колег й колишніх ідейних однодумців дісталось чи не найбільше: в окрузі, де він балотувався по загальній курії (Перемишль – Мостиська – Рудки – Самбір – Дрогобич – Підбуж), в суперники йому польські соціал-демократи, підтримувані прибічниками соціалістичної ідеології з табору молодіжного крила в галицько-українському радикальному русі, висунули львівського робітника Йосипа Гудеца; 15 лютого вони зірвали передвиборчий мітинг з участю письменника в Дрогобичі, а до всього побили його довірену особу – селянина Атаназія Мельника. Тоді й „виявилось, що «молоді» радикали підтримують кандидатів ГСДП на противагу кандидатам від радикальної партії”³²⁸. Зрозуміло, що це не могло не викликати зворотньої реакції. Відразу після виборів Іван Франко, Михайло Павлик, а за ними й Євген Левицький вийшли з організаційного комітету УСДП, припинила своє існування й газета „Robitnyk”, яка не мала успіху в читачів, а сам Микола Ганкевич переметнувся в лави ГСДП. Відтак Українська соціал-демократична партія була створена аж у травні 1899 року, а прискорили її заснування, як це не парадоксально, два послі від РУРП – Теофіл Окуневський та Роман Ярославич.

³²⁵ Там само. – С. 96.

³²⁶ Див.: Возняк М. Іван Франко у добі радикалізму // Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 157.

³²⁷ Див.: Грицак Я. „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 96–97.

³²⁸ Там само. – С. 98.

Складніше виглядає справа з оцінкою діяльності Івана Франка. За Василем Стефаником, він необачно „залюбився у польських людовцях”, „возиться зі Стапінським і каже себе припоручувати виборцям через такого чоловіка” (Ш, 88). Як знаємо, Іван Франко раніше активно співробітничав із польськими демократами, приятелював із багатьма з них. І бажання його єднатися на виборах із партією „Stronnictwo Ludowe” не було випадковим, поспішним чи скороспілим. Окрім того, що ця партія, у становленні якої письменник брав безпосередню участь (див. вище), була селянською і першою делегувала послом до сейму „хлопа” (Поточека), її суспільно-політичні потуги на перших порах відповідали його політичним смакам й уподобанням, а на виборах до Сейму 1895 року людовці йшли пліч-о-пліч із галицько-українськими радикалами. Спрямована на спільні з русинами дії, діяльність партії викликала була справжнісінький шок в польському суспільстві й урядових колах. „Таке угодовство «Stronnictwa Ludowego» вважали в громадянстві за зраду польських кличів, – згадував пізніше Генрик Бігеляйзен (1855–1932), – а для правительствених кругів це було щось більше, ніж нині більшовизм (спогади опубліковані в 1927 році. – *Р. П.*). Партію почали немилосердно переслідувати. До спільного фронту пристали: адміністративна влада, станьчики, консерватисти й ті мнїми демократи”³²⁹. Тому й не дивно, що Іван Франко, „добачував зріст українофільського й соціалістичного руху в лоні «Stronnictwa Ludowego»”³³⁰, а на виборах до Державної ради 1897 року „залюбився”, як писав Василь Стефаник, „у польських людовцях”.

Зрештою, і його рішення співробітничати в „Kurjerze Lwowskim” було продиктоване передусім тим, що редакція стояла на позиціях, а точніше – „була в руках «Stronnictwa Ludowego»”³³¹. У Повідомленні дирекції поліції у Львові президії Намісництва від 22 серпня 1893 року значилося, що в редакції цього часопису „об’єднуються поляки, українці і євреї, якщо лише вони є радикальних переконань”, а на його сторінках „знаходить місце все, що пахне радикалізмом будь-якого напрямку, незважаючи на те, чи воно взаємно погоджується...”³³². На той час Іван Франко вже друкувався в інших польських часописах: варшавських тижневиках „Prawda” і „Przegląd Tygodniowy” (обидва радикального напрямку); у „найкращому”, за авторитетним свідченням Генрика Бігеляйзена, польському тижневику „Kraj”, що виходив у Петербурзі і пропагував „złote mosty” польсько-російського угодовства; у тижневику народницького напрямку „Głos”, а також у львівському літературному тижневику суспільно-радикального напрямку „Ruch”. Тобто мав чималий досвід роботи в польській пресі і міг порівнювати, зважувати, вибирати. Врешті спинився на радикально налаштованому „Kurjerze Lwowskim”. Не в останню чергу ще й тому, що імпувала постать співвласника і „начального редактора” Болеслава Вислоуха (1855–1937), переслідуваного російським царським урядом втікача, який знайшов собі тимчасовий притулок у Галичині, а згодом став сенатором, – людини висококультурної і тактовної.

Однак на виборах до австрійського парламенту в 1897 році очолювані Яном Стапінським людовці блокувалися з правими польськими партіями. Іван Фран-

³²⁹ Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка // Спогади про івана Франка. – С. 269.

³³⁰ Там само.

³³¹ Там само.

³³² Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – С. 170–171.

ко спочатку нічого не знав про зраду недавнього політичного союзника та його угоду з консерваторами. Як не знав він (або не міг повірити до пори до часу в їх достовірність) про деякі інші факти, зокрема те, що „сі послідні (тобто члени партії «Stronnictwo Ludowe». – *Р. П.*) получилися з католиками, мають вступити вже до «Kofa» у Відні*, голосують за Вавельом у соймі³³³, що буде коштувати мужиків 50 мільонів, відмовляють радикалам підписів на інтерпеляції за те, що голосували проти Вавелю і т. д.” (III, 88). Так принаймні розумів цю історію молодий Василь Стефаник.

Довідавшись правду, він порвав будь-які стосунки з людовцями, як, зрештою, і з польськими партіями загалом. А в статті „Поляки і русини” простежив відхід „Stronnictwa Ludowego” від початково задекларованих позицій. Яко партія „мужицька”, а тим паче в Галичині, де селянство становило переважну більшість населення і терпіло страшний визиск й економічні утиски, соціальні питання неминуче мусили бути визначальними в її програмі й політичній діяльності. Попервах так воно й було, і польська людова партія Яна Стапінського разом з галицько-українськими радикалами виступала проти шляхетського панування. Спільно діяли ці дві політичні сили, як я вже згадував, і під час виборчої кампанії 1895 року. Це виглядало природно, тим більше що „радикальні русини (а насамперед сам Іван Франко. – *Р. П.*) теж належали до основателів людової партії, зробили для тої партії не одно і дали для її програми теж деякий ідейний матеріал” [46, 329]. Та поступово, зовні наче й не помітно, соціальні акценти в ідеології, а передусім у практичній діяльності польських людовців були замінені національно-патріотичними. „Так мало-помалу, – писав Іван Франко, – і в органі, і в агітації сеї партії стала брати верх чисто патріотична, національно-польська течія; соціальні інтереси відступили назад, і проводирі партії признали головню її метою не соціальну й політичну емансипацію мужицької верстви, а її націоналізацію, себто пропаганду національних польських аспірацій і думки про відбудування вітчизни” [46, 326]. У цьому пункті, або, як зауважував автор статті, „на ґрунті сього патріотичного змагання”, і відбулося зближення „людовців” із шляхтичами. Маніфестацією цього стала якраз історія із згадуваними в листі Василя Стефаника „колом польським” та королівським замком у Кракові. Обидві історії, зрештою, були якнайтісніше пов’язані.

Відомо, що „коло” (клуб чи об’єднання) польських депутатів австро-угорського парламенту у Відні перебувало в руках консервативної шляхти, а прогресивні польські депутати намагалися уникати членства в ньому. Польська людова партія теж ішла на вибори з гаслом „Геть із солідарністю кола польського в Відні!”. Однак зміщення ідеологічних акцентів привело до змін й у ставленні до щойно згадуваного клубу. Як і треба було сподіватися, відтепер гасло „людовців” зазвучало інакше: „Солідарність усіх польських послів у Відні в національних справах є доконче потрібна”.

Якийсь час на ґрунті такої національно-патріотичної солідарності відбувалися лише „мимохідні зустрічі людової партії з шляхтою”. Можливо, що Іван Франко чув про них і раніше, але добре знаючи, що в менталітеті поляків, попри все, національна справа важить більше від будь-яких партійних симпатій та уподобань, не надав цьому особливого значення і вирішив починати виборчу агітацію все-таки єдиним фронтом із польською селянською партією в Галичині „Stronnictwo Ludowe”. „Та от під час останньої соймової сесії” дійшло до „більш або менш явного союзу” між начебто демократичними „людовцями” і консервативною шляхтою. А зблизило ці дві, як здавалося Франкові, непоєднані соціально-політичні сили спільне бажання реставрувати за кошти бюджету

* Тобто клуб польських депутатів в австрійському парламенті.

³³³ Мова йде про замок у Кракові, що служив резиденцією польських королів у XVI–XVII ст. Члени польського клубу домагалися від австрійського уряду 50 млн. золотих ринських на його ремонт.

краю резиденцію польських королів у Кракові – старий Вавельський замок – і подарувати його цесареві на честь 50-літнього ювілею його інтронізації. Цілком очевидно, що королівський замок у Кракові як національна святиня „історичної Польщі” і символ польського панування означав би остаточне визнання Галичини польською провінцією і „покладання угольного каменя для польського державного права в Галичині”. „Бо ж зовсім натурально, – вважав Іван Франко, – що відреставрований польський королівський замок згори накладає думку про польського короля і щонайближча задача галицьких верховодів, пройнятих польським патріотизмом, буде – перетопити помалу поняття австрійського цесаря в поняття польського короля” [46, 327]. Спільно з консерваторами-шляхтичами за такий план виступили й делеговані в парламент чільні діячі польської трудової партії Яна Стапінського. Ба більше – вони активно включилися в розв’язану істерію шельмування, оббріхування й лайки тих „руських радикальних послів”, зокрема д-ра Теофіла Окуневського, що рішуче й категорично виступили проти таких дій. За це й удостоїлися ласки й особливої уваги шляхтичів („польські шляхтичі почали засакаувати до послів польської трудової партії, шептатися з ними, стискати їм руки...”), а також запевнення у створенні сприятливого клімату на майбутніх виборах до Державної ради в Західній Галичині. Хоча подібні дії „людовців”, спрямовані на союз із шляхтою, „не могли зігріти польських хлопів до партії”, і вона програла вибори („найбільша частина її кандидатів була побита”) іншій селянській („людовській”) партії соціал-демократичного спрямування, заснованої згадуваним вище ксьондзом і політичним діячем Станіславом Стояловським, „ба навіть недвозначними правительственними кандидатами” [46, 328].

Не міг Іван Франко мати повної довіри до польських патріотичних кіл хоча б тому, що вже пройшов одного разу через горнило „кандидування” під час виборів у Державну раду 1895 року – предтечу кривавих баденівських виборів. Тоді він балотувався по виборчому округу Перемишль – Добромиль – Мостиська³³⁴. Як сам зізнавався в статті „Найновіший галицький вибір”, що стала своєрідним „звітом” про пережиту одиссею, на такий крок він пішов радше з публіцистичної цікавості, ніж керуючись політичними мотивами³³⁵, і з цього погляду його затія „принесла дуже багато публіцистично інтересного” [46, 280].

Треба гадати, що й на наступні вибори Іван Франко йшов, маючи на оці насамперед публіцистичний інтерес, себто можливість „із середини” пізнати політичну кухню і висвітлювати без перешкод різні аспекти політичного й соціального життя. На таку думку наштотвхують, зокрема, спогади Івана Труша. Коли він, тоді ще початкуючий художник, вручив письменникові й кандидатові на посла 20 австрійських гульденів на виборчі потреби, того дуже здивувало, де в хлопця взялися такі гроші. Однак художник залишив

³³⁴ Спочатку газета „Діло” за 25 травня (6 червня) сповістила своїх читачів про висунення кандидатури Івана Франка на депутата до галицького сейму. З такою ініціативою виступив виборчий комітет села Торки Перемишльського повіту. Так „гарячі сторонники радикалізму” вирішили було протистояти кандидатурі князя Адама Сапєги (Див.: Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – С. 189). На ті вибори письменник чомусь не пішов, а перемогу тоді святкував „радикал-хлоп” Степан Новаківський. А невдовзі, у жовтні того самого року надійшла пропозиція боротися за мандат посла до парламенту у Відні.

³³⁵ А безпосереднім приводом балотуватися на парламентського посла стало умовляння активного учасника селянського радикального руху на Перемишльщині в 1890-ті роки, голови тамтешнього селянського комітету і депутата Сейму Степана Новаківського „зголосити свою кандидатуру”, бо, мовляв, „селянство прийме її прихильніше, як кандидатуру дотеперішнього посла старорусина д-ра Антоневича” [46, 281]. Тобто це було не стільки бажання самого Івана Франка, скільки дотримання партійної дисципліни. Та й на виборах 1897 року він, за словами Михайла Грушевського, „ставав кандидатом з наказу радикальної партії” (Грушевський М. Апостоли праці. – С. 203).

питання без відповіді і дещо навіть патетично заявив, що „хоче, чим тільки може, причинитися до того, щоб могли в газетах прочитувати його парламентарні промови, виголошувани в обороні нашого бідного працюючого і пониженого народу”. На що отримав „ширу і характерну для нього (Франка. – *Р. П.*) відповідь: „Де мені до політичних промов у парламенті – статті буду говорити, більше нічого... своєю дорогою з стремлінням, щоб були найліпші, на які мене стане”³³⁶. Тоді Франкові слова видалися з неприродною, пересадною скромністю”, і лише з часом стало зрозуміло, що „політична ділянка життя не була йому в такій мірі відома, щоб на ній бути таким володарем над людьми, яким він був у сфері лірики в хвилини суспільних конечностей, а при тому й особистих зворушень; співцем, що закликав до чинної життєвої боротьби і навіть до революційних поривів”³³⁷, отож і як посол до австрійського парламенту свою місію мав намір сповняти головним чином і завперше через пристрасне публіцистичне слово. Звичайно, ці слова не слід сприймати в тому розумінні, що письменник зовсім не думав виголошувати ніяких парламентських промов, та визначальним у своїй майбутній депутатській діяльності вважав не їх.

А тоді, в 1895 році, головним суперником Івана Франка на виборах був багатий поміщик Павло Тишковський, підтримуваний урядовими колами. Нічого й нагадувати, що вони (старости, повітовий маршалок, бурмістр, посадники міст, жандарми і поліціанти) склалися з поляків. Вдавали, як це часто бувало, що не втручаються в перебіг подій, а лише стежать за дотриманням порядку, однак ніяк не реагували на „підкупство та пресії” – „звичайних випробуваних шляхетських агітаційних способів”, до яких вдавався Павло Тишковський; „причім і власті не лише не спиняли, але всякими способами попірали його” [46, 282]. Спільними зусиллями самого поміщика-кандидата, його агітаторів і довірених осіб („агентів”), а також властей залучено увесь апарат адміністративно-репресивної машини, аби не допустити селянського кандидата на посла. До чого вони тільки не вдавалися! Заборона або ж перешкоджання під різними приводами³³⁸ чи навіть без них проведенню селянських віч і передвиборчих зібрань, арешти й переслідування, підкуп і силові методи „переконання”, вплив через податкову залежність, часте втручання жандармів і властей у свободу агітації, „напастування виборців”, явні погрози фізичного знищення кандидата, себто Івана Франка, та його агітаторів і прибічників, часті небезпеки й перешкоджання останнім, одверте оббріхування й наклеп... А Павлові Тишковському та його „агентам” були створені всі умови („повна свобода діяльності”) для вільної агітації і незаконного „перетягування” виборців на свій бік.

Як відомо, загальне виборче право в Галичині запровадили лише в 1905 році. А до того вибори були ступеневими, тобто селяни не мали права голосувати безпосередньо за ту чи ту особу. Тому в кожному селі платники податків обирали своїх представників – виборців, а ті вже, виконуючи волю селян, віддавали свій голос за відповідного кандидата. Навіть це вже створювало ґрунт для підкупу виборців і фальсифікацій, ставило кандидатів у нерівні умови. До всього, поділ на курії здійснювався в залежності від розміру податків. Виходило, таким чином, що, як писав Михайло Возняк, „один селянський депутат (посол) в Австрії заступає інтереси 75 000 населення, один промислово-торговельний посол – коло 20 000, а один шляхетський (дідичівський) коло – 50 людей”³³⁹.

³³⁶ Труш І. Одна з Франкових чеснот // Спогади про Івана Франка. – С. 328.

³³⁷ Там само.

³³⁸ Зокрема, збори виборців у Перемишлі, на які зійшлося близько 1 000 селян, було заборонено в останню хвилину „задня безпеки холери”, що дало привід Іванові Франкові для гіркої іронії: „Се була, очевидно, cholera politica (політична холера. – *Р. П.*), спеціальна хвороба, дуже розповсюджена в Галичині, що вибухає тільки там, де треба ударемнити або розігнати неприємні масові зібрання” [46, 283].

³³⁹ Возняк М. Виборче беззаконня проти Івана Франка // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1948. – Вип. 1. – С. 66.

Прості підрахунки показують, що один голос багатого землевласника (а такими були майже стовідсотково поляки) на виборах до Союму чи до Державної ради прирівнювався до 180 селянських голосів³⁴⁰.

Не дивно, що вже на етапі правиборів, тобто селянських зборів, на яких висували повноважних представників для участі у виборах, стали очевидними обман і фальшування. Значно посилюлися подібні тенденції під час формування виборчих комісій, в процесі самого голосування й підрахунку голосів. Досить сказати, що приміщення для голосування в день виборів були стиснуті кільцем жандармів і прибічників Тишковського (останні товпилися навіть у сінях), що вигукували погрози й лайку на адресу Івана Франка та його виборців. Невдячну роль при цьому зіграла польська преса, „підбита шляхетським духом”, яка „робила все можливе, аби знеславити мене в очах публіки” [46, 285]. Арсенал „викривальних” засобів при цьому був звичним: „замаскований москвофіл”, „прихильник перевороту”, „заклятий ворог польщини та клеветник польської нації” і т. ін.

А відбувалося все за мовчазної згоди, а часто й потурання польських демократів. Тоді Іван Франко, як свідчать його статті „Селянський рух у Галичині” та „Дещо про польсько-українські відносини”, ще не схильний був звинувачувати всю польську інтелігенцію в підлості чи негідній поведінці, а лише „різко висловився” про ту її частину – „про так званих демократів (а трохи навіть про соціал-демократів), які в окремих випадках, хоч і з різних позицій, виступають проти мужика” [46, 270], – яка зрадила принципам демократизму.

З іншого боку, навіч постало те, що він невдовзі назве силою радикальної партії: „запал, особисте посвячення і здібність” кожного окремого її члена, а водночас відсутність міцної внутрішньопартійної дисципліни, невміння чи небажання організуватися і сконсолідуватися для досягнення політичних цілей, поборовши в собі дрібні образи й амбіції, „всім миром” стати за одного, свого кандидата³⁴¹. У статті „Найновіший галицький вибір” Іван Франко зі зрозумілих причин констатував лише першу із зазначених особливостей. „Я дивуюся самовідреченню та правдивому героїзму сих людей” – захоплювався діями своїх агітаторів [46, 289].

Зауважу, що це були перші кроки Івана Франка в політичній кар’єрі. Недруги й вороги з обох таборів (поляки й русини) все робили, аби якомога скоріше зазнав краху на цьому шляху. Як згадував Петро Карманський, „наклепам на нього в тому часі не було межі, і ненависть до нього, як до втіленого чорта, дійшла навіть до такого мертвого та гупого суспільства, яким під ту пору було населення цілком спольщеного містечка Чесанова”³⁴². Подібне, додаю, коїлося скрізь у Галичині. Всі сили було кинуте на те, аби оббрехати, очорнити, запламити Івана Франка і таким чином нейтралізувати його кипучу енергію в боротьбі за народні права.

Окрім неприйняття його ідей, заскорузлими у своїх поглядах галицьким українцям здавався „важким” ще й характер Івана Франка. Адже „своєю поведінкою (читай: гострим язиком) він нітрохи не був «сальонфегіг» (галантний, салонний. – *Р. П.*) та й не старався таким бути. Був таким, яким вродила його мужицька хата в Нагуєвичах. Завзятим, роботящим, розумним, тверезодумаючим, ворогом фрази й брехні, а тому й гризьким, дотепним, саркастичним. Пострахом паничів, «патріотів» з печі, недоуків-фразесовичів, нещирих, кар’єристів, фарисеїв. А понад усе був скромний”³⁴³. Визначальним у поразці Івана Франка на виборах 1895 року був усе-таки „польський фактор”.

Ці вибори були для нього подвійно складними, бо взимку 1896/1897 років переніс захворювання слизової оболонки очей: „На перелазі з року 1896 на

³⁴⁰ Див.: *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. – С. 28.

³⁴¹ *Франко І.* Голос небіжчика. – С. 10–12.

³⁴² *Карманський П.* „Український Мойсей” // Спогади про Івана Франка. – С. 302.

³⁴³ *Там само.*

1897 рік нас, як того старця на перелазі, заскочили дві собаки, дві елементарні пригоди, що забрали нам багато часу і сили: вибори і слабкість”³⁴⁴.

Цей епізод Франкового життя висвітлено у спогадах Анни Франко-Ключко (1892–1988). Для неї, тоді шестилітнього дівчати, він вривався в свідомість разом з іншими випробуваннями, що випали письменникові та його родині. Батькові якраз зробили операцію очей, і він тижнями мусив лежати в темній кімнаті. „Затихли наші сміхи й гамір. Ми ходили тихенько з кімнати в кімнату, підходили до тата, він гладив нас по головках. Ми відчували щось недобре, та тоді не розуміли, чому він лежить в ліжку в темній кімнаті”³⁴⁵. А він не просто лежав, а „блукав” творчими думами „по різних стежках всесвітньої історії та літератури”, черпаючи „з різних джерел, східних і західних”, теми для своїх легенд, притч, оповідань й поетичних рефлексій, що склалися в художню споруду „Мого Измарагду”. Ті твори були „правдиві *Schmerzenskinder*”³⁴⁶, бо писані „в темній кімнаті, з зажмуреними, болючими очима” [2,179].

Напередодні хвороби або на початкових етапах її розвитку письменника відвідав у Львові, як це нерідко траплялося, Василь Стефаник. „Був-єм у него (Франка. – *Р. П.*) довше і видів-єм, що є хворий, чи запрацьовуєся, чи може ослаб на ту саму хворобу, що жінка?” – передавав своє враження від зустрічі в листі до Ольги Гаморак (III, 83). Фахівці визначають тодішнє захворювання очей Івана Франка як „достеменно не відому етіологію кон’юнктивіту”, причиною якого могла бути інфекція або ж виснажлива праця, зокрема й уночі³⁴⁶.

Крім того, виникли непорозуміння, які вкрай загострили його стосунки з наддніпрянцями, зокрема з тією „групою українських радикалів, що признавали себе в першій лінії соціалістами, а тільки в другій українцями”³⁴⁷. Саме вони надавали певну фінансову допомогу галицько-руським видавцям. Михайло Павлик побоювався навіть, що „бути великому скандалові” і що це може призвести до „повного розриву між галицькими радикалами” й тією „групою”, а отже – до упадку журналу „Жите і слово”³⁴⁸, на сторінках якого дійшло до полеміки. Суть цього конфлікту³⁴⁹ в кількох словах така. У шостій книжці часопису за 1896 рік Іван Франко надрукував статтю „З кінцем року”, у якій між іншим дорікнув інтелігенції з „Великої України”, які вважали себе радикалами, за „зовсім хибну і безплідну”, на його погляд, практику російських народників, відому як „ходіння в народ”, а також за бажання підпорядкуватися загальноросійському революційному рухові, назагал чужому до національних домагань українців, що неминуче перетворювало цей рух із сили творчої в руйнівну. Це викликало обурення Миколи Ковалевського („старого”), який по

³⁴⁴ Цит. за кн.: Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – С. 358.

³⁴⁵ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. – С. 14.

* Діти страждання (нім.).

³⁴⁶ Середюк Н. Іван Франко: міфи і реальність // Вісник НТШ. – Івано-Франківськ, 2007. – Ч. 2. – С. 88.

³⁴⁷ Франко І. Молода Україна. – С. 95.

³⁴⁸ Див. його лист до Людмили Драгоманової від 27 квітня 1897 року у ст.: Денисюк І. Національні питання у полеміці „Між своїми”. – С. 57–58.

³⁴⁹ Василю Стефанику, до речі, в загальних рисах була відома суть цього конфлікту. Про це повідав йому сам Іван Франко, коли Стефаник у травні 1897 року звично відвідав його вдома, ще хворого після операції, по дорозі до Кракова. „За «Жите і слово» зайшла у него сварка з Україною із-за якоїсь статті, де Франко нарушив трохи радикалів українських”, – ділився в листі враженнями про цей епізод з Ольгою Гаморак (III, 105).

змові сил підтримував грошима видання „Життя і слова”, і за його „наказом” (так принаймні зрозумів це Михайло Павлик), а радше за волею того „кружка”, за яким стояв Микола Ковалевський, двадцятип’ятирічна Леся Українка, що тоді ще жила в полоні соціалістичних ілюзій, написала публіцистичний фейлетон „Не так тії вороги, як добрії люди”. Іван Франко спочатку відмовився його друкувати через надто дражливі й нетактовні закиди авторки, але вона й „старий” наполягли на публікації фейлетону без будь-яких змін. Іван Франко надрукував його у третьому випуску журналу (березень 1897), та водночас скористався своїм правом на полеміку й опублікував статтю „Коли не по конях, то хоч по оглоблях” (усі три твори було передруковано в 1910 році у кн. „Молода Україна”), в якій доводив безпідставність закидів у його бік і правоту власних міркувань. Конфлікт таким чином було вичерпано. Невдовзі Микола Ковалевський, до речі, визнав „повну рацію” Івана Франка „і вже дальшої полеміки не допускав”, а коли влітку 1897 року гостював у Львові, то часто відвідував автора „З кінцем року”, „бавився з моїми дітьми і зблизився до мене як щирий друг”³⁵⁰. А з Лесею Українкою теж сталася значна світоглядна переміна, і вона не просто „зблизилася” з Миколою Міхновським (1873–1924), якого в своїй полемічній статті називала „ворогом радикальної партії”, а й сама перейшла на державно-самостійницькі позиції. Усе ж напередодні виборів цей конфлікт теж попусував немало крові Іванові Франку.

Як і під час попередньої виборчої кампанії, вороги автора „Вічного революційонера” не гребували в 1897 році нічим, зокрема й силою. Досить сказати, що в день виборів у Східній Галичині було вбито 9, поранено 29 й арештовано 800 осіб³⁵¹ (звідси й означення – *криваві* вибори). Мине більше восьми років, а він усе ще без жаху й тремту в голосі не міг згадувати той час, коли біля його вікон у Львові „день у день водили десятки закованих і скатованих давидівських селян (русинів і поляків), яких тягнуто до в’язниці за вбійство виборчого комісара”, коли до його, „хворого, немічного і розбитого, день у день і ніч у ніч надбігали розполохані «легальністю виборів» міщани та селяни то з Комарна, то з Цеброва, то з Мостиського, то з Перемиського, то з Бог зна яких інших повітів, благаючи поради й бодай захисту, переночувати їх та прогудувати кілька днів, поки минуть страховища легальних виборів”³⁵².

Сваволі й безчинствам не було меж. Тому „агентам” Івана Франка доводилося йти, як кажуть, на рожен, ризикуючи, без перебільшення, власним життям. Немало подібних пригод випало й на долю Василя Стефаника, що агітував за „мужицького кандидата” на Добромильщині. Але не зважав ні на що – ні на хворобу, від якої ще не оговтався, ні на небезпеку: „У селах ганьбив-єм шляхтичів і мужиків, і вони мені давали карти, а я писав на них Івана Франка...”; „Ходив по снігах і болотах і тишив-ємся, що ходжу. І чув-єм, що ще треба мені більше болю, аби поздоровіти. Заліз-єм до корчми при головнім тракті і тут робив-єм з мужиками бунти, а шинкарі мали мене за якогось, що приїхав, аби їх різати”³⁵³. Обидві цитати взяті з його листа, на жаль, втраченого (інші його

³⁵⁰ Франко І. Микола Васильєвич Ковалевський // Літературно-науковий вісник. – 1908. – Т. 51. – С. 138.

³⁵¹ З Ради державної // Громадський голос. – 1897. – № 7. – С. 58–59.

³⁵² Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братанє // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Т. 33. – С. 158.

³⁵³ Цит. за кн.: *Костацук В.* Володар дум селянських. – С. 69.

фрагменти див. нижче), до Софії Морачевської, спілкування з якою, далєбі, найповніше відтворює цю сторінку біографії Василя Стефаника.

Деякі додаткові штрихи до картини урядової сваволі й беззаконня вносять спогади відомого галицького громадсько-політичного і профспілкового діяча, пізніше депутата австрійського парламенту й члена Української національної ради Західноукраїнської Народної Республіки Семена Вітика. Він, уродженець Дрогобиччини, брав участь ще у виборах 1895 року і був серед тих, хто тоді викликав подив і захоплення Івана Франка („дивуюсь самовідреченню та правдивому геройству сих людей”). Судячи з усього, саме через це „увесь час виборчої акції” 1897 року він просидів у тюрмі. Та Семен Вітик самотнім не був: подібна доля спіткала й багатьох інших сподвижників і прибічників Івана Франка, хто підтримував його кандидатуру; навіть посла до Сейму Степана Новаківського, на чий умовляння письменник погодився балотуватися по округу Перемишль – Добромиль – Мостиська під час попередніх виборів, влада запроторила за ґрати. Та й уся тюрма в Перемишлі була переповнена виборцями. Якось привели у в’язницю майже всіх чоловіків та деяких жінок із села Баличі Мостиського повіту. Їхня вина полягала в тому, що кинулися на урядовця, який „схопив виборчу урну й утік до пана”³⁵⁴. Селяни хотіли його побити, та втрутилася жандармерія й оборонила. А на другий день село обступили кілька ескадронів гусар. Вони „зігнали всю громаду на пасовиську”, закували в кайдани й шеренгою по двоє (аби не повтікали, додатково ще „перев’язали через їхні руки довгі дрюки”) погнали кількисот людей в Перемишль. У місті тоді якраз відбувався торг. І великим було здивування жандармів і гусарів, як зрештою, й самих арештантів, коли увесь торжок поскидав перед ними шапки³⁵⁵.

Окрім „звичних”, апробованих ще два роки тому засобів дезінформації й оббріхування, з’явилися й деякі „нові”. Зокрема, чисельні агітаційні листівки переконували виборців, що „мужицький кандидат” насправді й не Іван Франко, а хитро замаскований під русина „жид Франкель”. Головним аргументом, який мав би засвідчити це, був “рудий колір його волосся”³⁵⁶. Хоча подібні чутки ширилися у Львові й раніше. У кожному разі польський соціаліст Людвік Кшивіцький згадував про це в спогадах, що стосуються до 1885 року³⁵⁷. Нині важко з певністю твердити, хто й коли пустив плітки. Можна припустити, що це була реакція на спроби галицьких соціалістів створити масову русько-польсько-єврейську партію з робітників і селян. Таку ідею виношував ще на початку 1880-х років галицький соціалістичний комітет, який сформувався навколо газети „Праса”. „Це була ідея, що сильно відбігала від практики й ідеології більшості європейських соціалістичних рухів”³⁵⁸. Думку про право „неісторичних націй” на власні політичні організації й окремі видання для їх пролетаріату, а відтак і про потребу ведення соціалістичної пропаганди своєю мовою відстоював, зокрема, Михайло Драгоманов. Іван Франко теж виступив

³⁵⁴ Вітик С. Із моїх споминів про Франка. – С. 402. Додам, що найрізноманітніші махінації з урнами були дієвим засобом фальшування виборів. Їх викрадали, розбивали, пошкоджували, переховували і т. ін. Поряд із залякуванням виборців, ув’язненням і терором це „працювало” на кінцевий результат.

³⁵⁵ Див.: Там само.

³⁵⁶ Детальніше див.: Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. – Книга перша: Рід Якова. – С. 31, 98.

³⁵⁷ Детальніше див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 458.

³⁵⁸ Там само. – С. 348.

активним прибічником ведення спільної з представниками інших етнічних груп соціалістичної пропаганди і навіть заходився навколо налагодження зв'язків з єврейським та польським соціалістичним рухом. Солідарність робітників різних націй набувала в його розумінні нової якості. Але це не могло сподобатися недругам та ідейним супротивникам, і вони вишукували будь-яку можливість, аби скомпрометувати автора першого в Галичині популярного викладу соціалістичної теорії.

Згодом, уже в добу радикалізму, подібні наклепи спалахнули з новою силою. Будучи обізнаним із цим, письменник наводив деякі їхні деталі саме в брошурі про радикальний рух, тобто пов'язував безпосередньо зі своєю політичною діяльністю³⁵⁹. Знаючи ставлення суспільства до євреїв, образ яких асоціювався незмінно з підприємцями-орендарями й визискувачами, зрозуміємо, чому Івана Франка та його товаришів образливо називали „жидівськими запродавцями, жидівськими слугами, жидівськими спільниками і Бог зна ще якими жидівськими братами”³⁶⁰.

Якраз на заключному етапі виборчої кампанії до неї приєднався Василь Стефаник. Хоча його поїздка на Добромильщину з метою безпосередньо підтримати кандидатуру Івана Франка сталася наче й випадково³⁶¹: прямував до Тернополя, як свідчать його листи до Софії й Вацлава Морачевських, „на підмогу” своєму товаришеві Олександрові Мироновичу, „кандидатові по п'ятій курії, групі виборців, у яку входили селяни, ремісники і робітники” (III, 273), якого перед тим заарештували жандарми. По дорозі, в Перемишлі, мусив зупинитися через хворобу, котра докучала ще в Кракові. Після невеличкого перепочинку здалося, що загроза здоров'ю минула. Температура ще не спала, але трохи полегшало, тому вирішив податися в Добромиль, що на південь від Перемишля, „аби Франкови помочи, як не приарештують” (III, 96). Однак хвороба ще подавала час від часу серйозні сигнали. Подеколи доходило до значних небезпек. Про одну з них Василь Стефаник оповідав у листі до Софії Морачевської: „Потім я ночував у мужика на лаві, і горячка мене гризла. А мужик встав та й жінку збудив, та й боялися обоє. Мужичка сукала свічку, а мужик бідкався, що то ему буде від суду? Сподівалися, що вму. Рано я пішов далше, і вже мені було легше”³⁶².

Вибори в цьому окрузі були особливо брутальними, з використанням, за нинішніми словами, брудних технологій й адміністративного ресурсу. І з першого ж дня перебування в Добромилі Василь Стефаник відчув на собі шалений тиск: підкуплена юрба селян разом із жандармами взялася тероризувати його за агітацію на користь Івана Франка. Щоправда, до арештів чи фізичної розправи не дійшло (а такі випадки на Добромильщині були частими), хоча до цього було недалеко. „Ані мене не вбили, ані сховали. Лишень той готель, що я у нім сидів, обступила товпа підкуплена і верещала: «распнем». Дурна товпа, бо лиш кричала. Ночею мав-ем цілу зграю жандармів і поліції”, – передавав свої враження від передвиборчих зустрічей в іншому листі до згада-

³⁵⁹ Див.: Франко І. Радикальна тактика. – Львів: Накладом редакції „Громадського голосу”, 1899. – Ч. 2: Радикали і жида. – С. 9–11.

³⁶⁰ Там само. – С. 9.

³⁶¹ Хоча, з іншого боку, такий крок Василя Стефаника був закономірним і прогнозованим. Бо ж за кого, як не за Івана Франка, було йому, членові радикальної партії і молодому приятелю, агітувати під час виборчої кампанії!

³⁶² Цит. за кн.: Костащук В. Володар дум селянських. – С. 69.

ної адресатки (III, 96). Всупереч подібним заходам влади Василеві Стефаникові вдалося організувати „бюро інформаційне”, що поклало собі за мету давати поради виборцям і проводити необхідну роботу на час виборів.

Ще більш моторошну й страшнішу картину являли собою села Добромильського повіту, куди до своїх „приятелів-мужиків” подався на другий день. Там тоді стояли військові частини, доходило до сутичок із жандармами й до арештів, зусібч загрозувала небезпека кривавої розправи. Тим-то в листах, практично в кожному за період, часто згадуються кров, шаблі й багнети. Наприклад: „У нас весна – шість мужиків руських погубило від багнетів, а тисяча сидить у криміналі” (III, 94); „Недалеко від мене били і різали” (III, 97); „Нині я одержав зазив до збирання складок на родини мужицкі, порізаних і поарештованих. У Східній Галичині ще стоїть по селах військо, що кров з людей висисає (III, 96). Чи не найважливіше в такій ситуації було не зневіритися в своїй ідеї й навчитися долати страх, на що й спрямовували зусилля агітатори Івана Франка. „Я був через кілька днів на селах, аби казати мужикам, що кров червона чорній землі на весну не вадить. Я з ними ходив поміж шаблі і все казав: ви дусші від шабель” (III, 96); „Серед тої смерті сиділи чорні села, як тіні, як жужлі, спалені гарячкою голоду давнього і довгого. У селах – люде. Гадали вони і ще гадають, що їх слъози розсіються попід сонце і на сонце впадуть, і почорніє воно, і цареві знак дасть, що вони плачуть і гірко ридають. [...] Потім я прийшов до них і казав їм, аби не плакали і аби гірко не ридали. Я їм радив, аби брали стріхи свої і складали одна на одну – аж під сонце. А сонце запалить їх високість, і царя спече, і Бога покаже. Вони слухали мене і ще боялися. Але я їх таки намовлю” (III, 97). З-поза густої символіки й „художньо” організованого матеріалу виразно проглядають сумні реалії.

Дійшло до того, що Василя Стефаника тоді навіть заарештували, однак через безпідставність звинувачень влада змушена була його відразу звільнити, а іншим разом від розправи врятувала церква: „Зайшли-сьмо у місто і надибали жовнірів, що стояли сперті на олов’яну зброю. Ми пройшли коло них, як діти, – невинні і цікаві. Потім вони нас, як дітей, загнали у церкву. Лиш у церкві ми були безпечні – ми невинні. Обступили вони церкву і хотіли нас там різати. Ми хотіли не датися і чарами святими боронитися. Прийшли потім начальники і просили, аби вийти, то будем безпечні. Потім ми вийшли, нас 24, і голосували” (III, 97).

Як бачимо, в листах домінують символи, а не реальні факти, та нема сумніву, що вони відповідають життєвим реаліям. Цю ж ситуацію Василь Стефаник відтворив у цитованому листі до Софії Морачевської, що, на жаль, не зберігся. Написаний він був, судячи з усього, безпосередньо з місця подій і по живих слідах. Це надало оповіді більш реального і конкретного характеру. У цьому листі збереглися й деякі додаткові, вкрай важливі для розуміння і реконструкції подій деталі: „Рано у вівторок я в третій годині по півночі вибрався до Добромиля з мужиками. В семій годині ми появилися на ринку і застали там вже військо й жандармів. Я увихався і ганьбив жандармів і заносив на них жалоби до капітана і телеграфував до Львова і Відня... Мужики лізли до мене та й плакали, що їм не дають приступу до зали, хоч вони виборці. 200 мужиків мав-ем до розказу, але не хотів їх дати під олово. Врешті жандарми прийшли і просили мене, аби-м собі їхав. Не послухав-ем”³⁶³.

³⁶³ Там само. – С. 69.

Певна річ, що „шляхетська знать під проводом графа Бадені”, залучила „з найбільшою злобою”, „з усім завзяттям” „всю систему насильства, виборчих підкупів, стрілянини у виборців і масових арештів”, аби побороти Івана Франка й „провалити” його кандидатуру на тих виборах³⁶⁴. Та водночас вибори спричинили величезне піднесення й активізацію селянського, а відтак і національно-політичного руху. І в цьому насамперед був позитив від балотування Івана Франка. Вибори він, ясна річ, програв. В обох округах результати були не на користь „мужицького кандидата”: у сільській курії „виборча комісія нарахувала” йому 205 голосів (поміщик Павло Тишковський, його суперник, отримав 392 голоси виборців), а в загальній курії – 320 голосів (проти 506 у поляка д-ра Витовта Левицького). Та попри все, це була величезна перемога радикалів та їхнього кандидата, адже недруги з-поміж народовців і москвофілів передрікали Іванові Франкові декілька десятків голосів.

Відомо, що письменник мав добрі чи навіть дружні контакти з польською громадськістю. У такій довготривалій співпраці з поляками різних політичних орієнтацій, попри всі непорозуміння, незгоди й підступи, він бачив один, може, найголовніший сенс. Вважав, що полякам і русинам самою долею, Небом, Божим провидінням судилося жити в мирі й злагоді з огляду на низку історичних, геополітичних, зрештою, генетичних чинників, натомість їхні взаємини впродовж багатьох століть супроводжують суперечки, ворожнеча, кровопролиття. „У всій Слов'янщині немає двох народів, – ділився своїми болями з польськими читачами, – котрі б із погляду політичного і духовного життя так міцно зрослися між собою, так пов'язані численними узами і, незважаючи на це, так довго цуралися один одного, як поляки та українці”³⁶⁵. Тому робив усе можливе, навіть ідучи на певні компроміси із власним сумлінням, аби якось змінити ситуацію і зняти напругу в стосунках. Волів не помічати образ і принижень, скільки змоги, терпів поглум над особистим і національним „Я”. Він приятелював із багатьма чільними діячами польського соціалістичного й демократичного руху, був одним із співзасновників Польської партії трудової, протягом десяти літ працював у „Kurjerze Lwowskim”, вихований значною мірою польською культурою, і навіть був автором художніх творів польською мовою³⁶⁶.

Таким чином письменник розширював свою читальку аудиторію: по-перше тому, що польськомовних видань було тоді значно більше, і всі вони друкувалися більшим тиражем, ніж русько-українські; по-друге, серед читачів польських газет і журналів було багато представників інших національностей, зокрема, асимільованих євреїв та освічених галицьких русинів; а, по-третє, з його публікаціями (прозою, поезією, публіцистикою) мали змогу знайомитися безпосередньо етнічні поляки. Через брак популярних пропагандистських видань у польській літературі публікації Івана Франка польською мовою виявлялися вкрай необхідними³⁶⁷. Тому багато поляків, особливо прибічників

³⁶⁴ Див.: *Витик С.* Из моїх споминів про Франка. – С. 402.

³⁶⁵ *Franko I.* Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej // *Pamiętnik Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich.* – Lwów, 1894. – Т. 1: Referaty i wnioski. – S. 1.

³⁶⁶ За спостереженнями М. Якубця, польською мовою написана десь п'ята частина спадщини Івана Франка – листи, наукові й публіцистичні статті, художні твори (Див.: *Якубець М.* Из спостережень над мовою та стилем творів Івана Франка, писаних польською мовою // *Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО.* Львів, 11–15 вересня 1986 року: У 3 кн. – К., 1990. – Кн. 1. – С. 129–134. Для повної картини тут годилося б додати ще бувальщину, яку оповів Михайло Рудницький у кн. „Письменники зблизка”. Якось Івана Франка запитали, як він може писати твори польською мовою. „Можу, бо вмію”, – відповів він на те (*Рудницький М.* Письменники зблизка. – С. 61).

³⁶⁷ Див.: *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. – С. 381.

соціалістичної й ліберальної орієнтації, виступали з ініціативою перекладати твори українського автора польською мовою.

Траплялося, що Івана Франка називали русько-польським письменником чи найкращим учнем „польської школи”. А „Kurjer Lwowski” наприкінці 1886 року (№ 325. – 24 листопада. – С. 1) навіть помістив матеріал, у якому значилося, що автора „Каменярів” більше шанували серед поляків, ніж серед українців-галичан³⁶⁸. Висока оцінка художнього таланту Івана Франка була лейтмотивом літературних оглядів польськомовних видань до його скандально відомого виступу навесні 1897 року зі статтею про Адама Міцкевича (1798–1855). Відтак „Франкові вдалося міцно вкорінитися на двох читацьких просторах: русько-українському та польськомовному” і „його культ міг би існувати не лише в українському, але й у польському культурному та політичному просторі”³⁶⁹. Зрозуміло, що сам автор надавав перевагу русько-українському середовищу. Цілком можливо навіть, що його стаття „Ein Dichter des Verrathes” була до певної міри спробою порятунку від надмірних запобігань й настирливих „обіймів” польської читацької аудиторії. У кожному разі в листі Василя Стефаника до Ольги Гаморак, написаному відразу після зустрічі з Іваном Франком у Львові, така думка прочитується з-між рядків (див.: III, 104).

Дружні взаємини з поляками склалися в Івана Франка ще з студентських років – завдяки співпраці в польських поступових (прогресивних) виданнях і особистим контактам. Як згадував Северин Данилович, на той час у його домівці „все сходився чималий гурток поступової молоді”. Часто заглядали сюди й поляки, і ні про який „національний шовінізм” чи „ненависть до поляків” тут ніколи не було мови. Радше навпаки – „тоді у нас мріялось про загальне братерство народів, про міжнародне об’єднання всіх поневолених і визискуваних, не раз проводились спільні з поляками балачки про те, як мають уложитися відносини між народом українським і польським”³⁷⁰. Давалося взнаки те, що, попри постійні намагання асимілювати галицьке суспільство з боку урядових кіл і тамтешньої еліти (і одні й другі, нагадаю, були майже стовідсотково поляками), усе ж „польський націоналізм зберігав притягальну силу завдяки його назагал демократичному характерові”, а русько-польські стосунки в час навчання Івана Франка в гімназії, як, зрештою, і в університетські роки, за його власними зізнаннями, „далекі були від того національного і конфесійного антагонізму, які вони набрали згодом”³⁷¹. Було навіть, що на початку 1880-х років обговорювали питання про польсько-українську угоду. В одній польській робітничій читальні на Замарстиніві зібралися представники обох сторін й уклали її програму. „Пригадую собі добре, – писав Северин Данилович, – що тоді одноголосно ми згодилися на те, щоб поляки з українцями злучились до боротьби проти російського царату та щоб стреміли до створення федералістичної спілки держав, устроєних на соціалістичний лад”³⁷². Кінцевою метою такої спілки мало стати „витворення нового типу культурної і щасливої людини” („цілого чоловіка”, за Іваном Франком), а одним із етапів втілення цієї ідеї – створення українського університету у Львові й українського „середнього” шкільництва в Галичині.

Говорячи про „потаємну спільну конфедерацію для уложення плану польсько-української угоди” на платформі соціалістичної ідеології в 1883 році, Северин Данилович, треба гадати, трохи „припізнився”. Бо ще восени 1878 року, тобто невдовзі після арешту Івана Франка та його однодумців, лідер польських соціалістів Болеслав Лімановський влаштував перед своїм вимушеним (за наказом Президії дирекції поліції) від’їздом зі Львова „вечірній чай” (прошальну вечерю). Окрім Івана Франка й Михайла Павлика,

³⁶⁸ Детальніше див.: *Там само.* – С. 376.

³⁶⁹ *Там само.* – С. 382.

³⁷⁰ Данилович С. Франко як духовний батько радикальної партії в Галичині. – С. 179.

³⁷¹ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 94, 95.

³⁷² Данилович С. Франко як духовний батько радикальної партії в Галичині. – С. 179.

на неї були запрошені польські соціалісти Йосип Данилюк, Антоній Маньковський, Адольф Інлендер, брат Людвіка, з яким автор „Товаришів із тюрми” невдовзі працюватиме над „Програмою соціалістів польських і руських Східної Галичини”, та Болеслав Червенський. „На вечері господар і гості домовилися утворити товариство, що мало займатися ширенням соціалістичних ідей у краї”³⁷³. Насамперед на тій зустрічі Іванові Франкові доручили написати популярний виклад соціалістичної теорії – на взірць „Соціалістичної віри” Людвіка Бланка. За свідченнями Болеслава Лімановського, той погодився, та зізнався при цьому: „Щоправда, – говорив він, – сам я добре соціалізму не розумію, але вивчу його, пишуци”³⁷⁴. Наслідком цього став написаний польською мовою „Katechizm socjalistów” (інша назва – „Що таке соціалізм”), виданий у Львові наприкінці 1878 року. Хоча існує думка, що подібна зустріч відбулася навіть раніше, ще в червні 1878 року, тобто задовго до від’їзду Болеслава Лімановського зі Львова³⁷⁵. Сам автор спогадів не відповідав за достовірність відтворюваних подій. Та хай там що, саме на зустрічі польських й українських соціалістів у 1878 році виникла ідея створення конфедерації.

Якщо йти за Михайлом Грушевським і його періодизацією творчого життя Івана Франка, то ці події вписуються у початок першого (1877–1886) з трьох „циклів-десятиліть”. Ясна річ, що взаємини Івана Франка з поляками в той період не обмежувалися лише означеними стосунками, а мали ширший, розмаїтіший і динамічніший характер. Узагальнено кажучи, Іван Франко тоді „відає свої сили й енергію галицькому соціалістичному рухові, будуючи його разом на ґрунті польським і українським. Ідучи за кличами міжнародної солідарності пролетаріату, він сподівався, що нова соціалістична польсько-руська партія вирівняє національні конфлікти і утворить підставу для нових, справедливих відношень. Отже, заподадливо працював для усвідомлення польського робітництва, засідав у робітничім комітеті, викладав польські популярні курси в робітничих гуртках, писав у польській соціалістичній пресі, зложив соціалістичний катехізис і першу соціалістичну програму для Галичини, теж випущені польською мовою”³⁷⁶.

Усе ж подібні твердження Франкових сучасників чи навіть його друзів-однодумців, переважно соціалістично налаштованих, потребують деяких уточнень. Адже на початках свого студентського побуту у Львові Іван Франко не виявляв особливої симпатії до поляків, тим паче, що це співпало з активною фазою колонізації Львова та його „святині науки” – Львівського університету³⁷⁷. Зокрема, в написаній восени 1875 року поезії „Наперед” він закликав русинів на „страшню брань” із зовнішніми ворогами, з-поміж яких особливо виділяв поляків. Показово, що при цьому молодий автор апелює до їх „національного святого” – Адама Міцкевича: „най сам Мицкевич зрить / Днесь Польщу розвалим!”³⁷⁸. Так само в деяких інших своїх ранніх творах, історичних чи „сьогоденних” за змістом, дев’ятнадцятирічний автор порушував питання українсько-польських взаємин і виступав проти такої „братньої любові”, коли „братам бажать лиш зла і тьми”. Тим-то із вуст проривався праведний клич поборювати ляхів, причому не лише „сталевим мечем”, а перш за все силою „науки й правди”.

*Вперед, брати! Пора вже раз
Зламать ляхів ярмо.
Нема в них сили проти нас,
Вони гнилі давно, –*

а насамкінець поет висловлював тверду впевненість, що „на Русі щезне Польщі слід”.

³⁷³ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 191.

³⁷⁴ Лімановський Б. З часів першого арешту // Спогади про Івана Франка. – С. 94.

³⁷⁵ Див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 493.

³⁷⁶ Грушевський М. Апостолові праці. – С. 201.

³⁷⁷ Детальніше див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 150, 156.

³⁷⁸ Джеджалицьк [Франко І.]. Напередь! // Друг. – 1875. – № 21. – 1 (13) жовтня. – С. 40.

І пізніше, в час активної фази його співпраці з поляками, не пройшов непомітним повз пильного ока Івана Франка інший, „темний” бік українсько-польських стосунків. Приміром, у 1882 році він написав поезію „Ляхам”, що згодом увійшла в збірку „З вершин і низин” (1893. – С. 73–74), в якій наголосив на деяких негативних, ба навіть трагічних для долі обох народів аспектах нашого „братання” з поляками: „Та біс підкупив вас «брататись» // Братерство ж навпак повернути: // Над братом панами остатись, // В ярмо його шию пригнути”. Поезію він закінчив апострофою, якою сподівався наставити поляків на розум задля користі й блага обох народів:

*Братаймося, ляше, та щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Користі хай в'яжуть нас спільні,
А не пересуди погані.
І кожний на своєму полі
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Рятуймось в біді, та тямуймо
Докладно слова ті хороші:
„Брат братом, а бриндзя за гроші”³⁷⁹.*

Зрештою, й вину за свій перший арешт і за той перший у Галичині соціалістичний процес Іван Франко частково покладав на польський чинник. Польські верховоди, прибічники „зміни системи” в Австрії, тобто переходу з опозиції на бік уряду, марили міністерськими посадами, а для того треба було показати себе „елементом вповні надійним і здібним до піддержування основ держави”. Тому „кожде народне зібрання у Львові, всякий хоч і як невинний об’яв незалежної думки представляювано як страшну конспірацію” [33, 348]. „Гарячкове шукання конспіраторів” спровокувало доноси польської консервативної преси. Тоді якраз і трапився інцидент з польським соціалістом Еразмом Кобилянським, що прибув до Львова з листом від Михайла Драгоманова та деякою нелегальною літературою і з паспортом на ім’я Станіслава Барабаша, у соціалістичному середовищі відомим як Михайло Котурницький. До всього додалося напруження в стосунках між Австрією та Росією. І поляки не поминули нагоди прилучитися до розкриття „руської змови”. „Зроблено так, що ревізій по домах русинів було якнайбільше, щоб книжок та паперів у них забрали якнайбільше і щоб у центральній владі, а ще більше в цісарськiм бургу викликати враження, що вся Галицька Русь підточена соціалізмом, що всяке розширення прав руського народу, руського селянства грозить небезпекою державі, церкві, власності і що одинокою опорою тих святощів є польська шляхта”, – згадував пізніше Іван Франко [33, 349].

Та попри те він не полишав співпрацю з поляками, розуміючи, вочевидь, її потребу й неминучість – для обох народів і для себе особисто. Починаючи від 1879 року дописував до польських часописів у Росії й Галичині: варшавської газети „Prawda”, петербурзького „Kraju”, потім співпраця з львівським журналом „Przegląd Społeczny” (1886–1887) і, насамкінець, газетою польських лібералів „Kurjer Lwowski” (1887–1897). Причому якщо у варшавській „Prawdzie” й петербурзькому „Kraju” він лише час від часу „подавав репортажі про стан справ у місцевому руському таборі”, то в соціалістичній газеті „Prasa” та народових („людових”) органах „Kurjer Lwowski” і „Przegląd Społeczny” його роль була значно важливішою: „одного з провідних авторів, який майже в кожному номері друкував різноманітні матеріали (проза, поезія, публіцистика), а часом навіть писав

³⁷⁹ Франко І. Мозаїка. – С. 25.

редакційні статті³⁸⁰. З огляду на це, а також на „вищість” польської преси від галицько-української, „поступова” руська молодь вважала, що „поява Франкових матеріалів у провідних польських газетах і журналах ніби засвідчували високу якість його продукції і привертала увагу до його творчості загалом”³⁸¹.

Свою роботу в польській пресі Іван Франко підпорядковував тій самій меті, якій присвятив усе своє життя. Йому не раз публічно закидали, зокрема в „Ділі”, що його „руські кості поросли польським м’ясом”. Відповідаючи на ці закиди, він у виступі при заснуванні масової політичної організації „Народна воля” в Коломиї у липні 1893 року зізнався: „по совісті скажу, що я й там служив і служу тій самій хлопській справі і можу сказати, що не одно я через ту газету вже перевів. Навіть наші селяни можуть посвідчити, що за мене в «Kurjerze Lwowskim» виведені були на світ такі кривди, котрих не хотіли містити руські газети у Львові”³⁸². До всього, у літературній співпраці з поляками вбачають матеріальний мотив: польський видавничий ринок у Галичині перевищував русько-український у 3–6 разів за кількістю періодичних видань і в 7–8 разів за обсягом накладів³⁸³.

Веду до того, що Івана Франка змусили піти „наймитувати” до поляків. Насамперед свої рідні, „патентовані патріоти”. Його крок був природною реакцією на ставлення суспільства до нього та його товаришів після завершення судового процесу 1877–1878 років. Всю ту атмосферу соціального остракізму і спроб елімінації він пізніше відтворив, як я вже згадував, у листі до Михайла Драгоманова. А в одному зі своїх виступів (30 липня 1893 року на зборах у Коломиї при заснуванні радикального політичного товариства „Народна воля”) із сумом згадував: „Руська інтелігенція відцуралася нас, найближчі наші приятелі відвернулися від нас, встидалися нас, боялися з нами говорити”³⁸⁴. За словами сучасного дослідника, це було „покарання за порушення коду поведінки галицько-руського освіченого суспільства”³⁸⁵. Поряд зі всілякими „дрібними” прикροщами і кривдами, як-от: забороною вільно спілкуватися навіть з багатьма своїми колишніми друзями, приходити до „Руської бесіди”, відвідувати дім священника Рошкевича в Лоліні й одружуватися з його дочкою і т. ін., – воно означало вето на державну службу, тобто на можливість „вчепитися обіруч цісарської клямки” і „стати урядовцем”³⁸⁶. У певному розумінні це мало й позитивний сенс: незалежне становище, за якого „чоловік міг сказати сміло і явно: держуся таких і таких поглядів політичних, належу до такої партії і хто мені що зробить” [49, 292]. Однак те нове, відносно незалежне становище теж було, як кажуть, палицею з двох кінців. З одного боку, воно звільняло від потреби пнутися з усіх сил, хапатися голіруч за колесо того воза, що називається державна кар’єра („значіння, аванс, становисько, пенсія, емеритура...”) і тим „відкривало перед Франком і його товаришами можливість творити нові ідеї, нові норми і способи поведінки”, одне слово – „будувати нове суспільство, альтернативне щодо старого руського”³⁸⁷. Усвідомлення цієї

³⁸⁰ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 376.

³⁸¹ Там само. – С. 381.

³⁸² Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – С. 169.

³⁸³ Див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 375.

³⁸⁴ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – С. 167.

³⁸⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 188.

³⁸⁶ Чайковський А. Мої спогади про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 97.

³⁸⁷ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 189. Цей аспект, принагідно зазначу, теж передбачав залежність, хоча й іншого характеру: від почуття того „собачого обов’язку”, що було, сказати б, закладено в його крові й кості від народження. Франкове почуття того суспільного обов’язку є тотожне його „руському патріотизму” і становило „тяжке яро, вложене долею” на його плечі. „Я можу здригатися, можу стиха проклинати долю, що вложила мені на плечі се яро, але скинути його не можу, нової багківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням” („Дещо про себе самого”). А початок такого внутрішнього переродження у внутрішній суб’єктив-

нової місії (посвятити себе „ділу”) прийшло, на переконання Тамари Гундорової, десь у червні 1878 року, і задля неї він готовий був навіть „відректися від «слабости» кохання”³⁸⁸. На підтвердження своєї думки дослідниця наводить рядки листа письменника до Ольги Рошкевич: „І ось мені прийшла до голови думка – для *dіla*, великого святого діла, котрому я посвятив своє життя, відректися тої слабості, розірвати послідню нитку, «що в’язала мя з давнім життям» [48, 87].

З іншого ж боку ота „незалежність” від державної служби робила галицьких соціалістів соціально незабезпеченими, а через те залежними від альтернативних способів заробітку. Одним із таких способів і стали „найми в сусідів”. Цькувало Івана Франка, щоправда, й польське суспільство, а одна з львівських газет навіть назвала його й Михайла Павлика „відомими деморалізаторами Русі”³⁸⁹. Та все ж польська ліберальна й соціалістична преса, маючи, треба гадати, ще й свої міркування, охоче надала місце для прози Івана Франка. Намагання ж співпрацювати в народовецьких органах „Діло” й „Зоря” і ближче зійтися з галицько-українськими народовцями не дали бажаного результату. Невдалою виявилася також спроба заснувати восени 1886 року радикальний партійний орган. Тому взимку 1886-1887 років він знову зійшовся з поляками – на цей раз із „людовцями”: робота в польській радикальній, з народницьким ухилом газеті „Kurjer Lwowski”, турбота про організацію польської селянської, власне „людової”, партії, „знов-таки в тій надії, що, зломивши панування польської шляхти, можна буде здобути кращі соціальні і політичні умови також для всього селянства Галичини – польського й українського”³⁹⁰.

Свідченням нових розчарувань і „зламів” свідомості може слугувати надрукована німецькою мовою у віденському тижневику „Die Zeit” (1895. – № 51. – С. 177–180) стаття під заголовком „Die Bauernbewegung in Galicien” („Селянський рух у Галичині”). А 10 вересня 1895 року, виступаючи на одному з передвиборчих зібрань у міській ратуші Львова, Іван Франко зробив закиди послам „лівиці”, тобто представникам лівого крила польської селянської партії „Stronnictwo Ludowe”, за те, що вони „в підході до української справи не мають широкої самостійної програми, а навпаки, приєднуються до тактики тих, які на словах нерідко заявляють, що люблять українців, поважають їх, а як дійде до діла, то борються проти всіх українців під приводом, що вони москвофіли” [46, 258]. І виступ у львівській ратуші, і стаття у віденському часописі викликали різкий виступ депутата від цієї партії Тадеуша Романовича, польського журналіста й економіста, на сторінках газети „Nowa Reforma” („Хатні справи українців”, № 226). Зважаючи на очевидну тенденційність поглядів автора, численні перекручення думок і значимість проблеми, Іван Франко вважав за потрібне йому відповісти, наслідком чого стала стаття „Дещо про польсько-українські відносини”.

Як і в своєму виступі на передвиборчих зборах у Львові, в ній письменник насамперед підкреслював „важливість українського питання для національної справи поляків” і застерігав останніх від легковажного ставлення до багатьох зв’язаних із ним моментів, зокрема тих, що мали відношення до термінів „порядний українець” та „москвофіл”. Безперечно, погоджувався Іван Франко, справа боротьби з галицьким москвофілством

ності Івана Франка поклав отой перший, наче й безглуздий арешт влітку 1877 року і суд у справі „Барабаша і товаришів”. Задля цього мусив померти (бути похованим) „приватний чоловік” і народитися суспільний „слуга”. Нещодавно Тамара Гундорова ґрунтовно і всебічно простежила ці внутрішні метаморфози Івана Франка (Див.: Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – С. 155–185), тому нема потреби детальніше зупинятися на цьому питанні. Тим більше, що мене цікавлять інші аспекти проблеми.

³⁸⁸ Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – С. 172.

³⁸⁹ Детальніше див.: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 189, 492.

³⁹⁰ Грушевський М. Апостоли праці. – С. 202.

лежить на самих українцях, але вину за його успіхи й ріст, як і за деякі „специфічні галицько-руські” прояви (підлість, продажність, деморалізацію і т. ін.), покладав і на поляків. Причому не лише на правлячі в Галичині польські урядові кола, а й значною мірою на демократичні сили. „Повторюю, – наголошував двічі на цьому моменті, – [москвофільство мало успіхи] не без вини польських сфер, – з одного боку, правлячих і керуючих, а з другого боку, польських сфер, що називають себе демократичними, голосних на фрази і дволічних у своїх ділах” [46, 261]. У зв’язку з цим Іван Франко і порушив у статті широке коло питань українсько-польських залежностей, маючи при цьому лишень одну мету – аби „поляки належним чином зрозуміли становище українців”. На жаль, добрі взаємини двох народів у Галичині обмежувалися „платонічними заявами” або ж красивими, однак голосливими фразами, натомість „ганебно мало зроблено” для налагодження реальної допомоги, запровадження справжнього братерства і дружби: дотації на розвиток української культури, освіти, театру і преси з боку уряду мізерні³⁹¹, та навіть моральної чи політичної підтримки від нього годі дочекатися. Якщо казати прямо й відверто, то в цій сфері „бере верх первісний брутальний інстинкт” [46, 263]. Аби його подолати, треба, як розумів усю справу автор, часто виголошуване на банкетах гасло „кохаймося!” перемінити на „пізнаймося!”. Така політика – не самоціль і не „однобічний діалог”. Тому полякам насамперед слід з’ясувати, чого хочуть українці, русинам – чого бажають поляки і яку вигоду можна мати від їхнього справді братерського співжиття. Іван Франко був переконаний, що знаходження спільних „точок дотику” викличе розуміння з боку українців, а рівночасно піде на користь національній справі самих поляків. Для українців, скажімо, в їх боротьбі з москвофільством найвагомішою і найбільш ефективною допомогою було б „справедливе, політичне, згідне з своїми корінними національними інтересами” ставлення до них поляків [46, 266]. Це сприяло б передусім зміцненню українського національного руху, а відтак й українства як такого. Тоді й зворотна реакція була б відповідною. „А якщо поляки розумною і щиро національною політикою допоможуть галицьким українцям зрости в силі, то можуть бути певні, що українці у своєму власному національному інтересі будуть підтримувати поляків у їхніх аналогічних прагненнях” [46, 268].

А „національний інтерес”, як і доля, в обох народів подібні, що зумовлено відсутністю національно-державної самостійності, соціально-економічними утисками і політичним поневоленням („нам, як українцям, так і полякам, народам, що позбавлені самостійного державного існування, розірвані поміж кількома державними організаціями і у деяких з них терплять, крім загального соціально-економічного гніту, невіддільного від теперішнього суспільного устрою, також політичну неволю, більше того, піддані з різних сторін брутальним способам викорінення”), – словом, якщо зважити на ці проблеми, доходив переконання Іван Франко, то у поляків та українців „нема іншого шляху порятунку, як піднімати всі народні маси до національної і суспільної свідомості, до участі в цивілізаційному житті, а отже, до боротьби за ніколи не старіючі права людські, політичні й національні” [46, 268]. На досягнення цієї мети й годилося б насамперед

³⁹¹ У написаній на рік пізніше статті „Зміна системи” (Жите і слово. – 1896. – Т. 5. – Кн. 3. – С. 157–167) Іван Франко конкретизував зміст „соймових субвенцій” на потреби українців. Причому тут-таки автор подав своєрідну порівняльну таблицю урядових дотацій на аналогічні польські інституції, наголосивши, що виділяються вони з бюджету краю, – інакше кажучи, з коштів платників податків, більшість із яких складали українці-русини. Виходило отож, що „вони малесенька частина того гроша, який складає руська людність в податках крайових і попросту смішно дрібні в порівнянні до тих субвенцій, які дає сойм на аналогічні або й не аналогічні інституції польські” [46, 306]. Якщо зважити, що польська шляхта в той час фактично „держить керму правительства в Австрії”, то стануть зрозумілими причини такого „підкування” поляків розвитком українського письменства, преси, театру.

скерувати свої зусилля в одне русло, а задля того перш за все усвідомити сутність і специфіку своїх стосунків.

Іван Франко постійно ставив собі питанням: чому попри „етнографічне свояцтво і територіальне сусідство” поляки й українці „ніколи не були добрими братами” [46, 317]. Певна річ, що на те були свої причини: історичного, культурного, релігійного³⁹² характеру... Але ж історичні помилки належало виправляти, а конфлікти залагоджувати. Цього, на превеликий жаль, не спостерігалось в стосунках двох сусідніх народів. А все через небажання польсько-шляхетських кіл реально оцінити ситуацію й угамувати хоча б трохи свої шовіністично-імперські амбіції. І не лише їх. Реалії суспільно-політичного життя переконали автора остаточно, що там, де йдеться про „великопольський” патріотизм, будь-які аргументи і здоровий глузд, а тим паче – національні бажання „сусідів” відходять на задній план.

Отож, польсько-шляхетське панування (бо ж „правительство в Галичині [...] польське, тільки в австрійськiм мундирі”), продовжував Іван Франко свою думку в статті „Зміна системи” (1896), аж ніяк не сприяло справедливому єднанню. Попри певні конституційні свободи і рівні права для всіх народів Австро-Угорської імперії, що повинні б забезпечувати можливість розвитку всіх націй і народностей, воно розв’язало „систематичне переслідування русинів без різниці партій” [46, 308], що подекуди навіть переходило в терор і криваві репресії³⁹³. А робилося все те самовільно, всупереч австрійським законам. „Пригадаймо, – аргументував свої висновки й узагальнення автор, – що від першого «соціалістичного» процесу в р. 1876 до кінця 1889, отже, в протязі 12 літ, русинам, як одиницям, так і різним інституціям, виточено було около 500 процесів політичних, в котрих найбільша часть скінчилася заохаченням слідства, а тільки мала часть скінчилася засудженням декого з оскарженням на невеличкі (в порівнянні з тенденційно піднятим шумом) кари, що в тім часі зроблено тисячі ревізій в приватних помешканнях і в локалях найрізніших руських товариств, розв’язано десятки читалень, арештовано та тягано по судах тисячі людей, уражено навіть релігійні почуття русинів такими способами, як обрізування трираменних хрестів, насилання жандармів до церкви для контролю богослуження або поручення такої контролі дідичам та посесорам – навіть жидам” [46, 308-309]. Якщо брати до уваги хоча б цей конкретний проміжок часу, то стане очевидно, що „се була справжня система – та не урядова австрійська, а урядницька польсько-шляхетська; з погляду австрійських законів се була систематизована нелегальність і самоволя” [46, 309]. Можна не сумніватися: ці „повторювальні від 12 літ дзвякання польських шовіністів, що попихали уряд до переслідування русинів” [там само], позначилися негативно на соціально-економічному та духовному розвитку краю, а відтак і на характері польсько-українських стосунків.

³⁹² Втім, і з релігійними розходженнями поляків і русинів не все так просто й однозначно, як зовні здається. Факти, що їх мав у своєму розпорядженні Іван Франко, незаперечно свідчили, що перший польський король Мешко I (бл. 922–992) спочатку був хрещений св. апостолами Кирилом і Мефодієм за східним обрядом, та невдовзі під тиском німецьких загарбників змушений був перейти на католицьку віру („щоб не дати німцям поводу нападати на Польщу яко край поганський”) [45, 212]. Якщо тверезо зважити, то виявиться: католицизм приніс немало шкоди польському народові і польській державі. Якби не непомірні амбіції й апетити прибічників католицької віри, міркував Іван Франко, то можливо, Польщі вдалося б „притягти до себе (об’єднати. – П. П.) і цілу Росію по смерті Годунова, і першого Самозванця...” [45, 213], і тоді розвиток слов’янського світу і світової цивілізації загалом міг би піти цілком іншим шляхом („А які би були наслідки того поєднання для цілого слов’янського світу, сього нині і найбуїнішою фантазією збагнути не можна” [Там само]).

³⁹³ Підтвердженням сказаному могли б слугувати ті-таки вибори в Державну раду в жовтні 1895 року, в яких Іван Франко, нагадаю, „кандидував” по виборчому округу Перемишль – Добромиль – Мостиська і про які згодом детально оповів у статті „Найновіший галицький вибір”.

Усе ж остаточну відповідь на питання про природу українсько-польських відносин Іван Франко несподівано знайшов у відверто цинічній, зате оголеній у своїй сутності фразі одного з польських урядовців у Галичині. „Все те, чого жадають Романчук і товариші, ми вам дамо, дамо вам ще більше, але жадаємо від вас одного – вашої душі”, – казав той руському послові [46, 316]. Інший польський урядовець не менш відверто признався: „Були б ми дурні, якби, маючи владу в руці, не визискали її в той спосіб, щоби якнайдовше не дати русинам стати сильними, багатими і освіченими, тим русинам, в котрих щиро прихильність для наших інтересів не віримо” [там само].

Однак в публіцистиці середини 1890-х років Іван Франко ще чітко диференціював польську спільноту. І хоча він нерідко вживав узагальнюючі означення, все-таки частіше наголошував, що вона не є однорідною і що жодна політична сила чи соціальний стан не можуть претендувати на те, щоб називатися її „цілістю”. Не раз повторював своєму опонентові, котрий закидав йому ненависть до всіх поляків і до всієї польської інтелігенції, що шляхта – то ще не вся польська нація. Не могла замістити собою польську суспільність і та частина її інтелігенції, що зрадила принципам демократизму, потурала шляхті і відступила від захисту народних інтересів. Тому писав, що „в кожній фразі, в кожному розділі я старанно визначаю, яку частину інтелігенції, який табір, яку течію маю на увазі, і залишаю шляхті те, що шляхетське, а псевдодемократам те, що псевдодемократичне” [46, 270]. Така лінія витримана, зокрема, в статтях „Дещо про польсько-українські відносини”, „Селянський рух у Галичині”, „Зміна системи” та ін. Отож і звинувачення кожній із названих суспільно-політичних сил були конкретними. „У моїй статті (мова про «Селянський рух у Галичині». – Р. П.), – писав Іван Франко, – я закинув галицькій шляхті, що вона дуже схильна вважати себе цілістю польського народу, а польських демократів обвинуватив, що у найважливіших справах вони, незважаючи на теоретичні суперечки, йдуть слідами шляхті” [46, 277]. А трохи нижче автор конкретизував і розширив претензії деяким діячам польської селянської партії „Стронніцтво людове”, що діяла в 90-ті роки XIX ст. в Галичині і з якою мав намір єднатися під час виборчої компанії 1897 року. Їм дорікав, що вони „недосить широко розуміють власні національні інтереси, підпорядковуючись центральному сеймовому комітетові і придушуючи вільне волевиявлення виборців-селян, в тому числі й українців” [46, 278].

Тоді ще, очевидно, давалася взнаки та „поміркуваність” Івана Франка, що про неї згадував дехто з його сучасників (див. хоча б цитовані вище висловлювання Володимира Охримовича про уподобання й суспільно-політичну діяльність письменника в перші роки існування радикальної партії) і про яку сам він зізнавався в статті „Дещо про польсько-українські відносини” (1895). Однак, коли переконалися в їхній зрадливій сутності, „бризнув польській суспільності в очі різким докором”³⁹⁴ і порвав з нею будьякі стосунки. Доречно виглядають у тому зізнанні Івана Франка слова про бажання, якщо до того дійде (певно, вже тоді передбачав таку можливість), „згрішити надміром запалу, відсутністю поміркуваності в словах і діях, ніж тою ілюзорною мудрістю поміркуваності, не холодної і не гарячої, про яку вже Христос сказав: «Тому що ти не був ні холодним, ні гарячим, виплюнуть тебе уста мої»” [46, 270]. Навесні 1897 року стався якраз той випадок, коли знехтував правилами „ілюзорної мудрості поміркуваності” і зважився публічно виступити проти Адама Міцкевича, а разом проти вихованих на його ідеї „патріотичної зради” покоління тамтешніх патріотів, для яких „Велика Польща od morza do morza” стояла понад усе і задля здійснення якої вони готові були зневажати, топтати принципи моралі й демократизму, ба навіть приносити в жертву щиро людські відносини. Вірогідніше за все, мала місце саме така логіка розвитку подій.

Опосередкованим підтвердженням цьому може служити надрукована в „Літературно-науковому віснику” за 1906 рік Франкова стаття-осторога „Русько-польська згода і

³⁹⁴ Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братане. – С. 157.

українсько-руське братане”. Тоді з обох боків знову залунали голоси про злагоду і братання, про потребу в нових умовах (після революційних подій 1905 року) і до певної міри – в новій політичній ситуації синхронізувати свою діяльність. Причому тепер це мало стосуватися не самих лише галичан-українців, а й наддніпрянців, зокрема київську і загалом „великоукраїнську” інтелігенцію. В душі Івана Франка цей новий „поклик до згоди”, за його власним зізнанням, „збудив сильнішу реакцію, ніж у кого иньшого”, і він, маючи за плечима багатий досвід подібного „братання” та добре знаючи його вартість і тривкість, вирішив застерегти українців він поспішних і необачних кроків.

Отож, минуло більше восьми літ від сповнених украї драматизму й напруги подій 1897 року. Потроху вягалися емоції, нові реалії вторгалися в життя, формуючи свою систему цінностей і пріоритетів. Був час охолонути від пристрастей, принаймні призабути давні образи, зважено й обмірковано підійти до оцінки пережитого, можливо, трохи пригасити палахкий вогонь своєї душі. Та ні! Іван Франко щиро зізнався: „доси не жалую свого кроку, як не жалую нічого, що було льогічним впливом фактів, сильніших від мене”; був той „скандал, зрештою, далеко менше мій, далеко більше галицько-польської суспільности і преси”³⁹⁵.

У статті-сповіді „Niесо o sobie samym”, призначеній власне для поляків і надрукованій у книзі його оповідань „Obrazki Galicyjskie”, Іван Франко теж заперечував упереджене чи вороже ставлення до поляків і відверто зізнався, що не любить лише двох категорій польського громадянства: „занадто ширих”, „патентованих польських патріотів”, „котрі мають уста, повні Польщі, а серце котрих холодне для недолі польського селянина й наймита”, і представників польської шляхти. Хоча до неї його ставлення теж не було однозначним. Бо ж до польської шляхти належали також Ожешко (1842–1910), Конопніцька (1842–1910), Пруст (1847–1912), Карлович (1836–1903) та ін. І „що справжню польську шляхту, що еліту польського народу” цінував і любив, як любив „всіх благородних людей власного й кожного іншого народу”³⁹⁶.

Поза всяким сумнівом, що й інтонація, і загальний тон розмови, а головне – думки, ідеї й судження Івана Франка до весни 1897 року далеко інші, подеколи кардинально протилежні від тих, що лунатимуть із його вуст згодом, після кривавих баденівських виборів і свого власного „живого досвіду” в них. Спершу, не знаючи фактів і психологічного підкладу „зламу”, аж не віриться, що за якихось не повних два роки можуть так різуче змінитися погляди людини, загалом стійкої в своїх переконаннях, котра більшу частину свого свідомого життя пройшла пліч о пліч з поляками, була вихована значною мірою в духовній атмосфері польської культури, працювала серед поляків: „Тепер ми, галицькі русини, не можемо потішатися тим, що терпимо від «шляхецької господарки» – ні! Ми чуємо чимраз виразніше, що проти нас стоїть уся польська нація, всі її верстви, від шляхти і магнатерії аж до репрезентації зорганізованого пролетаріату. Ся солідарність доходить до того, що не тільки в чисто національних справах поляки всіх верств ідуть разом проти русинів (курсив мій. – Р. П.), але і в соціальних справах репрезентанти польського демосу або явно підпирають, або приймають без протесту та противдїлання такі шляхетські заходи, що хоч можуть вийти на шкоду й польському мужикови та робітникови, але в більшій мірі можуть докучити та пошкодити русинам”³⁹⁷. Ці слова стали своєрідною квінтесенцією тривалого й багатого досвіду спілкування з представниками різних верств і соціальних станів польського суспільства.

³⁹⁵ Там само.

³⁹⁶ Франко І. Дещо про себе самого. Тут і надалі цит. цю працю за ст. Михайла Грушевського „Апостолові праці”. Її переклад, що зробив спеціально на замовлення автора Михайло Возняк, вважаю ближчим до оригіналу, ніж той, що вміщений у вид.: Франко І. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Т. 31. – К., 1981. – С. 28–31. Цитовані рядки див. на с. 209, 210.

³⁹⁷ Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братане. – С. 166.

Саме цей „живий досвід” змусив Івана Франка іншими очима подивитися на польську пресу та її місце в українсько-польських питаннях. Нічого іншого, окрім гіркого розчарування, такий погляд не міг викликати. Усі без огляду на партійні уподобання польські часописи на протязі вже тривалого часу ніби змагалися між собою, аби якомога більше бруду вилити на все, що зв'язане з українством. Зрештою, лишень із цього боку русини та їх національні потреби й удостоїлися честі бути поміченими. „В однім огляді поляки не ігнорували нас, – обурювався Іван Франко, а рівночасно й застерігав нове покоління українських політиків, – в однім пункті польська преса від самого 1848 р. дає багатий-пребагатий матеріал для історії польсько-руських відносин. Не було ані одного кроку, одного замислу, одного плану русинів, якого б ся преса не оплювала, не зогидила, не перетолкувала на користь русинів. Не було ані одного виднійшого русина від Маркіяна Шашкевича аж до наймолодших із нинішніх студентів, якого б та преса не очорнила, не осмішила, не денунціювала (доносила. – *Р. П.*), не відсудила від честі і віри або хоч принагідно не копнула. Клевети на русинів – се такий товар, який у польській пресі має все попиту і приймається з найбрудніших рук. Сей попит із генерації в генерацію притягає до себе слабкі, безхарактерні, ігнорантні (неуцькі. – *Р. П.*) або зовсім здеморалізовані одиниці з-посеред нас та рівночасно обнижує інтелектуальний і моральний рівень польської преси, затроює атмосферу, серед якої виростають нові польські й наші покоління”³⁹⁸. Тож як повинен був почувати себе інтелігентний русин-українець чи будь-яка українська інституція, знаючи, що їх у будь-який момент можуть „з причини або й без причини” зневажити, висміяти, образити, спалюжити, опоганити? І як, зрештою, вони мають ставитися при цьому до поляків?.. Одначе галицькі поляки, що виростили в задушній атмосфері суцільної брехні, бруду й цькування супроти русинів, ніколи не задавали і не задають собі цього питання, і це зайвий раз підкреслює негідне поводження польської преси, а рівночасно чітко вказує на ту роль, яку вона виконувала в процесах українсько-польського „братання”.

Така „увага” польської преси, як і суспільства загалом, до національних потреб українців у Галичині сприяли виробленню багатьох потворних (з погляду здорового глузду й логіки добросусідських відносин) і zdeформованих форм. Хоча поляки вдавали, що не помічають цього чи принаймні не бачать у ньому нічого неприродного, і свою політику супроти русинів будували дуже часто за принципом бінарних опозицій і суцільних розходжень слова й діла. Таке спостерігалось хіба в архаїчних суспільствах. Та якщо там постійні протиставлення (але аж ніяк не між словами і вчинками!) були універсальним регулюючим принципом і без них, як доводить відомий французький етнолог Клод Леві-Строс, не обходилася жодна інтелектуальна операція чи суспільна модель³⁹⁹, то в цивілізованих процесах кінця ХІХ – початку ХХ ст. вони набули, сказати б, перевернутого вигляду і стали ознакою – заперше на сторінках польських часописів – „підлого фарисейства” і „безсоромної двуличности”. На одному полюсі цієї потворної „моделі” „потоки фраз на тему *bratniego ludu*” або навіть арогантні (нахабні. – *Р. П.*) твердження в роді того: *wszystko, co mają Rusini, zawdzięczają naszej wspaniałomyślności!*⁴⁰⁰, а на іншому, якщо трохи перефразувати відомий вислів, – „*nulla dies sine huzia na Rusinów*”⁴⁰¹. „Супроти цієї безличности” Іван Франко набагато вище ставив „той варшавський кукіль, що тепер так буйно розростається на нашій землі і величає себе «*wszepolakami*”⁴⁰²”.

³⁹⁸ Там само. – С. 163.

³⁹⁹ Див.: *Леві-Строс К.* Первобытное мышление. – М.: Издательство „Республика”, 1994. – С. 154.

* Братнього народу (*польськ.*).

** Все, що мають русини, вони завдячують нашій великодушності! (*польськ.*).

*** Жодного дня без (*лат.*) нападок на русинів (*польськ.*).

**** Всюдиполяками (*польськ.*).

Ті бодай відразу виявили себе нашими ворогами, в ім'я пруської доктрини «egoizmu narodowego» проклямували як мету своєї діяльності в Східній Галичині переведене колись, у відповідній хвилі walki na poże z Rusinami⁴⁰⁰. Хоча з іншого боку, вважав Іван Франко, таке грубе поводження й одверте ігнорування елементарними нормами моралі, може, й потрібне було – задля отверезіння русинів і вироблення стійких принципів своєї поведінки. Тому й наступна думка автора, висловлена в іронічно-саркастичній формі, дещо несподівана, та не позбавлена сенсу: „Якби ми мали між собою таких поляків ще від 1860 року, то вже доси русько-польські відносини в Східній Галичині були б значно упрощені; порядна операція була б відкинула те, що гниле, а вздоровила те, що здібне жити, і Східна Галичина не смерділа би сьогодні гноевою раною на тілі всієї Слов'янщини”⁴⁰¹. Схоже, що цей докір Іван Франко робив і самому собі – бо повірив, довірився, витратив чимало сил, життєвої енергії й таланту на пусту справу.

Добре знав він, отож, думку й тієї частини польської спільноти в Галичині, що палала лютою ненавистю до русинів і до будь-яких проявів їхнього національного життя. Щойно доходило до національно-політичної активності останніх, як майже вся галицько-польська преса зчиняла галас, вдаючись до образ і звинувачень. Так сталося, зокрема, коли в 1902 році почався деякий рух, зв'язаний із сецесією молоді й аграрним страйком. „Нечуваний одур”, „дикий і скандалічний”, знову сколихнув польську суспільність у краї і змусив Івана Франка відгукнутися на сторінках газети „Діло” статтю „Лекції ненависти” (№ 213. – 23. IX (6. X). – С. 1). „Перед у русиножерній зайлості, спарованій з бездонною глупотою”, вела, як це не раз бувало й раніше, газета „Dziennik Polski”. На цей раз її автор, якийсь „обскурант-шляхтищора”, взявся традиційно доводити, по-перше, „що руська людности – то не народ, лише парість польського народу”; і, „ло-друге, що язик тої людности не самостійний, але наріччя польського язика”. Та навіть у „Kurjerze Lwowskim” відомий польський зоолог, природознавець і лікар, професор Львівського університету Бенедикт Дибовський (1833–1930) порівнював русинів-українців із чукчами й калмиками і пропонував „консервувати їх хіба на показ, як литовських жубрів”. Після таких „наукових одкровенень” польських авторів в Івана Франка виникли навіть побоювання за майбутнє – не так русинів, як самих поляків, „у котрих дикий огонь тої ненависти може вигризти з душі всяке почуття справедливости, людяности, загалом, усе те, чим стоїть і живе людська суспільність”.

До сказаного годилося б нагадати також дискусії представників „чисто шляхетської компанії” в салоні пані Олімпії Торської („Основи суспільності”). Згадаймо, як п. Калясантий, співробітник однієї з газет, що, за його словами, „стоїть на становищі народному” і „має демократичну вивіску”, обгрунтовує засади свого шляхетсько-демократичного органу, а водночас висловлює своє profession de foi⁴⁰² (він наяву бачив себе послом до Сейму). Отож, його передвиборче (і життєве) „вірую” опирається на три кити, або три „основні догми”, що випливали з походження: шляхтич, рільник, поляк. Хоча всі вони в підсумку зводяться до першого – „шляхетської політики”. Це означає, що „тільки з рук шляхти мусять вони (інші соціальні стани. – Р. П.) приймати добрі встанови, всякі пільги, всякі користі. Тільки від шляхти повинні виходити всякі внески в тім дусі. Коли нешляхтич поставить якийсь внесок, що йде до загального добра, шляхта повинна або вбити його в зароді, відкинути a limine⁴⁰³, або адоптувати, підняти на своїх руках, пустити в світ під своєю фірмою. Всі верстви повинні привикнути до того, щоб уважати шляхту

^{*} Національного егоїзму (польськ.).

^{**} Боротьби на ножах з русинами (польськ.).

⁴⁰⁰ Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братанє. – С. 164.

⁴⁰¹ Там само.

⁴⁰² Сповідання віри (франц.).

⁴⁰³ Відразу (лат.).

за свого опікуна, добродія, за самотній політично дозрілий і сильний елемент, за самотню силу, котра спосібна до дійсної, позитивної політичної роботи” [19, 249]. Теза про аграрну складову „foi” п. Калясантого значить, що він консерватор у справах суспільно-політичних, а в підсумку це зводиться до того ж ідейного фокусу: „прихильник основ, основних принципів того ладу, в котрім шляхта є справді шляхтою, є чолом, є основою суспільності”. Ну а польськість... Із нею все зрозуміло. „В одній шляхті заховався і живе той дух польський – вольний, лицарський, тривкий і незнищимий, котрого не знищили ані розбори, ані повстання, ані теорії демагогів, ані переслідування. Той дух виплодив польську літературу, польську штуку, але найсильніше, найкраще він проявив себе в польській політиці XIX віку”, – красномовствує цей оратор перед своїми однодумцями [19, 250]. Щоправда, слухачам його політичної програми, сливе стовідсотково представникам того „цвіту нації”, як, зрештою, і читачам, закрадається сакраментальна гадка: як бути з попередньо задекларованою позицією демократизму. Виявляється, вона не тільки не суперечить основним догмам промовця, а навіть служить для їх „скріплення, убагороднення”. Шляхом словесної еквілібристики й софістики він виходить на тезу про „демократизм поступовий”, який аж ніяк „не перепинає нам власне бачити управління серед польського народу шляхти яко вельми важного, історично кінцевого і суспільно зовсім живучого чинника”, а навіть „каже нам прямо бачити в шляхті найважливіший, рішаючий чинник польського народного життя, основу польської суспільності. Бо, питаюся вас тільки, чим була би нині польська нація без шляхти? Хто знав би, хто змінив би про Польщу на світі, якби сини польської шляхти не зросили півкулі земної своєю кров’ю, не перебігли вздовж і вшир усіх країв Європи, не заповнили всіх кутів світу своїми жалями, і скаргами, і піснями, і тугою, і надіями? Якби шляхта польська не рвалася раз у раз до відродження вітчизни, не конспірувала, не дипломатизувала, не гнила в Сибіру та в казематах, не руйнувалася повстаннями і тисячними добровільними жертвами? Отсе наш демократизм, отсе правдивий, характерний польський демократизм!” [19, 251–252]. Натомість „мужик”, згідно з таким розумінням, лише за панщини „властиво був тим, чим повинен бути”. Звичайно, виправити історичну помилку й повернути його назад у панщизнятий стан вже не можна, оскільки й без того „правдавець має тисячі способів, щоби привернути шляхті ту натуральну опіку над мужиком, яка їй з природи і з традиції історичної належиться” [19, 258]⁴⁰². Останню думку висловлює вже пан Едзьо, хоча майбутній депутат краєвого сейму з ним цілком погоджується („проти сього я нічого не маю”). Отакими були логіка і спосіб мислення „основ суспільності”. Причому в означених пунктах збігалися думки представників різних ідеологічних напрямів польського суспільства. „Власне в останніх часах настав основний зворот в поглядах. Не тільки демократи, але навіть соціал-демократи – се насіння, наскрізь космополітичне і зразу вороже польському патріотизмові, тепер чимраз більше рішучо стають у ряди польських партіотів. А се, мої панове, колосальна перемога власне нашої ідеї, нашого розуміння демократизму”, – реагує пан Калясантий на заувагу одного з умовних опонен-

⁴⁰² Цим шляхтичам не було потреби таїтися один перед одним чи прикривати свої думки фіговим листком: усі ж свої! Хіба, може, один Васонг, відомий львівський адвокат, був „хлопського походження”, але й він давно вже прийняв подібні „правила гри” і цілком погоджувався з товариством. „Без підхлібства, панове, без компліментів, але моє серце росте, коли слухаю ваших промов, вникаю в ваші думки...” – до ладу, як завше в подібних випадках, втрутився він у розмову. І трохи далі: „Тут сказано було слово, котре я з цілою душою мушу повторити, піднести і скріпити, я, хлопський син: шляхта – то основа нашої суспільності, то її крепкий пень, пишна корона, запалуючий цвіт і спілий плід. Без шляхти наша суспільність не існувала б, ми були б безсилною жертвою наїзду” [19, 259–260]. Власне тому і вважався давно вже своїм у цій „чисто шляхетській компанії”: „[...] з постави і вигляду був він найповніший елегант і джентльмен, а з переконань чистої крові аристократ”, – характеризує його автор [19, 242].

тів, що, мовляв, не всі його партійні соратники поділяють такі погляди [19, 252]⁴⁰³. Подібні ідейні метаморфози опонентів супроводжували Івана Франка, як, зрештою, й Василя Стефаника, протягом усього часу їх спілкування з польськими демократами. І розуміли це обидва задовго до скандально відомих подій травня 1897 року.

Нагадаю, що вся та сцена в салоні пані Олімпії, як і фабульна основа твору, мають життєве підґрунтя: реальних прототипів, справжні думки „пишної корони” польської суспільності, зрештою, аргументацію. Особливо хотів би звернути увагу на два останні моменти. Бо що стосується прототипів, то в цьому творі спостерігається особливе до них ставлення автора: письменник „доназивав героїв повісті іменами прототипів, але повигадував такі їхні біографії, що в селі люди сміялися ще й з їхніх дітей”⁴⁰⁴. У певному сенсі щось подібне трапилося і з героями цієї сцени. „Прототипи Едзя Чапського, брата майбутньої Адасевої нареченої, Тадея Розвадинського, товариша Адася по військовій академії Терезіанум у Відні, Альфонса Дзержикрая, доктора прав, Емілія Доленги, який проживає в селі без закінченої гімназії, пана Калясантого, журналіста і редактора однієї з шляхетсько-демократичних газет, та адвоката Вонсонга мали далеко прозаїчніших героїв з життя: Альберта Мнішка, який служив при війську, Степана Тустановського, молодого дідача, Ізидора Розвадовського, комісаря староства, Фелікса Гловацького, поручика при 13-му уланському полку, котрий опісля був хресним батьком дітей Олександра Стшелецького (прототипа Адася. – *Р. П.*) та інших військових, через що прийом гостей не відбувся у празник, який припадав на будний день, проте пані військові були тоді на службі і змогли приїхати лишень у неділю. Зрозуміло, що панове з 13-ого уланського полку вели не такі салонні розмови, як у романі їх прототипи”⁴⁰⁵. Зате сама суть „передвиборчих дебатів”, уся та платформа, на якій тримаються „основи суспільності”, хоча й узяті з іншого середовища, але схоплені, так би мовити, *in flagranti*. А працював Іван Франко над романом „Основи суспільності” в 1893–1895 роках, тобто ще до передвиборчих баталій середини і другої половини 1890-х років.

Не можна сказати, що він однозначно й беззастережно засуджував подібні погляди. Безперечно, що в стосунках з українцями і для задоволення їх національно-політичних бажань доктрина „шляхетської політики” відіграла одверто негативну і, без перебільшення, ворожу роль, та „з середини”, з позиції інтересів самих поляків і для поляків вона була позитивним чинником екзистенції нації. Чимдалі переконувався, що якби українсько-руська аристократія подібно мислила й діяла, то ми, мабуть, мали б свою незалежну державу. Тому не лише як антифразу, не лише як гірку іронію маємо сприймати наче й парадоксальну Франкову оцінку „wszechpolaków”, висловлену в статті „Русько-польська згода і українсько-руське братане”.

Спільним у всі часи залишилось одне: Іван Франко не переставав повторювати: „як і перед тим, так і потім у мене не було ані зерна ненависти до польської народности,

⁴⁰³ А один із слухачів, д-р Альфонс Дзержикрай, спробував було наприкінці розмови намітити навіть той „місток”, яким відбувається переродження демократів у консерваторів. „Бо яка різниця між нашим демократом і консерватором?” – вислухавши аргументи п. Калясантого, задається він питанням і сам на нього відповідає: „Майже завсігди така, що консерватист – чоловік практичний, близький народу, репрезентант певних, ясно означених інтересів, а демократ – доктринер, ідеолог, *Prinzipienreiter*, у котрого замість знання діла є ідеї, нахапані з книжок, замість розваги – запал, замість інтересів загальних – широкі фрази. І то власне в них потішає мене, бо хто між ними є ширій і розумний, той, приставлений до практичної роботи, швидше чи пізніше мусить вилічитися з демократичної фразеології і перейти до нас. Іменно існування таких демократів і оті їх метаморфози – се в моїх очах найкращий доказ безпідставності у нас демократизму в європейським значінні того слова” [19, 259].

⁴⁰⁴ Горак Р. Незакінчена повість про вбивство // Дзвін. – 1997. – Ч. 2. – С. 103.

⁴⁰⁵ Там само.

* На гарячому (*латин.*).

до того, що вона має гарного, високого, широкого та справді людяного”. У свідки при цьому він закликав тих „кількох благородних поляків, які, вирозумівши та річево скритикувавши” його крок, впевнилися, що він зробив його не зі злої волі, і не відвернули від нього своєї приязні⁴⁰⁶.

Навіть цей побіжний погляд на публіцистику й художню спадщину Івана Франка середини 90-х років XIX століття, що стосується українсько-польських взаємин, наводить на думку, що на весну 1897 року він цілком „визрів”, аби „покинути навсіди експериментувати з працею на двох загонах і дати собі слово присвятити свою працю своєму рідному народови”⁴⁰⁷. За словами Івана Франка, „весь той світ ідей та ілюзій”, над реалізацією якого він працював, почав „валитися” навколо нього або принаймні дав тріщини ще до „кривавих” виборів у Державну раду. Останні, а особливо вороже ставлення польських соціалістів і соціал-демократів до галицько-руських кандидатів лише посилили враження, котрі вже заврунилися в свідомості, і виступили своєрідним каталізатором його рішучого вчинку („в тій хвилині розпуки я кинув каменем у прірву і усунувся набік”). Таку логіку подій підтверджує і Василь Стефаник. У самий пік скандалу й розпал кампанії шельмування він відвідав Івана Франка у Львові, „трохи хорого по операції”, і той дещо „розповів за себе”. Перш за все торкнувся, ясна річ, питання про причини свого виступу проти поляків. І головною з-поміж них була названа, може, трохи й несподівана – з огляду на традиційне тлумачення цієї справи: „Треба йому було покидати доконче «Kurjera» (залишати «наймитування» в сусідів. – *Р. П.*), оже аби було вже за що, то написав «D[ichter] d[es] V[errathes]»”⁴⁰⁸ (III, 104).

Таким чином, вибори 1897 року принесли нові розчарування й болючі переживання, викликані „патріотичною зрадою” й відступом польських друзів та ідейних соратників. Вони остаточно переконали Івана Франка в тому, що демократизм поляків, як і росіян, закінчується там, де починаються розмови про національні інтереси українців. Це й викликало згадуване вже гірке зізнання на VII партійному з’їзді галицько-руських радикалів: „Розваживши всі за і проти, мусимо признати, що так як тепер річ стоїть, – польські соціал-демократи є наші найтяжчі вороги”. У пошуку причин і природи цього феномену він приходив до постаті духовного провідника поляків.

Погляд на Адама Міцкевича як співця зради, інтерпретованої в піднесено-патріотичному дусі, не був ні новим, ані оригінальним. Його висловлювали до Івана Франка в тій чи тій формі вже чимало літературознавців, зокрема й польських, причому автор статті „Ein Dichter des Verrathes” на них неодноразово покликався. Хоча й дійшов до своїх переконань самотужки, або, як сам зізнавався, „у своєму дитячому відчутті”: коли навчався в Дрогобицькій гімназії, йому доводилося часто звертатися до творчості польського поета, і вже тоді зародилася еретична гадка, що той – „надто особливий святий”⁴⁰⁹. Прискіпливіший науковий погляд на його доробок лише утвердив у цій думці. Відтак проаналізувавши „майже всю поетичну творчість Міцкевича”, Іван Франко

⁴⁰⁶ Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братанє. – С. 158.

⁴⁰⁷ Там само.

⁴⁰⁸ Другою причиною свого виступу Іван Франко тоді назвав саме „таке [...] переконанє о Міцкевичу” (III, 104–105).

⁴⁰⁹ Франко І. Пост зради // Франко І. Мозаїка. – С. 202.

дійшов твердого переконання, що „головною темою майже всіх його творів була зрада в найрізноманітніших іпостасях, і, що дуже характерне, зрада представлена не як якась провина чи злочин, не як заперечення етичного почуття, але часто як героїство, часом навіть як ідеал, оскільки породжений найвищими патріотичними поривами”⁴¹⁰.

Слова Івана Франка про його недовіру і внутрішній спротив до думок національного генія поляків ще в шкільні роки не варто сприймати як якусь поетичну формулу, – вони мають цілком реальний і конкретний зміст. Справді, ще в гімназії він отримав сувору догану за спробу висловити власний погляд на такі рядки Адама Міцкевича:

W słowach tylko chęć widzimy, w działaniu potęgę.
Trudniej dobrze dzień przeżyć, niż napisać księgę.
[В словах бачимо тільки прагнення, у діянні – силу.
Важче добре день прожити, ніж написати книгу].

Беручи за основу другий вірш цього фрагмента, Франко-гімназист не погоджувався з польським поетом, вважаючи його твердження неправдивим чи принаймні однобічним, і доводив, що „написання книги єсть також ділом, і то не раз дуже великим”, і що добру книгу написати буває „далеко трудніше”, ніж прожити добре день [26, 325]. На вчительській нараді це тлумачено як нечуване зухвальство, що вело до „спрофанування поваги Міцкевича” і легковаження „приписами моралі”, за що авторові творчого завдання понизили оцінку з поведінки. Цю історію Іван Франко згодом розповів у статті „Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах” („Зоря”. – 1884. – № 12. – С. 89–91; № 13. – С. 101–102) як приклад закостенілості й заперечення творчої ініціативи, придушення власних думок і оригінальних ідей учнів на уроках словесності.

А прискорила появу статті дискусія з добрим приятелем Генриком Бігеляйзенем, євреєм за походженням, а поляком за своїми поглядами і складом психіки, теж „потайним” прибічником польської національної ідеї. Під час однієї з прогулянок на Високий замок зайшла мова про Конрада Валленрода, героя однойменної поеми Адама Міцкевича. Тодішня католицька критика вважала Конрада зрадником, але виправдовувала при цьому автора, бо він, мовляв, „зберіг свою етичність, якщо героя покарали смертю”. Апеляція літературознавців до цієї проблеми була своєрідною реакцією на закиди в апологетиці зради, що проголошували самі поляки на еміграції ще за життя поета, виспівували в формі краков’яків 1848 року в Кракові; їх повторили польські письменники Юзеф Крашевський (1812–1887) та Юліуш Словацький (1809–1849). Іван Франко і Генрик Бігеляйзен сходилися на думці, що така оцінка не є правомірною і достатньо обґрунтованою. Та в інших пунктах їхні позиції кардинально різнилися. Іван Франко стояв на тому, що „поет глорифікує (прославляє. – Р. П.) ту зраду”, а польський літературознавець доводив, що зрадити можна друга чи близьку людину, але в жодному разі не ворога, і що „народ, який стогне в неволі, мусить іноді послуговуватися підступом, коли пробоем не в силі здобути собі свободи”. А Конрад діяв якраз во ім’я народу й національної свободи, задля чого „зрезигнував зі свого родинного щастя, посвятившись службі релігії й народній справі” і, врешті-решт, „трагічно закінчив своє

⁴¹⁰ Там само. – С. 212–213.

несолодке, тверде життя”⁴¹¹. Натомість український письменник відстоював думку, що будь-яка зрада, навіть „патріотична”, з етичних позицій виправданою бути не може⁴¹². „Франко був у наукових і суспільних питаннях нечувано впертим, завзятушим. Ніколи не дався нікому перекопати”, і „в приступі дискусійного запалу” висловив бажання опублікувати у віденській соціалістичній газеті „Die Zeit” статтю на цю тему. Ані умовляння „в роді дружніх «zwarjowaleś?!»”, ні перестороги не робити „такого нерозважного кроку” і не „планувати собі нещастя” ні до чого не призвели⁴¹³, – у травні на шпальтах згаданого часопису з’явилася стаття „Ein Dichter des Verrathes”.

Генрік Бігеляйзен вважав, що саме та їхня дискусія зіграла вирішальну роль, і, зважаючи на подальші наслідки й матеріальні негаразди Івана Франка, які вона спричинила, шкодував пізніше про свій вчинок і „проклинав цей [...] феральний прохід до Високого замку”⁴¹⁴. Але ту дискусію, „коли всміхнене весняне сонце клало на наші молоді щоки пристрасний поцілунок, коли родилися бажання й Франко планував собі нещастя”, можна сприймати хіба як безпосередній привід такого кроку, та аж ніяк не внутрішню, глибинну причину тієї, за його власним зізнанням, „хвилі розпуки”, що дала підставу „кинути каменем у прірву і усунути набік”, покинувши „назавсігди експериментування з працею на двох загонах”⁴¹⁵. Могутнім (і вирішальним) каталізатором такого вчинку стали, як я вже казав, криваві баденівські вибори 1897 року й поводження на них демократичних польських сил.

З погляду суто літературознавчого стаття виглядає переконливою й достатньо аргументованою. І якби її розглядати лише з цього боку, навряд чи можна б сподіватися на той суспільно-політичний резонанс, який спричинила її поява. Не останню роль зіграло те, що про „найбільшого польського поета” так посмів судити русин та ще напередодні ювілейних святкувань і викликаного ними загального піднесення в суспільстві, тому поляки не забарилися „поставити його біля ганебного стовпа як профанатора їх народних святинь”⁴¹⁶. Поза всяким сумнівом, є в цій статті ще щось, більше і значиміше, що намічає нові смислові виміри й обшири. По-перше, зрада в творчості Адама Міцкевича розглядається в ідейно-політичному аспекті, піднесеною на п’єдестал патріотизму⁴¹⁷. По-друге,

⁴¹¹ Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка. – С. 270.

⁴¹² Ця думка знайшла своє художнє втілення і в написаній трохи пізніше філософській поемі „Похорон”. Аргументи Мирона про причини його зради („І близька вже була моя перемога, // Та я пізнав, що се перемога мас, // Брутальних сил, плебейства і нестями, // А так не хтів я побідити вас. // О, я пізнав, що, так вас побідивши, // Своєї місії я не сповню, // Що ворога я посаджу на троні, // Під власний дім підкину я вогню. // Я бачив, як ті лицарі завзяті, // Що йшли в огонь, що билися як орли, // В душі своїй були і темні, й підли, // Такі ж раби, як уперед були” [5, 79]; тому спочатку належалося „знівечити плебейські всі інстинкти”, а для цього не було достатніх підстав: „ідеалу брак, високих змагань, віри”, і саме їх належалося дати „масам”, аби переплавити психологію раба на психологію аристократа, „лана”) виглядають вагомими і далекоглядними, особливо з огляду на розвиток подій на теренах колишнього Радянського Союзу після жовтневого перевороту („плебейської перемоги”, коли „брутальні сили”, люди з „собачим серцем” прийшли до влади). Однак Мирон мусить загинути, бо він зрадник. Того вимагала „етика боротьби” й етика суспільних змагань, що її дотримувався Іван Франко.

* Збожеволів (польськ.).

⁴¹³ Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка. – С. 270.

⁴¹⁴ Там само.

⁴¹⁵ Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братанє. – С. 158.

⁴¹⁶ Франко І. Поет зради – С. 201.

⁴¹⁷ Франко З. Передмова // Франко І. Мозаїка. – С. 13.

Іван Франко завжди наголошував, що йдеться про національного генія, святиню, що вже само собою зачіпало національні почуття поляків. До всього, стаття з'явилася напередодні відкриття пам'ятника поетові у Варшаві, „почерез що вразіння статті дужчало, степенувалося”⁴¹⁸. І, по-третє, автор часто повторював, що мотиви зради в творчості Адама Міцкевича не випадковий, а породжений „сильними поштовхами з боку найближчого оточення” у відповідному суспільно-політичному кліматі епохи, „з політичного погляду найбільш аморальному й нездоровому”: „Напередодні його появи на світ давня Польща впала і залишилась роздертою. Упадок Польської держави наробив багато шуму і видобув на світло денне стільки морального зіпсуття, браку характеру, цинізму і корупції, що буйно розмножилась усередині польського суспільства, що молоде покоління ще довго мусило дихати душною, заповітrenoю атмосферою”⁴¹⁹. З іншого боку, проповідь „патріотичної зради” з вуст національного генія виховала цілі покоління польського громадянства на відповідних ідеалах. „Сумний це мусив бути час, коли геніальний поет, зіштовхнений на такі манівці, і сумний мусить бути стан народу, який такого поета без застережень вважає своїм найбільшим національним героєм і пророком і щораз нові покоління годує затруєними плодами його духу”, – закінчував Іван Франко свою статтю⁴²⁰. Останні слова вже безпосередньо відкривали двері в сферу сучасних авторів суспільно-політичних обставин і в сферу міжетнічних стосунків, позначених „політикою «більшої вигоди» і тактикою переблокування, яку продемонструвала в 1897 році польська демократична («людова») партія під час виборів в австрійський сейм”⁴²¹. Таким чином, теперішній стан українсько-польських відносин і поведінку „людовців” розглянуто як наслідок виховання на ідеалах „патріотичної зради”, що позбавлена будь-яких етичних засад. Хоча зрозуміло, що тема „причин і наслідків” означеного явища потребувала детальнішої розмови, а сама стаття має деякі вразливі місця. Та наступні події показали, що письменник мав рацію в головному.

Реакція польського громадянства була негайною і войовничою, втім, прогнозованою і, треба гадати, передбачав її сам Іван Франко. Ситуація нагадувала картину скаженої бурі чи, радше, громовиці, як уявляв її тоді Осип Маковей. „Звісна річ, громи б'ють не в корчі, – резонно зазначав він, – тільки в найвищі дерева”, тобто „хто більше працює і спонукає людей говорити про свою роботу, тим більше виставляється на громи з будь-якої хмари”. З огляду на сказане, „сей тиждень для п[ана] Франка тяжкий, громи сипляться на нього і з польських, і з руських часописей”⁴²².

Особливо шаленіли „польські сфери” у Львові. Виділялася, як не дивно, університетська польська т. зв. поступова молодь. На це звернув увагу відомий філолог і мистецтвознавець, організатор і довголітній директор Національного музею (1905–1952), а тоді – студент Львівського університету (закінчив навчання в 1899 році) Іларіон Свенціцький (1876–1956). „Польська суспільність

⁴¹⁸ Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка. – С. 270.

⁴¹⁹ Франко І. Поет зради. – С. 202.

⁴²⁰ Там само. – С. 213.

⁴²¹ Франко З. Передмова. – С. 13.

⁴²² *Semper magister et semper tiro*: Іван Франко та Осип Маковей. – С. 75. Характерний підзаголовок його статті в чернівецькій газеті „Буковина” (№ 97. – 3 (15). V. – С. 2–3; № 98. – 4(16). V. – С. 1–2): „Любить чи не любить: Громи на др. Івана Франка”.

запалала обуренням, – писав він, – найяскравіші прояви якого були серед львівської університетської молоді, так званої народної демократії⁴²³. Саме з їх „доброї” руки навпроти університету можна було бачити написи „Śmierć France”. А згуртована навколо „Академічної читальні” молодь, за невеликими виїмками, називала його в своєму „одвертому листі” „rodłym i nieczemnym oszczercą”⁴²⁴. Польська суспільність ніби змагалася в гостроті й дошкульності висловів. У пресі письменника обзивали „гадюкою потайною”, вбачаючи в його вчинкові „традицію своїх предків”, що буцімто в усі часи відповідали полякам невдячністю за їхнє „благородне” ставлення⁴²⁵. Словом, „піднявся крик і протести, які доходили до некультурних оргій”⁴²⁶.

Звичним стало явище, яке Володимир Гнатюк охарактеризував як вуличну лайку, коли в пресі, без будь-яких ознак полеміки чи спростування поглядів, друкувалися статті „під такими «культурними» назвами, як «Bastard» («Байстрюк». – *Р. П.*)”, а „на мурах каменниць та парканах виявляло «патріотичне населення Львова» свою «культурність» простацькими написами на Ів[ана] Франка”⁴²⁷. Типовими в ті дні стали такі означення письменника, як „гайдамака”, „хам”, „негідник”, „літературний розбишака” і т. ін. Крім того, всюди вивішувалися плакати подібного змісту („з наругами й напастями на нього”, – зазначав Генрик Бігеляйзен, один із тих, хто залишився вірним Іванові Франкові після тих драматичних для нього подій⁴²⁸). Особливо багато таких написів „повідбивано штампами червоною фарбою по-польськи” на будинках по вулиці Зиблікевича, де тоді мешкав Іван Франко з родиною, та прилеглих до неї⁴²⁹. Дійшло до того, що на цій вулиці на дереві повісили зробленузі всякого мотлоху й шкамуття мавпу, а на ній причепили напис: „Iwan Franko”. Перелік „акцій” при потребі можна б продовжити, але гадаю, що й цього достатньо, аби зрозуміти весь драматизм і напругу ситуації, в яку потрапив тоді автор публікації на сторінках часопису „Die Zeit”.

А одного разу над головою Івана Франка прогримів постріл. Про це детально розповіла дочка письменника Анна Франко-Ключко у книзі „Іван Франко та його родина”. Тільки-но вийшли з хати, поскладали на віз винесені пакунки... Іван Франко відчував щось недобре, можливо, хтось попередив його, бо виглядав „неспокійний і розглядався на боки, піднявшись з сидження. Тоді нараз вискочив із-за рогу чоловік і вистрілив до тата – на щастя, не поцілів”⁴³⁰. Зблідлий письменник почав заспокоювати дітей, що це, мовляв, стріляли не в

⁴²³ *Свенціцький І.* Франко в моїй пам’яті // Спогади про Івана Франка. – С. 327.

* Підлим і нікчемним наклепником (польськ.).

⁴²⁴ Детальніше див.: *Щурат В.* Іван Франко в 1895–1897 рр. // Спогади про Івана Франка. – С. 279.

⁴²⁵ Детальніше див.: *Мельник Я.* „Wielka utrata” в контексті Франкового комплексу Адама Міцкевича // Українське літературознавство. – Львів. 1996. – Вип. 62. – С. 36.

⁴²⁶ *Барвінський Б.* Мої спомини про д-ра Івана Франка (1890–1915). // Спогади про Івана Франка. – С. 409.

⁴²⁷ *Гнатюк В. І.* Франко і Наукове товариство імені Шевченка // Спогади про Івана Франка. – С. 221. Пор. із твердженням Осипа Маковая, висловленим у статті „Любить чи не любить: Громи на др. Івана Франка”: „Ще жодна польська часопись не перевела доказу, що Франко помиляється, але зате тільки погані, кілька посипалось на нього з причини його статті про Міцкевича, нам ще не доводилося читати і бачити” (*Semper magister et semper tiro*: Іван Франко та Осип Маковей. – С. 75). Втім, аргументи й здоровий глузд у такій ситуації були б зайвими.

⁴²⁸ *Бігеляйзен Г.* Мої спомини про Івана Франка. – С. 271.

⁴²⁹ *Барвінський Б.* Мої спомини про д-ра Івана Франка (1890–1915). – С. 409.

⁴³⁰ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина. – С. 32.

нього, а в когось іншого. Як дізналася пізніше дочка, „це один поляк хотів помститися на татові” за образу Адама Міцкевича.

За два роки до того, у жовтні 1895 року, Іван Франко чітко й однозначно висловився про те, що його єднало з поляками (це, однак, не завадило йому тоді різко висловитися проти польської шляхти й тієї частини польської інтелігенції, котра зрадила принципи демократизму, за їх підхід до української справи), і, ніби передчуваючи близьку драму, визнавав, що розрив із ними, якби такий відбувся, став би для нього значною втратою. „Вихований у польських школах, вигодуваний поруч з іншими і польською літературою, я почувваюся сполученим з польським суспільством такими узами, розрив яких дуже багато мені коштував би” [46, 275-276], – відповідав він тоді польському депутатові Тадеушу Романовичу і відкидав будь-які звинувачення свого опонента в ненависті до всіх поляків: „Скількох я маю між поляками друзів, які мені довіряють, так багато радісних і сумних спогадів мене з ними пов’язує, так багато їм завдячую і так широко в міру можливості готовий віддячуватися, що приписування мені ненависті до всіх поляків звучить у моїх вухах неначе якась вістка з іншого світу. Як українець люблю над усе свій народ і свою народність і прагну в міру своїх сил і можливостей служити їх піднесенню і збагаченню. Але неблагородними, нечесними способами погорджують навіть для досягнення такої мети, а неблагородним, нечесним і просто дурним способом було б кидання образ на народ, у якому я хотів би бачити опору розвитку і самостійності мого власного народу” [46, 276].

І ось тепер розрив відбувся насправді. Вчорашні друзі й партійні однодумці, з якими раніше ділив злигодні, нестатки, переслідування й усілякі митарства, не просто відвернулися, а навіть агресивно й войовниче виявляли свою позицію. Поляки на роки затаїли в собі глибоку образу й ненависть. Вона так глибоко засіла в їх серця, що в 1908 році, коли письменник тяжко захворів, одна з польських газет („Kurjer Poranny”) не могла приховати своєї радості: „Нарешті того скаженого ворога усього польського розбив параліч”⁴³¹. Навіть у дні його ювілейних святкувань 1913 року, коли українська громада вже беззастережно визнала Івана Франка корифеєм літератури і своїм національним провідником, поляки все ще не могли заспокоїтися. Студентська та учнівська молодь (українці) ходила містом на ті лекції-концерти із запаленими смолоскипами й вигуками на честь письменника, а реакційно настроєна польська шляхта в ті дні шаленіла і всіляко виявляла свою зневагу й ворожість до автора „Мойсея”. У молоді доходило подекуди до сутичок і непорозумінь із поліцією. „Врешті було заборонено ходження по місту з запаленими смолоскипами, багато демонстрантів було заарештовано”, – писав очевидець⁴³².

Лишень дехто із польських друзів, як, наприклад, Генрик Бігеляйзен і поет-модерніст Ян Каспрович (1860–1926), що якийсь час працював разом з автором „Основ суспільності” в редакції „Kurjera Lwowskiego”, тримав до хреста найстаршого його сина Андрія (1887–1913) і з яким часто випадало дискутувати на теми літературних уподобань⁴³³, не відступилися тоді від нього. Пізніше, в

⁴³¹ Цит. за ст.: *Доманицький В.* Правдивий голос поляка про українську літературу // Рада. – 1908. – № 133. – 11 липня.

⁴³² *Микиша М.* Мої спогади про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 331.

⁴³³ А єднало їх, безперечно, значно більше. Побіч того, що саме завдяки українському письменникові Ян Каспрович познайомився зі здобутками української літератури і культури, які мали

1906 році, Іван Франко назве їх „благородними поляками”, котрі, хоча й не приймали його поглядів й аргументів, усе ж, „вирозумівши та речево скритикувавши” його крок, впевнилися, що він зробив його „не з злої волі, і не відвернули від мене своєї приязні”⁴³⁴. Вони застерігали письменника від небезпек, які чатували на нього з боку польської громадськості, і робили все, щоби хоча б пом’якшити скандал, який розгорівся після з’яви в друці статті „Ein Dichter des Verrathes”. Зосібне, Ян Каспрович доклав чимало зусиль, аби усунення Івана Франка з редакції „Kurjera Lwowskiego” відбулося в якомога культурнішій формі⁴³⁵, і, судячи зі спогаду Василя Стефаника „Каменярі”, при потребі боронив свого кума і доброго приятеля від надто агресивних своїх співгромадян, а також взяв участь у його похороні. А Генрик Бігеляйзен, як сам зізнавався, навіть „зводив в обороні Франка завзяті бої”, наполягаючи на тому, що той „руководився виключно літературними мотивами, обурюючись на первісне католицьке критикування міцкевичівської поеми”⁴³⁶. Однак його аргументи zostалися непочутими посеред розбурханого моря злоби й обурення, що сколихнули польську суспільність. Не допомогли й покликання на авторитет Юліуша Словацького, котрий в одній зі своїх статей „батожить Валленрода за те, що ввів до польської літератури зраду як систему і як метод”⁴³⁷. Генрик Бігеляйзен, щойно довідавшись про смерть Івана Франка, зайшов у кімнату, де той лежав на ліжку, укритий стареньким подертим простиралом, і довго вдивлявся в обличчя покійника. У той же день на уроці польської мови в філії академічної громади він радив своїм вихованцям „піти до хати покійного Франка й подивитися, як лежить найбільший поет галицької України”, „taki biedny, jak cały wasz naród. Idźcie, idźcie, abeście zapamiętali sobie do końca swego życia oblicze tego wielkiego człowieka!”. А після уроків, зустрівши на

вплив на його творче становлення, їх зближувало багато що в життєвій і творчій долях. Далєбі, найповніше відзначив ці „дотичні” Василь Щурат, який писав. „Цілий ряд фактів з їхнього життя вабить до того, щоби їх порівнювати між собою. Оба мужики походженням, оба незвичайним талантом виведені з глухого села в бурхливий світ культурних і політичних поривів інтелігентної молоді своїх народів, оба на вступі в той новий світ попадають „на дно” його, в’язнені за одно бажання кращої долі своєму народові, оба, як птахи, бурею викинуті з рідних гнізд, приневолені працювати на шмагток насущника в чужих середовищах, завдяки незламному завзяттю підіймаються на вершини постичної творчості й, хоч припізнено, хоч давлені вагою сімейного життя, а все-таки успішно продовжують перервані наукові студії, увінчують їх досягненням найвищого наукового ступеня, після чого їх шляхи розходяться – як розходяться з того моменту шляхи націй, до котрих належали...” (Щурат В. Взаємини Франка з Каспровичем // Спогади про Івана Франка. – С. 274).

⁴³⁴ Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братанє. – С. 158.

⁴³⁵ Твердження про „культурні форми”, яке часто трапляється в розмовах на цю тему, потребує уточнєнь. Адже ж навіть ті співробітники, які високо цінували Івана Франка і поважали його як свого товариша, не змогли тоді владнати з почуттями або, за словами Василя Щурата, „не вміли знайти становища”. „Та бодай здержались від дразливого виступу проти нього”, – додавав він при цьому (Щурат В. Іван Франко в 1895–1897 рр. – С. 279). Отож, означення „якомога культурніші форми” стосуються лише таких дій. Бо після деякого періоду заціпеніння й розгубленості, вони виразно й одверто виявили своє ставлення до вчинку Івана Франка. Коли той з’явився другого дня в редакції на своєму робочому місці, вони, навіть не привітавшись із ним, вийшли в іншу кімнату й делегували з-поміж себе п. Фрлінга, аби той повідомив: „pan tu nie masz miejsca” (ви не маєте тут місця – польськ.).

⁴³⁶ Бігеляйзен Г. Мої спомини про Івана Франка. – С. 271.

⁴³⁷ Там само.

* Такий бідний, як весь ваш народ. Ідїть, ідїть, щоби запам’ятали собі до кінця свого життя обличчя тієї великої людини! (польськ.).

вулиці сина Ольги та Осипа Роздольських, казав йому, „що, видно, не гідні ми були мати між собою таку людину, як Франко, коли не вміли краще дбати про нього за його життя і по його смерті”⁴³⁸. Були на похороні Івана Франка також Ян Каспрівич, Болеслав Вислоух, посол Ян Стапінський...

Часті згадки про участь поляків у проводах письменника в останню путь можуть видатися зайвими чи недоречними. Та очевидці подій згадують про них не випадково. Ненависть польської громади Львова, насамперед шовіністичних кіл, до „українського Мойсея” за „образу гонору” була настільки помітною, що влада, яка складалася стовідсотково з поляків, „хотіла применшити й велич маніфестаційного українського вияву пошани до Івана Франка, немилого для польських шовіністичних елементів”⁴³⁹, втрутившись у перебіг похоронного ходу. Шкільна рада, зокрема, мала намір заборонити гімназійній та шкільній молоді брати участь у похороні. Врешті „впливовим українцем Львова” вдалося переконати урядові кола не робити цього й уникнути зайвих конфліктів, адже „молодь такою мірою плекає культ поета, що, наперекір владі, напевно не підкориться їй і таки візьме участь у похороні Франка”⁴⁴⁰. А похорон, на який з’їхалися люди й з найдальших околиць, були справді „величні” – „Гідні величі Івана Франка”, як казали тоді. У ньому взяло участь близько 10 000 осіб, серед них шляхетні поляки, котрим „маєстат смерті велів [...] забути, що колись їх роз’єднувало з покійником, і вони прийшли віддати поклін його праці й заслугам”. Врешті-решт і „польська преса помістила з приводу його смерті повні пошани та признання слова”⁴⁴¹.

Навесні 1897 року Василь Стефаник перебував мало не в самому серці антифранківської істерії. Його оцінка цих подій, як завжди, стисла і влучна: „Кампанія проти него зі сторони поляків скажена”; „Чи будуть бити, чи не будуть, то ще в руках Господніх”; „Уся Польща остікаєся на Франка” (III, 105). Постійне й неугавне шельмування Івана Франка відбило Стефаникові будь-які бажання спілкуватися з поляками. „Я жию сам, – скаржився Ользі Гаморак на початку літа 1897 року, – бо русинів тут нема, а з поляками не жиєся” (III, 110).

Звичайно, він не міг лише пасивно спостерігати за всім, що коїлося навколо. Окрему сторінку взаємин молодого Василя Стефаника з Іваном Франком становить, власне, його „оборона” письменника перед розлюченими поляками. Він теж не погоджувався з багатьма положеннями статті „Ein Dichter des Verrathes”, про що відверто сказав авторові під час однієї з їхніх численних зустрічей (с. 289), проте глибоко розумів і підтримував політичні мотиви його виступу.

У Стефаниковому захисті Івана Франка був один делікатний момент, зв’язаний зі стосунками з Вацлавом Морачевським. Зокрема, його турбувало питання, як бути із зібраними серед знайомих у Цюріху пожертвами для селян, що постраждали від репресій військових загонів під час виборчої кампанії. Василь Стефаник не без підстав побоювався, що Вацлав Морачевський стане на бік ображених у своїх національних почуваннях земляків. Однак той не відступив від своїх етичних принципів: він не погоджувався із Франковим тлумаченням постаті Адама Міцкевича і не схвалював вчинку українського

⁴³⁸ Роздольська О. Спогад про поета // Спогади про Івана Франка. – С. 551.

⁴³⁹ Чубатий Р. Спогади про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С.537.

⁴⁴⁰ Там само.

⁴⁴¹ Лозинський М. Похорон Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 553.

письменника загалом, але й не квапився кинути в нього каменем, як робила це більшість поляків. Отож зібраних коштів назад не повернув, а вирішив віддати їх селянам.

Уперше згадка про статтю „Ein Dichter des Verrathes” з’явилася в листуванні Василя Стефаника й Вацлава Морачевського в контексті розмови саме про ті кошти. Отримавши гроші від „дорогого друга”, Василь Стефаник хотів відразу ж передати їх Іванові Франкові, аби той роздав селянам. Та після появи статті останнього у віденській „Die Zeit” багато поляків вимагали повернення коштів, тому Іван Франко, природно, запитував через Василя Стефаника, чи „Ви не зажадаєте звороту грошей, як другі поляки” (III, 103). Василь Стефаник повідомляв адресата: „Франко написав у «Zeit» статю про Міцкевича, і всі поляки, гет усі, тепер на него бий забий! Чи Ви хочете поставити Ваше ім’є тепер у Франкову газету?” (III, 103). Вацлав Морачевський відповів негайно: він не був проти того, щоб Іван Франко роздав надіслані кошти селянам, хоча й висловлював свою незгоду з ним у поглядах на національні святощі поляків. При цьому вину покладав не тільки на автора статті, а й на „історичну школу”, прибічником якої Іван Франко нібито був. „Чи винен, що його навчили критикувати поета як вченого?” – додав при цьому⁴⁴².

Шляхетний вчинок Вацлава Морачевського спонукав Василя Стефаника продовжити розмову на цю тему. Щойно отримавши „файне [...] письмо за Франка”, узявся з’ясувати мотиви написання статті. Насамперед він подякував своєму адресату за добре слово про Івана Франка і висловив щирий жаль з приводу того, що стосунки між поляками та українцями вкотре загострилися („повіяв студений вітер від нас на Ваші ниви, у цвіті прибрані”). А далі спробував подати „гадки всіх русинів, навіть найліпших, у сю пору” про характер українсько-польських взаємин. Якраз вони, такі думки, на переконання Василя Стефаника, стали реальною підставою статті „Ein Dichter des Verrathes”. „І Франко, що є їх (русинів. – Р. П.) ротом, сказав за них то, що вони собі гадають”, – твердив він (III, 104).

Як це не раз бувало в листуванні з Вацлавом Морачевським, свої міркування Василь Стефаник висловлював лаконічно, образно і пристрасно. Особливо помітні сліди асоціативно-образного мислення в перших рядках листа, де зображення злиднів, бідунь, матеріальної скрути й нестатків українського населення Галичини різко контрастує з картинами буяння природи: йде весна, а „наші городи пусті”, „у нас ниви жита не родя і хліба нема; у нас жита нема, і птахів нема, співанок нема. Ми голодні й невеселі”; „у нас мужик кидає зерно у землю і байдуже, чи вродить. Чи вродить, чи не вродить – ліпше не буде!” (III, 103). І вина за такий стан лежить не так на австрійських урядових колах, як на польській адміністрації краю. Так, „Австрії платимо осібно податки з неслухно укладаних ґрунтів і даємо рекрута”, та в поляків апетити були й залишаються набагато більші: „Давно платили-м панщину полякам, потім платили-м за процеси лісів і пасовиськ, потім пропінанцію, а тепер Вавель”. До всього, „поляки нам per fas et nefas* зрабували” надані Віднем конституційні права (III, 104). Гадаю, що Василь Стефаник (всупереч його численним коментаторам у радянські часи, які звинувачували за кривди галицьким українцям

⁴⁴² Детальніше див.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 68.

* Чесним і нечесним способом, правдами і неправдами (*лат.*).

лише „польсько-шляхетські кола”) не випадково вживав узагальнене означення „поляки”, а не „польська шляхта”, хоча, як впливає з інших листів, ці поняття він не ототожнював. Як і Франко, вину за таке становище покладав до певної міри на всю польську суспільність і насамперед на її еліту. „Але дотепер, – мотивував цю свою позицію, – там, у хаті рабівника, були его діти (соціалісти), що дивилися на зрабованих і казали: «Ми будемо люде, ми вам зрабоване вернемо». Та діти підросли і батьківського розуму набрали” (III, 104). Раніше польські соціалісти хоч на словах підтримували законні домагання русинів, та надалі й вони, як показали останні події в парламенті й весняні вибори, розчинилися в загальній масі ворогів українства та їх національної справи. Симптоми цього загрозливого явища можна було помітити й раніше, однак тоді вони не мали ще такого могутнього розмаху й масштабів, як за останніх півроку.

Говорячи про заподіювані поляками в попередні роки кривди, Василь Стефаник ніби вгадував головні положення написаної невдовзі (грудень 1897) до 50-х роковин „знесення неволі” статті Івана Франка „Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині”, що може свідчити про їх очевидність або ж про те, що в усних бесідах між собою вони вже обговорювали ці питання. Поляки поводилися в краї, зокрема в східній його частині, як у себе вдома, виставляючи тут напоказ і свої святині, а оскільки порядкували вони все-таки в „чужій хаті”, то були „рабівниками”. „Рабівник може собі у хату справити щонайфайні образи, щонайкращі столи і Міцкевича може читати, але він рабівник”, – безжалісно зривав Василь Стефаник маску з політики великопольського шовінізму в Східній Галичині. Тоді як „попід вікна снуються зрабовані і варварским оком глядять на образи” (III, 104). Так тривало до пори до часу, поки „зрабовані”, що їх автор порівнює з ілотами („гелотами”), селянами-кріпаками в стародавній Спарті, не „кинулися на дім і вирвали поета з рук і сказали: „Подлий поет, що татам не дає людства, а дітйй до него не доводить” (там само). Власне це, на думку Василя Стефаника, зробив Іван Франко, що був „ротом” русинів, виступивши на сторінках віденського часопису „Die Zeit” зі своїми звинуваченнями польського громадянства, вихованого на Міцкевичевих ідеях патріотичної зради й подвійних стандартів. Ототожнення Івана Франка й русинів у листі до Вацлава Морачевського очевидне: новеліст лишень раз ужив ім’я автора статті, натомість послуговується лексемами „русини”, „зрабовані”, „гелоти”.

Безперечно, що такий крок Івана Франка (=русинів) за своєю суттю був, може, надто категоричним і вимушеним, хоча й прогнозованим: „Я розумію, що так мусить бути. Напад на найкращі цвіти у городі доконує зрабований і є для себе оправданий. Се є страшно” (III, 104). Страшно було насамперед за вчинок своїх кривджених щодень земляків, а рівночасно „сумно і страшно, бо я з тих гелотів”. Хоча Василь Стефаник відразу зізнавався, що не схвалює подібних методів боротьби („Я би хотів цілою душою, аби так не було”) і не погоджується з Іваном Франком, але тільки в тій частині, що стосувалася ставлення його до Адама Міцкевича як „національного святого поляків”. Саме на цьому він акцентує в заключних рядках листа: слово „поет” у розумінні національного генія вживається тричі. Природно, що місце таких авторів, як Адам Міцкевич, – у „церкві”, тобто в пантеоні слави, і навіть „серце і голова” кривджених поляками українців мали б звільнитися від люті й ненависті у ставленні до таких велетів духу. А своє завдання Василь Стефаник бачив у

тому, аби „говорити” від імені „гелотів, бо я з них, але буду вчити їх, аби поетів у церкву заносили, а серця нелюцкі аби кололи”. І те, що сталося, „той варварський напад най буде пересторогою для серць і голов рабівників і старих, і малих” (III, 104).

Цікаво, що майже такі самі думки, „переведені”, щоправда, в публіцистичну площину (їх Василь Стефаник надіслав для публікації в „Житті і слові” у вигляді „коротенької нотатки”), висловив 28 травня 1897 року на зборах демократичної організації „Vratnia romos” у Кракові, що об’єднувала поступову студентську молодь, польський промовець Станіслав Закжевський. Він теж говорив про політичні мотиви виступу Івана Франка „проти цілої польської суспільності в такий безглядний спосіб” (III, 106). Як і Василь Стефаник, він вважав Франків виступ спровокований утисками, яких зазнають українці в Галичині від польсько-шляхетських сил. „Сих кривд є багато, а по виборах до парламенту сі кривди перейшли звичайну мірку”, – визнавав він. Відтак „русини в особі Франка мають причину найзавзятійше поборювати нас, поляків” (III, 106). І далі: „Франко, що є виразом найбільшої частини рускої суспільності, міг найборше, найрізкіше відчути всі ті кривди, які поляки заподіяли русинам”. Далі „бесідник” зазначив, що виступ Івана Франка ще більше поглибив конфлікт між поляками та українцями, і висловив жаль, що його співвітчизники не замислюються над цим питанням: „квестія польско-руска [...] ніколи не була предметом докладного і щирого трактованя зі сторони поляків. Поляки сю квестію майже ігнорують, не знають єї цілком. Час би полякам пізнати сю квестію, бо статя Франкова показує, що справа ся надзвичайно для нас важна” (III, 106). Сходився Василь Стефаник зі Станіславом Закжевським також у думці, що такими методами („хоть Франко мав слушні мотиви”) не варто вирішувати конфліктні питання між двома народами задля уникнення катастрофи. Згадка про неї є своєрідним „пуантом”, до якого сходяться всі попередні думки: „Если не має між нами дійти до катастрофи, – переконував своїх співгромадян промовець, – то в найблисшій часі ми мусимо знати польско-руску квестію, аби не спровадити тої катастрофи, страшної для обох сторон” (III, 106).

Смислові акценти в листі Василя Стефаника до Вацлава Морачевського і виступі Станіслава Закжевського, таким чином, однакові, а відмінності помітні у формі викладу думок і в стильових ознаках. Можливо, що вони знали один одного, не раз обговорювали ці й подібні питання і навіть дійшли до узгоджених позицій. Показово й те, що свій виступ на згаданих зборах Василь Стефаник почав зі слів подяки своєму польському колезі за те, що той „скерував справу на інший шлях, ніж її дотепер розглядали” (тобто не зводив суть виступу Івана Франка лише проти генія польського народу й не замовчував гострих проблем польсько-українських взаємин) і висловив думку, що „коли б поляки саме так дивилися на українську справу, настала б згода” між двома сусідніми народами⁴⁴³.

Таким чином, у листі до Вацлава Морачевського за травень 1897 року Василь Стефаник висловив свої погляди на складну проблему: ставлення Івана Франка до Адама Міцкевича він не схвалював, хоча появу Франкової статті в

⁴⁴³ *Buszko J. Ruch socjalistyczny w Krakowie. 1890–1914. – Kraków, 1961. – S. 118–119.* Цит. за кн.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 67.

годішній атмосфері польсько-українських відносин вважав неминучою – її автор, будучи „ротом” галицьких українців, мусив „сказати за них то, що вони собі гадають”.

Схожу думку він висловив, коли випадало „боронити Франка” на зборах студентської демократичної організації „Bratnia rotos”. При цьому побоюювався фізичної розправи (чи не „проваля голову” (III, 105)), думка про яку проходить, без перебільшення, через усі листи Василя Стефаника, що стосуються зборів краківських поступових поляків, на яких обговорювалася стаття „Ein Dichter des Verrathes”, і його слова в обороні письменника. Ось, наприклад: „Впрочім, збори скінчилися благополучно, не били мене, хоть я того надіявся”⁴⁴⁴.

На щастя, студентська молодь у Кракові (переважно поляки) не була войовниче налаштована супроти Івана Франка й українців загалом і з розумінням поставилася до справи і навіть висловила „свій рішучий осуд редакції «Kurjer Lwowski», що усунула Франка зі своєї редакції за его переконане, і тій польській пресі, що під’юджує молодіж польську против Франка” (III, 106). Щоправда, вона теж не погоджувалася з головними положеннями обговорюваної статті, з її тональністю й характером, та принаймні спробувала збагнути мотиви вчинку Івана Франка.

Отож, один із промовців (Василь Стефаник не називав жодного прізвища в призначеній для публікації в „Житті і слові” кореспонденції), як і більшість поляків, що зводили суть Франкової статті лише до критики Адама Міцкевича, дорікав авторові, що, закидаючи польському поетові „апотеозу зради”, він „не розуміє доби романтичної” і що звинувачення в зраді „можна би зробити з усіма поетами тої доби” (III, 106). Інші „бесідники”, зокрема згадуваний Станіслав Закжевський, вийшли поза рамки суто літературознавчої дискусії, не без підстав розгледівши у праці Івана Франка „виступ против цілої польської суспільности”, тому торкалися політичної складової цієї справи (див.: III, 106).

„Від русинів говорив Стефаник”, – намагався передати читачам хід зборів і характер дискусії (III, 106). Насамперед він зазначив, що „за свої переконання історично-літературні відповідає сам Франко” і що „ему свобідно мати о Міцкевичу свою гадку”. Як я вже згадував, кілька днів перед тим він був удома в Івана Франка у Львові і з розмов із ним зрозумів, що однією з причин появи статті „Ein Dichter des Verrathes” було саме таке його „переконане о Міцкевичу”. Василь Стефаник не перечив Іванові Франкові, хоч мав свою думку про це, ані не захищав його, зазначивши лише, що автор „сам собі це ліпше зробить”. Відтак він, як і попередній промовець, перейшов до з’ясування політичних чинників конфлікту.

Його аргументи подібні до тих, що їх пізніше навів і сам Іван Франко у праці „Русько-польська згода і українсько-руське братане”. Зокрема, обидва сходилися на тому, що „той скандал” стався внаслідок „згущення” принципово важливих чинників суспільно-політичного життя. І обидва при згадці про вибори 1897 року покликалися тільки на два „не дуже голосні, але характеристичні”, за словами Івана Франка, приклади. Перший стосувався поведінки під час виборчої компанії тих польських політичних сил, з якими чільні діячі Русько-української радикальної партії домовлялися про взаємну підтримку своїх кандидатів і які начебто з розумінням ставилися до національно-визволь-

⁴⁴⁴ III. – Ф. 8. – № 98. – С. 3.

них бажань українців. Письменник не називав їх, вдавшись до узагальнено-неозначеного виразу („в ту саму пору я зазнав ще важкіших ударів від людей і груп близьких і дорогих мені серед польської суспільности”), тим ніби натякаючи, що подібним було ставлення переважно більшості польського громадянства та його політичної еліти, зокрема й тих, з ким доля поєднала приятельськими узами. Натомість Василь Стефаник чітко й недвозначно ідентифікував ту політичну силу, яка своїми діями завдала найбільшого удару: „Се соціалісти польські. Як ся партія вийшла на політичну арену при послідних виборах парламентарних, то з тої справедливости не лишилося нічо. Проти наших кандидатів радикальних ся партія поставила своїх. Видко, що стан посіданя не так легко може скинути з себе навіть поляк-соціаліст” (III, 106).

Інший із „характеристичних” прикладів, що його наводили обидва автори, стосувався до зловживань поляками свого домінуючого в уряді й суспільстві становища. Зокрема, Іван Франко вказував на те, як міністр внутрішніх справ граф Казимир Бадені після інспекції Львівського намісництва спинився по дорозі до Відня у Кракові і виголосив там „на якісь панським зібраню” „промову, в якій з цинізмом, гідним фігурувати в історії польсько-руських відносин, заявив із натиском: „Wybory w Galicyi odbywają się całkiem legalnie”⁴⁴⁵. Офіційна заява міністра внутрішніх справ висловлена всупереч тотальному тиску, беззаконно й очевидним фальсифікаціям. Тому „заграничні газети не хотіли приймати дописи про галицькі вибори, заслоняючися тим, що прецінь ексцеленція граф Бадені запевнив торжественно, що вибори відбуваються легально! А львівська прокураторія конфіскувала статі про вибори та дописі з провінції про вбійства, каліцтва та масові арештованя, знов-таки на тій підставі, що екс[целенція] гр[аф] Бадені заявив, що вибори відбуваються легально, значить, усякі дописі про нелегальности мусять бути брехнею”⁴⁴⁶.

А Ігнацій Дашинський, що очолював польських соціал-демократів (тоді вже посол до австрійського парламенту), спробував було перекласти вину за „криваві вибори” на саму галицько-українську суспільність. Виступаючи „на зборах русинів у Відні, що були скликані русинами, аби в центрі держави запротестувати против різні виборчої”, він переконував, що „надужитя виборчі були в цілій Австрії, а в Східній Галичині лиш тому так ярко виступили, що там не було організації”. „Се така оборона Баденього, аж фаш! – висловлював Василь Стефаник слухачам своє ставлення до цього факту. – То войско не на те різало, аби розбити нашу організацію, лиш аби завести організацію. Видите, яка логіка поляка, як забирає голос за русинів” (III, 106).

Відмінність полягала в тому, що Іван Франко наводив цинічне твердження офіційної особи, а Василь Стефаник покликався на лідера ГСДП. Та суть висловлювань обох польських діячів про виборчі процеси в Східній Галичині зводилися до одного: ніяких владних зловживань, терору чи будь-яких інших порушень не було. Насправді ж випадків фальшування, безчинств, репресій і бруталного шельмування „неугодного” кандидата, як і способів їх висвітлення в польській пресі, не помітити годі. Не випадково означення „галицькі вибори” ввійшло в широкий вжиток і стало символом політичної корупції, шахрайства і зловживань владою.

* „Вибори в Галичині відбуваються цілком законно!” (польск.).

⁴⁴⁵ Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братанне. – С 162.

⁴⁴⁶ Там само.

Названі приклади були лише частковими виявами тієї „моральної депривації”, тобто зіпсуття й розтління, в трясовину якої потрапила переважна частина польської людності. „Ламали і топтали всі можливі закони, а одночасно запевняли, що все відбувається легально. Найогидніші факти покривали з міною дитячої невинності, а дрібніші, не раз спровоковані провини противної сторони підносили до рівня нечуваних злочинів. І це робилося у пресі за допомогою урядових органів, бо, мало того, те саме чулося і в приватних розмовах, від людей, що називають себе демократами і навіть народовцями”, – писав у листі до Бодуена де Куртене (1845–1929) в другій половині лютого 1898 року той, хто був „ротом русинів” [50, 105]. І він, за словами Василя Стефаника, „вибухнув із себе” статтю „Поет зради”, в якій сказав всю правду у вічі польській суспільності та її еліті.

Останній аргумент Василя Стефаника перед краківським студентством з польської демократичної організації „Bratnia pomoc” стосувався селянської теми. Зазначивши, що „хлопи наші емігрують з найліпшої землі”, „сотки їх сидить у криміналі за вибори і чекає страшного засуду”, він зробив наголос на тих, хто залишився на своїй землі. „Решта, ті, що сіють і орють тепер, чують, що над ними царить якась страшна сила, котра їх хоче роздавити. Хто та сила?” (Ш, 106, 107). Питання риторичне: польсько-шляхетські кола, що в Східній Галичині майже стовідсотково були землевласниками. А з етнічного погляду більшість населення (65%) тут становили русини-українці (проти 20% поляків, решта ж – євреї й німецькомовні чиновники: власне німці, чехи та ін.). Не випадково Галичину називали великим „фільварком польської шляхти”. Спеціальні дослідження показали, що, скажімо, „наприкінці 1880-х років площа угідь одного великого землевласника пересічно дорівнювала площі близько 100 дрібних господарств, а його голос у виборах до парламентів – крайового (Галицького Союму) чи імперського (Державної Ради) – був вартий 180 селянських голосів”⁴⁴⁷. Майже не змінилася ситуація і в наступні десять років. Захищати селян було нікому, адже всього три „мужицькі послы” обрані до австрійського парламенту⁴⁴⁸. Страшна невідповідність між політичною актив-

⁴⁴⁷ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 36, 28.

⁴⁴⁸ Та й ті, додав від себе, почали свою парламентську одіссею не з оборони селянства. Будучи за своїми переконаннями соціалістами чи соціал-демократами, послы від радикальної партії почали віддалятися від неї. Теофіл Окуневський відразу по виборах заявив про свою незгоду з лінією радикалів, і йому відмовлено називатися представником цієї політичної сили, а гімназійний учитель Василя Стефаника Роман Яросевич повів активну боротьбу за перейменування радикальної партії в соціал-демократичну. Таку позицію („радикальна партія стоїть на соціал-демократичному ґрунті”) він задекларував у Відні в червні 1897 року на черговому з’їзді австрійської соціал-демократичної партії, а потім обстоював на VI (вересень 1897) та VII (30 жовтня 1898) з’їздах РУРП. Не знайшовши підтримки серед делегатів цих партійних форумів, він на засіданні центрального заряду (керівного органу) партії 7 травня 1899 року, скориставшись сприятливою ситуацією, більшістю в один голос „провів” „рішення про перехід радикалів у соціал-демократичний табір”, тобто в „обійми” до Ігнація Дашинського й тих польських соціал-демократів, які так вороже поборювали кандидатів від їхньої партії на попередніх виборах. Це викликало рішучий спротив і протест не лише „старших” радикалів, а й місцевих організацій і самих селян. „Та ж злиття з польською соціал-демократичною партією – це зрада українсько-руської нації (а наслідок був би такий, що руські хлопи при виборах мусили би голосувати за соціал-демократів польських, яких певно польська екзекутива поклала б кандидатами!), прийняти соціал-демократичну програму, добру для фабричних робітників, се зрада хлопських інтересів, за котрі досі радикальна партія розпиналася...” – протестували селяни із Станіславівського повіту. Вони, як бачимо, виявляли (і виявляють) подеколи вищий рівень політичної свідомості, ніж їхні політичні лідери. Подібні листи-протести надходили до керівництва

ністю галицько-українських селянства на останніх виборах і їхнім представництвом в органах влади могла збудити ще більшу „ненависть до тієї сили”, що гнобила їх економічно, принижувала соціально й національно. „А хто ліпше вгадає, як Франко, а хто глибше відчує, як Франко, то, що тепер у нашій мужицтві горить або его точить?” – таким питанням резюмував Василь Стефанік свою розмову про політичні мотиви статті „Ein Dichter des Verrathes” (III, 107).

Був серед присутніх на тих зборах і один поляк, який беззастережно став на бік Івана Франка. Він прямо заявив, як свідчить не друкований повністю лист Василя Стефаніка до Ольги Гаморак (червень 1897 року) (фрагмент його цитував Юрій Стефанік у „спробі біографії” батька): „*Франко має рацію, бо поляки є зрадники по цілій лінії. Для себе найшли trójjlojalność, а для русинів мають політику Бісмарка*”. А закінчив свій виступ цей польський поступовець словами: „*Wdzięczni będziemy France, że odważył się to powiedzieć, czegośmy powiedzieć nie śmieli*”⁴⁴⁹. Можливо, цими словами Василь Стефанік закінчував „коротеньку нотатку”, призначену для публікації в журналі „Жите і слово”. Адже стаття з невідомих причин тоді не була надрукована, а закінчення листа до Івана Франка з її рукописним варіантом не збереглося. Останні ж слова вцілілого аркуша могли стосуватися саме цього епізоду: „Збори закінчила бесіда одного поляка. Казав він, що *Франко має* (пор. ці й виділені вище слова з листа до Ольги Гаморак. – *Р. II.*) ...” (III, 107).

„Боронити” Івана Франка випадало й надалі. Причому вже в буквальному сенсі. Антифранківська істерія після появи статті „Ein Dichter des Verrathes”, як я вже казав, сягнула такого розмаху й таких меж, що навіть виходити на вулицю було ризиковано. У споміні „Каменярі” Василь Стефанік згадував про один із „проходів” по Стрийському парку, що неподалік від помешкання Івана Франка у Львові. Вертаючись із Кракова додому, він зазвичай відвідав письменника і „запроектував тому прохід у Стрийський парк”. Василь Стефанік згадував: „Я боявся, що Франко не сміє вийти на вулицю через грізні голоси тодішньої польської преси” (с. 289). Однак той охоче погодився, хоча й не без певної остороги („Я не хотів би, щоби ви за мій гріх невинно покутували”, – казав при тому). І додавав: „Я все виходжу щодня до своїх редакцій, але мене так не видно, я менше високий від вас, і тому дотепер ще не битий” (там само). Йдеться, очевидно, про те, що Іван Франко намагався непомітно вислизнути з дому, вдаючись до різноманітних хитрощів, зокрема й користаючи зі свого порівняно невисокого росту. Звертає на себе увагу ще одна деталь: „груба палиця” в руках Василя Стефаніка і його місцезнаходження – не поряд з Іваном Франком, а трохи позаду („як задля сторожа”). Та й маршрут вибирали такий,

партії від селян Скалатського, Снятинського, Тернопільського, Товмацького, Мостиського і Городенківського повітів. Отож конференція членів центрального заряду партії й делегатів від місцевих організацій на своєму засіданні 21 травня 1899 року висловилася (знову-таки більшістю в один голос) тепер уже за самостійність радикальної партії. Після того Роман Ярославич і Михайло Новаківський заявили про свій вихід із лав Русько-української радикальної партії і перехід до соціал-демократичної партії. А 17 вересня цього ж року за участю Романа Ярославича, Юліана Бачинського, Семена Вітика, Миколи Ганкевича, Ярослава Остапчука (1873–1961), Степана і Михайла Новаківських, Антона Шмігельського та ін. відбулася перша конференція Української соціал-демократичної партії (детальніше про перипетії цих подій див.: *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 99–102; звідти ж узяті обидві наведені цитати).

^{*} Будемо вдячні Франкові, що відважився сказати те, чого ми не сміли собі сказати (*польськ.*).

⁴⁴⁹ *ЛШС.* – Ф. 8. – № 98. – С. 2.

щоб у разі небезпеки можна було порятуватися. Тому відразу попрямували „в дільницю робітничу” („Вас добре робітники знають як свого товариша і провідника”), а неподалік була кав’ярня, де збиралися друзі автора „Каменярів” („Франко говорив до мене, що ми в біді підемо до кофейні, де часто сиділи його близькі люди при каві”) (с. 289, 290). Як видно, обидва були стривожені, упевненості в безпеці не мали, хоч і намагалися триматися бадьоро і заспокоювати один одного. На щастя, тоді прогулянка скінчилася без пригод і ексцесів. Та „іншого разу, коли Іван Франко йшов з сином Андрієм, найстаршим зі своїх синів, каменюка влучила синові просто в скроню. Втихлі епілептичні припадки, які розпочалися після того, як за ним, ще дитиною, полетів камінь в рідних Нагуєвичях, відновились і невдовзі звели його в могилу”⁴⁵⁰.

Є якась фатальна несправедливість або навіть містична приреченість у тому, що найстарший і улюблений син Івана Франка двічі став жертвою осіб тих національностей, з якими письменник протягом тривалого часу намагався налагодити добросусідські взаємини українців – євреїв та поляків.

2.3. „Ото Франко є чоловік такий культурний, що він не може видержати серед рускої суспільности”

Десь від весни 1897 року в свідомості Василя Стефаника починає складатися образ Івана Франка як „вбраного”, „особливого” для України та її національно-визвольного руху, а рівночасно – розуміння його внутрішньої драми. Передумови для цього заклалися раніше – восени 1896 року, коли Василь Стефаник брав участь у черговому з’їзді РУРП, гостював в Івана Франка („був-єм у него довше”). Втоплена, зі слідами нервового напруження на лиці і в усьому тілі постать викликала в нього жаль і співчуття.

Відтоді аж до появи на шпальтах „Літературно-наукового вісника” (1899. – Кн. 6) статті „Поети і інтелігенція” постать письменника ні на мить не виходить з поля зору Василя Стефаника. „Франко. Ви не можете уявити собі, як він мені вліз у мозок за послідний час”, – писав Ользі Гаморак у червні 1897 року (III, 110). На передній план Стефаникового сприймання вийшли тепер його стосунки з галицько-українською інтелігенцією. 1897 року вийшла в світ збірка оповідань Івана Франка „*Obrazki galicyjskie*” з передмовою „*Niesco o sobie samym*”. Василь Щурат пізніше доводив, що ця вступна стаття була написана ще в 1895 році – як наслідок „сумних досвідів і розчарувань для Франка” під враженнями від провалу його доцентури у Львівському університеті, „не без причини й зі сторони українських чинників”, а також боротьби за посольський мандат, коли невдячну роль, побіч із „махінаціями польського крайового уряду”, зіграли й галицько-руські політичні діячі. Але книга, мовляв, вчасно не побачила світ через прихильне ставлення до автора редакції „*Biblioteki Młówki*”, передусім Генрика Бігеляйзена, „щоб до виборів (1897 року. – Р. II.) не подразнити засильно Франкових противників серед українців”⁴⁵¹. Михайло Грушевський сумнівався в правдоподібності такої версії, вбачаючи не менше підстав для появи цієї статті у „волі й настроях” Івана Франка 1897 року, насамперед „його роздражнення й гніву на поводження «сконсолідованих

⁴⁵⁰ Горак Р. Староста на весіллі. – С. 1.

⁴⁵¹ Щурат В. Іван Франко і 1895–1897 рр. – С. 278.

руських партій» супроти його посольської кандидатури⁴⁵². Був ще один аспект цієї проблеми, зв'язаний із суперечками всередині радикального руху, про що детальніше йшлося вище. Тобто не лише тактика „сконсолідованих” народовців і москвофілів супроти Івана Франка на виборах, а й лицемірство і дволичність „нашої Русі”, запроданство й дріб'язкові чвари, які нерідко переростали в справжнісіньку гризню поміж радикалами й українсько-руською інтелігенцією в Галичині, безпосередньо спричинили появу статті „Дещо про себе самого”.

Політичні опоненти просто не могли не скористатися цим виступом для чергового „виелімінування” Івана Франка з українського громадянства. Потайки сподівалися знищити його остаточно. Вістря своїх публіцистичних виступів спрямовували проти кількох головних проблем, що їх першим намітив Юліан Романчук у „Смутній появі” (Діло. – 1897. – Річник XVIII. – Ч. 97. – Четвер 1(13) мая). По-перше, зізнання письменника – це спроба спалювати русинів, що межі ними „нема характерів, що русин – то лінивий, неспосібний чоловік, без почуття ладу і без сили волі”. По-друге, підміна „правдивої любові”, яка вважається „найвищим людським чувством і найвищою людською чеснотою”, „загальнолюдськими ідеалами справедливості, братерства і любові”, що, на переконання Юліана Романчука, є лише „абстракційною любов'ю”, „мало вартою” і такою, що „дуже часто криє під собою егоїзм, любов себе тільки самого”. І по-третє, заміщення почуття любові „собачим обов'язком” й нав'язування останнього як головного морального й світоглядного імперативу⁴⁵³.

Юліана Романчука, крім самих зізнань, обурювало ще й те, що слова про брак любові до русинів і до Русі пролунали не від когось із чужинців, а були сказані „одним з найвизначніших русинів, з головних проводирів руських, з перших теперішніх поетів і писателів на Русі”, причому не „під якимсь хвилиним враженням”, а „з повною розвагою”. А ще дратувало, що свої думки Іван Франко висловив не „в чотири оці” і не „в тіснім кружку”, а публічно, „для ширшого світу”. Врешті Юліан Романчук узявся „звільнити” Івана Франка від його „тяжкого ярма” і „почуття собачого обов'язку”: „Отже, коли Ви лише з обов'язку руський патріот, а не з пересвідчення, не з прив'язання, не з любові, то можете се тяжке ярмо скинути без церемонії”. На це поет не забарився дотепно зауважити на сторінках „Життя і слова” в одному з афоризмів в альбом „Ділу”: „від народного обов'язку сам Бог не може звільнити, нахвалявся звільнити від нього сатана”.

Опонент бере до уваги лише ті фрагменти зі статті „Дещо про себе самого”, в яких автор зізнався в своїй нелюбові до русинів і до Русі. Ці положення він тлумачить однобічно й у вигідному для себе світлі. Зокрема, не зауважує, що Іван Франко, говорячи про русинів і своє ставлення до них, робив суттєві уточнення, про кого саме йдеться. Уточнював він пізніше і деякі інші свої твердження. І вони, ті уточнення, докорінно міняли суть справи, тому Іван Франко без підпису надрукував у польській газеті „Monitor” статтю „«Vanita» Franko” („«Вигнанець» Франко”), щоб чіткіше донести до читача свої положення, висловлені в передмові „Niесo o sobie samym”. А трохи пізніше у виступі

⁴⁵² Грушевський М. Апостолові праці. – С. 207.

⁴⁵³ Романчук Ю. Смугна поява // Діло. – 1897. – Ч. 97. 1 (13) мая. Цит. за ст.: Грушевський М. Апостолові праці. – С. 212, 211.

на ювілейних святкуваннях з нагоди 25-ліття творчої праці (жовтень 1898 року) Іван Франко виразніше сформулював свої погляди. „Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почуваю себе до обов'язку віддати працю свого життя простому народови. Вихований у твердій школі, я від малку засвоїв собі дві заповіді. Перша, то було власне почуте того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці. Я бачив від малечку, що нашому селянинові ніщо не приходить без важкої праці; пізніше я пізнав, що й нам усім, як нації, ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіятися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбане; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, те стане нашим добром. От тим-то я старався присвоювати нашому народови культурні здобутки иньших народів і знайомити иньших з його житем”, – говорив він⁴⁵⁴. Михайло Мочульський вважав, що „з цієї промови немов виходять тонесенькі червоні ниточки і обсотуються довкола головних ідей Франкової сповіді – „Niесo o sobie samum”⁴⁵⁵. Йдеться про дві головні заповіді його етичного й естетичного кодексу: почуття „собачого” обов'язку супроти України-Руси і „потреба ненастанної праці”. „Видно, поет довго мусив роздумувати над основою своєї сповіді, мабуть уже після її появи друком, коли мимохіть репродукував її в головних пунктах у своїй промові, дещо надто яскраве пропускаючи, на дещо накладаючи лагідні фарби”⁴⁵⁶.

Ведучи мову про свої почуття у ставленні до русинів, Іван Франко відзначав: „Так мало серед них знайшов я справжніх характерів, а так багато дрібничковості, тісного егоїзму, дволичності й пихи, що дійсно не знаю, за що я мав би їх любити, навіть не звертаючи уваги на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз у найкращому намірі, вбивали мені під шкіру”⁴⁵⁷. І додавав при цьому: „Розуміється, знаю між русинами декілька виїмків, декілька особистостей чистих і гідних усякої пошани (говорю про інтелігенцію, не про селян!), але ці виїмки, на жаль, тільки стверджують загальний висновок”. Вставна конструкція, як бачимо, висловлена з окличною інтонацією, що мало надати сказаному значимості й відповідних акцентів. А трохи нижче автор признається „до ще більшого гріха: навіть нашої Русі не люблю *так і в такій мірі, як се роблять, або вдають, що роблять, патентовані патріоти* (курсив мій. – Р. П.)”. Опоненти здебільшого акцентували лише на перших словах цього твердження, ніби й не помічаючи продовження. У статті „Вигнанець” Франко” автор доповнював: „Бо їх любов – ніяка не любов, їх послуги – то вовчі послуги, ожог гріх, ще й смертельний, мав би д-р Франко, коли б любив Русь їх любов'ю”⁴⁵⁸.

У статті „Дещо про себе самого” йдеться, таким чином, про політичну еліту, а ширше – про інтелігенцію, призначення й обов'язок яких полягали якраз у перетворенні „сірої етнографічної маси” в націо- й державотворчу силу. І саме тому, що українська інтелігенція не виконала своєї місії, виявилася не на висоті свого покликання, то „Русь як расу”, як етнопсихологічну силу вважав жалюгідною і вразливою з багатьох поглядів. „Чи, може, маю любити Русь як

⁴⁵⁴ Ювілей 25-літньої діяльності Івана Франка // Літературно-науковий вісник. – 1898. – Ч. 4. – С. 129.

⁴⁵⁵ Мочульський М. З останніх десятиліть Івана Франка (1896–1916). – С. 366.

⁴⁵⁶ Там само.

⁴⁵⁷ Франко І. Дещо про себе самого. – С. 209.

⁴⁵⁸ „Vanita” Franko // Monitor. – 1897. – № 21. – 23. V. – S. 2.

расу – сю расу отяжілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а так плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту?” – висловлював свої думки у формі риторичних питань⁴⁵⁹. Відтак і на „світлу будучину тієї Русі”, принаймні в близькій перспективі, не сподівався, тому що не бачив для того підстав.

Таким чином, стверджуючи, що не любить русинів і Русі, Іван Франко мав на оці одну конкретну соціальну верству. На сторінках польського тижневика „Monitor” він писав: „Хто лише ближче знає руські стосунки, хто пізнав що так звану руську інтелігенцію, хто пригледівся до її політики, той може лише поаплодувати авторові”. І вибухав цілою низкою питань: „Кого він має любити?”. „Адвокатів, котрі до нитки обдирають селянина в ім'я патріотизму, священників, котрі не кращі від них, урядників, які соромляться свого походження, словом, інтелігенцію, яка знає селянина лише з естради публічних зібрань, яка, якщо й зробила щось, то певно щось негативне або таке, що псує й опізнює селянський рух?” А трохи нижче знову-таки в формі запитань деталізував обридливу сутність „провідної верстви”: „Кількох хитрунів, які свавільно прибрали до рук руську політику? Тих, які роками сварилися й жерлися між собою і довели до того, що їх повага в очах народу зійшла до нуля? Чи їх має любити д-р Франко?”⁴⁶⁰.

Друге, чого не хотіли помічати в зізнаннях Івана Франка його критики і „судді”, це те, в якому значенні він вживає слово „русини” в цьому конкретному випадку і чому воно стосується лише інтелігенції. Адже ж автор визнавав, що є таки на Русі сила, гідна пошани й любові (селянство), і що навіть серед освічених верств „знає [...] декілька винятків, кілька осіб чистих і гідних усякої пошани”. То чому не їх, а всіляких негідників називає русинами? „І тут має рацію, – „захищав” себе Іван Франко, – повторює лише саме їхні слова, вони самі видали собі патент на всеруськість, вони, котрі політикували, не питаючи народу, чи він потребує їхнього непроханого опікунства. Побиває їх їхньою ж зброєю і добре, слушно це робить!”⁴⁶¹

А в статті „Дещо про себе самого” він протиставляв інтелігенції селянський світ. „Як син українського селянина, вигодуваний чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почувуюсь до обов'язку панщиною цілого життя відробити ті шеляги, що їх видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали” – аргументував свою тезу⁴⁶². Селяни, що становили основу українського народу, теж не позбавлені вад: вони „гноблені, отемнювані і деморалізовані довгі віки”, вони „сьогодні бідні, недолугі і непорадні”. Та вина за таке їхнє становище лежить саме на національній еліті. І не завдяки, а всупереч їй ця сила „все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жаждобу світла, правди та справедливості й до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для свого народу, й ніяка чесна праця не піде намарне”⁴⁶³.

Подібну думку про селянство („руський народ”) мав, до речі, й Василь Стефаник. Він теж уважав його за „силу ще не урівноважену, що не дійшла до

⁴⁵⁹ Франко І. Дещо про себе самого. – С. 209.

⁴⁶⁰ „Ваніта” Franko. – S. 1–2.

⁴⁶¹ Там само.

⁴⁶² Франко І. Дещо про себе самого. – С. 209.

⁴⁶³ Там само.

енергічних чинів, але вона дійде. І треба любоватися нею, любити її або ненавидіти і шукати в ній сили для безсилої душі. Се є наша культура і сила” (ІІІ, 177–178). „Освічена верства” повинна б усіляко сприяти цим процесам. Та навіть та її частина, що приєдналася до радикального руху, не виконала своїх завдань.

Цю тривожну тенденцію глибоко розумів й Іван Франко. Як зізнався він на останньому перед своїм виходом з рядів РУРП партійному з’їзді і в статті „Голос небіжчика”, йому доводилося не раз виступати „против думки декого з інтелігентних радикалів”, які вважали, що „селянство мусить само зорганізуватися, само робити політику”. Натомість він переконував (і в цьому пункті Василь Стефаник цілковито був його однодумцем), що „тепер іще наше селянство не є настільки освічене, настільки освідомлене, щоб могло зробити се само без інтелігентної помочи, поради, без проводу”⁴⁶⁴. Достоту невтішним був і загальний висновок Івана Франка: „та інтелігенція, яка тепер стоїть при радикальній партії, не вистарчає на те, щоби зорганізувати наше селянство в сильну партію”⁴⁶⁵.

Обидва автори, таким чином, доходять до подібних уявлень про „мужиків” як основу українсько-руської нації, що в часи лихоліть узяли на себе основний тягар випробувань. „Мені одному з того впливає одна правда: лиш рускі мужики тепер двигают цілу вагу посвяти, кроваву і невольничу, за поступ цілої нації”, – зазначав із цього приводу Василь Стефаник (ІІІ, 109). Селянство здатне на „енергічний чин”, тому в єднанні з ним треба шукати „сили для безсилої душі”, зокрема й своєї власної, і за нею – майбутнє української нації і держави. Саме тому Іван Франко в цей час так наполегливо утверджував думку про себе як селянського сина, хоча насправді був шляхетсько-ремісничого роду.

Зрозуміло, що просто не помічати багатьох зазначених у самій лише статті „Дещо про себе самого” уточнюючих моментів було годі. Особливо важко давалося уникати розмови про намічені автором сумні перспективи України-Русі й виразні ознаки поступу в народних масах. Тому й Юліан Романчук, що взявся дискутувати з ним на сторінках „Діла”, не зміг оминати цих питань. Він спочатку, щоправда, вважав, начеб Іван Франко огульно й беззастережно зриває маски з усього „руського”. „Д-р Франко аналізує Русь, розбирає її, як анатом, на поняття географічне, історію, расу і будучність. Але хоч він поет і трохи філософ, а не попав на те, що є найближче, т. є. що Руссю єсть передусім руський народ, а народ єсть великою родиною”⁴⁶⁶. А далі, вдаючись до підміни понять, Юліан Романчук пустився в плутані міркування, що, мовляв, родина передбачає велике коло людей, і трапляються в ньому й „каліки”, і „слабші здібностями”, одначе треба любити їх такими, як є, і „цілу родину” любити як таку. Врешті збагнувши, що читач, який обізнаний зі вступною статтею до „Галицьких образків”, навряд чи задовольниться таким поясненням, він повернувся-таки до слів свого опонента. Зокрема – до тези про „селянське віно”, якому Іван Франко завдячував своїм становленням. При цьому знову не зміг уникнути викрутів і силогізмів. На цей раз автор „Смутної появи” намагався переконати, що „вищі школи, хоч би і в нашім краї, не удержуються самим коштом краю, а тим менше коштом руського хлопа”, тому на Франкове „виобра-

⁴⁶⁴ Франко І. Голос небіжчика. – С. 10.

⁴⁶⁵ Там само.

⁴⁶⁶ Романчук Ю. Смутна поява. – С. 211.

зовання ішла праця не лише руського хлопа, але і польського, і німецького, і чеського, та й не тільки хлопа, але й інших працюючих верств”. При цьому лідер галицько-українських народовців „забув” очевидні речі: що хліборобство, за Іваном Франком, є „головним багатством краю, а стан селянський найважливішим станом, тим, що своєю працею годує і збагачує всі інші” [47, 30]. Отож і політики, зокрема Юліан Романчук, жили з тієї-таки „хлопської руки”. За це, власне, насамперед він і „любив Русь”, і на це йому вказав у поетичній формі Іван Франко: „Ти, брате, любиш Русь, // За хліб і кусень сала...” [2, 184]. А наприкінці свого полемічного виступу „сідоглавий” назвав суперечливими вислови Івана Франка про відсутність перспектив для „світлої будущини” України й про початки поступу „руського народу”⁴⁶⁷.

Насправді ніякої суперечності чи алогічності в цьому пункті не було. Як і загалом у судженнях Івана Франка про Русь-Україну та про її національний організм. Радше навпаки: з огляду на тодішню ситуацію все виглядало природно, виражено („з повною розвагою” – не міг не відзначити й Юліан Романчук), аргументовано й цілісно – і щодо змісту, і щодо структури. Увесь фрагмент побудований на протиставленнях, або бінарних опозиціях, що ніби перетікають з одного ряду в інший. Причому супротивні сутності називаються не відразу, а поступово спливають у процесі розмови. Уже перше „признання”, що склалося всього з двох слів і повторюється двічі („не люблю русинів”), передбачало, потенційно намітило і неминуче вилилося в дві пари протиставлень: 1) любов – обов’язок, або, детальніше, якщо повторити афоризм Івана Франка в альбом „Ділу”, „любов не обов’язкова – але почуття обов’язку обов’язкове”, і 2) „дрібничкова”, „дволика”, позбавлена вищих цінностей і „справжніх характерів” інтелігенція – здатне на саможертву селянство, що, попри все, незважаючи на негоди й лихоліття, здатне „родити Шевченків, Федьковичів і Франків” (с. 291) і „висилати з-поміж себе” їх у світ, аби могли „видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали”⁴⁶⁸, а потім „обертали” свої знання і досвід „на оборону селянського світу” (с. 277). Така „суміш” фрагментів і висловлювань Василя Стефаника з його статті „Поети і інтелігенція” та промови на Шевченківському святі в Коломиї 22 березня 1901 року й Івана Франка з передмови „Дещо про себе самого” вжита тут не випадково, – вони єднають думки обох авторів.

Інші опозиційні пари в Івана Франка так або інакше зв’язані з зазначеними щойно. Не буду на всіх них зупинятися. На окрему розмову з огляду на її важливість й неоднозначність тлумачень заслугоує одна, уже згадувана: „Чи, може, маю любити світлу будущину тієї Русі, коли тої будущини не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?” – „І коли що полегшує мені двигати се ярмо, так се те, що бачу, як руський хлопа, хоча він гноблений, отемнюваний і деморалізований довгі віки, хоч і сьогодні бідний, недолугий і непорядний, але все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жаждоу світла, правди та справедливості й до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для сього народу й ніяка чесна праця не піде намарне”⁴⁶⁹. На перший погляд такі думки можуть справді видатися ніби й непом’янутими, а означені протиріччя –

⁴⁶⁷ Там само. – 213.

⁴⁶⁸ Франко І. Дещо про себе самого. – С. 209.

⁴⁶⁹ Там само.

хтозна чи здатні бути вирішеними, „знятими” або хоча б послабленими. Усе ж до подібного „загострення” у плані змісту й форми (чи не вони здалися Юліанові Романчуку „любуванням в парадоксах і позуванням на оригінальність”) Іван Франко вдавався не раз і пізніше, передовсім у своїх художніх творах. Нагадаю хоча б поему „Мойсей” і сцену третьої спокуси Азазеля в ній – спокуси знанням: знанням реального стану речей, знанням історії і знанням майбутнього. Ні в географічному, ні в історичному, ні в духовно-релігійному планах „здобута Палестина”, переконує Азазель, у словах якого Юрій Шерех не без підстав вбачав „голос, один з голосів, душі самого Мойсея”⁴⁷⁰ (= самого Івана Франка), – „нічого не варта”, за словами того самого вченого, тобто аж ніяк не є раєм. То в чому ж тоді сенс і мета сорокалітніх блукань гебреїв пустелею, у чому сенс життя самого Мойсея-Франка, і які, зрештою, шляхи ведуть до Бога?.. Скидається на те, що спокуса знанням привела до повного розчарування, тріумфування сумніву і зневіри в Бога („І упав він лицем до землі: // «Одурив нас Єгова!»”). Та Мойсей (Іван Франко) подолав у собі всі сумніви: сам „рух до поставленої мети дає зміст життю, приносить стільки щастя, скільки людина може мати, і творить ті духовні цінності, в яких є сенс людського існування і які відкривають людині шлях до Єгови”⁴⁷¹. Так, здобута Палестина „сама в собі мало чого варта”, як і „здобуття самостійності не буде початком земного раю і кінцем усіх страждань, а тільки початком *інших* страждань”. „Але безмірно вартісний був *порив* до неї, бо він творив духовні цінності і творив передумови до творення їх у майбутньому. Раю нема, але рай є – у поступі, у русі, у творчості”⁴⁷². Подібну думку Іван Франко для себе з’ясував ще раніше. Принаймні в 1903 році, коли в статті „Що таке поступ?” писав: „Вся людська історія – се ненастанна боротьба, ведена різними способами, а все для єдиної цілі, аби удержати себе і своє потомство. В тій боротьбі раз у раз гинуть мільйони людей, в ній на протягу звісної нам історії погинули тисячі і мільйони громад, племен і народів, лишаючи місце іншим, сильнішим, здібнішим, щасливішим. Власне в тім, що в тій боротьбі удержуються сильніші, здібніші та тривкіші, лежить джерело людського поступу” [45, 329]. А початки кристалізації, формування такого Франкового „вірую” сягали ще далі: щонайменше в середину 90-х років XIX ст., коли він балотувався на посла до австрійського парламенту.

Стаття „Дещо про себе самого”, що з’явилася перш за все як наслідок боротьби Івана Франка за посольський мандат, стала попереднім підсумком розмови про амбівалентність „Раю”. Начебто очевидні для Юліана Романчука суперечності між „не бачу ніяких основ” для „світлої будучини Русі” й „руський люд таки помалу підноситься, почуває в щораз ширших масах жажду світла, правди і справедливості, і шукає доріг до них, праця для такого люду не піде намарне (переклад автора відповіді. – Р. П.)” у судженнях Івана Франка насправді такими не є і навіть не можуть вважатися суперечностями з погляду художньої чи навіть формальної логіки.

Явний паралелізм між словами Івана Франка з його передмови до видання „Галицьких образків” польською мовою й аргументами Азазеля впадає у вічі

⁴⁷⁰ Шерех Ю. Третя сторожа: література. Мистецтво. Ідеології. – Балтимор; Торонто: Українське незалежне видавництво „Смолоскип” ім. В.Симоненка, 1991. – С. 125.

⁴⁷¹ Там само. – С. 129.

⁴⁷² Там само. – С. 128–129, 126–127.

й на інших рівнях, що проглядається навіть структурно. Завперше – і Україна-Русь, і Палестина характеризуються як бідні й нічим особливим не примітні величини в географічному вимірі⁴⁷³. З історичного погляду вони також не можуть похвалитися здобутками. „Щоб любити її історію, для сього досить добре її знаю, занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі, щоб я мав почувати, як мало в історії Русі прикладів справжнього громадянського духу, справжньої посвяти, справжньої любові. Ні, любити сю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею”, – писав Іван Франко⁴⁷⁴. Подібні почуття викликають картини й видива, що їх раз у раз навертає пророкові на очі Азазель. Наведу лише деякі приклади: „*Ось поглянь, червоніють поля, // Труп на труні усюди*”; „*А сей тлум... // Мов комахи по полю, // Йдуть по тисячу сковані враз // Недобитки в неволю*”; „*Чуєш стук? Се залізна стопа // Тих страшних легіонів, // Що толочить юдейські поля, // Робить пустку з загонів. // Чуєш плюск? Се ворожі мечі // Кров юдейськую точать. // Чуєш крик? Се юдейських дівчат // Дикі коні волочать. // Онде мати голодная їсть // Тіло свого плоду! // Онде тисячі мруть на хрестах – // Цвіт твого народу*” [5, 256–257]. А зумовлено все це було, на думку письменника, відсутністю „справжнього громадського духу, справжньої посвяти, справжньої любові”, принесення вищих, духовних цінностей у жертву ненависті до інших народів, культур і релігій. „*Він же в своїм куточку хова // Непохитне завзяття // І ненависть лиш має для всіх, // І незмінне прокляття. // Та ненависть, найтяжча з усіх, // „Задля іншого бога” // Бач, як кубляться біля того // Храмового порога!*” – трансформується ця думка в художню тканину „Мойсея” [5, 257]. Відтак і висновок начебто очевидний: „*І загасне Ізрайля звізда, // Щоб вже більше не сяти; // Лиш ненависть, що в храмі зросла, // Піде світом гуляти. // Сумнівасяш? Віри не їмеш? // О, їмеш віру, я знаю! // Се той рай, що жде плем'я твоє // У обіцянім краю! // Ти для нього трудився! Скажи, // Було за що трудиться? // Щоб наблизився він, може, ще // Схочеш палко молитись?*” // І поник головою Мойсей. // „Горе мойї недолі! // Чи ж довіку не вирвуться вже // Люду мому з неволі?” [5, 258]. Так само сумнівався, вагався, поникнувши головою, і навіть доходив до тимчасової зневіри й сам Іван Франко: „Чи, може, маю любити світлу будучину тієї Русі, коли тої будучини не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?”⁴⁷⁵. Тому й – в іншому місці – „У мене ж тая Русь – // Кривава в серці рана”; „Я ж не люблю її // З надмірної любові” [2, 185]. Врешті-решт таки доходив до переконання, що сенс людського існування зводиться до того, щоб, незважаючи ні на що, через біль, кров і страждання простувати до поставленої мети і творити духовні цінності, ставати „духу кормильцем”, бо лише „хто духа накормить у вас, // Той зілється зо мною” [5, 261]. А дороговказом у житті і, коли хочете,

⁴⁷³ Пор. характеристику обіцяного праотцем Авраамом „раю” в XVII розділі поеми, що завершується своєрідною епіфонею: „От тобі й Палестина уся, // Край овечь і ячменю, // Від Кадеса до Кармеля всю // Мов затулиш у жменю. // Ні шляхів тут широких нема, // Ні до моря проходу! // Де ж тут жить, розвиватись, рости // І множитись народу?” [5, 255], – з твердженням Івана Франка в статті „Дещо про себе самого”: „Щоб любити її (Русь. – Р. П.) як географічне поняття, для сього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби твердити, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі” (Франко І. Дещо про себе самого. – С. 209).

⁴⁷⁴ Франко І. Дещо про себе самого. – С. 209.

⁴⁷⁵ Там само.

Раєм слугувала віра „в силу духа // І в день воскресний твійого повстання”. „Вона бо творить духовні вартості, робить людину людиною, націю нацією і дає зміст життю і сенс смерті”, – писав Юрій Шерех⁴⁷⁶.

Василь Стефаник усвідомлював, що, як і в випадку з Адамом Міцкевичем, „поступоване” Івана Франка щодо національної еліти „не є нормальне”, та воно зрозуміле й „оправдане”. Саме це мучило чи не найбільше. Як і у випадку зі статтею „Ein Dichter des Verrathes”, він намагався дошукатися мотивів (соціальних, суспільно-політичних, культурних тощо) вчинку автора „Дещо про себе самого”. Зрештою, вони, ті чинники, були для нього в головних рисах зрозумілими. Тому прагнув оприявнити їх для своїх друзів і для всієї галицько-української громади. А задля кращого розуміння й можливості унаочнювати думки він прохав Ольгу Гаморак надсилати йому ті газети й журнали, „де пишуть про Франка і де описують процеси політичні наших хлопів” (III, 111). При цьому не приховував і своїх намірів: „Треба раз плонуту інтелігенції нашій в очі зіставленем роботи Франка між мужиками і інтелігенцією і її наслідками” (там само). Означене твердження прояснює думку, чому Василя Стефаника цікавили і ті публіцистичні матеріали, які стосувалися до Івана Франка й до судових процесів над селянами, котрі відзначалися активністю під час виборчої кампанії навесні 1897 року. На проблему взаємин Івана Франка й галицько-руської інтелігенції він дивився з погляду ширшого і, сказати б, вищого: „двигачів життя” і „партачів життя” (Олена Теліга). Подібний ракурс „зображення” прямо чи опосередковано присутній і в статті Василя Стефаника „Поети і інтелігенція”, що підтверджує попереднє припущення про її постання внаслідок осмислення комплексу питань, зв’язаних зі стосунками Івана Франка з русько-українською громадськістю в Галичині і передусім – з її елітою.

У своїх судженнях про цю соціально-політичну силу Василь Стефаник схильний був до перебільшень і крайніх, загострених оцінок. Приміром, він вважав, що своєю поведінкою, публічними виступами й ділами – одне слово, усім своїм способом життя – її представники негативно впливали не лише на Івана Франка, а й на кожную справді визначну творчу особистість, пригнічуючи й притлумлюючи її сили, позбавляючи її активності, вбиваючи живий дух. Тому й Ользі Кобилянській в тяжкі для неї хвилини творчої перевтоми й розчарувань радив на якийсь час покинути задушливу атмосферу Чернівців з їх „зграєю купців і якихось міністерських політиків” – задля свого порятунку. „Мені видиться, що Ви би спотужніли і веселіші стали, якби-сьте на годину покинули Русь, – мотивував свою пораду. – Синьо-жовті мозги, дерев’яні душі, чуючі по-руски, ведучі дім по-руски, виховуючі діти по-руски, збираючі матеріали до історії і етнографії рускої і всяка всякість руска, то вона є спеціальністю до втовмасювання людей у болото” (III, 166).

Вражений ставленням інтелігенції до Івана Франка й тією прикрістю, що її вона завдавала авторові „На дні”, Василь Стефаник допускав подеколи суб’єктивні, не згідні з життєвою правдою судження й оцінки. Стосується сказане, зокрема, дещо штучного поділу творчості письменника на дві групи: „для мужиків” і „для інтелігенції”. Перша група, на думку новеліста, була незмірно меншою, однак вона дала свої, позитивні результати, а друга, тобто „робота Франка між [...] інтелігенцією”, не мала відчутних наслідків, хоча в

⁴⁷⁶ Шерех Ю. Третя сторожа. – С. 127.

кількісному плані цей аспект його творчої діяльності переважав. „19-та частина писань Франка призначена для мужиків, і вона принесла хосен, 18/19 було писане для інтелігенції, – і не принесли майже хісна”, – узагальнював він і з сумом додавав: „Се є утрата для живого писателя” (III, 111). Порушуючи питання про причину такого „страшного непорозуміння чоловіка одного з оточенєм”, Василь Стефаник списував усе на кваліть і незрілість інтелігенції, відсутність у неї „дійсно великих” прагнень та ідеалів. Такий висновок зумовлений, на мій погляд, схильністю автора „Синьої книжечки” до протиставлень і оперування опозиційними категоріями – ознаками, що впливали з його світоглядних настанов про поділ світу на „білий” і „чорний”, а також із природи його художнього мислення.

По суті, кожна згадка про Івана Франка в епістолярії Василя Стефаника відтоді так або інакше супроводжувалася характеристикою галицько-руської інтелігенції. Уже в першому листі, де порушувалася ця проблема (до Ольги Гаморак за червень 1897 року) він нищівно критикував галицьку суспільність та її політичний істеблїшмент як силу назагал пасивну, нездатну на рішучі дії, далеку від народу й байдужу до його турбот – через зіставлення з польською елітою, дієвою й правдивою в своїх політичних домаганнях⁴⁷⁷. „Всі рускі партії менше або більше ставали в виборах яко опозиціоністи (крім Барвінського), а Ви не видите ані одного на лаві оскаржених з інтелігенції? Се річ, на котру повинно ся звернути увагу тій подлій публіці «Галичанина» і „Діла» і т. д. і зробити проти неї таку встеклу кампанію, аби вона раз вийшла з того, 1) що вона що-небудь варта в поступі народа, 2) що вона є інтелігенція свого народа, 3) що вона живий ковалок живого організму, 4) що вона до чогось придатна в культурнім і суспільно-політичнім житю народа. Примір правдивої інтелігенції і провідників: польський рух соціалістичний почався в р. 1879. То був рух маленької частини польської нації. Оже той рух дав за 18 років свого існування 160 інтелігентних жертв того руху, 7 повіснених, а решта в Сибірі і австрійських криміналах”, – писав він тоді (III, 109-110). Не є перебільшенням, що й збайдужіння Василя Стефаника до „активної політики” („Я [...] не знаю, що де в рускій політиці дієся”) продиктовано передусім розчаруванням у національній інтелігенції та її провідниках. Цього автор прямо не вказував (певно тому, що вважав свої особисті розчарування і внутрішні конфлікти мізерно дрібними на загальному тлі стосунків Івана Франка з „освіченою верствою”), обмежуючись поясненням „сильно вчуся”, котре звучить якомсь неприродно і виглядає

⁴⁷⁷ Останнє може видатися трохи дивним, зважаючи на його попередні (та й пізніші) характеристики й оцінки польських політичних сил та їх провідників. Але тоді Василь Стефаник давав їх із позицій українського національного руху, тому зміст їх і загальний пафос були відповідними, а з огляду на національно-політичні домагання самих поляків така поведінка й жертвна боротьба їх політичної еліти була не просто зрозумілою, а навіть викликала захоплення. Нагадаю, що приблизно тоді ж (березень 1897 року) Іван Франко, полемізуючи з Лесею Українкою, „посилав [...] укр[аїнських] радикалів учитися практичної агітації до поляків, литовців, латишів, грузин і інших недержавних народностей Росії” (Франко І. Молода Україна. – С. 123). Напрошуються тут на думку також цитовані вже його слова про „той варшавський кукіль, що тепер так буйно розростається на нашій землі і величає себе „wszechpolakami”. Ті відразу виявили себе як вороги українства в східній частині Галичини і відповідно будували свою діяльність і форми співжиття з русинами. Та вони діяли відкрито, широко й самовіддано і цим викликали повагу до себе. Тому Іван Франко і вважав, що „якби ми були мали між собою таких поляків”, то багато проблем в українсько-польських відносинах давно були б вирішені (Див.: Франко І. Русько-польська згода і українсько-руське братанє. – С. 164).

навіть зайвим у контексті розмови. А він, цей контекст, наштовхує на інші висновки. „Зрозумійте Франка і его критику на руску суспільність тепер, – кидав окремі штрихи, що функціонально (деякі – і за внутрішньою структурою) більше нагадують риторичні питання до цієї проблеми. – Відчуйте тепер напади на него зі сторони рускої інтелігенції і то, що мусить відчути Франко! Чи не має той чоловік жалувати, що доля кинула его працювати у такій суспільності 25 років!” (III, 110).

У наступному листі до тієї ж адресатки він ніби резюмує такі свої міркування: „Ото Франко є чоловік такий культурний, що він не може видержати серед рускої суспільности. То є страшне непорозумінє чоловіка одного з оточенєм, котре не має аспірацій, дійсно великих” (III, 111). В останніх словах навч постає причина конфлікту: власне те, проти чого виступав сам Іван Франко в статті „Дещо про себе самого”. Тому природно, що надалі Василь Стефаник довше зупиняється на характеристиці тієї сили, що цькувала й паплюжила свого Мойсея.

Найповніше свої думки про неї та її „болячки” звирив Ользі Кобилянській та Вікторові Гамораку (у кожному разі в посланнях цим адресатам судження подано найбільш повно й цілісно, бо, скажімо, в листуванні з Ольгою Гаморак вони ніби розкидані сторінками і рядками). В обох випадках сутність і характерні ознаки галицько-руської інтелігенції розкриваються через її зіставлення з селянством. У Василя Стефаника ці соціальні сили, як я вже відзначав, набували значення опозиційних і протиставлялися як високе і низьке, велике й мале. Ользі Кобилянській він відразу й виказував ту „маленькість”. Жалкуючи, що не міг бути присутнім у Львові на святкуванні столітнього ювілею нової української літератури через хворобу матері, водночас висловлював змішані почуття щодо цієї акції: „Правда, я не люблю рускої інтелігенції, але цікаво було би, може й файно” (III, 153). Відтак усі наступні міркування можна сприймати як з'ясування причин тієї „нелюбові”. Перш за все називав її порівняно молодий вік („Не можна любити то, що вродилося тому п'ятдесят років”). Та не це, звісно, було головним: галицько-руська еліта, на його думку, є щось „маленьке та до того миршавє”. „Оправдати я годен, але любити не могу”, – своєрідним кільцем завершив Василь Стефаник сповідальну частину листа й відразу ж по тому стверджував: „Я люблю мужиків за їх тисячлітню, тежку історію, за культуру, що витворила з них людей, котрі смерті не бояться. За тото, що вони є, хоть пройшли над ними бурі світові і повалили народи і культури. Є що любити і до кого прихилитися. За них я буду писати і про них” (III, 153).

Внутрішня сила й невичерпні духовні можливості селянської стихії, її впевненість у собі й своїй „космічній” місії спричинили навіть зміну темпоритму Стефаникової розповіді. А це, своєю чергою, позначилося на внутрішній структурі фраз. Хоча їхня кількість зменшилася (від чотирьох до шести), та вони стали динамічними, „дієвими”, максимально спресованими, що мало передавати отой тяжкий, тисячолітній досвід поневірянь, боротьби і звитяг селянства; вони щораз більше набувають рис стилю Стефаника-новеліста („тесані”, „карбовані”). Ставлення ж до інтелігенції виражається вже самим добором слів. З одного боку, димінутивні форми на позначення понять, які за суттю не допускають „здрібнілості” („складочки, товариствечка, жебранинка, літературка і т. д.”) й уживання латинської лексеми – як правило, ними пере-

дають „високість”, „крилатість” – зі значенням „низькості” (*neutra* – маловажні речі, ні се ні те), а з іншого – кількаразове повторення слова „бридкі”, що обростає своєрідними сателітами, покликаними розширити семантику характеризованого явища. Усе це стосується, певна річ, тієї „касти”, до якої не має й „окрайця серця”, а також тих чинників, що так чи інакше їй сприяють („змагаються повисшити рівень політ[ичний], артистичний і науковий нашої інтелігенції”). До таких належать, зокрема, література й публіцистика, а точніше – ті, хто їх творять⁴⁷⁸. „Може бути, – ділився своїми міркуваннями з Ольгою Кобилянською, – що ці *neutra* оправдані і мають будучність, але для мене вони бридкі. Обридливі і тогі, що добирають їди тому *neutrum*, аби собі жолудочка не попсувало. Наші газети і література – то легонька потравка для „молоденької інтелігенції” (III, 153-154). Такою, умовно кажучи, бурлескною тенденцією автор і завершив розмову про національно-українську еліту: „Роди славні на Руси (Окуверські, Кобринські, Озаркевичі) – се паршивство в рукавичках. Бридке” (III, 154).

Такий іронічно-саркастичний тон домінує в розмові про інтелігенцію з Віктором Гамораком. І знову „нашу образовану верству” Василь Стефаник зіставив із селянством, „розкриваючи” таким чином її сутність і прикметні ознаки. Але тепер він намагався вловити те, що „єднало” дві сили. Із соціально-економічного, психологічного, культурного і духовного погляду – це далекі один від одного, а часом навіть чужі один одному соціальні організми. Чи не єдиним „містком” між ними можуть бути хіба жалощі, зважаючи на їх перебільшено-гіперболічні форми, „нашої інтелігенції” до „простолюдина”. Причому йдеться аж ніяк не про справжні почуття, а про фальшиво-декларативні заяви, „сни патріотичні” і культурні ролі „селянолюбців”. За всім цим, за пустопорожньою балаканиною про „жаління мужиків” стояло, на погляд автора, бажання інтелігенції приховати справжнє життя „подлої душі рускої”, її нищість, брак сили й гарту. Вони, до всього, тими своїми жалощами „молоді душі”, „кожде молоде серце” калічать. Втім, послухаймо самого Василя Стефаніка: „Спеціально наша образована верства слова не промовить, аби „селянина” не пожалувати. Часом і сон присниться патріотичний. Се така мода і такий фалш, а як не фалш, то така слямазарність, що вбиває кожде молоде серце. Нема одного русина інтелігентного, аби не жалував, нема такої подлої душі рускої, аби не жалувала «простолюдина». Спеціально се атмосфера жаліслива, котра виглядає як берізка, що на матеріал не здатна і на опал недобра. Сей головний тон нашої інтелігенції гупо-жалісливий виідає всяку силу в молодих душах і робить з них декламаторів і калік. Гляньте довкола себе, а побачите старих сантиментальних акторів, що грають ролю «селянолюбців». Грати ролю – се патріотизм” (III, 177).

Причину таких жалощів Василь Стефаник вбачав, за нинішньою термінологією, у площині психічних комплексів – як механізм приховування своїх справжніх намірів і почуттів, своєї сутності, врешті-решт, як своєрідний психо-

⁴⁷⁸ У статті „Поети і інтелігенція” Василь Стефаник трохі конкретизував такі залежності, вважаючи, що „творення молодішої нашої інтелігенції було наслідком діяльності наших письменників” (с. 323). Йдеться про інтелігенцію останніх десятиліть, що постала на національному ґрунті й намагалася орієнтуватися в своїй діяльності на місцеві чинники. Бо старше її покоління, „батьки” і „діди”, сливе стовідсотково була асимільована російськими або польськими національними елементами.

терапевтичний засіб і засіб самозбереження („свою власну безсильність [...] покривають”). Судить самі: вони, ці „доробкевичі, homines novi”, поки ще „маленькі” з різних поглядів, та однак „визискувачі”, що „деруть” на початок „котрий курочку, котрий баночку, котрий шкірочку або голос мужицький”, а водночас „липкі сльози проливають”. І прагнуть потайки чимскоріше дорівнятися силою до „великих визискувачів” і самим стати такими. А поки цього не вдалося – „кривлять душею”. „То є банда маніцька доробкевичів, – резюмував, – що удають нині ще м’яко-сердечних, аби завтра, дійшовши до гроший, стати п’ятою на серце мужицке. І коби борше так сталося” (III, 178). Останнє твердження теж може видатися дивним, хоча лише зовні. Позитивний сенс у перетворенні „маніцьких доробкевичів” у „великих визискувачів” бачив принаймні в трьох моментах, два з яких прямо називав, а третій напрошувався сам собою – як наслідок попередніх. По-перше, це мало сприяти чіткій структуризації суспільства, що дозволило б уникати деяких хибних уявлень та ілюзій, зокрема щодо сутності галицької інтелігенції та її ролі в історичних процесах (зокрема й висновків деяких „молодих” радикалів, буцімто утвердження капіталістичних відносин в Галичині й формування власної буржуазії вже самі по собі є позитивними факторами на шляху до створення самостійної української держави), а по-друге, припинило б руйнацію „молодих душ” і „чистих сердець”, що потрапляють у пастки подібного „селянолюбства” і неминуче стають його жертвами. Відтак „мали би-сьмо гру двох ясных сил, а не було би над нами тої слезливої мраки, що з’їдає всю нашу молодість” (III, 178). Та це справа майбутнього, тому Василь Стефаник бажав, аби така переміна „борше [...] сталася”.

Означення „homo novus” і образ доробкевича як її найяскравішого представника переходять і в статтю Василя Стефаника „Поети і інтелігенція”. Там теж автор відзначав їхню амбівалентну природу і відповідні цій дволикості наслідки: „Доробкевич, котрий своїм положенням мусить бути трохи демократ, трохи аристократ, не сміє мати характеру” (с. 323). Відмінність лише одна: те, що в публічному виступі мусило мати відносно коректні форми, в листах висловлювалося більш „оголено” й точно. Тому й зустрічаємо там досить різкі й саркастичні вислови.

„Зграї” тих „старих сантиментальних акторів”, „калік” і „декламаторів” з їх жалощами автор традиційно протиставляє „циклопів”, що „двигают на собі тягарі кривди, неправди і розбою, що як діти бавляться, що як шум вітру співають, що, як їх земля, родять Шевченка, Федьковича і Франка, аби мати своїх поетів”. Ця могутня стихія з її інстинктами, болями й ранами теж поки що „ще не урівноважена”, ще „не дійшла до енергічних чинів”, та Василь Стефаник вірив, що „вона дійде” (III, 177–178). А наразі складалося так, що обставини, до яких були причетні й „роди славні на Русі”, штовхали їх вибиратися за океан, на еміграцію (бо „великі, чорні руки шукають плуга, аби орати”, а рідна земля вже не може їм цього дати). І в цьому бачив величезну трагедію галицького села й мужицької душі, що невдовзі вилетіть в „громову музику” „Камінного хреста”.

На інтелігенцію⁴⁷⁹, таким чином, Василь Стефаник покладав вину і за масову еміграцію галицьких селян за океан у пошуку кращої долі – не для

* Нові люди (лат.)

⁴⁷⁹ „Се я питаюся руських послів, що чують по-руськи, ведуть дім по-руськи, виховують діти по-руськи! – апелював він раз у раз до різних політичних сил у краю, зокрема й до своїх партійних

себе навіть, а „для дітей”, – що набрало загрозливого характеру. Провідні політичні сили навіть оторопіли було від цієї загрози і почали задумуватися про майбутнє нації. Однак майже нічого не робили, аби чимось зарадити чи хоча б дечим допомогти емігрантам.

І тут ми підходимо, може, до найцікавішого: як і у випадку з „молодими” радикалами та польськими соціалістами й демократами, як, зрештою, в багатьох інших ситуаціях, у стосунках з галицько-руською інтелігенцією Іван Франко став жертвою, фігурально кажучи, того світу, який сам сотворив. До цієї болючої істини Василь Стефаник дійшов не тільки інтуїтивно, як це в нього частіше траплялося, а й шляхом багатолітніх спостережень „на зламі століть”. Вину за таке становище покладав і на самого Івана Франка. Та безмірно значимішою вважав те особисте переживання, до якого привели його „труди і дні”. А приректи себе на мовчанку примусило Василя Стефаника, на мій погляд, те, що він збагнув і внутрішньо погодився з письменником. Найімовірніше, зрозумів (можливо, почув це від самого Івана Франка), що така жертва була свідомою з його боку й неминучою на шляху формування модерної, європейського типу української нації. Лише такою саможертвою і можна було домогтися бажаного. Так узагальнено можна б окреслити ту квінтесенцію „сміслообразу” Івана Франка, що оприявилася тоді в свідомості Василя Стефаника.

Це може видатися дивним, але концепція „песього обов’язку”, або „любові з обов’язку”, не припала до душі Василеві Стефанику, хоча публічно він не висловлювався на цю тему. Проте дорікав інтелігенції, що заважала національному провідникові у становленні новітнього суспільно-політичного організму України-Русі, покладав на неї вину за те, що провокує свого найбільшого поета до нестандартних кроків. У самий розпал гromовиці, що здійнялася з двох боків навколо Івана Франка навесні 1897 року, Василь Стефаник писав Ользі Гаморак: „Мучить мене его поступоване, бо воно не є нормальне, хоть оправдане” (III, 110-111). До останнього означення я б додав ще – „і неминуче”. Саме оці полярності („не є нормальне” – „хоть оправдане” і неминуче) сформували думку Василя Стефаника про „страшне особисте переживання” Івана Франка.

„Одкровення” Василя Стефаника, висловлені в листі до Ольги Гаморак за лютий 1899 року, стоять дещо осібно і наче й „збоку” від загального руслу його ставлення до Івана Франка. Очевидно, саме тому цей лист досі ніде, наскільки мені відомо, не друкувався. Хоча, судячи з усього, він може свідчити, що автор „Новини” збагнув тоді душевну таємницю Івана Франка і побачив її „страшною” й болючою. На таку думку наштовхують його слова з листа до Кирила Студинського (9 лютого 1926 року), що просив надіслати матеріали Івана Франка або написати спогади про нього. Василь Стефаник йому відповів зокрема так: „Тайну з його особистого життя я не можу тепер подати до відома

соратників (зважаючи на орган, де надруковано працю), що повинні б хоча чимось зарадити біді, у статті „Для дітей” („Громадський голос”, 1899). – Питаюся послів руських, тих послів, що в крайній опозиції кричали, що наших мужиків можна бити по писку, а вони по руках за те цілують, що казали против молодіжжі підносити хвальні руки попівські, отих послів питаюся... Львівські партії і кружки, що аркана танцюють довкола намісництва, аби на котру-будь з них намісник глянув добрим оком, і їх питаюся. Навіть тих запитую, що крали голоси мужиків у Тернополі (йдеться про виборчу кампанію 1898 року, коли втретє балотувався на позачергових виборах до Державної ради Іван Франко. – Р. П.), навіть тих панотців, що з жидами за руки водилися під час виборів, аби радикалів побороти, – всіх їх питаюся” (с. 321).

читаючим українцям. Це тичиться його страшного особистого переживання. Я лишу то написане в своїх паперах, а друкувати цього ще довгі роки не можна⁴⁸⁰. Причому Кирило Студинський, треба гадати, ще до листа-відповіді новеліста щось чув про його особливу „рецепцію Франка”, бо, випрошуючи спогади, запевняв свого адресата, що без його дозволу їх ніхто друкувати не буде⁴⁸¹. Василь Стефаник часто вживав на позначення душевних катаклізмів Івана Франка епітет „страшні”. Він поєднав висловлювання новеліста цього часу й кінця 1890-х (див., наприклад: III, 111) у живу сув’язь.

Отже, в лютому 1899 року Василь Стефаник отримав листа від Ольги Гаморак, в якому прохоплювалися „шматочки” внутрішнього болю, Та це проглядало з „підтексту”, а навчч проступало бажання притлумити їх і заховати, „замістити” турботами про громадські справи. Будучи тонким психологом, відразу збагнув, що його приятельку щось болить і завважив у такому „приховуванні” себе і своїх почуттів вплив „школи рускої”, „тої умисловости нашої, котра наказує всі свої сили, і болі, і радости ставити жертвою на трапезі відродження «нашого селянства»”⁴⁸². Небезпеку такого „поступовання” бачив у тому, що суспільні мотиви, „обов’язки” цілковито поглинали інші почуття й внутрішні риси людини, котра зросталася зі своєю „соціальною роллю”. За тими „масками” гинули всі живі почуття – насамперед болю й любові, що їх вважав найтісніше пов’язаними й залежними. Відтак і справжньої відданості, справжньої „служби” тій справі, якій людина воліла себе присвятити, було дуже мало, – все зводилося до „декламації” й афішування своєї любові й своїх обов’язків. Подібна практика набула масового, тотального характеру, утворилася, власне, ціла „школа”. Тому так багато розмов, на думку „сина землі”, велося про „службу селянинови”, а правдивої любові до нього обмаль, отож і широко декларовані почуття оберталися нехтуванням реальних бажань і потреб селянина, зневажливим ставленням до нього самого чи до його „інтересів”. „І так привикли до тої «селянської служби», що нема нині русина від посла Охримовича аж до Франка, аби не «селянствував»! Нема одного, котрий зважив би ся сказати, що не люблю селянина, хоть сотки їх є, що его ненавидять. Утворилася така банда жреців селянства – пуста і безсильна. Зійдуться два любі русняки з двох найпротивніших таборів і по слові та по мові зійдуться «на селянстві» і поцілюються”⁴⁸³. Сказане стосувалося, зрозуміло, інтелігенції, адже їй судилося бути „провідною верствою”, тобто „вести”, „служити”, організувати народ (передовсім селянство з огляду на соціальну структуру галицько-руської спільноти) до цивілізованого, свідомого політичного життя. У літературі ж подібна практика викликала негативне ставлення до декадансу.

Саме Іван Франко, на думку автора листа, спричинився найбільше до формування в українському суспільстві такої „школи” та вироблення її головних ідеологічних постулатів („песього обов’язку”). І хоча критика письменника стосувалася начебто лише літературного боку справи („А в літературі Франко проводить той принцип «песього обов’язку» взглядом мужика”; „І Франко як критик здусив би, коби міг, і Мопассана і Кобилянську”), та узагальнення Василя Стефаника охоплюють ширше смислове около. Пор.: „Виховав ціле

⁴⁸⁰ У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). – С. 471.

⁴⁸¹ Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 282.

⁴⁸² ІЛШ. – Ф. 8. – № 112. – С. 1.

⁴⁸³ Там само. – С. 2.

покоління рівно ж кастратів, що на університеті чують песій обов'язок, а в життю той песій ідеал затрачують"; „А в житю робиться з того деклямація, або той страх чуткіших людей, аби хто не підслухав їх крику з терпіня надмірного, бо вийде декадентом, або надчоловіком, або [нрзб.], або чимось подібно вритним. А в політично-суспільнім житю вийшла деклямація любови до селянства”⁴⁸⁴. І далі: „Сі рами, що нас тиснуть, що каструють, що роблять з нас декляматорів, треба розбити, хотя би їх робив і такий майстер, як Франко”⁴⁸⁵. Останньому, таким чином, новеліст відводив роль провідного діяча, що не лише теоретично (заклав „підмурівок”), а й практично приклався найбільше до вироблення згубної для людської сутності концепції суспільного обов'язку, а також до її домінування в галицько-руському соціальному, політичному і культурному просторі (тоді це видавалося Василю Стефанику тисними „рамками”). Але він, тобто Іван Франко, теж став жертвою своїх настанов, оскільки „нехтоване чоловіка яко чоловіка і роблене з него машини патріотичної чи хлопоманської” позначилося на ставленні до вчителів. Тим паче, що Іван Франко був із тих, хто сам віддавався широ, до останку і до самозабуття служінню загальнонародним ідеалам і вимагав подібного ставлення „до справи” від інших. Це був, власне, „песій обов'язок”. А крім того, що систематично вбивав, знищував у собі живі почуття, він ще наражався на небезпеку тих, хто не хотів жертвувати собою, ситим і розкішним життям, воліючи лише прикритися декламаціями про любов до селянина, до народу, до нації. „Отак висували діячі «освічену верству» і отак верства сушила діячів”, – з сумом констатував Василь Стефаник⁴⁸⁶. Обидві тенденції, таким чином, взаємопов'язані. Синонімом до слова „висували” („сушили”) є вислів „систематично убиваєся [...] індивідуальність” (Ш, 173) з наступного листа до тієї ж адресатки.

Навряд чи такий осуд можна було вважати справедливим. Не дивно, що Ольга Гаморак погоджувалася з оцінками й судженнями Василя Стефаника про домінуючу в галицько-руському суспільстві тенденцію зводити все і вся (принаймні на словах) до „селянської служби” і себе саму зараховувала до тієї „школи рускої”, проте не могла прийняти аргументів про відповідальність Івана Франка за таку ситуацію і про його нібито занадто жорстку й однолінійну позицію в оцінках літературного декадансу. Тому й узялася боронити свого улюбленого письменника. „А ще, може, найбільше Вас злостить Франко, що консеквентно домагаєсь тенденції і агітації, – писала у відповідь. – Франко двигас в нас сим і науку, і літературу, і критику, а часом мусить бути і агітатором, і політиком, то, може, тому й поети, котрі граються чувствами, видаються ему чимось неповним, не достаточним”. Та це, вважала вона, не вина Івана Франка, а суспільства. Бо „в нас ще, відай, довго так буде, що оден чоловік буде мусів всім бути”. І насамкінець рекомендувала своєму сердечному приятелю не гарячкувати і не робити поспішних висновків, але аргументовано, з фактами в руках стати „до борби з Франком” і упоминатися „о право поетів”⁴⁸⁷. Це одне.

І друге: Ольга Гаморак не перечила, що вважає себе вихованкою згадуваної „школи рускої”, та не погоджувалася, що подібне виховання може відбуватися

⁴⁸⁴ Там само. – С. 3, 5, 6.

⁴⁸⁵ Там само. – С. 6.

⁴⁸⁶ Там само. – С. 2–3.

⁴⁸⁷ ІЛШ. – Ф. 8. – № 465. – С. 2–3.

лише в означених Василем Стефаником напрямках: або „декламатори”, або ті, що вже навіть до декламацій не здатні, а лише „нидіють”⁴⁸⁸. Вона, скажімо, не могла зарахувати себе ні до однієї, ні до другої з названих „груп”. І хоча свій ідеал чоловіка, що притлумив у собі „всікі особисті вподобання і працює для мужиків з сп[о]собом образоване і таланту”, формувала під впливом Івана Франка й Михайла Драгоманова (другого, може, навіть більше), та не вважала це вадюю. Так, погоджувалася, їй ще далеко до того ідеалу, але це вина не „вчителів”, а лише її самої.

Треба гадати, що розумів несправедливість свого осуду щодо Івана Франка в багатьох позиціях і сам Василь Стефаник. Його докори були викликані, очевидно, надмірним нервовим збудженням й образою – не за себе, а за тих, на кому безпосередньо позначилася така „любов з обов’язку” і хто потрапив у полон подібних ідеологічних настанов, щиро й до кінця віддавшись „службенським” ідеалам. Як, приміром, його давня, щира й сердечна приятелька Ольга Гаморак. Зрештою, новеліст і не таївся перед нею в тому, що водило його пером. Згадак про ті почуття становить своєрідне обрамлення всієї теми. Пор.: „Думав я над Вашим листом і відгадував Ваші терпіня, а врешті злий став-ем і пишу чи думаю, що слідує”; „Злий я, злий і злий на ті рами, що сами собі кладемо на серце”⁴⁸⁹. А коли пристрасті вляглися⁴⁹⁰, постать Івана Франка в свідомості новеліста набула свого „звичного” вигляду. У листах Василя Стефаника з цього часу образ письменника теж кардинально міняється. І на загальному тлі „браку людей навколо себе” один Іван Франко „якийсь люцкій”. „Був-ем у Львові, не подобався мені, як все не подобаєся. Люде не люде, а якісь літерати, газетарі, агітатори, а всі такі затроєні і злі, – скаржився Ользі Кобилянській. – Один Франко якийсь люцкій” (III, 185).

У стилістиці виділяють таку фігуру, як епанод. Сутність її полягає в тому, що слова, які спочатку стояли поряд або майже поруч, згодом подаються на певній відстані одне від одного⁴⁹¹. Можлива також, зауважує Ігор Качуровський, зворотна конструкція: слова чи фрази, „розкидані” текстом, автор ніби збирає до купи. Щось подібне бачимо і в нашому випадку, коли певні думки, образи, навіть фразеологія, що раніше траплялися в листах Василя Стефаника, виникли знову в статті „Поети і інтелігенція”.

Відзначу завперше, що значну частину статті можна вважати за розгорнуту метафору думки про інтелігенцію як ту силу, котра не варта художнього осмислення. Адже представники старшого її покоління майже всі були зрусифіковані або ополячені, а „молоденька інтелігенція” „й донині не виробила собі ні ідеалів, ні життєвих форм, характеристичних для неї” (с. 323), а тому й не мала за собою ніякого тривкого, позитивного досвіду і не могла стати чільною темою в літературі. Однак проблема „інтелігенція і література” передбачає

⁴⁸⁸ У Василя Стефаника ця думка дослівно звучала так: „Впхали себе в рами «субордінації селянинови» і декотрі нидіють, а всі решта деклямують і брешуть” (С. 2).

⁴⁸⁹ *ЛПШ*. – Ф. 8. – № 112. – С. 1, 6.

⁴⁹⁰ Своєрідним медіатором (Клод Леві-Строс), який слугував для „зняття” напруги й приборкання злості, став уже наступний лист до тієї самої адресатки, що його розглянуто вище (див. про концепцію „соціалістичного буддизму”); у ньому ми вже не знайдемо різних „випадів” проти автора „Каменярів”, за винятком хіба що вислову „декадентизм, на котрий Франко так неуміло уїдає”, одначе й той уже втратив „злість” і напругу.

⁴⁹¹ Див.: *Качуровський І. Основи аналізу мовних форм (стилістика): Фігури і тропи.* – Мюнхен; Київ, 1995. – С. 46.

щонайменше два аспекти. З одним із них – інтелігенція як предмет зображення в красному письменстві – для Василя Стефаника все більш-менш було зрозуміло. Натомість інший аспект цієї проблеми – інтелігенція як „споживач” художньої продукції – новеліст бачив складнішим, ще більше заплутаним і не менше „бридким” (за ключовим словом одного з аналізованих вище листів). Нема сумніву, „інтелігенція без поетів не може обійтися, хоч би й для доброго тону”, тому „присвоює собі з наших поетів те, що підпадає під її артистичний смак і не протриває її інтересам доробкевича” (с. 323–324). На практиці подібні рецепції зводилися до декламацій творів тих авторів, які вигідні з політичних чи якихось інших міркувань. Скажімо, „великого Шевченка так роздекламувала, що з нього майже нічого не лишилося, лише декламація. Руські панни, як русалки, зацілували батька, і тепер наново треба би віднаходити й прояснювати Шевченка” (с. 324). Той делікатно названий „антагонізм між поетами і нашою інтелігенцією”, що „тягнеться, як червона нитка в цілій нашій новій літературі”, виявлявся неоднаково в різні часи, у різних випадках і мав багато форм. Василь Стефаник вказував лише на деякі з них, найхарактерніші („головна ціха нашої освіченої суспільності”), розташовуючи їх „по висхідній”, за принципом градації („грубе незрозуміння поетів, брак тепла і заохоти до праці, а то і явна ненависть до своїх письменників”), щоб у смисловому плані підвести читача до апогею, вищої точки „кипіння” тих антагонізмів. „В новіших часах той антагонізм дійшов до великих розмірів”, – констатував він. Нижче цю думку він продовжував і ще „посилював”: „Тота борба поетів і письменників наших не лагідніє, але заострюється”; „Тота борба, бачиться, ще довго протягнеться” (с. 324). Подібні анафоричні зачини двох наступних абзаців покликані були рівночасно увиразнити й „розгорнути” думку, якою завершився попередній „період”: про загострення стосунків між інтелігенцією й художниками слова впродовж усієї історії нової української літератури. Кульмінацією ж означених антагонізмів і протиріч Василь Стефаник вважав якраз ставлення галицько-руської еліти до Івана Франка, що виражається навіть формально – стилістичною фігурою риторичного оклику: „Франко і інтелігенція руська!”

Покутський новеліст у цій проблемі бачив вищий і ширший сенс, що впливав із його листів. А своєрідною передумовою чи навіть основою для нього могли стати окремі міркування Івана Франка в статті „Дещо про себе самого” (принаймні вони утвердили в правоті власних спостережень і висновків). І конкретна проблема „Франко і інтелігенція руська” набула в нього значення протистояння „мужицтва” і того „нового світу, нового і чорного”, до якого й сам спочатку прагнув прилучитися. У статті „Поети і інтелігенція” автор назвав це „борбою мужицьких інтересів у всіх найідеальніших об’явах з інтересами інтелігенції, того нового доробкевича, котрий хоче видобутися наверх і запанувати” (с. 324). Саме той селянський світ („наш люд”) народжував своїх великих поетів (Шевченка, Франка, Федьковича та ін.), аби боронили його права і волю, аби „не дозволяли інтелігенції проярмаркувати інтересів того люду”. І вони з цим завданням, треба гадати, впоралися, будучи „тими чинниками заховавчими, що боронили люд від нових кар’єровичів, від нових доробкевичів” (там само).

Якісь незрозумілі елементи сумніву наприкінці статті („бачиться”, „здається”, „і хто знає”, „хто знає”, форма питальних речень) можуть бути пояснені

хіба що „апокаліптичними” настроями Василя Стефаника стосовно селянства, що почали переслідувати його в той час. Нагадаю, що тоді ж новеліст на сторінках „Громадського голосу” (1899. – № 9) надрукував статтю „Для дітей” (у першодруку дата 23/IV), в якій осмислював причини еміграції галицьких селян за океан, що тоді сягнула небачених масштабів. І доходив висновку, що „ціла маса емігрантів не йде до Канади вже з крайньої нужди, але з того твердого переконання, що на своїй землі не діждеться нічого ліпшого, як п'ятькрейцарового наймитства” (с. 319). Зневіра і розчарування охопили народні маси, бо не могли забезпечити майбутнє своїм дітям. І в свідомість автора закрадалася думка, чи є майбутнє в українській нації, якщо її „сини землі”, разом зі своїми статками й ідеалами вибираються назавше на чужину, а поляки виношують думку про переселення мазурів „на руські землі”. Невдовзі по тому (8/VI) у листі до Кирила Гаморака, якому присвятив „Камінний хрест”, він пояснював художню концепцію цього твору: „Серед таких мужиків, як Іван, Ви свій вік звікували. Вони, ті мужики, були дітьми невинними, із-за достатку землі вони могли щось любити і носити повні пазухи ясного ідеалізму. Тепер вони не сміють нічо любити. Хіба лишень їди, одежі вони прагнуть, аби душу погодувати. За тими брутальними вимогами пропадає їх ідеалізм або тікає в саму глибину душі” (III, 186). „Камінний хрест” з психологічного погляду, очевидно, був спробою автора подолати в собі песимістичні настрої щодо затрати „ясного ідеалізму” як головної духовної опори в житті селянства. Частково це вдалося: „Зо дна душі я его (той ідеалізм, тобто селянський аристократизм. – Р. П.) винесу на світ Божий і я буду его показувати яко силу і спасеня для нас. Цілий наш народ лежить тепер в муках, як жінка, що дитину плодить. Треба ті страждання і судороги при рожденю нових форм життя і нових ідеалів витесати на камінних хрестах, бо се наша теперішня доба є великою добою народин” (III, 186). Та невдовзі додалися інші негативні тенденції, за якими вже не міг зрозуміти душу селянина на „переломі”, що разом із деякими особистісно-психологічними факторами привело врешті-решт до творчої кризи. Коли його допитувалися, чому не пише, то відповідав серед іншого, що не знає теперішнього селянина. Зокрема, в одному зі своїх виступів у 1910 році Василь Стефаник говорив: „Я знав добре душу нашого селянина 80 – 90-х років. Після того прийшов новий ряд факторів, еміграція до Америки і Прус, політична агітація, читальні, січі, вибори і це все змінило душу селянина. Цієї нової душі я добре не знаю, а через те не пишу”⁴⁹².

А свою статтю „Поети і інтелігенція” Василь Стефаник закінчив так, як підказувала логіка стосунків „придуркуватой інтелігенції” з „руським народом”, виразником й оборонцем інтересів котрих були українські письменники (насамперед Іван Франко), зокрема поглиблення антагонізмів між ними. Повертаючись до розмови про інтелігенцію як предмет художнього зображення і про „їхнього” автора, він зауважував: „Наша інтелігенція цілком слушно не може прихилити до себе поетів. Може довго чекати на свого поета, але то, відай, буде Гоголь, а його твір – будуть «Мертві душі»” (с. 325).

Своєю „острою статейкою” Василь Стефаник був невдоволений від часу її написання. Зрештою, готував її для „Літературно-наукового вісника”, про „цивілізаційну відвагу” редакції якого мав невисоку думку, називаючи це

⁴⁹² Цит. за кн.: Засенко О. Марко Черемшина: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1974. – С. 57.

видання не інакше, як „філістерским”, „газетою філістерско-золівською” (див.: III, 176). З огляду на це, мав небезпідставні побоювання, чи „Вісник” наважиться друкувати статтю навіть у такому її „заслабому” вигляді. Ці побоювання висловлював в епістолярії принаймні тричі: двічі в листах до Ольги Гаморак (див. III, 174, 176), а також до Ольги Кобилянської (див.: III, 176). Але саме в „Літературно-науковому віснику” заробляв на хліб Іван Франко (йому й була надіслана стаття „Наші поети і наша суспільність” – так вона називалася в авторському варіанті) і саме він ніс на собі головний тягар видання – аж до технічної роботи, отож його праця в редакції була складовою проблеми стосунків письменника з галицько-українською інтелігенцією. Тому Василь Стефаник вирішив саме тут друкувати свій матеріал, виправдовуючи себе, що „се був перший стріл до нашої інтелігенції”. Хоч і розумів, що „стріл заслабий і хиблиний. Отим панкам руским треба по-капральски – бити в зуби” (III, 175–176).

Здається, один лише Гнат Хоткевич (1877–1938) трохи пізніше (у 1908 році, коли, зрештою, вже було запізно) наважився „вдарити по суспільності” так, як свого часу Василь Стефаник, за її вину перед Іваном Франком. Він теж дотримувався думки, що життя автора „На дні” – „це безперервний акт оскарження всій українській суспільності!”⁴⁹³. Бо бачив жахливі умови, в яких перебував письменник у час його хвороби, коли й не вірилося вже, що зможе подолати смерть („хвилини над півтрупом велетня”), і це наскільки його вразило, що „вижбухнув з себе” гнівні слова оскарження й „правди в очі” галицько-українській публіці. Насамперед бичував Франкових ворогів і недругів, а разом і всіх байдужих до долі національного генія – їх багато, і їм найбільше „можна радуватися... Всім, хто по манесенькій тернинонці влітав у вінець поета, всім, хто дрібненьку цеголочку ніс на його тюрму. І всім, чия хата завжди стоїть скраю, і всім Пилатам, умиваюшим руки, і всім добрим людям з добрими серцями, з поступовими гадками, з національною ідеологією, з соціальною рівністю на вустах. І всім редакторам поважних місячників, і людям, котрі викидали Франка з товариств, і всім, хто травив його ціле життя, і хто придивлявся тому спокійно. І всій нашій патріотичній поліції, і всій нашій суспільності”. Та не лише на них покладав вину Гнат Хоткевич за те, що сталося, а й на всіх поетових друзів і „на всіх нас”. Адже ж знали, що „тут, серед нас, відбувається повне безвихідного трагізму жите”, бачили, „як на очах конас і мучиться чоловік”, а не прийшли з допомогою, з приятельською ширістю ані хоча б із добрим словом. Автор знав, що каже, тому що якийсь час був поряд із хворим Іваном Франком і міг бачити, що коїлося навколо нього (Василь Стефаник розгледів усе завчасу), міг порівнювати з тим, що знав. Сумні й невтішні картини накочувалися від того перед очі: „Сотні людей міг би нарахувати д-р Франко таких, які лаяли, безчестили, гнали і ганьбили його через ціле жите, а чи нарахував би десяток таких, котрі дали б йому пережити радісну хвилю, а чи знає хоч їдного, на котрого грудях міг би виплакати свою безталанну, пошарпану душу?...”⁴⁹⁴. Питання риторичне, отож і відповідь передбачувана. Тому й загальний висновок теж невтішний, та очевидний: усе життя Івана Франка – „це безперервний акт оскарження всій українській суспільності!”.

І до ще більш невтішної думки приходив далі автор статті-оскарження: „що Руси письменників не треба”. Оскільки та суспільність забезпечувала хлібом безграмотного адвоката чи „недокінченого” гімназиста, та не могла або не хотіла забезпечити кусником хліба письменника світової слави і величі, свого національного провідника, Мойсея. (Вочевидь, це передбачав й Івана Франко, коли в подібному ключі „визначав” долю *свого* Мойсея). Тому й картав безжалісно Галицьку Русь за всі її гріхи перед поетом Гнат

⁴⁹³ Хоткевич Г. Зі споминів про Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 395.

⁴⁹⁴ Там само. – С. 393, 395.

Хоткевич, втікач від переслідувань царського уряду із Слобожанської України, що знайшов собі тут тимчасовий прихисток.

Але його стаття „Непотрібні люди... Непотрібна робота...” – відозва до громадськості про пожертви на хворого письменника, призначена для публікації в „Ділі” – не побачила тоді світу. Справдилися слова, що необачно прохопилися з вуст одного з учасників вечірньої „невеличкої наради” Володимира Охримовича: „Ми її надрукуємо, як...”⁴⁹⁵. Малося на увазі – як Поет помре. Однак Іван Франко тоді вижив, і стаття Гната Хоткевича була надрукована разом із коротенькими вступними поясненнями до неї в журналі „Плужанин” аж за 1926 рік (№ 4/5. – С. 15–18).

Тому треба погодитися з думкою гімназійного вчителя Григорія Величка (1863–1935), що „галицька суспільність не вмiла оцінити Франка, а радше не доросла до нього. Він був зовсім європейцем і поступовою людиною, а пересічні галицькі українці були заскорузлі в своїх поглядах, нетерпимі до нових думок, і тільки частина молоді повірила пророкові нових ідей і пішла за ним безоглядно, коли старші ставилися до нього недовіркою, з острахом, а часом і зовсім вороже”⁴⁹⁶.

Постійна й ненастанна потреба „боронити Франка” від чужих і своїх, рідних недругів наскільки органічно тоді ввійшла в ество Василя Стефаника, що він навіть поступову університетську молодь готовий був винуватити в недостатній увазі до автора „На дні”. Довідавшись, що почалися приготування до відзначення роковин літературно-творчої діяльності письменника, він зізнавався в одному з листів до Ольги Гаморак: „Мене лють бере на молодіж, що хоче 25-літній ювілей Франка святкувати і донині негодна видати нічо” (III, 110). Хоча в цьому Василь Стефаник навряд чи мав рацію. Бо передусім завдяки зусиллям студентської молоді сталося так, що Іван Франко „замість пониження в публічній opinii українців став значно підвищений”⁴⁹⁷.

Це був надто складний період у житті Івана Франка, повен болю, внутрішніх катаклізмів і боротьби за виживання. На підтримку його стала молодь. Вона, за словами Володимира Гнатюка, „не тільки не відреклась від нього слідом за старшими „патріотами”, але, навпаки, поставила прийти йому в поміч по мірі своїх сил”⁴⁹⁸. Вона допомогла видати в „Академічній громаді” нову поетичну збірку „Мій Ізмарagd” з виплатою доволі значного гонорару, ухвалила заснувати фонд для підтримки українських письменників, маючи на оці перш за все „прикре положення” Івана Франка. Та головною своєю справою в цей час молодь вважала ювілей 25-ліття його літературної праці – „як демонстрацію проти поглядів старших інтелігентів, що хотіли елімінувати Франка, як колись, з-поміж української суспільності”⁴⁹⁹. Було обрано Ювілейний комітет на чолі з Володимиром Гнатюком⁵⁰⁰ для здійснення цього задуму, і він насамперед звернувся до відповідного міністерства за дозволом збирати добровільні внески на фонд підтримки літераторів, почав підготовку до урочистого концерту з цієї нагоди, а також злагодив до друку низку ювілейних видань.

⁴⁹⁵ Там само. – С. 394.

⁴⁹⁶ Величко Г. Спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 292.

⁴⁹⁷ Гнатюк В. І. Франко і Наукове товариство імені Шевченка. – С. 222.

⁴⁹⁸ Там само. – С. 221.

⁴⁹⁹ Там само. – С. 222.

⁵⁰⁰ До слова зазначу, що Володимира Гнатюка як головного організатора ювілейних урочистостей в кінці вересня 1898 року (а святкування відбулося в поштовому клубі у Львові 30 жовтня) „переносять” із Львівської гімназії до Самбірської. Втім, за порадою Михайла Грушевського він перебрався назад до Львова і зайняв посаду секретаря Наукового товариства ім. Шевченка.

Зрештою, безпідставність своїх закидів у бік молоді невдовзі зрозумів і сам Василь Стефаник, коли отримав від згаданого Ювілейного комітету програму заходів. Навіть „у чернетці” вона не могла не сподобатися. „Мудро уложена програма, лиш аби єї можна доконати” (III, 114), – ділився своїми враженнями з Ольгою Гаморак і пропонував їй зустрітися, щоб обміркувати організацію святкувань на Снятинщині і „зав’язати” задля цього місцевий комітет. Зі свого боку обіцяв узяти посильну участь у заходах.

Не відставали від молоді і „брати-радикали”. Ще у вересні 1897 року вони на своєму VI партійному з’їзді ухвалили вшанувати 25-літній ювілей літературної і громадської діяльності Івана Франка. Окремим пунктом торжеств значилося святкування і популяризація творчості автора „Пісні руських хлопів-радикалів” серед населення. Саме Василь Стефаник за допомогою Ольги Гаморак „створив ювілейний комітет на Снятинщині”⁵⁰¹. А на зимових канікулах він виголосив перед селянами низку рефератів про сподвижницький шлях письменника.

Безперечно, що тоді в ювілейному Франківському комітеті у Львові не студентська молодь була на передніх ролях⁵⁰², але найперше завдяки її позиції й зусиллям у суспільній свідомості відбувся перелом у ставленні до Івана Франка, що й зробило можливим подібні вшанування. Стало цілком очевидно, що тепер не зможе повторитися та принизлива епопея цькування, оббріхувань й суспільного ostracismu, що супроводжувала Івана Франка попередні чверть віку. Втім, це були ті „попередні”, неминучі на шляху „канонізації” письменника „на батька народу” шаблі, що їх проникливо відзначив ще в 1913 році в „невиголошеній промові на академії в честь Ів[ана] Франка на II з’їзді українського студентства” Микола Євшан (1889–1919). „Наперед, коли молодий автор чи діяч суспільний не має за собою нікого, крім своєї сили і волі йти своєю дорогою, – мав намір сказати він „громадянству”, – над ним насміхається «monsieur Publicum», коли стає сильнішим і занадто дивиться на пальці, іритується, дише злобою, бойкотує інтригами старається його спутати, національні згінники виганяють його з храму і п’ятнають, як Герострата, нарешті, стараються йому відібрати кусок хліба – так діється, поки такий «блудний син» не доживе до 25 чи 50 років своєї діяльності”⁵⁰³.

2.4. „Я чую себе насамперед русином, а потім радикалом”

Певна річ, що не лише з означених вище „сміслів” формувався в свідомості Василя Стефаніка образ „вибраного” Івана Франка. Та не викликає сумніву, що саме події 1897–1899 років вплинули на становлення його центрального сенсу. Хоча були в цій ланці ще інші деталі, на яких новеліст не

⁵⁰¹ Костащук В. Володар дум селянських. – С. 71.

⁵⁰² Як, зрештою, і не Василь Стефаник, хоча, як випливає з деяких джерел, він „брав активну участь у підготовці ювілею Франка” (Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаніка. – С. 74), особливо після рішення VI з’їзду Русько-української радикальної партії (19–21 вересня 1897 року) його відзначати. Певна річ, що не це питання на з’їзді було головним. Йшлося на ньому про ситуацію в суспільстві після „кривавих Баденських виборів” і про долю самої партії, що дедалі частіше схилялася в бік соціал-демократії.

* Шановна публіка (фр.-латин.).

⁵⁰³ Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упорядкування, передмова та примітки Н. Шумило. – Київ: Основи, 1998. – С. 476.

акцентував, але напевно мав на оці. Тим паче, що 1898 рік проходив у Галичині під знаком святкових урочистостей. 30 жовтня в готелі Жоржа відбувалися ювілейні торжества з нагоди 25-річчя літературної й наукової праці письменника. А на другий день у театрі Скарба до 100-ліття нової української літератури – появи „Енеїди” Івана Котляревського – виставляли оперу „Наталка Полтавка” з прологом „Великі роковини”. Він стосувався безпосередньо „столітніх відродин українсько-руської народності”, та водночас приурочений до виступу на політичну арену „Нової України” з її гаслами самостійної України і гаряче був прийнятий глядачами і читачами (надрукований відразу ж у ЛНВ. – Т. VI. – С. 129–136). Крім цього святкували ще 250-ліття Хмельниччини, чвертьстоліття Товариства імені Шевченка... Заходи відбувалися, зрозуміло, за безпосередньої участі чи навіть „провідної ролі” Івана Франка, і всі вони, за словами Михайла Грушевського, „випали так імпозантно і з ідеологічного погляду серйозно і далекосягло, що ніхто навіть і не міг передбачити!”⁵⁰⁴

Такий феєрверк всенародних святкувань, безперечно, мав епохальне значення. Перш за все він позначився на розвитку політичної думки й самосвідомості галицьких українців. Зокрема, внаслідок торжеств з нагоди столітнього ювілею „Енеїди” усвідомлено культурне й політичне верховенство Наддніпрянської України, а разом із цим й ідею єдиної, соборної України й всеукраїнського єднання. Як писав Михайло Мочульський, „зібрані на святі Котляревського з найбільш глухих закутків інтелігенти, робітники й селяни зрозуміли, що світло до Галичини прийшло з Наддніпрянщини, тієї з-поза чорно-жовтих стовпів, з тієї, що дала Котляревського й Шевченка; що народ, який живе по одним і по другим боці Збруча, – це один і той самий і що центр нашого національного життя – в золотому Києві”⁵⁰⁵.

Втім, для Івана Франка ця думка була очевидною й раніше. Добре знаючи рідну історію й перипетії розвитку українського письменства, реалії загальноукраїнського суспільно-політичного і культурного життя, він розумів, що тон у суспільному й духовному розвої України задають наддніпрянські, а не галицькі українці. У кожному разі в 1896 році писав на сторінках журналу „Житє і слово”, що „головна сила, головне ядро нашого народу є в Росії, що там повстали і працювали та й працюють найбільші таланти нашого письменства, найкращі робітники нашої науки, це там, а не в Австрії [...] виросло найкраще з усього, чим може похвалитися наша духовна скарбниця, і що натомість у Австрії помимо хвилевої опіки (вона на дуже строкатім коні їздила) деревище нашого духовного і політичного життя вийшло мізерною карлючкою”⁵⁰⁶.

Заразом посилюлися державно-соборні настрої в суспільстві. Ініціаторами й апологетами ідеології політичного самостійництва виступила, як це не раз бувало, українська студентська молодь Львівського університету. Наприкінці XIX – на початку XX століть вона гуртувалася в товаристві „Академічна громада” і поділялася на симпатиків, з одного боку, національно-державницького становища, а з іншого – соціалістичного та радикального рухів. У липні

⁵⁰⁴ Грушевський М. Апостолові праці. – С. 215.

⁵⁰⁵ Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916). – С. 369. До речі, саме відтоді галичани, за свідченням того-таки джерела, стали вживати замість означень „Русь”, „русини”, „руський” – „спочатку „Україна-Русь”, „українсько-руський”, а згодом уже „Україна”, „український” (Там само).

⁵⁰⁶ Цит. за кн.: Луцiv Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – С. 398.

1899 року в Львові відбувся великий з'їзд студентської молоді. Політичний реферат на ньому виголосив студент права Львівського університету Лонгин Цегельський. На його основі ухвалено дві важливі постанови: про заснування українського університету в місті Лева і про „змагання до створення української суверенної соборної держави”⁵⁰⁷. Вирішено також видавати студентський часопис „Молода Україна”, „як перший український журнал з соборницько-державною ідеологією”⁵⁰⁸, що виходив, починаючи від 1900 року, з деякими перервами майже до початку Першої світової війни. До слова зазначу, що Іван Франко уважно стежив за студентським рухом і мав безпосередні стосунки з активом молоді, а це „уможливило йому і особистий вплив на формування загального світогляду і національно-політичної ідеології студентів”⁵⁰⁹.

Та зрозуміло, що його потуги в галицько-українському просторі не обмежувалися роллю спостерігача й порадирика. Був, як завше, активним гравцем у суспільно-політичних баталіях, і саме складні й неоднозначні події 1898–1899 років позначилися принаймні двома „зламами” в долі Івана Франка: суспільного й приватного характеру. Хоча все, що було зв'язано з особою письменника, передбачало настільки органічний сплав приватного й „громадського”, що розрізнити їх можна хіба умовно.

Почну з „особистого”. За спогадами Анни Франко-Ключко, 25-літній ювілей творчої праці батька „був переломним моментом у його житті. Він пройшов дорогу сумнівів, змагань, шукань і розчарувань і тепер бачив одну пряму дорогу перед собою: працю для з'єднання цілого народу в стремління до найвищої ідеї: будувати власну хату і жити в ній вільним самостійним життям”⁵¹⁰. Святкування стали переломними ще в одному аспекті. На них уперше після тривалого періоду суперечок, цькувань і спроб елімінувати з-поміж української суспільності навідалися його ідейні опоненти. Прийшли висловити свою пошану й визнання Юліан Романчук та Олександр Барвінський (1847–1927). Якщо зважити, що практично всі урочистості 1898 року особисто для Івана Франка стали вагомим знаком його тріумфу, духовної величі й незнищенності, то такий крок опонентів був радше вимушеним: львівський народовецький осередок, хотів він цього чи ні, а таки мусив враховувати реалії. Його чільники пішли ще далі і невдовзі звернулися до Михайла Грушевського й Івана Франка з пропозицією „об'єднання найлівіших народовецьких елементів на соціалістичній програмі з нашим гуртком і з радикалами. Ми пішли назустріч сим бажанням соціалізації програми галицької інтелігенції і ввійшли в комітет реформи, а хоч скоро переконалися в несерйозності сих замірів і по кількох засіданнях вийшли, – я підчеркую тут сей момент як повну реабілітацію Франка, котру мусив дати йому (курсив мій. – Р. П.) сам народовецький осередок після його бунту і відставки 1897 року”⁵¹¹.

Урочистості з нагоди 25-літнього ювілею творчої праці Івана Франка стали, за словами його дочки Анни, „великим кроком вперед на шляху до замирення з його (батька. – Р. П.) противниками і ворогами серед власного народу”⁵¹².

⁵⁰⁷ Баран С. З моїх спогадів про Івана Франка. – С. 445.

⁵⁰⁸ Там само.

⁵⁰⁹ Там само.

⁵¹⁰ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. – С. 43.

⁵¹¹ Грушевський М. Апостоли праці. – С. 215.

⁵¹² Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. – С. 44.

Частково Анна Ключко-Франко має рацію, бо попри все ставлення галицько-української інтелігенції до Івана Франка, незалежно від її політичних смаків й уподобань, таки змінилося. Хоча спрацював тут „факт майже типічний при всяких ювілеях” (Микола Євшан). Тобто звичний для багатьох суспільств і для різних політичних сил факт забезпечення себе від сильного й справді вартого пошани супротивника (а рівночасно „замолювання” своїх минулих провин) через міфологізацію його постаті. Саме в 1898 році, відколи Івана Франка почали називати „найбільшим сучасним письменником в Галичині, каменярем поступу і вічно революційним духом”, причому „навіть ті сови і кертиці, які засідають в національній сінєдріоні”, почалися процеси його канонізації й сакралізації, що їх внутрішні механізми й „пружини” простежив Микола Євшан. „Канонізують ювілянта на батька народу”, „вручать тобі в старі, безсилі руки гетьманську булаву і прокламують вождем”, „несуть йому вінці, кадять гарними промовама, признають авторитетом, з сльозою в очах говорять про трагічні молоді літа, прожиті серед реакції, апатії своїх і т. д. і т. д.” – перелічував він конкретні й підступні кроки „освіченої верстви” в означеному напрямку. При цьому „[прогресивне] громадянство” „делікатно обходить всі дразливі kwestії, які коли-небудь були поміж ювілянтом а суспільністю, зручно тушує правдиві свої відносини до нього, пластиром заліплює всякі немилі спомини, рани, злочини”, а „відповідальність за те, що тебе спугнали молодого і здорового, скидають на якусь реакцію, занепад народного життя, культурний застій”⁵¹³. Глибинна сутність і завдання подібного „іменування своїх діячів геніями” зводяться до того, щоби приховати свої провини перед ними, а заодно самим прилучитися до їх величі: „взяти з чоловіка ті всі заслуги на себе, аби було можна похвалитися успіхами національної думки, національною літературою і наукою. Говориться: ми маємо такого заслуженого і великого чоловіка, *наш* Франко. Франко таким способом стає *нашою* власністю, а далі навіть *нашою* гордістю, *нашою* заслугою!”⁵¹⁴

Судячи з усього, саме це мав на увазі Василь Стефаник, коли в листопаді 1898 року писав Ользі Кобилянській, що галицько-українська інтелігенція дещо змінилася в своєму ставленні до письменника. Щоправда, зміни полягали лише в тому, що „нині [вона] стала хитрійша”. „Краде Франкови голоси при виборах і рівночасно святкує его 25-літню працю, хоче Франкови конче закинути, що б'є мужиків по лиці, і радуєси его прологом на представленю Наталки Полтавки”, – аргументував свою думку новеліст (III, 155). Слова „міф” чи „міфотворчість”, як бачимо, автор не вживав, бо, схоже, ще чітко не з'ясував для себе, у що може вилитися та „хитрість”. Зате розповідь він будував за принципом низки протиставлень, або бінарних опозицій – ознаки, що її вважають за корінну й визначальну для міфологічного мислення. За спостереженнями відомого французького етнолога й соціолога Клода Леві-Строса, жодна інтелектуальна чи соціокультурна процедура в архаїчному суспільстві не обходилася без них. Причому така система була відкритою, тобто подібні опозиційні пари могли нанизуватися в той чи інший бік у принципі до безконечності, і між ними існували гомологічні залежності – кожна з них могла замінюватися чи заміщатися в смисловому й функціональному планах іншою і слугувати уявле-

⁵¹³ Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – С. 476.

⁵¹⁴ Там само.

нням цілого⁵¹⁵. „Пережитки” такої ментальності збереглися до наших днів⁵¹⁶. У листі до Ольги Кобилянської Василь Стефаник обмежився лише двома парами начебто суперечливих дій, що характеризували нову „якість” у ставленні національної еліти до Івана Франка. Хоча ні для міфологічного мислення, ні для галицько-руської інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ століть такі протиставлення не були суперечливими, а становили саму „серцевину” їх менталітету, і з цього погляду вони були потенційним джерелом міфологічних образів і сюжетів. На результат довго чекати не довелося. Власне, він був очевидним для пильного й спостережливого ока уже тоді, наприкінці жовтня 1898, лише назви його Василь Стефаник ще не міг підібрати. Мине якихось 15 літ, і Микола Євшан без жалю зірве машкару з „вершків суспільности” і назве речі своїми іменами.

Перелом у ставленні до Івана Франка відбувся, зрозуміло, не враз і не в одночасі. Галицько-українська еліта, відчуваючи, так би мовити, дух часу, не могла вчинити інакше, бо виразно бачила ставлення громадськості до письменника. Завдяки своїм високомистецьким художнім творам і багатьом науковим відкриттям, невгавчій працьовитості, зваженим й глибоко аргументованим думкам у публіцистиці Іванові Франкові вдалося здобути пошану й „голосне ім'я” – спершу „в чужих”. Отоді-то „почали й галичани привертатися до нього й налагоджувати зв'язки”. Хоча б тому, що „треба було через брак тямущих людей користати з його знань, редагуючи газети, складаючи всілякі статті, заповнюючи журнали оповіданнями, поезіями й науковими статтями”⁵¹⁷. Знищити його на політичному поприщі руками поляків, шовіністично налаштованих і нетерпимих до будь-яких проявів національного інстинкту „чужаків”, не вдалося, як не вийшло скористатися зі скандалу зі своїми рідними „патентованими патріотами”, а спроби „дати відпущення” від тяжкого обов'язку „любити Русь” скінчилася нічим – перш за все через влучні й дотепні відповіді Івана Франка своїм опонентам та його високий „культури поведінки” в критичній ситуації. Авторитет, загальна повага й подив від його титанічної діяльності зростали з дня на день. Немало сприяла цьому й активна, а водночас зважена наукова позиція у Товаристві імені Шевченка, літературознавчі публікації на сторінках „Літературно-наукового вісника” та інших фахових видань, що свідчило про широкий кругозір, енциклопедичну освіченість, широту наукових зацікавлень й неабиякий творчий потенціал автора. „У безкритичних галичан, з їх вузькими поглядами, до поваги його спричинилася така маловажна дрібниця, як докторат”, – зазначали з цього приводу сучасники⁵¹⁸. А ще була шалена підтримка молоді в атмосфері загального шельмування, обструкції й ненависті. За таких обставин – хочеш чи не хочеш, навіть будучи ідейним опонентом (національним чи політичним), – „мушиш схилити чоло перед Франком”. Так і зробили в 1898 році народовці і навіть багато москвофілів.

Водночас крига почала скресати ще з іншого боку. Можна зрозуміти, яке враження викликала в присутніх на урочистостях з нагоди 25-ліття творчої праці письменника поява в залі священика з Криворівні Олексі Волянського (1862–1941), котрий завше опікувався діями української культури під час їхнього гостювання-відпочинку на літніх

⁵¹⁵ Див.: *Леви-Строс К.* Первобытное мышление. – С. 154, 216, 239, 284 та ін.

⁵¹⁶ Детальніше див.: *Элиаде М.* Аспекти мифа. – М.: „Инвест-ППП”, 1995. – С. 181–190.

⁵¹⁷ *Величко Г.* Спомини про Івана Франка. – С. 292.

⁵¹⁸ *Там само.*

канікулах у його рідному селі. Адже про Івана Франка галицьке духовенство поширювало чутки як про затятого безбожника, свого „явного ворога” і, де лише була змога, намагалося компрометувати автора „Вічного революціонера”. Відомий польський поет, а пізніше – ректор Львівського університету, що тримав до хреста Франкового сина Андрія, Ян Каспрович передавав зі слів маршалак Бадені, що й допущенню його кума до викладання в університеті „спротивився тогочасний український митрополит Сембратович, мотивуючи своє рішення тим, що на його виклади ходитимуть українські богослови”, а це впливатиме на них негативно, „бо ж Іван Франко – «атеїст»”⁵¹⁹. Як можна судити з цього джерела, саме слово митрополита стало вирішальним у справі „покликання Франка на кафедру”. А перед самими ювілейними урочистостями побачила світ нова поетична збірка письменника „Мій Измарагд”, у передмові до якої автор щиро зізнавався: „Певна річ, моя моральність значно відмінна від тої кахетичної, догматичної моралі, що у нас видається за одиноко християнську. Та я певний, що в основі своїй вона далеко більше зближена до моральності всіх тих великих учителів людськості, «ишущих царствія божія и правди его», ніж колінопреклонна, поклонобийна та черствосердна моральність багатьох стовпів церкви, покликаних та непокликаних оборонців релігії” [2, 180].

Побільшало здивування о. Волянського, „коли ще побачив другого по чину товариша” – священника із Закарпаття о. Балабана. І зрозумів тоді парох із гуцульського села, що „приходить час, коли проломляються льоди, які ділили старшу українську суспільність від Франка, та колись прийдуть іще до нього з поклоном...”⁵²⁰. І ще одна гадка тоді докучала: „але чи не запізно?” „На жаль, мушу сказати, що запізно”, – констатував цей очевидець сливе 30 років пізніше, коли писав свої спогади про поета – до десятої річниці його смерті. На жаль, додав би я, у багатьох моментах ситуація залишалася неоднозначною й надалі.

Тому треба погодитися з думкою Ярослави Мельник, що урочистості з нагоди 25-ліття літературної й наукової діяльності Івана Франка „духовенство майже цілком ігнорувало”⁵²¹. Зате інакше було в 1913 році, коли відзначали 40-літній ювілей творчої праці письменника. Ті святкування теж не обійшлися без деяких прикрих моментів. Насамперед не вельми приємним бачив дехто з учасників підтекст урочистостей. Зокрема, Микола Євшан. „Так, – із сумом констатував він, – можна зненавидіти галицьку суспільність за її традиційно хамське відношення до своїх передових людей, за злобу та вічні інтриги, – але вже рішучо гидко дивитися на милостиню, яку дає та суспільність своїм безсиьним, вже скаліченим життям, каменярам...”⁵²². Бо ж величали Івана Франка, „іменували генієм” і „батьком народу”, водночас „привласнюючи” його заслуги, найголосніше вигукували „слава!” ті, хто вчора ще з усіх сил пнувся вилучити його з галицько-українського суспільного простору, хто виганяв його з усіляких товариств, не допускав до „Просвіти” і найзлостивіше паплюжив. Тепер вони так само, з усіх сил, пнулися показати себе як найбільш поштиві шанувальники таланту письменника, як його найпалкіші друзі й оборонці. „Найтупіше галицьке рило тепер кричить: *наш Франко!* Логіка така: він серед нас виріс і трудився – отже, він наш; він – речник наших народних змагань та ідеалів, він наш каменярь і вождь – він наша кров і кість. Минає тепер 40 літ письменської діяльності Франка – Галичина плачє з прихильности до ювілянта”⁵²³. Не важуся твердити, що подібною тоді була логіка дій священників, але й відкидати категорично такого припущення не варто. Вони теж тонко відчували суспільні

⁵¹⁹ Каспрович Я. Спогади про Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 274.

⁵²⁰ Волянський О. Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 492.

⁵²¹ Мельник Я. Церква і культ Івана Франка // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60: Іван Франко: Статті та матеріали. – С. 39.

⁵²² Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. – С. 477.

⁵²³ Там само.

віяння. А настрої в народному середовищі ще на „злам” століть почали мінятися, що спричинило відповідну реакцію духовенства. „Цікаво тепер виглядає наша Русь, – констатував зі здивуванням, а водночас і з певною іронією Василь Стефаник у листі до Ольги Гаморак у березні 1900 року, – попи тішаться, що Франко їх і що Шептицький їх. Часом воно буває щось дуже смішне і сумне”⁵²⁴. Хоча багато із священників тоді й тепер справді щиро вболівало за долю „українського Мойсея”.

Скажімо, о. Гарматій напередодні (22 січня) на сторінках газети „Діло” навіть звернувся до української громади зі статтею-закликом „Як найкраще вшанувати ювілей Франка”. Правда, йому заперечував представник клерикального табору Михайло Садовський у брошурі „Християнське становище в справі 40-літнього ювілею Ів[ана] Франка”, витягнувши „на денне світло” ті-таки давні, як світ, аргументи: атеїст, безбожник, антихрист. Але тоді в обороні письменника стали самі представники священничого сану. Найпалкіше і найбільш завзято опонував Садовському, далєбі, о. Будилець (хоча призначена для публікації в „Ділі” його стаття тоді чомусь не побачила світу). Сповненими захоплення й пієтету словами⁵²⁵ він перечив, що той, „хто читав, скажу красше, хто прочитував Франка, хто вникав в його душу і талан, той, несумнівно, з пошаною склонить перед ним голову і дякуватиме Провидінню, що така прекрасна сила, переборовши нечисленні противности і нужди, таки осталась «наша», не відцуралась нас, не пропала для нас, а противно дала нам притоку величатись ним і взяти горячу участь в його ювілею вже із-за пошани трудів і праці, сповненої під час найприкріших невгодин і обставин”⁵²⁶. А гіркі слова докору, кидані не раз в очі українському громадянству та його духовним пастирем, „вийшли із його кєрвавиці, поту”, „із щирого, великого, горячого серця” – задля „пробудження”, „опритомнення” і, врешті-решт, „народнього воскресеня”. О. Будилець не соромився признатися, що Іван Франка виступав проти релігії як церковно-кастової організації, проти клерикалізму та окремих представників духовенства з єдиною метою: щоби оживити „мертву, бездіяльну віру”, влити в неї нову енергію, яка б спонукала до чину. Тому й „цвьягає Франко нашу напів або ціло мертву віру, із котрої не слідно ділового товчкю”⁵²⁷.

Принагідно зазначу, що саме від духовних осіб йшла ініціатива щодо присудження авторів „Мойсея” Нобелівської премії. Наприкінці 1915 року священник, відомий громадський та освітній діяч доктор Йосип Застирець (1873–1943) звернувся до духовенства й світської інтелігенції з проханням підтримати клопотання у справі „наділення поета нагородою Нобеля” і навіть устиг зробити деякі реальні кроки в цьому напрямку (лист із відповідними обґрунтуваннями в Швецію, обговорення справи з професорами Віденського університету тощо). Лише „впливові члени нашої еміграції – поклонники поета – поставилися до сеї справи байдуже”⁵²⁸. На жаль, смерть Івана Франка навесні наступного року зробила старання громадськості про присудження Нобелівської премії для нього безпредметними.

Тим більш дивно видається позиція духовенства на похороні Івана Франка. З сумом доводиться констатувати, що вони не зважили навіть на показовий вчинок, до якого вдався їхній провідник митрополит Андрей Шептицький. У день святкових урочистостей

⁵²⁴ *ЛШ*. – Ф. 8. – № 133. – С. 2.

⁵²⁵ Про це говорять самі означення, якими представник клиру титулував Івана Франка: „батько”, „провідник”, „народний вчитель”, „велетень”, „геній”, „мученик”, „страдалець”, „апостол”, „галицький український Шевченко”, „мистець із дару Божого і власної витримности” і т. ін.

⁵²⁶ *Будилець Е.* Ще до ювілею Франка і до перепалки о. Садовського проти Франка і о. Гарматія // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60: Іван Франко: Статті та матеріали. – С. 45.

⁵²⁷ *Там само.* – С. 47.

⁵²⁸ *Застирець Й.* Зі споминів про блаженної пам’яті д-ра Івана Франка. – С. 504.

з нагоди 40-літнього ювілею літературної і наукової діяльності він під руку ввів у залу Оперного театру автора „Мого Ізмарагду” „і примістив його на почесному місці”. „Таким чином митрополит Шептицький дав доказ великої пошани і признання ювілятові за його величезні заслуги, – справедливо відзначав пізніше Роман Чубатий (1891–?), очевидець подій, – а посередньо немов п’ятував тих, хто духово не були доросли до зрозуміння Франкових ідей”⁵²⁹.

На питанні „зрозуміння (а властиво нерозуміння. – Р. П.) Франкових ідей” щодо віри і релігії хотів би зупинитися довше, бо саме від цього виникла плутанина із релігійністю письменника. Не перечу, що в його житті був період, коли *схилявся* в бік атеїзму, свідченням чого може слугувати поема „Ех nihilo (Монолог атеїста)”: озброєний раціоналістичним світоглядом її герой-нігіліст проаналізував священні тексти народів світу, ґрунтовно вивчив церковну історію й дійшов переконання, що Бога нема. Наголошую на слові „схилявся”, бо, по-перше, цей період був нетривалим, по-друге, навіть тоді, на моє глибоке переконання, Іван Франко не був чистим атеїстом – цьому перечили його „внутрішній етос” і глибинна, народна основа його світобачення. А крім того, ведучи мову про „стосунки” автора „Смерті Каїна” з Богом, мусимо зважати на такі проблеми: часті виступи письменника проти клерикалізму і церковно-кастової ієрархії не варто сприймати як вияв його „безбожництва”, як і не забувати, що деякі т. зв. атеїстичні твори Івана Франка не належать Франкові („Я не умру від клятьби католиків”, „Папі в альбом” та ін.). Та завперше – невдоволений (і всупереч цьому) катехитичною і догматичною релігійністю, „колінопреклонною, поклонобийною та черствосердною моральністю багатьох стовпів церкви, покликаних та непокликаних оборонців релігії”⁵³⁰, які нав’язували „одинокі християнське” її тлумачення, мав своє, відповідне його знанням, внутрішньому досвідові й ідеалам розуміння Бога і релігії, що яскраво видно з поетичної збірки „Мій Ізмарагд” (1898), поем „Мойсей” (1905) і „Страшний суд” (1906), статті „Радикали і релігія” (1898) тощо.

Показовий щодо цього такий факт. Відразу після ювілейних торжеств у 1913 році відбувся з’їзд академічної молоді. Третій день його роботи був повністю присвячений виявові пошани Іванові Франкові. На закінчення свята, після виголошення доповідей і концертних номерів за участю академічного хору „Боян” та окремих виконавців, слово взяв ювілянт. Окрім звичних у таких випадках слів подяки й конкретизації деяких моментів свого „вірую”, „з окремим натиском він підкреслив, що є людиною віруючою – „ще раз підкреслюю, я людина віруюча!”. „Ці слова Франка, – писав учасник святкування Роман Чубатий, – зробили на присутніх велике враження, а серед деяких доповідачів та частини молоді лівого напрямку викликали просто констернацію (розгубленість. – Р. П.)”⁵³⁰. Говорячи про релігійність письменника, цей же „самовидець” стверджує, що він „сам був свідком, як у Волоській церкві на Руській вулиці Іван Франко приймав з рук блаженної пам’яті о. Дем’яна Лопатинського святе причастя”⁵³¹.

Загалом же треба погодитися з думкою тих авторів, які вважають, що „Іван Франко був віруючим, але не поверхово, шаблоново, його віра зосереджувалась у понятті найвищої Божої влади, уважаючи, що, за словами блаженної пам’яті Василя Косаренка-Косареви́ча, „вірне і безкорисне служіння своєму народові – це zarazом і служіння Богові”⁵³².

Свою „маленькість” і нездатність осягнути глибину і велич ідей свого „національного пророка”, зокрема з ділянки релігійних питань, українське духовенство виявляло й надалі. Зокрема, прикрий інцидент трапився на похороні Івана Франка. Далося взнаки,

⁵²⁹ Чубатий Р. Спогади про Івана Франка. – С. 534.

⁵³⁰ Там само. – С. 535.

⁵³¹ Там само. – С. 536.

⁵³² Там само.

певно, те, що в часи „галицької руїни”, тобто окупації Галичини російською армією й спроби насадження царських порядків, більшість священників греко-католицької церкви, серед яких і митрополит Андрей Шептицький, перебували на засланні. А ті, що уникнули такої долі і представляли тоді „духовні власті”, залишилися на становищі церковного формалізму і не захотіли зважити на волю громади, аби справити покійному „парадний” похорон, тобто з багатьма священниками і „з усією величавістю церковних обрядів” (Михайло Лозинський). Тож сталося так, що „тріумфальний похід його земних останків на місце вічного сну”⁵³³ відбувався за участі лишень одного офіційно делегованого вищими духовними колами греко-католицького священника. „Проте між учасниками походу було багато наших священників у приватному характері”, – відзначали очевидці⁵³⁴. Приклад гідного поводження в подібній ситуації продемонстрував духовенству знову ж таки митрополит Шептицький: відразу після повернення із заслання до Києва в 1917 році він охоче погодився на прохання дочки відправити панахиду в річницю смерті високо шанованого ним письменника.

А в 1926 році єпископ із Філадельфії Константин Богачевський навіть заборонив священникам та віруючим своєї єпархії відзначати 10-ліття від дня смерті Івана Франка і звернувся до Андрея Шептицького з проханням видати духовенству заборону брати участь у „культі Франка”. Його Ексцеленція не бачив ні рації, ні підстав у такому рішенні. Побіч того, що Митрополит задекларував себе в листі-відповіді як противних будь-яких заборон, бо ними „взагалі мало можна досягнути”, він вважав, що „заборона, про яку мова, була би не тільки безцільна, але навіть шкідлива для інтересів Церкви”, маючи на увазі, треба гадати, попередній негативний досвід служителів культу в їх ставленні до автора „Вічного революціонера”. У поглядах на творчу особистість письменника митрополит Шептицький дотримувався думки, що його „атеїзм і матеріалізм займає тільки незначне спорадичне місце, а головне місце займають посередньо чи безпосередньо національні і патріотичні теми” і що „Іван Франко остане в будучности пам’ятний лише як поет націоналіст-патріот”⁵³⁵.

Не менш драматично й напружено виглядали в цей період внутрішні катаклізми Івана Франка як „громадського чоловіка”. Його ніколи не покидала думка, що аби домогтися втілення в життя державно-соборницьких гасел, треба було найперше об’єднати досі розрізнені політичні сили галицьких українців навколо національної ідеї, а для того неминучою поставала потреба формування нової політичної структури з новими цілями й завданнями. Ще більш очевидним постало завдання створення загальнонародної центристської партії національно-демократичного спрямування після означеного калейдоскопу святкувань 1898 року й викликаной ними хвилі державно-самостійницького піднесення.

Василь Стефаник на початку 1899 більше тижня жив у Львові і міг зблизька спостерігати за тамтешнім політичним рухом. Заклопотаний літературними справами, він дещо відійшов від політичної діяльності і тепер ніби новими очима оглядав ту царину. Враження, що склалися, були одверто негативними.

Особливо непокоїло і гостро боліло, що сенс існування руських політиків зводився здебільшого до боротьби за „почести і кар’єру”. При цьому ігнорували елементарну етику, щиро людські почуття, вищі цінності – словом, усе, що становило основи справжнього, не „декламованого” життя. „Загальне вражінє

⁵³³ Лозинський М. Похорон Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 553.

⁵³⁴ Чубатий Р. Спогади про Івана Франка. – С. 537.

⁵³⁵ Див.: Шептицький А. До Пресвященного єп. Константина Богачевського в Філадельфії // Українське літературознавство. – Львів, 1995. – Вип. 60: Іван Франко: Статті та матеріали. – С. 40–43.

є таке, – ділився спостереженнями з Ольгою Гаморак, – що ті люде не мають ані розуму, ані сумління, що ведуть так зване руске житє. Спекулянти на почести і кар'єру" (III, 164)⁵³⁶. Сказане стосувалося передусім політичних провідників, тому „їх армія”, що „без запалу, без віри волочиться за ними”, „втекла би до того, хто би дав більше”. Разом узятє, це й витворило в свідомості образ „заболочених”, „брудних” „русинів”. „Забруднені вони своєв слабїстю, – безжально розкривав природу цього образу. – Є лиш кілька русинів, що знають долю рускої політики – се Романчук, Марков, Барвіньский. Решта «співробітників» ходять бліді, спіячені «чорні патріоти». Скавулять сараки, як мужицкі пси голодного року. А є вони люде здібні і маючі в своїй історії запал” (III, 163). Означення „заболочені” й „бруднійші як на селах” в цьому контексті не випадкові. Вони виникають, власне, як опозиція до тих сил, що, хоча „коло землі [...] працюють”, тобто селян (які є набагато чистішими, сильнішими фізично й духовно), і до білої „одежі душі мужицкої”. Таке протиставлення, що охоплює різні аспекти „галицької книги буття”, виникло внаслідок „цілковитої ігноранції нашої демократичної суспільности” народних бажань і потреб. „Ще ніколи я не надивав у Львові кілька бруталности до свого народа”, – щиро зізнавався Василь Стефаник і додавав: „Села наші гниють доокола, а вони навіть не можуть на тім гною рости. Прийде весна та зацвітуть по селах вишні білі, білі як одежа душі мужицкої. А там також виростає душа, що буде месником для трупів” (III, 164). У тім перетворенні довколишніх сіл на гній на тлі „спекуляції на почести і кар'єру” і „дикої хапатні руских патріотів” новеліст сподівався розгледіти, очевидно, щось, хоч якийсь добрий знак чи бодай світлий промінчик. А висновок напрашовувався лишень один: звідти прийде „месник для [політичних] трупів”. Додам, що подібну думку він висловлював і в написаному тоді ж листі до Ольги Кобилянської: „Треба би, аби на полях виріс месник для сих трупів” (III, 162). Це може свідчити про усталеність поглядів автора на проблему співіснування народу зі своїм політичним проводом.

Радикальний рух, на думку Василя Стефаника, начебто трохи вирізнявся з-поміж тієї „дикої хапатні руских патріотів”. Хоча насправді відмінності були незначними. У цьому переконала, зокрема, участь у засіданні „заряду” (керівного органу) партії. Спостереження його, як завжди, точні, а характеристики – короткі і влучні. „Новин” із радикального табору було кілька, і всі – невтішні. Перш за все викликало спротив бажання деяких „молодих” радикалів без огляду на історичні помилки й наслідки будь-що-будь єднатися з польськими соціал-демократами задля повалення радикального руху як самостійної політичної сили. Цю ідею активно відстоювали, як знаємо, насамперед Семен Вітик і Роман Яросевич, які стали, по суті, козачками („парубками”) Ігнація Дашинського. Два перші пункти Стефаникових зауваг стосуються саме цього питання: „1) Вітик наробив лайдацтва, бо хоче з соціалістами польськими розбити партію, 2) дістав з Відня 200 злр. на руску газету і має єї видавати під доглядом Дашинського (письмо Яросевича)” (III, 164). Але й інші „чільні радикали (Міхас, Остапчук, Шмигельский)”, схилилися до думки про потребу реформування радикальної партії в соціал-демократичну („грозять виступленням з партії”), хоча й не виявляли так явно й агресивно своїх намірів єднатися з

⁵³⁶ Пор. у попередньому листі до Ольги Кобилянської: „Люде тоті не мають дрібки серця і сумління – коби почесть, коби кар'єра!” (III, 162).

поляками. Подібні внутрішньопартійні чвари призвели до того, що „врешті партія опинилася там, звідки вийшла, т. є. у Франка і Павлика” (ІІІ, 164). У цьому, може, нічого поганого не було б, якби не деякі проблеми. По-перше, сам Іван Франко немало охолов до радикальної справи і знизив політичну активність. Він „великий, як і був, працьовитий, як був, – лиш постарівся. Не напише вже „На дні”, „Каменярів”. Цофнувся до хати і робить діло” (ІІІ, 164). Останні слова слід розуміти в тому сенсі, що Іван Франко тоді зосередився майже цілковито на науковій і художньо-творчій діяльності. Зрештою, в подібному ключі відгукувався про цей новий період у своїй творчій долі сам письменник. Це був якраз той епізод в історії РУРП, що нагадував Михайлові Мочульському „човен ... без весла і керма”, які Іван Франко не хотів брати в свої руки⁵³⁷. Таке тлумачення місця „духовного батька радикальної партії” в заснованому ним русі було, як на мене, дещо перебільшеним – принаймні на тому етапі, про який ідеться, хоча все нові й нові негативні тенденції всередині партії справді докучали.

По-друге, прикро було зізнаватися, що молоді сили не поспішають присвячувати себе радикальній справі. „Молодіж не приходять, не підбуває така, аби приступала до партії”, – ділився Василь Стефаник своєю тривогою з Ольгою Гаморак. Ще сумніше ставало від усвідомлення, що „інтелігентні радикали перестали існувати” (ІІІ, 164). І все це – на тлі загального росту популярності радикальних ідей в народних масах. Одначе той „рух радикальний серед мужиків” був „темний і несвідім”. Політичні лідери мали б зосередити зусилля якраз на вирішенні цих питань, а не на чварах, не на суперечках і розбраті. Але навіть „Громадський голос”, що вважався друкованим органом Русько-української радикальної партії і що його селяни „читають”, „щораз гірше пишесь” (ІІІ, 164).

Відтак „заболоченість [...] слабкістю” торкнулася русько-українських радикалів не менше, ніж інших політичних сил у Галичині. Тому вони теж, разом із „романчукістами і москвофілами”, спричинили болюче зізнання, яким починається аналізований лист: „Мене болить душа. Людий довкола багато і видиться, що кождий мене разить у рану. Рад би-м якнайборше втечи відси” (ІІІ, 163). Власне, всю подальшу розмову можна розглядати під кутом зору з’ясування причин такого сумного стану. А заподіяні партійними соратниками рани були в стократ болючіші й кєрвавіші, бо відчував і свою вину за таку ситуацію.

Виступ на засіданні „заряду” РУРП Василь Стефаник побудував, виходячи із зазначених проблем. З одного боку, він намагався подати своє бачення витоків ситуації, а з іншого, радив, як вийти із „заклятого колу”. Збайдужіння і нехїть молоді до радикальної справи, її небажання поповнювати ряди партії, без чого РУРП була приречена на повільне конання, пояснював відсутністю нових революційних ідей, які змогли б запалити душу і рвати до бою, як раніше надихали, запалювали вогнем боротьби і поступу твори Івана Франка. „Молодіжі не буде [в радикальній партії] тому, – доводив, – що нині на Русі нема „Молотів”, „Дзвонів”, „На дні”, аби брали в кліщі молоду душу і батогами єї гнали в бїй” (ІІІ, 165). А причину затрати інтелігентності серед радикалів, що її розумів як стан душі, Василь Стефаник пов’язував безпосередньо зі способом буття „партійного чоловіка” і чварами всередині партії. Постійна метушня,

⁵³⁷ Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916). – С. 369.

організація зборів і віч, внутрішньопартійні суперечки, боротьба за „почести і кар'єру” – усе це й мало наслідком, що „радикальна партія яко гурт інтелігентних людей розвіялася”. Адже кожен із чільних радикалів – це насамперед людина, окремих живий світ, зі своїми думками і пристрастями, своїм баченням життєвих реалій і способом мислення. А суспільно-політична діяльність нівелювала все це, зводила, редукувала живі пориви душі до „машинки для роблення зборів мужицких”. На інші потреби не зоставалося ні часу, ні місця. Та навіть „нема такого місця, де би вони зійшлися і говорили про своє живе, перегадане” (ІІІ, 164–165). Таким чином, радикали ніби застигли в своїх суспільно-політичних ролях, перетворилися на механізми й гвинтики партійної „машинки”. А в підсумку це призвело не лише до зануку інтелігентності й „культури душі”, а й до послаблення Русько-української радикальної партії і радикального руху загалом.

Десь рік по тому, на початку 1900-го, Іван Франко спробує пояснити подібні вчинки „інтелігентних радикалів”. Не виправдовуватиме їх, а лише намагатиметься об'єктивно розібратися в суті справи. До уваги він братиме теж внутрішньопартійні чинники, точніше – організаційні недоліки партії. Побіч того, що в радикальному русі задіяно порівняно мало представників інтелігенції, вони часто вдавалися до „перебіжництва” й „відступництва”: почували себе, з одного боку, „тіснувато” в лавах цієї політичної структури, в руслі її ідеології й програмових вимог, а з іншого – занадто вільотно. Тіснувато, бо РУРП була переважно „мужицькою” партією, й представники інтелігенції не могли в ній належно себе зреалізувати: „приступаючи до неї, вони, так сказати, виступали з руської суспільності, ставали осторонь від національних змагань, не раз навіть від усяких товариських зносин”⁵³⁸. І якщо діячі старшого покоління радикалів на це мало зважали, дотримуючись думки, що означена прикрість буде компенсована досягненням цілі (організація селянства у свідому себе й своїх політичних інтересів силу), то „молоді” радикали реагували боляче й дразливо. Усвідомлення цієї „обмеженості”, притіснення своїх політичних потреб і можливостей призводили до переходу в чужий табір. Участь у радикальному русі розглядалася, таким чином, як своєрідна школа для набуття досвіду суспільно-політичної боротьби, як „перехідні сіни” у „велику політику”. Інші радикали, навпаки, бажали строгого порядку й жорсткої дисципліни, бо розуміли, що без цього годі сподіватися на якийсь позитивний політичний результат. А наслідок в обох випадках був однаковий: і ті й ті „по якимсь часі” опинялися в інших політичних силах, зраджуючи ідеали радикалізму⁵³⁹.

Цим і намагалися скористатися польські соціал-демократи: „Дашинський зрозумів сю хвилю слабости партії і, яко добрий патріот польський, хоче єї розбити” (ІІІ, 165). Вихід із ситуації Василь Стефаник бачив у тому, щоб „очиститися”, тобто „зібрати лиш купку тих людей, що ще є радикали і зробити з них збитий одностійний гурт для імени формальної назви партії, бо сама партія серед мужиків є і росте. Хто не з нами, того викинути з певною делікатністю” (там само). У його розумінні, „бути радикали” означало – залишилися вірними сповідуваним раніше ідеалам і вірити беззастережно в успіх справи. Втім, у характеризованому листі він лише резюмував те, що було очевидним

⁵³⁸ Франко І. Голос небіжчика. – С. 11.

⁵³⁹ Див.: Там само. – С. 12.

для кожного, хто більш-менш знайомий із „хатніми справами” галицько-руських радикалів. А вони наприкінці 1890-х були невтішними. Внутрішньопартійні чвари й суперечки не вщухали, а спалахували з новою силою і набули небаченого досі розмаху, що прискорило вихід Івана Франка з РУРП. Хоча Василь Стефаник сподівався, що саме він зможе врятувати радикальний рух від занепаду.

Навіть із деяких цитованих рядків напрошується здогад, що в Стефаниковій свідомості Іван Франко й радикальна партія були нерозривно пов'язані. А окремі деталі, натяки, „інтертекстуальні” лінії утверджують у такому здогаді. Зазначу, що ім'я письменника в листі до Ольги Гаморак за січень 1899 року згадується в різних контекстах п'ять разів, не кажучи про деякі зв'язані з ним ремінісценції й альясії. Та це й зрозуміло: Іван Франко був ідейним натхненником і зачинателем радикального руху в Галичині, на ньому так чи інакше зав'язувалися і від його позиції найбільше залежали рішення про подальшу долю партії, тому послаблення радикальної справи Василь Стефаник теж ставив у пряму залежність від активності автора „На дні”⁵⁴⁰: воно відбувалося, бо Іван Франко приніс партійну справу в жертву художньо-творчій діяльності. Причому новеліст нерado вітав нові художні й наукові доміанти Івана Франка, вважаючи, що попри високий їх рівень, – „то не огонь”⁵⁴¹ (III, 165). Як і не догледів змін у політичній свідомості письменника. Тому на дні душі жевріла надія, що він ще зможе виправити ситуацію в партії, лише він один і здатен на це. Попри попередні заяви („не напише вже”), потайки Василь Стефаник ще, мабуть, сподівався нових „Каменярів”, нових „Молотів” і „Дзвонів”, „аби брали в кліщі молоду душу і батогами єї гнали в бій” (III, 165). І схоже, що такі сподівання не були позбавлені сенсу. Хоча багато в чому він усе-таки помилявся: Іван Франко таки давав молоді нові настанови й дороговкази, оперті вже на гасла самостійності й політичних домагань українців. Адже ж не так давно „ентузіастично”, за словами Михайла Грушевського, „був прийнятий його святочний пролог – «Великі роковини», написаний Франком для парадної вистави як фанфара виступу «Нової України» на політичній арені, що вповні здійснився за кілька літ потім”⁵⁴². Однак Василь Стефаник на все дивився з перспективи селянських очікувань. Вочевидь, саме тому він не зміг зрозуміти художню семантику поеми „Похорон”, – твору, в якому понад усе підносився дух національної ідеї, – бо не завважив переміни смислових акцентів у творчій свідомості Івана Франка. „Вчера був-ем на сходинах літературних, – писав у тому-таки листі до Ольги Гаморак. – Щось Маковой читав про москвофілів, а Франко відчитував уривок з поеми, в котрій є побіда шляхти над мужиками і зрадник мужицкий межи панами. Не ясно ще” (III, 164).

⁵⁴⁰ Цей твір, що свого часу справив величезне враження на нього самого і на все його покоління, згадується в листі, як можна було бачити, двічі.

⁵⁴¹ Саме з цих позицій треба підходити до його захоплення назагал „декламаторськими і без таланту написаними”, за словами самого автора, „Каменярами”. Василь Стефаник, як впливає з його однойменного спомину, вважав інакше і намагався переконати в цьому поста. Причому це не було якимось скороминущим враженням. „Я тоді, як сидів поруч Франка, був противної думки, як він, так само і тепер”, – зізнавався перед самою смертю (с. 290). Аж до появи „Мойсея”, що його Іван Франко, на думку новеліста, „вижбухав з себе”, „почувши в собі страшну слабкість” (с. 326), він вважав автора „Каменярів” насамперед революціонером і трибуном, власне – Каменярем.

⁵⁴² *Грушевський М.* Апостолові праці. – С. 215.

„Політична метушня” в лавах радикалів привела врешті-решт до того, що Іван Франко вийшов із РУРП і вступив до національно-демократичної партії. Незважаючи на образливі закиди, що супроводжували цей крок, з боку його вчорашніх партійних соратників. Особливо не вгавав Михайло Павлик, котрий, за влучним спостереженням Михайла Мочульського, „мріяв, що колись не буде іншої всенародньої політичної партії, тільки радикальна”⁵⁴³. А газета „Громадський голос”, офіційний орган радикальної партії, називала Івана Франка та інших колишніх своїх чільних діячів політичними небіжчиками. „Збори [радикалів] 26 грудня були живими політичними похоронами тих інтелігентних радикалів, що пристали до нової партії, – читаємо на її сторінках. – Помоліться, товариші, за їх грішні радикальні душі. Звісно, останній з ясного неба, – останній головоломний скок з тих інтелігентних радикалів (йдеться саме про Івана Франка. – *Р. П.*) мусить і вас потрясти до глибини душі”⁵⁴⁴.

Минуло трохи більше року відтоді, як урочисто святкували 25-літній ювілей його творчої праці. Тоді Михайло Павлик, вітаючи ювіляра від імені РУРП, відзначав його заслуги перед партією, для становлення й розвитку якої він зробив, як ніхто інший, й перед усім українським народом. А в „найбільшу, безсмертну заслугу, що заразом дала й силу й ціну твоїм працям”, промовець ставив те, що „ти, незважаючи ні на що, все стояв і *стоїш вірно* (підкреслення моє. – *Р. П.*) під прапором нашої партії, як проводир і заразом найпильніший та найспосібніший її робітник”⁵⁴⁵. Наче й небагато часу пройшло, та в свідомості Івана Франка, як і в суспільно-політичній атмосфері загалом, сталися значні перемини, що й спричинило рішучий вчинок.

Не схвалював спочатку цього кроку письменника й Василь Стефаник. Щойно довідавшись про заходи навколо організації нової партії національно-демократичного спрямування та його участь у цих процесах, допитувався в Михайла Павлика, „скільки є правди в тім, що Франко з Романчуком і Грушевським нову партію розчинають. Чи вже ж?” (III, 195). Важко припустити, щоб новеліст не приймав національно-державницької ідеології. Зрештою, цьому перечать інші факти й свідчення. Та, мабуть, надто гостро вразив його, схильного до „чорно-білої” колористики, компроміс поета з його учорашніми супротивниками, партійне і суто людське ество яких інтуїтивно збагнув ще раніше. Чи, може, розумів тісняву будь-яких партійних рамок чи обмежень для нього? Утім, тут можливі й інші пояснення, причому напрошується їх відразу ціла низка. Нагадаю, що Василь Стефаник тоді відійшов від громадської активності, зосередившись цілковито на красному письменстві, і слабо був обізнаний із суспільно-політичною ситуацією в Галичині. А ще – хвороба матері, біля ліжка якої тоді днював і ночував. Додалося також упереджене ставлення до вчинку свого давнього партійного соратника Михайла Павлика, якому Василь Стефаник надіслав у редакцію „Громадського голосу” новелу „Скін” і якого розпитував про всю ту справу. Михайло Павлик поки що відповідав невиразно, схоже, сподіваючись ще на повернення „блудного сина”: мовляв, Іван Франко справді „хотів створити нову партію” разом із народовцями, хоча він його й застерігав

⁵⁴³ Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916). – С. 369.

⁵⁴⁴ Цит. за кн.: Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – С. 368–369.

⁵⁴⁵ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965. – С. 221.

від такого необачного вчинку, і додавав, що той сам уже „певне, побачив свою помилку”⁵⁴⁶. Визначальним, мабуть, усе ж стало те, що автор „Новини”, як стверджував його син Юрко, був консерватором за натурою. Тому й до кінця днів не поривав із радикалами. Це не означало, що підтримував у всьому їхню діяльність чи був вірним прибічником їхніх ідей. Він і „політичним діячем у широкому розумінні цього слова”, по суті, не був і „не створив ніякої політичної програми”, а свою партійну приналежність („рядовий член радикальної партії”) ґрунтував скоріше на світоглядних і морально-етичних принципах. „Коли перед 1914 р. він був радикалом тому, що ця партія була виключно селянською партією, то по світовій війні він не покинув її тому, що був – консерватистом. Він гидував усяким партійним чи груповим перебіжництвом, гидував людьми, що за гроші чи почесні змінювали свої переконання. І саме цьому його пуританству радикальна партія може завдячувати, що він від неї ніколи не відмовився”, – резюмував Юрій Клиновий⁵⁴⁷.

Сам Іван Франко свій вихід із радикалів пояснював організаційними недоліками партії й відсутністю в ній належної партійної дисципліни: „вона була сильна запалом, особистим посвяченням і здібністю своїх членів, але ніколи не була сильна дружністю, вмінням іти рука в руку, підданням волі одиниць під вимоги цілості”⁵⁴⁸. З іншого боку, РУРП не стала всенародною політичною силою. Попри заяви, що в своїй діяльності вона стоїть на ґрунті національно-українському, на передній план усе ж виводила соціальні вимоги: звільнення, емансипація народних мас від соціального й економічного гніту, а не національний інтерес. Іван Франко ж переконував, що „в нас може бути покритим не тільки робітник, не тільки хлопець, не тільки ремісник, але також піп, урядник, учитель, купець і навіть жандарм”⁵⁴⁹. Він розумів це й раніше, та особливо актуалізувалася ця теза на зламі століть. У кожному разі слова про готовність заради „святого діла” жертвувати партійними переконаннями, що ними обґрунтовував потребу підтримати рішення з’їзду „мужів довір’я” у 1894 році, можна сприймати як предтечу або радше навіть парафразу зізнання в листі до головного редактора „Громадського голосу”: „Я чую себе насамперед русином, а потім радикалом”⁵⁵⁰. Так письменник мотивував свій перехід на позиції українських національних демократів. „Отсе й була головна причина, що я виступив із радикальної партії і прилучився до тих, що помагали організувати національну демократичну партію”. Саме національний інтерес (та й елементарна справедливість) вимагали боротися проти будь-якої кривди і сприяти формуванню цілісної, багатолінійної соціальної структури українсько-руського суспільства, тобто добиватися повноцінного функціонування усіх соціальних сил і станів. Цими проблемами радикальна партія нехтувала. Тому й сталося, що „се не була всенародна партія, а навіть загалом не була політична партія. Се була – даруйте за слово – більше церква, до якої сходяться самі вірні, ніж дійсна партія, де сходяться і зводяться до спільного знаменника ріжні інтереси”⁵⁵¹. А збайдужіння, часті випадки зради інтелігенції радикальній

⁵⁴⁶ Цит. за кн.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 122.

⁵⁴⁷ *Клиновий Ю.* Моїм синам, моїм приятелям. – С. 38.

⁵⁴⁸ *Франко І.* Голос небіжчика. – С. 10.

⁵⁴⁹ *Там само.* – С. 11.

⁵⁵⁰ *Там само.*

⁵⁵¹ *Там само.*

справі і просто відхід її представників від радикального руху Іван Франко пояснював відсутністю належної і вкрай потрібної за таких умов внутрішньопартійної дисципліни, „твердих догм і кам'яних скрижалів”. Для Русько-української радикальної партії труднощі й небезпеки в цьому плані додатково були зв'язані з тим, що за взірця вони собі взяли „соціал-демократичну церкву”, сильну якраз організаційною будовою, „догмами” і фанатизмом, жорстким чи навіть жорстоким підпорядкуванням волі кожної її одиниці „вищим” інтересам задля досягнення політичного результату. „Ми взяли собі взірця із соціал-демократичної церкви, але не взяли її догматів, звідси й пішло, що наша церква була слабша, бо наша програма, ближча дійсності, не могла виховувати таких фанатиків та загорільців, як соціал-демократична”, – доводив „старому товаришеві” Михайлові Павликові цілком очевидні для нього речі⁵⁵². З огляду на все зазначене радикальна партія не могла взяти на себе роль масової загальнонаціональної партії демократичного спрямування, себто керманіча і провідника галицько-української суспільності. А життя на рубежі віків, як ніколи раніше, вимагало політичної сили, яка б зважилася на таку місію і була здатна її доконати.

Логічним, отож, став намір Івана Франка залишити ряди партії, в рамках якої не бачив змоги досягнути поставлений цілей. Хоча його вчинок по-різному тлумачили не лише ідейні однодумці й опоненти, а й політологи. Як на мене, найближчим до істини був Михайло Мочульський, який виходив у своїх поясненнях саме з того, що Іван Франко як політичний діяч найбільше був заклопотаний проблемою об'єднання політичних сил і створенням масової політичної організації. „Під впливом всеукраїнської ідеї повсталала й ідея сполуки роз'єднаних політичних сил галицьких українців, – писав він. – Хотілося дати політичній програмі такі широкі рамці, щоб вона могла притягнути до себе всі й найбільше ліві галицько-українські елементи, що змагаються за одну мету – здобути українському народові «культурну, економічну й політичну самостійність» та створити «одноцільний національний організм»⁵⁵³.

Разом із ним з партійних лав вийшли тоді такі відомі її діячі, що стояли біля самих витоків радикального руху, як Володимир Охримович, Євген Левицький та ін. Відчуваючи дух часу, вони ще раніше почали схилятися в бік державницьких і національно-демократичних орієнтирів і пріоритетів, а з червня 1899 року разом з Іваном Трушем почали видавати у Львові часопис „Будучність”, якому судилося, за словами Степана Барана, „мати переломне значення в історії українських політичних партій у Галичині”⁵⁵⁴.

Появу цього журналу Іван Франко радо вітав („видання, котрого потребу признаємо вповні і котрому не можемо відмовити ані широкій волі в шуканні виходу із нашого сумного положення, ані талановитості в писанні”⁵⁵⁵) і нама-

⁵⁵² Там само. – С. 10. Як приклад „розходження догматів” соціал-демократичної і радикальної партій, „іншості” їх політичного мислення можна вказати на згадуваний випадок, що його наводив Василь Стефаник у листі до Ольги Гаморак ще в 1896 року: „З тутешньої соціал-демократичної партії виключено жінку, котрій ставлено яко сгімен (провину. – Р. П.) легке життя. Належачі до партії жінки не жадали навіть доводів” (*Погребенник Ф.* Василь Стефаник і родина Кирила Гаморака. – С. 10).

⁵⁵³ Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916). – С. 369.

⁵⁵⁴ Баран С. З моїх спогадів про Івана Франка. – С. 442.

⁵⁵⁵ Франко І. „Будучність, суспільно-політична часопись для українсько-руського народу”. – С. 126.

гався надати йому відповідне ідейне спрямування. Про це свідчить його рецензія на перші три номери „Будучності”. Відгук побудований здебільшого на критичних зауваженнях. Та не для того висловлював їх автор, щоби, як сам наголошував, „пошкодити виданню”, а з єдиною метою – допомогти подолати деякі „дитячі болячки”. Детальніше зупинився він, зокрема, на „передньому слові” – програмній статті, в якій редакція дала своє бачення розвитку і стану національної ідеї. Іван Франко категорично не погоджувався, буцімто в нас „нема виробленого національного ідеалу, тої основної думки національної, що була б не лише формальною вивіскою, але програмою праці і змагань, загальним регулятором в поглядах і публічній роботі”, а також буцімто українці-русини ще не вийшли зі стану „етнографічної маси” і не стали народом у політичному розумінні цього слова. Ні, доводив Іван Франко, це зовсім не так („сміємо сказати, що се є цілковита неправда”). По-перше, подібне твердження хибує з історичного погляду, бо свій „ідейний капітал” українці почали громадити ще десь із кінця XVI – початку XVII століть: розвиток міст і міських організацій (братств, шкіл, друкарень), зрештою, „Пересторога” як „перші пробіски національного руського почуття”. А пізніше „традиції української окремішности знаходили свій вираз”, на думку рецензента, у козацьких літописах і діяришах, у „геройських учинках такого Полуботка та Кальниша, і в піснях Головатого, і в еміграції запорожців на Добруджу, і в наказах депутатам на катерининський сойм”, зрештою, у програмових документах Кирило-Мефодіївського товариства, у полум’яному слові Тараса Шевченка й політичних настановах Михайла Драгоманова... В останнього, до речі, автор закликав редакцію вчитися гнучкості й культури політичного мислення (навіть якщо вона не погоджувалася з ідеологічною позицією опонента), а не огульно відкидати його думки чи, демонструючи примітивізм власного мислення, по-гусарськи воювати з ними. Та навіть не це головне. „Причиною слабости української нації є не брак ідеї, – переконував Іван Франко своїх молодших колег, – а брак організації, брак політичної сили”⁵⁵⁶. Адже козацтво, „найбільша проба організації, яку зробив у себе укр[аїнський] народ”, було приречене на загибель, бо постало як організація мілітарна, а ще запозичена в поляків, тоді як „скрізь по Європі, навіть у Росії, воєнна організація держави перетворилася на цивільну адміністрацію”. Не дивно тому, що українці, як, зрештою, й поляки, невдовзі „впали під ноги державам з сильною цивільною адміністрацією”. Інакше й бути не могло, оскільки політична сила визначається перш за все наявністю своєї адміністрації хоча б на певній території, бо саме вона забезпечує реалізацію національного ідеалу. „Не брак національної ідеї, а брак власної адміністрації є причиною нашої національної слабости, – робив загальний висновок. – В міру того, як ми можемо мати хоч найменший вплив на адміністрацію краю, ми робимося політичним чинником, росте й наша політична ідея, котра й не є нічим іншим, як тільки свідомістю своєї політичної сили. Сього почуття сили не заступить абстрактне розуміння ніяких ідей при фактичному безсиллі”. Тому він радив редакції нового часопису задуматися над питанням, як, яким чином здобути цю „політичну машинерію”: „силою двірських впливів, протекцій, вислугування перед міродайними сферами”, як це схильні були робити поляки, чи „піднімаючи цілу масу народну до політичного життя способами,

⁵⁵⁶ Там само. – С. 126-127.

виробленими новочасною цивілізацією⁵⁵⁷. Досвід Михайла Драгоманова, на його думку, міг би дуже знадобитися на цьому другому шляху, якщо тільки його творчо застосовувати.

Саме політичні сили, що гуртувалися навколо журналу „Будучність”, і насамперед Володимир Охримович та Євген Левицький, виступили ініціаторами створення нової національно-демократичної партії. Насамперед почалися перемовини з народницькими колами політичного товариства „Народна рада” у Львові та її провідниками (Юліаном Романчуком і Костем Левицьким (1859–1941)). До цих „формотворчих” процесів прилучилися невдовзі Михайло Грушевський й Іван Франко. Для автора „Перехресних стежок” таке рішення було попередньо обміркованим, тим більше, що, як можна було перекопатися, добре орієнтувався в політичних смаках й уподобаннях молодих ініціаторів, і бачив потребу коригувати деякі їхні дії й допомагати виробити відповідну меті й поставленим завданням ідеологічну платформу й програму нової політичної структури.

Створення Української національно-демократичної партії проголошено у Львові в залі Народного Дому 26 грудня 1899 року. А за тиждень до установчого з’їзду новоствореної партійної структури Іван Франко написав заяву про свій вихід із членів РУРП.

Треба сказати, що на перших порах він досить активно взявся до роботи в новій партії: був задіяний у виробленні її статутних документів, написав кілька програмових статей у „Ділі”, а також популяризував програмові засади УНДП на сторінках її офіційного органу – газети „Свобода”. Незважаючи на те, що „більшість цієї партії – це колишні народовці, які до 1899 р. добре в’їлися в печінку Івана Франка⁵⁵⁸. Але поступово став відчувати той внутрішній дискомфорт і невдоволення, які супроводжували його – в останні роки дедалі частіше, – коли перебував у рядах радикальної партії. Головна мета, яка диктувала його перехід у табір національних демократів (організувати селян у свідому себе політичну силу і на цій основі створити „одноцільний національний організм”, аби можна „здобути українському народові „культурну, економічну й політичну самостійність”), відсувалася на невизначену перспективу. Тому й покинув ряди Української національно-демократичної партії, в якій входив, разом з деякими іншими колишніми активними діячами радикального руху: Євгеном Левицьким, Володимиром Охримовичем, а також із Михайлом Грушевським, – у „тісніший комітет” (управу).

Зрозумівши, що УНДП не виправдала надій, Іван Франко спочатку „на однім недільнім комерсі” висловив думку про доцільність реорганізації радикальної партії, сподіваючись, що оновлена й перебудована, з новими силами й натхненна новими ідеями, вона зможе-таки доклати означену місію. На другий день, у понеділок, як довідуємося з його листа від 24 листопада 1904 року до редактора газети „Діло”⁵⁵⁹, на сторінках якої відразу з’явилися звинувачення й кривотлумачення таких дій, взяв участь у засіданні з’їзду радикалів, на якому виступив з обґрунтуванням потреби створення спеціально вибраної комісії, яка мала внести відповідні пропозиції новому з’їздові.

⁵⁵⁷ Там само. – С. 127.

⁵⁵⁸ Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – С. 369.

⁵⁵⁹ Див.: Франко І. Лист до редактора газети „Діло”. – С. 13–14.

Провідним мотивом Франкового виходу з УНДП було те, що партія не виконувала тих завдань, які на неї покладалися при заснуванні і задля втілення в життя яких він і ще дехто з учорашніх радикалів „вважали можливим пристати до неї”. Крім того, Українська національно-демократична партія припустилася цілої низки прорахунків організаційного і тактичного характеру. Незгоду викликало кілька проблем. Поперед усього низька, як і в радикальній партії, організаційна робота. За первісним задумом передбачалося, що УНДП будуватиметься „знизу”, тобто за схемою: сільські „виборні комітети” – повітові – центральний. Натомість виникла централістична структура, що трималася „на т. зв. організаторах і мужах довір’я, іменованих і наділених мандатами з центра”, а про виборність на жодному рівні й мови не було. Відкидаючи звинувачення деяких національних демократів, що, мовляв, він „особисто усунувся від участі в політичній життю”, Іван Франко резонно зазначав, що в принципі не міг брати участь у нарадах партійних з’їздів, бо його ніхто на це не делегував, а запрошений персонально на партійні форуми він не мав мандата „до ведення на з’їзді якоїсь акції іменем якоїсь групи”⁵⁶⁰. Про організаційний безлад у національно-демократичній партії, на думку автора листа, свідчило хоча б те, що досі (за 6 років існування) вона не спромоглася опублікувати проект програми, що його склали Іван Франко й Володимир Охримович, тому навіть учасники партійних з’їздів не мали „програми під рукою”, не кажучи вже про рядових членів партії. Хоча передбачалося, що цей проект буде опублікований „в спосіб, доступний для широкого загалу”. Іншими словами, для селянства програма мала „бути видана з просторими поясненнями”. Іван Франко свою частину роботи виконав (дав пояснення економічної частини), „але цілість не була зроблена, а тим менше видана окремо”⁵⁶¹. Відсутність ясних і доступних програмових орієнтирів могла мати негативні наслідки у практичній діяльності. Так воно й сталося: у партійному органі „Свобода” з’явилася низка статей, у яких проводилися „різко незгідні з програмою” положення, як, наприклад, зловісна стаття „Злодійська рука”, яка „замість покладеної в програмі легальної політичної акції рекомендувала народові систему злочинів (підпалів)”, і ніхто з однопартійців чи тим паче партійних лідерів не перечив цьому. „Се показує найліпше, що загал членів і проводирів національно-демократичної партії справді не тямить своєї партійної програми”, – з сумом констатував письменник⁵⁶². Тому й не дивно, що в цій ситуації не могло бути мови про „зорганізування селянської маси і ведення її до свідомого політичного життя”, що Іван Франко вважав за головне в конкретних умовах і задля чого пристав до нової політичної структури. Навіть радикальна партія в цьому напрямку робила набагато більше, тому він виступив з ініціативою її реорганізації та оновлення з метою пристосування до нових умов і перетворення на загальнонародну національну партію демократичного спрямування, а коли з цього задуму нічого не вийшло, остаточно відійшов від активної політичної діяльності і від партійного життя.

Однак розчарування й сумніви Івана Франка того часу дали, слід зауважити, один великий позитив. Адже ж невдовзі по тому він, за словами Василя Стефаника, „почувши в собі страшну слабкість, вижбухав з себе „Мойсея” (с. 326), в

⁵⁶⁰ Там само. – С. 14.

⁵⁶¹ Там само. – С. 13.

⁵⁶² Там само.

якому наскрізною є тема непочутого пророка, котрий „нечутно пішов // Ночі й п'їтьмі настрічу” [5, 241], аби в самоті заглибитись у себе і спробувати осмислити себе й сенс своїх сливе сорокалітніх „трудів і днів”, заглянути в „таємничу безодню” з надією відчути „дивну руку Господню”. Веду до того, що в 1904 році Іван Франко міг з чистим сумлінням відійти від участі в суспільно-політичній боротьбі й зосередитися цілковито на літературно-творчій праці. А по суті, „пограничний мур смерті й життя [...] оглядати” [5, 240], як каже Мойсей гебрійській дїтворі, йдучи, не зрозумілий і прогнаний юрбою, „до межі Канаана” – на одверту розмову зі „своїм” Єговою. Саме тут і тепер, вважав Василь Стефаник, Поет знайшов свою „велику” мову. Раніше, в час „страшної кризи гнилого супокою і сліпої байдужості”, він просто не міг собі цього дозволити. Тоді мусив, за його власним зізнанням, „гавкати” на Русь, „аби вона не спала”. Тепер, насамперед завдяки його зусиллям, відбулося „формування нової структури українського політичного табору з одною центральною (УНДП) і двома опозиційними (РУРП й УСДП. – *Р. П.*) до неї партіями”⁵⁶³. Умовно кажучи, щасті були до певної міри розчищені, дорога більш-менш вторована, „у тім клетоті боротьби; в тім гомоні все нових і все сильніших конфліктів”, як зазначив ще в 1901 році, „наш народний організм [...] на диво ріс, скріплювався. Відкись мов самі собою виринали нові сили, нові дороги виходу з ситуації і, здавалось би, безвихідної”⁵⁶⁴. Ті молоді, „нові сили”, отримавши неабияке політичне „віно”, власне структуроване політичне суспільство, повинні були братися за гуж. Відтак свою місію як політично активного „чоловіка”, а навіть лідера, власне пророка, міг вважати сповненою. „Іван Франко протер дорогу для організованого партійного життя в Галичині і віддався всеціло тій праці на літературному і науковому полі, якої ніхто інший не міг виконати”, – відзначав Лука Луцїв⁵⁶⁵.

Погоджуючись у принципі з таким твердженням, хотів би зробити водночас невеличке уточнення. „Всеціло” поза політикою бути Іван Франко не міг, бо не дозволяли цього зробити ні його нервово-психічна конституція, ні внутрішній „кодекс”. Тому точніше було б сказати, що він відійшов від активної суспільно-політичної діяльності, хоча завжди тримав, як кажуть, руку на пульсі життя, і підказував, радив, допомагав, де була потреба і наскільки дозволяли це робити сили й здоров'я. Лише із заснованою 18-го вересня 1899-го року Українською соціал-демократичною партією „не втримував жодних зв'язків”. І це при тому, що „в управі цієї партії були давніші Франкові політичні приятелі: Микола Ганкевич, Семен Вітик, Михайло Новаківський і Роман Яросевич”⁵⁶⁶. Зате був відкритим для інших політичних сил та їх лідерів.

Як згадувала Анна Франко-Ключко, батько до кінця своїх днів не припиняв контактів із діячами радикального руху. В останні роки життя до хворого письменника навідувалися „його давні приятелі, з якими він починав велике діло відродження українського народу”. Серед них – і чільники Русько-української радикальної партії: Михайло Павлик, Кирило Трильовський... Іван Франко уважно вислуховував їх і допомагав, де порадою, а де й ділом, „але сам обстоював свій власний погляд і переконання, здобуті власним досвідом, дорогою

⁵⁶³ *Грицак Я.* „Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини. – С. 104.

⁵⁶⁴ Цит. за кн.: *Луцїв Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – С. 370.

⁵⁶⁵ *Луцїв Л.* Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – С. 371.

⁵⁶⁶ *Там само.* – С. 369–370.

власних схиблень і розчарувань. Він твердив, що кожна партійна праця є тільки тоді корисною й оправданою, коли вона підпорядковується великій народній державотворчій ідеї. Дуже часто партії обмежуються до вузької партійної роботи й до поборювання інших партій, чим тільки розривають, розрушують єдність народу⁵⁶⁷. Подібна ситуація його завжди турбувала й боліла, як і гостра для всього українства проблема партійних вожаків: кожен намагався стати на чолі тієї чи тієї партії й диктувати їй свою волю, використовувати в боротьбі за владу, а часто навіть задля досягнення особистих, „брудних цілей”. Власна думка і воля рядових членів партії мусила безапеляційно підпорядковуватися „абсолютові”, тобто бажанням свого політичного „отамана” чи „фюрера”. Цим, вважав Іван Франко, грішили не одні лише прибічники партії, побудованої на комуно-соціалістичній ідеології, а й інші, незалежно від їх сили, чисельності чи ваги в суспільстві⁵⁶⁸.

Так само не поривав зв'язків і з Українською національно-демократичною партією, з лав якої вийшов у 1904 році. Він і надалі цікавився життям партії, давав поради особисто й публічно, відвідував час від часу важливі партійні зібрання. Виходило, отож, що „обидві партії, радикальна і [національно-]демократична, вважали Франка своїм, і він, не будучи формально їхнім членом, прибував деколи на партійні з'їзди цих обидвох партій”⁵⁶⁹.

До слова зазначу, що і в наступні роки національно-демократична і радикальна партії співіснували порівняно мирно в галицько-українському політичному просторі і співпрацювали там, де виникала потреба вирішувати спільні завдання. Приміром, уже на перших загальних виборах до Державної ради в 1907 році, коли Василь Стефаник, власне, прилучився до парламентської праці, радикали йшли одним блоком з національними демократами. Тоді в 58 виборчому окрузі (Городенка – Снятин – Заліщики з належними до них повітами) послом було обрано Володимира Охримовича, а його заступником – Василя Стефаника. 1 квітня 1908 року Охримович зрікся мандату і його місце в Державній раді зайняв автор „Камінного хреста”.

А в часи ЗУНР саме ці дві політичні сили утворили керівну коаліцію, що намагалася „повести Галичину шляхом конструктивних та поміркованих суспільних реформ, не вдаючись до ніяких соціалістичних експериментів”⁵⁷⁰. Зокрема, Лев Бачинський, приятель Василя Стефаника ще з „хлоп'ячих літ”, був комендантом Станіславава під час перебування там Державного секретаріату, Української національної ради й уряду (саме він як віце-президент очолював делегацію Української національної ради в Києві й відкривав урочистості з нагоди проголошення Акту злуки західноукраїнських земель і „Великої України” в одну державну цілість на Софіївській площі 22 січня 1919 року); його добрий знайомий з часів навчання в Дрогобицькій гімназії Іван Макух отримав тоді портфель міністра внутрішніх справ, а професор із Буковини, радикал Артимович очолив „ресорт шкільництва”. Такій співпраці сприяло

⁵⁶⁷ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. – С. 82, 83.

⁵⁶⁸ Анна Франко-Ключко вкотре переконалася, так би мовити, в живі очі, в абсолютній правоті батькових слів, коли випало бачити, як заचाхає й душиться в чисельних зашморгах міжпартійних чвар і суперечок за владу і в непомірних амбіціях партійних лідерів українська революція (*Там само.* – С. 115).

⁵⁶⁹ Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість. – С. 369.

⁵⁷⁰ Цегельський Л. Від легенди до правди. – С. 200.

передусім те, що принципових ідейних розходжень між двома названими політичними силами, по суті, не було. Якщо залишити поза увагою елементи „доктринерської балаканини” про засади наукового соціалізму, на яких радикальна партія начебто ґрунтувала свою діяльність, що її з часом, переконував Лонгин Цегельський, перестали серйозно сприймати („ніхто [...] серйозно не сприймає”), то між національними демократами і радикалами „майже нема різниці”⁵⁷¹. Сказане очевидцем стосується безпосередньо періоду 1918–1919 років, хоча це твердження можна без особливих зусиль і натяжок поширити й на інші часові відрізки. Справді-бо, мета й цілі обох партій збігалися в головному – відстоюванні ідеї державної незалежності України. А основи такого „мирного співіснування” заклав, без перебільшення, Іван Франко.

Тому Василь Стефаник був глибоко вдячний йому й за цю працю і сприймав її як одну з численних безкорисливих „служб”, які письменник робив не лише йому особисто, а й галицько-руській та українській суспільності, – усе життя, жертвуючи собою і власним щастям задля блага „громади”. Уперше ця думка закралася в свідомість ще, либонь, наприкінці 1896 року, коли по дорозі з Русова в Краків (або навпаки) зазвичай відвідав Івана Франка. Тоді, побачивши його хворого чи „запрацьованого”, подумки відзначив для себе важливе спостереження. „Робить він на ризе вражінє нашого сільського дуки, що сам багатий і міг би жити добре і роздає багато на церкву та жите его не стоїть ані одної гарної хвилі, ні одного ясного промінчика”, – ділився враженнями з Ольгою Гаморак, а всю розповідь на цю тему закінчив стилістичною фігурою апострофи: „Такий Франко бідний богач!” (III, 83). Щось знайоме, чи не так?.. Подібну думку він уже чув колись, у роки навчання в Дрогобицькій гімназії, від матері його гімназійного товариша Тігерманової, коли будь-що-будь бажав особисто познайомитися зі славним автором. Тому щойно цитовані слова з листа до Ольги Гаморак за лютий 1896 року можна сприймати як своєрідну парафразу до тієї думки, що колись чув у Дрогобичі. Пригадувалося, що „добра Тігерманова” тоді говорила: „Боже, як шкода цього чоловіка, такої голови нема в цілій Австрії. Він уже тепер повинен бути міністром, а тепер сидить по криміналах, ходить обдертий, а жандарми не дають йому ані одного дня спокою” (с. 279).

Вимальовується, отож, така траекторія Стефаникового розуміння ролі й місця Івана Франка в галицько-українському суспільстві: велика і світла „голова”, якої „нема в цілій Австрії”, що мало б гарантувати йому посаду міністра, натомість мусить поневірятися по тюрмах і зазнавати переслідувань через свої переконання → „бідний богач”, що „сам багатий і міг би жити добре і роздає багато на церкву та жите его не стоїть ані одної гарної хвилі, ні одного ясного промінчика”. І якщо вперше подібну характеристику почув із вуст старої дрогобицької єврейки, коли ще доводилося сприймати на віру її слова, то наступні п’ять років знайомства не просто переконали, що так воно насправді й є, а доповнили картину деякими новими деталями, зв’язаними, зокрема, з безкорисливим, аж до зовнішніх ознак хвороби, служінням своєму народові, і з драматичною долею письменника („громадського чоловіка”) в суспільстві, що, окрім заздросців, цькування й оббріхувань, нічого не отримує, через що життя Івана Франка перетворилося на суцільну низку драм, випробувань і

⁵⁷¹ Там само. – С. 138.

боротьби за виживання. Строго кажучи, в обох випадках проводиться думка, що її не раз висловлював сам автор „Зів'ялого листа”: і в своєму виступі на ювілейних урочистостях з нагоди 25-ліття творчої праці, і в поемі „Мойсей: „Все що мав у житті, він віддав // Для одної ідеї, // І горів, і яснів, і страждав, // І трудився для неї” [5, 216].

Наступні роки, попри окремі хвилини злету й тріумфів, не просто не змінили подібного враження, а лише утвердили в неминучості саме такого розуміння. Яскравіше виступила хіба проблема служіння національно-державним інтересам українців. Зокрема, виступаючи в 1909 році на черговому з'їзді Русько-української радикальної партії в Тернополі, Василь Стефаник звернув увагу його делегатів на „найкращих синів України, які ціле своє життя, найкращі свої скарби присвятили своєму народові”. Серед них тоді вже добре знаний не лише в літературних колах новеліст і посол до австрійського парламенту виділив ім'я Івана Франка, „велета, стовпа у нашій літературі”, „що своїм мозком кормив українську суспільність, котрий свої найкращі, юні літа посвятив радикальній справі”, а „тепер лежить на смертельнім ложу, затроєний випарами рутенського багна й невдячності”. „Се той, – додав промовець, – що з надмірного напруження ума стратив власть нормального думання” (с. 487).

Приблизно за такою, дещо міфологічною схемою відбувалося становлення у внутрішній природі Василя Стефаника „сміслообразу” Івана Франка як величної й вибраної для України людини, життя якої вщерть сповнене страждання і внутрішнього драматизму. До такого висновку він дійшов не так шляхом осмислення цілісного явища, як через з'ясування окремих життєвих ситуацій, що його (тобто явище) формували. Ті ситуації були, власне, „фрагментами”, „уламками”, різними за характером, природою і значимістю. Закономірно, що в поле зору потрапляли насамперед дотичні до його, Стефаникового життя факти. Відповіді на питання, що хвилювали, теж були неоднаковими; вони нагніталися за принципом синонімічної варіації, зчаста повторювалися, а іноді суперечили одна одній. Подібно як у міфів, який, за спостереженнями фахівців, являє собою багатолінійну, динамічну з погляду його внутрішньої структури величину⁵⁷². А хвилювало Василя Стефаника одне: чому так сталося, що людина, яка за всіма ознаками заслуговує привілейованого становища в суспільстві, нещаслива і життя її „не стоїть ані одної гарної хвилі, ні одного ясного промінчика”. Це був внутрішній мотив його рецепції Івана Франка як людини, політика і художника слова. Новеліст підступав до нього, умовно кажучи, як до головної теми свого життя, болів і кипів у цій „темі”, що вилилося врешті-решт в означені параметри „сміслообразу”.

Водночас, Василь Стефаник намагався збагнути роль і місце Івана Франка в своєму житті. Апофеозом стали його слова зізнання в автобіографічних замітках. В одній із них писав: „Тепер, коли я маю 60 літ, то нагадую двох моїх приятелів, які були для мене в приватнім житті найліпшими дорадниками і яких я найбільше любив, а це Іван Франко і Лев Бачинський. Тепер я піду до їх гробів, побуду з ними і дійсно в цім моім старім віку буду щасливий, що

⁵⁷² Див.: *Голосокер Я.* Логика мифа – С. 47–51; *Грабович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Друге виправлене й авторизоване видання. – К.: Часопис „Критика”, 1998. – С. 64–65.

вони були моїми приятелями” (с. 281). Постає Льва Бачинського в долі автора „Синів” заслугоє на окрему розмову. Що ж до Іван Франко, то він чи не найбільше спричинився до Стефаникової культурної самоідентифікації.

Це спонукає продовжити розмову про елементи міфологічного мислення в сприйнятті Івана Франка новелістом. Можна дискутувати питання, чи правомірні його оцінки тих чи тих явищ і, зрештою, наскільки об’єктивний образ „українського Мойсея”, який сформувався в його свідомості. Та це річ другорядна з огляду на ті основи, на яких ґрунтувалася творча думка Василя Стефаника і на які опиралися його інтелектуальні рефлексії. Адже в міфіві людина ідентифікує себе і свій культурний простір за допомогою певних символічних міток, нав’язуючи дійсності систему цінностей і пріоритетів. Таким чином, він виступає „знаком культурної самоідентифікації людини як особливого культурного виду”⁵⁷³. Для його носіїв міф є самоочевидною реальністю, яка санкціонована культурою, на ґрунті якої він постав, і не потребує доведення своєї достовірності. Відтак він не намагався дати правдиву картину дійсності чи відповісти на питання, як воно було насправді.

Схоже Василь Стефаник маркував за допомогою специфічних знаків-символів себе і свій світ, визначаючи в ньому вищі цінності і протиставляючи його чужому, „чорному” і „ворожому”, просторові іншої культури. Окрім художнього виміру, той світ мав ще інші, зокрема „приватні” складові. І центральне місце в ньому належало Іванові Франку.

⁵⁷³ Лобок А. Антропология мифа. – Екатеринбург: Банк культурной информации, 1997. – С. 31; детальніше див.: Там само. – С. 22–39.

Розділ 3.

„ІВАН ФРАНКО ПОСТАВИВ МЕНЕ МАЛИМ НАСЛІДНИКОМ СВОЇМ”

У вступних заувагах я відзначав, що проблему взаємин Василя Стефаника з Іваном Франком не можна вважати вирішеною з тієї причини, зокрема, що досі не „дешифровано” глибинну семантику, закладену в одній із Стефаникових характеристик, що міститься в автобіографічних нотатках „Серце”: „Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм” (с. 242). Син письменника Юрко, приміром, сумнівається в достовірності цих слів („Можна б сперечатися про те, наскільки таке твердження згідне з правдою...”), вбачаючи в них лише бажання батька „бути бодай малим наступником Франка, а також, що в своєму житті і творчості він намагався йти тим самим ідейним шляхом, яким ішов його великий попередник Іван Франко”⁵⁷⁴. Хронологічно останньою спробою осмислення цієї проблеми стала праця Романа Горака „Староста на весіллі”⁵⁷⁵. Автор, як на мене, вдало визначив напрямок пошуку „наслідства по Франкові”, а також вказав на ключ до розуміння означених слів, та дещо легковажне поводження з фактами і характер його розвідки (художньо-документальна оповідка) не дали змоги належно розкрити питання. А крім того, багато фактів залишилося поза увагою дослідника. Адже в цій фразі, як і в творах Василя Стефаника загалом, важить кожне слово, пауза, акцент і т. ін. На моє глибоке переконання, проблема повинна вирішуватися не лише крізь призму Франкових характеристик і оцінок творчого доробку новеліста, а й сприйняття їх самим автором „Камінного хреста”.

Отже, наприкінці 1897 року в чернівецькій газеті „Праця” опубліковано перші сім оповідань і новел Василя Стефаника: „Виводини з села” (№ 14, с. 111–112), „Стратився” (№ 15/16, с. 116–117), „У корчмі” (№ 15/16, с. 117–119), „Синя книжечка” (№ 15/16, с. 119–120), „Сама-саміська” (№ 15/16, с. 124–125), „Лист” (№ 17, с. 130–132) і „Побожна” (№ 17, с. 132–133). Реакція Івана Франка, який уважно стежив за появою і ростом молодих літературних талантів і мав славу доброго „виховника” і наставника, не забарилася. Тим паче, що вже добре знав автора як „свого гарячого прихильника і при потребі охоронця”⁵⁷⁶. У січневому номері чеського журналу „Slovanský Přehled” за 1898 рік він друкує статтю „Українсько-руської (малоруської) літератури”, в якій згадує і щойно опубліковані твори Василя Стефаника. Йдеться навіть не стільки про них, скільки про самого автора. На ґрунтовну і всебічну розмову було ще

⁵⁷⁴ Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. – С. 87. Закономірно, що, з огляду на висловлену думку, подальша розмова ведеться в цій площині. Відтак автор повсякчасно намагається представити свого батька як оборонця народних прав у літературі. „На цей шлях, без сумніву, штовхнув його Франко і своїм особистим впливом, і своїми творами”, – додає він (*Там само*). Без сумніву, що деякі із зазначених вище проблем заслуговують на увагу. Та не забуваймо, що Іван Франко, про що матимемо змогу переконатися, рішуче перечив проти такої спрощено-примітивної інтерпретації художніх структур новеліста. Та й сам він, як ми бачили, виступав проти подібних підходів до „штуки”. Тому мусимо відійти від буквального розуміння висловленої в „Серці” характеристики Івана Франка і поглянути на це твердження трохи з іншого боку.

⁵⁷⁵ Горак Р. Староста на весіллі. – С. 1, 7.

⁵⁷⁶ Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. – С. 82.

зарано, та постать новеліста не могла залишитися непоміченою. Складається навіть враження, що стаття в основному була вже написана, коли Іван Франко познайомився з першими творами добре знайомого йому покутського юнака, і не згадати про цей важливий для літературного процесу момент хоча б кількома словами він не міг.

Ця згадка-привітання показова. Всього кілька слів, висловлених поки що обережно, з певними очікуваннями і сподіваннями – як своєрідний „завдаток”, значили для Василя Стефаника чимало, адже багато авторів, що вже мали за собою літературне ім’я і вагомий доробок, воліли б їх почути з вуст авторитетного критика. А тут молодого і знаного хіба найближчим друзям і приятелям новеліста охарактеризовано як „дуже талановитого та оригінального письменника” [41,87].

Саме відтепер, вважаю, їхні стосунки набувають того характеру, що їх у загальних рисах, та все-таки досить чітко, означив, поширивши на весь час взаємин, Юрій Клиновий: „Відношення Франка до Стефаника – це відношення захопленого літературного критика до молодого таланту, а водночас тепла, хоч і стримана приязнь провідника до одного із своїх вихованців і однодумців. Є в цьому відношенні те саме гаряче піклування, що було одною з характеристичних рис Франка, самовідданого виховника молодого покоління творців української літератури. В свою чергу відношення Стефаника до Франка – це відношення дітей до батька, отже найдемо в ньому, хоч і незначних проявах, і той відвічний конфлікт батьків і дітей, але й велику любов, а пізніше також найбільшу пошану, що доходить до культу”⁵⁷⁷.

Схоже, що така характеристика стала несподіванкою для самого новеліста. Через надмірні душевні хвилювання слабо вірилося в сказане метром, та й не знав, зрештою, як розуміти його вислів. Ошелешений тими словами, довго не міг впоратися з переживаннями. „Коли Франко, замість свяченої води, покropив мене чорнилом, визнавши прилюдно, що я маю талант, я довго не міг собі дати ради, – оповідав пізніше друзям. – Не пам’ятаю вже точно, чи я тоді від щастя випив, хоч варто було б це запам’ятати, бо пив я частіше разом з героями своїх оповідань від горя. Але добре пам’ятаю, що я тинявся по хаті, не міг спам’ятатися, і щось на душі мені потенькувало”⁵⁷⁸. Іншим разом він прямо зізнавався, що „попросту перелякався”, „коли Франко похвалив мій талант”⁵⁷⁹.

Судячи з усього, так усе було насправді, і так молодий автор реагував „на славу” не лише в перші місяці свого творчого поступу, а ще якийсь час по тому. Збереглося його надзвичайно цікаве свідчення в листі до Ольги Гаморак у травні 1899 року, відразу після виходу в Чернівцях збірки „Синя книжечка”. „[...] Виїздив з Трійці (від Калитовських, де гостював на Великодні свята. – Р. П.) смутний, їхав злий, а до Львова заїхав гет розбитий. У Львові надибав велике заінтересовання моєю особою і бісився. Цілу злість висипав на добрих Морачевських, бо послідню ніч не хотів у них ночувати і пішов до готелю. Рано, як сівав-ем на залізницю, прибіг Морачевський. Приятель, правда, який! А я, таки слабинка нервовська!”⁵⁸⁰.

⁵⁷⁷ Там само. Правомірність другої частини цього твердження (про ставлення Василя Стефаника до автора „Мойсея”) я намагався обґрунтувати в попередніх розділах.

⁵⁷⁸ Рудницький М. Письменники зблизка. – С. 22-23.

⁵⁷⁹ Див.: Там само. – С. 108, 109.

⁵⁸⁰ Цит. за кн.: Луців Л. Василь Стефаник – співець української землі. – С. 130.

Втім, запаморочення від успіху і причастя славою не вбили в ньому здатності тверезим оком дивитися на все, що діялося навколо його особи, розуміючи ціну подібних похвал і справжню вартість написаного. У тому ж листі далі писав: „У Кракові я тепер «геніяльні русін». «Жице» помістиво переклади польські «Катрусі» і «Новини» і страшну прихильну ніби – критику Морачевського. Є то приятельська похвала і тому неприємна в друку. Дістав-ем від двох польських газет листи, аби дозволити на перекладах з «Синьої книжечки». Я дозволив, хоч на перекладах в «Жицю» переконався, що моїх новель віддай не можна перекладати на жадну мову. Виходить зле. Листів гратуляційних купа. Всі дуже масні і дурні, ніхто не сказав того, що Тато Ваші. На жаден не відпишу»⁵⁸¹. Не міг не зважати хіба на відгуки Івана Франка про свою творчість, причому його реакції були, у прямому розумінні, бурхливими і не без суб'єктивного забарвлення, викликаного власними забобонами, надмірними засторогами й упередженнями до себе, а також деякими психічними комплексами.

Іншими словами, вже після перших критичних суджень і оцінок зароджувались гадки, що Іван Франко „підняв” його і „поставив” – хтозна, чи теж не з приятельських почуттів, тобто незаслужено – на таке високе місце в історії літератури, аж голова паморочилася. Є підстави гадати, що саме така рецепція Франкових слів тривалий час була визначальною. Про це свідчить і чорновий, дещо повніший варіант „Серця”. У ньому про цей факт своєї творчої біографії Василь Стефаник писав так: „Іван Франко виніс мене на своїх дужих плечах і показав Україні”⁵⁸². Він відмовився від попередньої присвяти, певно, відчуваючи її „вузькість” і навіть деяку неточність, бо насправді вчений спочатку „показав” його європейському читачеві і лише з часом Україні. Та думка, що саме Іванові Франку він повинен завдячувати тому високому місцю в історії української літератури, яке мав ще за життя, не покидала Василя Стефаника ніколи.

Підсвідомо розумів, що треба буде ще оправдовувати таке довір'я, як зрештою, саме право називатися письменником. Щонайменше дві думки, як зізнавався пізніше, не сходили з голови. Перша: „треба буде писати, і то добре писати, коли сам Франко дав мені цидулку, що я талановитий письменник”⁵⁸³. Відтак логічним стало бажання негайно зустрітися з Іваном Франком, аби „ще порозмовляти” на цю тему і прояснити для себе суть сказаного. Та не знав, як має підступити до автора літературно-критичного огляду, що викликав у нього душевну бурю, обмірковуючи до дрібниць, коли і де його зустріти, як почати розмову, хоча до того вже не раз стрічалися, бесідували подовгу на різні теми, дискутували про шляхи й методи політичної боротьби. Однак це була інша сфера взаємин, а тепер доводилося вступати в нову, а в певному розумінні – священну для Василя Стефаника царину красного письменства, де відтепер для нього було визначено чільне місце. Тим паче, що це була „мітка” мудрого, енциклопедично освіченого науковця, найавторитетнішого тодішнього критика, якого „обійти [...] було неможливо”⁵⁸⁴, а ще – „справжнього письменника”, у розумінні новеліста з Покуття, бо йому перо й чорнило, здавалося, заміняло

⁵⁸¹ Там само.

⁵⁸² Стефаник В. Серце: Публікація Федора Погребенника // Вітчизна. – 1991. – № 5. – С. 2.

⁵⁸³ Рудницький М. Письменники зблизка. – С. 23.

⁵⁸⁴ Там само. – С. 30.

хліб і воду. А він же наче й не писав, а „капав”. То який із нього письменник та ще й „вельми талановитий й оригінальний”? І чи правильно він зрозумів Франкові слова?..

Така перебільшено критична й прискіплива увага до майбутньої зустрічі, зв’язана з надмірними хвилюваннями і якоюсь аж наче містичною боязню, здаються ще більше дивними, тому що раніше ні в нього самого, ні в інших молодих літераторів ніколи не виникало проблем у спілкуванні з Іваном Франком; усі в один голос відзначали його бажання допомогти, підказати або ж порадити⁵⁸⁵. Та в тім то й річ, що „випадок” був особливий, а тема, на яку мала відбутися розмова, була трохи незвичною. І головне – не міг знайти „відповідної поважної причини” для розмови про літературу, а відтак і про свій скромний внесок у її розвиток. „Як це так, – думав собі, – прийду я до Франка і питаю: скажіть мені, як це ви розумієте ту похвалу про мій талант? А так треба було спитати, щоб мені стало трохи ясніше”⁵⁸⁶.

Усе ж сталося так, що розмову на цю тему почав сам Іван Франко. Якось за столиком у кав’ярні, де письменник зазвичай переглядав газети, він помітив Василя Стефаника і першим заговорив, що добре було б зібрати все написане і видати окремою книжкою⁵⁸⁷. Треба гадати, що подібні зустрічі за філіжанкою кави відбувалися зчаста. Петро Карманський згадував, що коли в „Монополь”, традиційне місце зустрічей львівської літературно-мистецької богеми, заглядали – переважно приходили разом – Василь Стефаник і Лесь Мартович, то „український Мойсей” полишав розмову з „молодими недогарками літературної кав’ярні”, як називав новеліст модерністів-„молодомузівців”, і приєднувався до „коломиїських батярів”. „Франко відразу ж пересідав до них, – з очевидною заздрістю писав Петро Карманський про такі зустрічі, – і таким блиском блищали у нього очі, коли він дивився на Стефаника, що ми всі розуміли: він любить його...”⁵⁸⁸

А коли на початку 1901 року готувалася до друку збірка „Дорога”, то у вирішенні принаймні двох проблем її автор покладався на Івана Франка. Перша була зв’язана з коректурою книжки (Василь Стефаник просто не знав, як її належить робити, і лише прохав редакторів зважати, аби в друкарні не перекрутили його живої розмовної мови), а друга – з правописом і з тією-таки мовною стихією. Іван Франко радив зберегти особливості індивідуальної мови героїв і завести в правописі якийсь один принцип авторської мови⁵⁸⁹. Така настанова припала до вподоби авторові і надовго запам’яталася йому. Мине кілька десятиліть, ювілейний комітет із відзначення 30-ліття літературної праці Василя Стефаника вирішить видавати подарункове повне зібрання його творів, в якому новеліст погодився трохи наблизити їхню мову до тогочасної літературної норми за однієї умови: „Тільки мужицької мови мені не каліchte”, – просив

⁵⁸⁵ „Не було випадку, щоб Франко відповів кому, що не має часу і що він зайнятий”, – зазначає з цього приводу Михайло Рудницький (*Там само*. – С. 23).

⁵⁸⁶ *Там само*.

⁵⁸⁷ Йшлося, очевидно, про другу („Камінний хрест”), а може навіть третю („Дорога”) збірку новел Василя Стефаника, що побачили світ у Львові відповідно в 1900 і на початку 1901 років, бо в словах Івана Франка згадувалися „Видавничка спілка” і попередня „маленька збірка, мало кому відома” (Див.: *Рудницький М. Письменники зблизка*. – С. 23).

⁵⁸⁸ *Карманський П. Кризь темряву*. – С. 93.

⁵⁸⁹ Див.: *Рудницький М. Письменники зблизка*. – С. 26.

Михайла Рудницького, який узявся редагувати це видання⁵⁹⁰. Достоту як радив йому ще на початку віку Іван Франко.

Йдеться про те, що літературний, а пізніше – ще й шлюбний „батько” тоді допоміг, принаймні тимчасово, вирішити ще одне болюче для письменника питання – зв’язане з покутським діалектом. Кажу „тимчасово”, бо, як відомо, Василя Стефаника все життя мучили сумніви, чи не краще було б перекласти мову своїх творів на літературну, щоб зробити їх доступнішими для читачів. Нагадаймо лишень той „страх” автора, коли він довідався, що „Заграда”, пересувний український театр в Галичині під керівництвом Володимира Блавацького, узявся інсценізувати його твори (середина 1930-х років). „Я боявся, що страчу і ту невеличку публіку, яку дотепер мав, а найбільше непокоїв мене покутський діалект”, – ділився з читачами своїми побоюваннями, а далі пояснював причини своєї внутрішньої тривоги, а також вказував на заходи, якими намагався зарадити цій справі (с. 325). А відповідь Івана Франка в процесі підготовки до друку збірки „Дорога” була однозначною – не варто. Резони при цьому зводилися до двох головних думок. Досконало оволодіти „інтелігентською літературною мовою” однаково не вдасться, бо вона дуже й дуже неоднорідна в різних авторів з Наддніпрянщини, а навіть якщо пристати на якусь одну модель і звернутися до мови Марка Вовчка, Панаса Мирного й Олекси Стороженка, то вона у вустах галицьких селян не звучатиме природно. З іншого боку, переконував Іван Франко, не слід недооцінювати й естетичного потенціалу мовних скарбів Покуття. „Тут річ не тільки в тому, – казав він, – чи ця мова вашого рідного села надається до літератури, а найважніше те, що всі ті живі люди, яких ви змальовуєте, мають свій стиль – вони мають свої поетичні образи, які вам не треба вигадувати”⁵⁹¹.

Безперечно, що не лише за столиком у „Монополі” приймали подібні рішення. Були також зустрічі у Науковому товаристві імені Шевченка, у редакціях „Літературно-наукового вісника” та „Видавничої спілки”, були, зрештою, „сходини” львівських літераторів, на яких учасники читали нові твори й ділилися міркуваннями про поточний літературний процес. „Звичайно відчитувано якийсь недрукований вір, описів велася дискусія над прочитаними творами й новими течіями в європейських літературах”, – згадував про перебіг таких „літературних сходин” Михайло Мочульський⁵⁹². Найактивнішим на таких заходах був, звичайно, Іван Франко. Однак належно підтримати його не було кому, а через обмежену кількість активних учасників (Іван Франко, Михайло Грушевський, Осип Маковей та ще кілька літераторів) „сходини по якимсь часі занехано”. „А жаль, що так сталося, бо все ж таки дискусії ворухили нові думки у молоді, яка й сама збиралася писати, а не знала, якою піти їй стежкою”, – висловлював своє ставлення до подібних акцій той самий автор⁵⁹³.

Ольга Роздольська згадувала, що на одній із таких вечірок обговорювали „Синю книжечку” Василя Стефаника. „Вона ще не була надрукована, Франко читав її з рукопису”, – вважала за потрібне додати очевидця⁵⁹⁴. Та найімовірніше, що йшлося не про рукопис першої книжки новеліста, а про окремі

⁵⁹⁰ Там само. – С. 119.

⁵⁹¹ Там само. – С. 26.

⁵⁹² Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916). – С. 368.

⁵⁹³ Там само.

⁵⁹⁴ Роздольська О. З останніх років Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – С. 407.

твори, що склали її основу, тобто таке обговорення мало відбутися десь наприкінці 1898 або на початку 1899 років („Синя книжечка”, нагадаю, вийшла навесні 1899 року). В епістолярії Василя Стефаника за цей період є згадки про такі літературно-мистецькі засідання і „відчит” Івана Франка розділів поеми „Похорон” на одному з них (див.: III, 163, 164). Тоді він якийсь час жив у Львові, був на засіданні „заряду” радикальної партії, разом із Вацлавом Морачевським відвідував різноманітні мистецькі заходи („хожу [...] по артистах і артистках”, – зізнавався Ользі Гаморак), де „говориться багато о голій душі, ще радше о голих жінках, а найрадше о нічім” (III, 165). Словом, Львів і його „образована верства”, як і завжди, не сподобалися йому. Лишень для кількох осіб робив тоді виняток, зокрема, виділяв як політиків („знають долю рускої політики”) Романчука, Маркова (1849–1909) і Барвінського, а як науковця – Михайла Грушевського (з деякими застереженнями). І, звичайно, не міг обійти увагою Івана Франка. Останній у творчих намірах й уподобаннях, та навіть у способі життя й поведінці, „великий, як і був, працьовитий, як був, – лиш постарівся. [...] Цофнувся до хати і робить своє діло” (III, 164).

А під час тієї пам’ятної зустрічі у львівській кав’ярні, невдовзі після першого відгуку на публікацію його оповідань та новел, із подальшої розмови з’ясувалися також причини, на підставі яких Іван Франко виокремив Василя Стефаника з-поміж інших „молодих” і навіть не вважав його за початківця. „А ви не молодий автор, – казав він тоді. – Ви вже знайшли свій стиль, а хто знайшов свій стиль, той може називати себе письменником. Це рідка у нас річ”⁵⁹⁵. Ці й наступні слова були зрозумілими і ясними, „як білий день проти ночі”, однак Василь Стефаник тоді, як, зрештою, й пізніше, не міг повірити в їх правдивість до кінця. Був один факт, який заважав цьому і який врешті-решт вилився в означення „малий”, коли на схилку свого віку таки погодився з визначенням для нього місцем „наслідника”. Традиційно це означення сприймають як своєрідний вияв літературного етикету: мовляв, надмірна скромність і усвідомлення величчя Франка-письменника не дали змоги ставити себе з один ряд із ним.

Та був ще інший і, судячи з усього, головніший сенс у такому визначенні. Як відомо, Василя Стефаника все життя мучили сумніви, чи має він право називати себе письменником – через надмірні творчі муки зі словом і мізерну кількість написаного. У цьому плані порівнював себе з лікарем, котрий написав більше рецептів для своїх пацієнтів, ніж він художніх творів. У його розумінні „письменник” – це людина, яка вміє і може писати „з ранку до ночі”. І хоча зізнавався, що „не розуміє” тих, хто здатний постійно „мучити себе писанням”, але глибоко поважав і шанував їх за професійне ставлення до справи. Лише такі й могли, згідно з його уявленнями, називати себе письменниками. Про це він не переставав повторювати ніколи. І якщо мова заходила про „справжнього письменника”, перед очима завше ставав Іван Франко. Спогади Михайла Рудницького утверджують у думці, що Василь Стефаник заздрив Франкові „легкості вислову на письмі”. Із цього погляду „Франко був для нього недосяжним ідеалом”. „І коли я дивлюся, – любив повторювати не раз, – на різні заголовки його творів і його статей, запитую себе: який же я письменник?”⁵⁹⁶. Виходило, отож, що перед автором „На дні” Василь Стефаник відчував свою

⁵⁹⁵ Рудницький М. Письменники зблизка. – С. 24.

⁵⁹⁶ Там само. – С. 15, 22.

„маленькість”, і цього психологічного комплексу йому не вдалося позбутися до кінця життя.

Як впливає зі спогадів Михайла Рудницького, та перша оцінка й тоді, і, далєбі, до кінця життя не давала спокою Василю Стефаникові, бо в колі львівських друзів він не раз вертався до розмови на цю тему. Тому саме в ній, як і в подальших висловлюваннях Івана Франка про „секрети поетичної творчості” новеліста, треба шукати ключ до розуміння висловленої на схилку віку фрази. І з цього погляду варто частково погодитися з Романом Гораком, який вважає, що „сам Іван Франко пояснив цю відому фразу з присвяти «Серце» Василя Стефаника. Зробив це у статті «Старе й нове в сучасній українській літературі», яку надрукував у лютневій книзі тому 25 «Літературно-наукового вісника» за 1904 рік”⁵⁹⁷. Та Роман Горак, з одного боку, бере до уваги лише один виступ Івана Франка про творчий доробок Василя Стефаника, а з іншого – ігнорує питання, як реагував сам новеліст на подібні висловлювання авторитетного критика й історика літератури. Також не можна погодитися з автором публікації „Староста на весіллі” стосовно деяких конкретних суджень. Зокрема про те, що після появи на сторінках чернівецької газети „Праця” перших оповідань і новел Василя Стефаника, які „одразу привернули увагу читачів до цього письменника”, „Іван Франко мовчав”⁵⁹⁸. Ні, він, як можна було переконатися, відразу привітав українську літературу з новим, цікавим й оригінальним талантом. І багато свідчень переконує, що саме той перший відгук (усього кілька слів!) викликав у Василя Стефаника, без перебільшення, стрес і запам’ятався йому на все життя, готуючи тим самим ґрунт до майбутнього зізнання в автобіографічних нотатках „Серце”⁵⁹⁹. Адже у Василя Стефаника, про що я вже казав, кожне слово, пауза, жест мали вагу. Аби переконатися в цьому, досить хоча б порівняти остаточний, друкований текст „Серця” із його чорновими варіантами. Таке зіставлення, окрім того, що дає змогу простежити, як відбувалося шліфування думки й уточнення характеристик, дозволяє ще глибше збагнути особливості взаємин двох велетів нашого письменства і смислові домінанти висловлювання. У випадку з „наслідством по Франкові” важить не тільки, а може, навіть не стільки думка про нього, скільки переконання Василя Стефаника, що саме Іван Франко „поставив” його на це „наслідство”, тобто залишив своїм спадкоємцем, і що він усвідомлював свою „маленькість” перед цим спадком. Про обидві з означених думок Роман Горак згадує („Отож Василь Стефаник мав повне право назвати себе наслідником в літературі Івана Франка. Правда, назвав себе малим наслідником та що на це місце в літературі його поставив Іван Франко. Поза його волею (курсив мій. – Р. П.)”⁶⁰⁰), та – побіч

⁵⁹⁷ Горак Р. Староста на весіллі. – С. 7.

⁵⁹⁸ Там само. – С. 1, 7.

⁵⁹⁹ Не згадую про те, що вся, сказати б, фактура „сходження” старого німецького новеліста на Личаківський цвинтар на відкриття пам’ятника на могилі Івана Франка 28 травня 1933 року „скопійована” Романом Гораком з іншого джерела: Стефаникових відвідин могили Юрія Морачевського, про що детально оповів син Василя Стефаника Юрій у статті „Юрій Морачевський, його батьки, його приятель” (Сучасність. – 1983. – № 12. – С. 56–57). І Гораківі добре відома ця інформація: він цитував за статтею Юрія Клинового спогади Луки Стефаника, що тоді супроводжував свого знаменитого старшого брата в його „страшній дорозі” до Юркової могили, в одній із своїх давніших праць. Причому цитував двічі (Див.: Горак Р. Могила за горбом Повстанців // Дзвін. – 1994. – № 11/12. – С. 134–135, 139).

⁶⁰⁰ Горак Р. Староста на весіллі. – С. 7.

того, що підкріплює свою думку про „логічний зв'язок між творчістю Івана Франка та Василя Стефаника”, який „був доведений самим Іваном Франком”, лише одним прикладом (одна стаття), причому з порівняно пізнього часу, – не надає їм особливого значення. Ба більше – зі сказаного не зрозуміло, чи Василь Стефаник цілковито сприйняв сказане у статті „Старе й нове в сучасній українській літературі” і лише частково увиразнив його, чи формулював свою думку значною мірою всупереч висловлюванню Івана Франка, вдавшись лише до „формули ввічливості”.

Певна річ, що тим першим виступом у чеському часописі Іван Франко лише спробував було „поставити” Василя Стефаника „намісником своїм”, може, до кінця й сам ще не усвідомлюючи цього. Слово „ставити” в українській мові має зо два десятки значень, з-поміж яких укладачі СУМу на перше місце поставили таке: „Примушувати кого-небудь або допомагати комусь стати на ноги, набути вертикального (стоячого) положення” – і похідні від нього, що передбачають момент примусу, прохання чи допомоги (див.: Т. IX, 629–630). А під № 15 у цій же словниковій статті значиться „розцінювати, розглядати з певного погляду, визначати певним чином своє ставлення до кого- чого-небудь” із передуючим йому „*перев. у сполуч. із сл. в и с о к о, в и щ е, н и з ь к о і т. ін., перен.*” (С. 631). Відтінок цього другого значення, схоже, теж присутній у міркуванні Василя Стефаника, та домінує, хоча й не в прямому розумінні, все-таки перше значення. Вжите новелістом у доконаному виді, без будь-яких додаткових пояснень („поставив”), слово це виражає домагання і тверде переконання: автор „Новини” усвідомлював (і не робив із цього ніякої таємниці, а завжди і всюди підкреслював це), що саме Іван Франко визначив йому місце свого наступника. Безперечно, що до повного й остаточного „поставлення” було ще далеко, та вже тоді Іван Франко намітив „дорогу” в оцінці Василя Стефаника, з якої не зійде до кінця своїх днів.

Досі в нашому літературознавстві судження Івана Франка про художню своєрідність творів Василя Стефаника здебільшого розглядають як такі, що стосуються окремих її аспектів і мають частковий характер. А як на мене, вони торкаються самої суті справи, тобто основ художньої свідомості новеліста, а рівночасно художніх домінант „молодого” красного письменства, і навіть мають у певному сенсі теоретико-літературне значення. Одним із перших звернув на се увагу син автора „Синьої книжечки” Юрко, який вважав, що Франкові „вдалося назавжди закріпити [...] головні риси Стефаникового таланту”: „майстер психологічної новели”, „реаліст з великими нальотами ліризму та, незважаючи на трагічну тематику, [...] – не песиміст”⁶⁰¹. Із подібними визначеннями можна погодитися лише частково. Адже Іван Франко рішуче заперечував реалізм Стефаникових творів і постійно проводив думку про його модернізм. А вжите одного разу слово „реалізм”, як побачимо далі, не стосується творчого методу.

Природно, що за першим відгуком пішли інші. Причому і в усних, приватних розмовах з молодим автором критик висловлював подібні думки. „[Іван] Франко радо повітав мене як великого писателя”, – ділився своїми враженнями від львівських зустрічей з Ольгою Гаморак у травні 1899 року. Особливо подобалися йому два такі різні за своєю смисловою палітрою, тональністю і

⁶⁰¹ Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. – С. 86.

формою виконання твору, як „Мамин синок” і „Камінний хрест”. Перший зацікавив не лише його: навіть „всі його хлопці знають його напам’ять”, а про „Камінний хрест” „казав, що плакав”, „і що той хрест страшний”⁶⁰².

Та головними, ясна річ, були все-таки літературно-критичні судження й характеристики. Відомо, що наприкінці 1890-х – на початку 1900-х років Іван Франко опублікував був декілька аналогічних до „Українсько-руської (малоруської) літератури” праць оглядового характеру. Приміром, у надрукованій у газеті „Діло” (1900, 3(15) січня) статті „Українсько-руська література і наука в 1899 р.” як один із важливих культурно-просвітніх центрів називав Чернівці. Але „на жаль, надії, які можна було покладати на них ще перед двома роками, не збулися”, – з сумом констатував він. Бо всього лише один світлий промінь („одна книжка, що мала дійсний успіх”) спалахнув тут – це „Синя книжечка” Василя Стефаника⁶⁰³.

А в своїй наступній публікації-огляді на сторінках того ж чеського часопису „Slovanský Přehled” (1900. – № 10. – С. 475–480) літературознавець уже не обмежився загальними означеннями творів Василя Стефаника, а намагався з’ясувати, чому саме його новели удостоїлися такої високої оцінки. При цьому він ніби виходив із усних пояснень авторові: підставою назвати його „вельми талановитим та оригінальним письменником” стало те, що мав уже вироблений свій індивідуальний стиль. Відтак він виділяє головні ознаки цього стилю. Деякі з них Іван Франко невдовзі назве головними рисами художнього новаторства української прози кінця ХІХ – початку ХХ століть: максимальна згущеність художньої думки („коротенькі нариси з життя селян”), „велика простота”, „глибокий ліризм” (із цього погляду вони нагадують новели Альфонса Доде), художній психологізм („дуже добре знає життя і душу селян”) і тонке естетичне чуття, що позначилося на мистецтві слова, фрази, описів і дало авторові змогу уникати зайвих описів чи надмірного нагнітання напруги. Власне остання риса найтісніше поєднувалася з простотою вислову і викликала особливе захоплення літературного критика, отож він трохи детальніше застановився на ній. „В його працях немає надмірностей, у аналогіях також немає нічого зайвого або непотрібних напружених ситуацій; він уміє так жваво, переконливо коментувати найскладніші ситуації, що ні в кого ні на хвилину не виникають сумніви”. Дещо конкретизував він питання про природу Стефаникового ліризму, а точніше – про головні засоби його досягнення. Із цього погляду „його лірика далека від сентиментальності, виявляється не в словах, вигуках і тирадах, а обгортає все оповідання, усі постаті немовби рожевою імлою” [33, 15]. Водночас Іван Франко, ніби передчуваючи закиди молодому й неординарному авторові в песимізмі, заперечував його: понад усе в нього – всеперемагаюча любов до людей, співчуття їхнім болям і стражданням [див.: Там само].

Цієї „генеральної лінії” в оцінці новеліста Іван Франко дотримувався й надалі. Крок за кроком він виявляв усе нові й нові прикмети, властиві його художній самобутності. І якщо на початках, ніби захоплений багатством і розмаїтістю тих рис, вчений переважно їх „множив”, приглядаючись зусібич до того своєрідного естетичного феномена, що ним стало художнє царство Василя Стефаника, то надалі він зводив виокремлені раніше ознаки до певної

⁶⁰² Цит. за кн.: Луціє Л. Василь Стефаник – співець української землі. – С. 131.

⁶⁰³ Франко І. Мозаїка. – С. 158.

системи, надавав їм більш-менш цілісного вигляду, узагальнюючи й синтезуючи найсуттєвіше. При цьому ніколи не випускав із поля зору той контекст, у якому чіткіше окреслювалася постать Василя Стефаника, а також переконував читача, що таємниця його успіху – не в правдивості відтворених подій, а в художній майстерності.

Наступний крок – публікація в німецькому літературному журналі „Aus fremden Zungen” за 1901 рік (№ 8. – С. 382–387) статті „Українська (руська) література”. Вона призначалася для чужого читача і мала здебільшого інформативну мету: познайомити його в загальних рисах із здобутками українського письменства⁶⁰⁴. Та рівночасно, як справедливо зазначає Федір Погребенник, „у ній є чимало влучних характеристик творчості українських письменників”⁶⁰⁵. До кращих із них належить саме аналіз новел Василя Стефаника. Подавши загальні відомості про автора (його фах, початок літературно-творчої діяльності⁶⁰⁶, загальну характеристику творчого доробку), Іван Франко визначив художньо-стильові домінанти його творчого мислення. На передній план при цьому виходить знову-таки мистецтво художніх форм, причому настільки досконале й величне, що його, здається, набути важко. Отож і мимовільний вигук тут доречний: „Стефаник – це митець з Божої ласки”, адже „він досконало володіє формою (курсив мій. – Р. П.) і має подиву гідний смак у доборі своїх творчих засобів. Він уміє найпростішими засобами справити якнайбільші враження”; „Він не має гумористичної жилки, як Мартович, зате всі його твори насичені глибоким, зворушливим ліризмом, який зачіпає найглибші струни людського серця і першими ж реченнями відразу переносить читача в своєрідний ніжний настрій. При цьому у Стефаника нема ні сліду вишуканої пишномовності, фальшивої сентиментальності або риторичної штучності; його твори справляють враження народних пісень, в яких теж нема ніякої риторики, сентиментальності, тільки неприкрашене, голе, наївно зображене життя, – дійсність, часто сумна, але пройнята золотом найправдивішої поезії” [33, 143]. Як бачимо, автор літературно-критичного огляду не приховував палкого захоплення творчістю порівняно молодого за віком новеліста, що виявляється навіть на рівні граматики: часте вживання форми найвищого ступеня порівняння прикметника, інколи підсилене ще префіксом „як-”.

Отже, творчість покутського новеліста Іван Франко беззастережно відносив до раннього українського модернізму. І стверджуючи про Стефаникове досконале володіння багатим арсеналом формальних засобів, учений, по суті, визначав те головне, що вирізняє творчість „наймолодшої генерації” від попередньої літературної традиції. Адже модернізм, назагал кажучи, є мистецтвом форми, мистецтвом стилю.

У час найвищого піднесення українського символізму Дмитро Загул у статті „Поезія як мистецтво” спробував було виокремити ту об’єднуючу пара-

⁶⁰⁴ Принагідно зазначу, що в цьому самому номері часопису надруковано „Камінний хрест” Василя Стефаника у перекладі Осипа Роздольського, а в наступних номерах натрапляємо на інтерпретації Роздольського інших творів новеліста: „Синя книжечка” (№ 9. – С. 430–431), „Виводили з села” і „Стратився” (№ 10. – С. 457–459).

⁶⁰⁵ Погребенник Ф. Примітки // Василь Стефаник у критиці та спогадах. – С. 443.

⁶⁰⁶ При цьому Іван Франко знову-таки не забуває наголосити, що його дебют у чернівецькій „Праці” був досить помітний і прикметний: відразу „він виявив себе вже зрілим, цілком оригінальним талантом” [33, 143].

дигму, на основі якої всі новітні течії та угруповання творять свої художні й теоретичні структури. Кожен митець, міркував він, може йти в принципі одним із двох шляхів: найточнішої репродукції життя, що дає “тенденцію поширення життя”, “натуралізм”, або шляхом істотної “переробки сирого матеріалу”, і тоді “говоримо про градацію, підвищення, степенування життя”⁶⁰⁷. Головну увагу автор статті зосередив, зрозуміло, на вивченні цього другого типу художнього синтезу, що є доменою новітнього письменства. “Те мистецтво, яке бере собі за мету підвищення, градацію життя і через те перетворює матеріал на щось зовсім нове, ми звемо поки що ідеалізмом, або мистецтвом стилю”, – писав він. Характерною особливістю, “суттю ідеалізуючого мистецтва, що підвищує життя, [...] є форма”⁶⁰⁸. Причому форму Дмитро Загул розумів „не як зверхню одягу мистецького твору”, а вважав „її суттю самої справи, яка виходить з самого нутра матеріалу і тільки зовні показується як форма”⁶⁰⁹. Кожен автор “ідеалізує”, природно, по-своєму. Однак відмінність стосується не самої суті ідеалізації, а лише, по-перше, “напрямку степенування”, того або іншого способу “наділення формою”, а по-друге, воно спричинене сукупністю інтимно-особистісних факторів митця, характером того або іншого творчого задуму і т. ін.

Поновлюється, таким чином, платонівське розуміння форми – це „дійсна сутність”, „породжуюча сила” чи „породжуюча модель для речей”. Інакше кажучи, за формою закріплюється розуміння її як субстанційної, активнотворчої реальності, відповідно до якої матеріальний світ є наслідуюванням, втіленням і відтворенням. Тому й Дмитро Загул тлумачить форму як “дійсну суть речей”, як “ідею” і “внутрішню певну суттєву постать”. Зрештою, ще Бенедетто Кроче всебічно й аргументовано довів, що естетична форма може мати і має сенс сама по собі, без того, що ми звично називаємо змістом⁶¹⁰. Тому вона й здатна творити принципово нові художньо-сміслові структури або “зворушувати найрізноманітніший зміст”⁶¹¹. У процесах становлення естетичної реакції, переконував відомий російський психолог Лев Виготський, вирішальна роль теж належить формі. Дослідник у своїх наукових пошуках виходив із того, що в художній структурі скристалізовано рух почуттів та емоцій творця, тому намагався якомога повніше “анатомувати” її, аби виявити художню систему подразників і на основі цього з’ясувати природу естетичної реакції. Емоції у мистецтві, доводив він, ніколи не функціонують у чистому вигляді. Це завжди складна сув’язь, переплетення і поєднання багатолінійних, дуже часто суперечливих почуттів, “провідні партії” в яких виконують емоції змісту та емоції форми. Внутрішні збудники поглиблюють у процесі розвитку і “розгортання” закладені в природі цих величин антагонізми, що стрімко веде до “короткого замикання” у верхній точці, а разом із тим – до розрядки, знищення і перетворення афективного стану. У кінцевому результаті “вибухова реакція” знищує афекти змісту афектами форми. Цей кульмінаційний момент психолог називає катарсисом. Розрядження нервової напруги здійснюється у протилежних напрямках і веде до виникнення естетичної реакції. Міркування Льва

⁶⁰⁷ Загул Д. Поезія як мистецтво // Музагет. – 1919. – № 1. – С. 86.

⁶⁰⁸ Там само. – С. 88.

⁶⁰⁹ Там само. – С. 92–93.

⁶¹⁰ Див.: Кроче Б. Эстетика как наука о выражении и как общая лингвистика. – М., 1920.

⁶¹¹ Див.: Потебня О. Эстетика и поэтика слова. – К.: Мистецтво, 1985. – С. 273.

Виготського про суть художнього чуття ґрунтуються на тезі, “що будь-який твір мистецтва таїть у собі внутрішній розлад між змістом і формою і що саме формою (курсив мій. – Р. П.) досягає митець того ефекту, що зміст знищується, ніби поглинається”⁶¹². Домінування форми в таких процесах, як бачимо, не викликало в дослідника сумніву.

Отож, коли говоримо про модернізм того або того автора, ця ознака, правдоподібно, повинна бути визначальною⁶¹³. І твори Василя Стефаника цілком вписуються в художню систему “мистецтва форми”, про що свідчить хоча б дане Іваном Франком і нині вже хрестоматійне визначення новеліста як “абсолютного пана форми”.

Уже в першій згадці про молодого автора Іван Франко розглядає його як одного з найчільніших представників новітнього письменства, що орієнтувалися в своїй творчості на європейську літературу й модерні мистецькі форми, започатковані імпресіоністами й неоромантиками. Заодно вчений визнавав безпідставність осудливого погляду на ці літературні напрями і зневажливого прозивання їх „декадентизмом”: „Тільки наймолодше покоління не було під його (Драгоманова. – Р. П.) впливом, але воно, черпаючи свої стимули прямо із західноєвропейських напрямів імпресіонізму та неоромантизму, прозваного *per nefas** декадентизмом, іде далі дорогою, прокладеною у нас впливом Драгоманова” [41, 87]. Справді, це було могутнє прагнення до нових форм самореалізації в громадсько-політичній сфері, в суспільному житті, в літературі та мистецтві тощо і водночас намагання піднести українську націю, зокрема й у художній сфері, до рівня розвинутих європейських націй. Зазначу при цьому, що саме модерністи дали нову, європейського кшталту концепцію української нації.

У приватних розмовах Іван Франко також відстоював погляд на покутського новеліста як яскраво вираженого представника модернізму. Про це маємо опосередковані свідчення. Так, Наталя Кобринська в листі до автора „Перехресних стежок” висловила деякі думки про творчість Василя Стефаника й Ольги Кобилянської і згадала при цьому Франкові слова про них як представників „нових напрямів”⁶¹⁴. При цьому мало важить, що сама письменниця не поділяла таких поглядів, – для нас важлива позиція Івана Франка.

Іван Франко мав на оці добитися ефекту “породжуючої форми”, заповідаючи літературознавцям зіставити його “Хлопську комісію” зі Стефаниковим “Злодієм”. Бо в процесі такого порівняльного аналізу художня форма виявиться в дії; стане зрозумілим, як вона “перетворює матеріал на щось зовсім нове” і тим “підвищує, степенує життя”. Дослідники сумлінно виконали Франкову пораду⁶¹⁵. Лише боязко акцентували на найголовнішому, що становить саму суть і доцільність такого зіставлення: на активно-творчій функції художньої

⁶¹² Виготский Л. Психология искусства. – Москва: Наука, 1968. – С. 274.

⁶¹³ Детальніше див. про це у моїй статті: *Піхманець Р.* Василь Стефаник і становлення українського модернізму. – С. 96–99.

* Осудливо (лат.).

⁶¹⁴ Детальніше див.: *Погребенник Ф.* Стрінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 83.

⁶¹⁵ Див.: *Ненадкевич Є.* Із студій над стилем Франкової і Стефаникової новели // Записки Волинського інституту народної освіти ім. І.Франка. – Житомир, 1927 – Кн. 2; *Лесин В.* Василь Стефаник і українська проза кінця XIX ст. – Чернівці, 1965; *Денисюк І.* Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. – Львів: Науково-видавниче товариство „Академічний експрес”, 1999. – С. 153–156; *Гундорова Т.* Франко не Каменярь. Франко і Каменярь. – С. 235–236.

форми. Адже стає цілком очевидно, що, опрацьовуючи тотожний матеріал, форма змінює характер сюжету і переінакшує всю наративну структуру, скорочує або й зовсім відкидає деякі компоненти, максимально згущує слово, напружує до краю думку... Внаслідок цього постає нова філософсько-психологічна проблема, постає, врешті-решт, нова художня якість, нова художня реальність.

Окрім того, що Іван Франко завжди писав про Василя Стефаника лише як про неперевершеного майстра художнього слова, не зупиняючись при цьому на пізнавальній, виховній чи інших функціях його письма, також ніде й ніколи не висловлювався про автора „Дороги” окремо, а завжди в контексті розвитку художньої прози кінця XIX – початку XX століть. За винятком хіба рецензії на брошуру Христі Алчевської „Мужицька дитина – Василь Стефаник” (1911), але в ній ідеться не стільки про самого письменника, скільки про образ Стефаника, що його витворила авторка.

Продовжуючи серію статей у журналі „Slovanský Přehled” (огляд української літератури за 1899 рік, що друкувався, як пам’ятаємо, в 1900 році) літературознавець розглядав творчість Василя Стефаника в контексті розвитку української новелістики зламу століть. Іван Франко доводив, що не поезія, як було раніше, а саме новела стає провідним жанром у творчості „молодих”, а „звернення” їх на цю ниву вважав однією з новаторських рис українського письменства зламу століть. Серед найчільніших українських авторів, що жили і працювали в Галичині, він називав Василя Стефаника. Двох інші репрезентантів цієї школи, Леся Мартовича і Марка Черемшину, характеризував через зіставлення з новелістом із Русова, який хоч і почав свою творчу діяльність дещо пізніше, та за художньо-естетичною вартістю його твори випереджали здобутки друзів і літературних побратимів. Звідси й висновок очевидний: „серед галицьких новелістів перше місце зайняв Василь Стефаник” [33, 15].

А в написаній для Енциклопедического словаря Ф. А. Брокгауза і И. А. Ефрона (Т. 41. – СПб, 1904. – С. 300–325) статті „Южнорусская литература” (1904) Іван Франко називав тих „австрорусских писателей”, котрі заявили про себе в останнє десятиліття. І першим серед них – знову-таки Василь Стефаник. Його характеристика майже дослівно збігалася з тим першим відгуком у чеській пресі з однією лише відмінністю: вона набула, сказати б, більше доконаного і ствердного вигляду: „самый талантливый и оригинальный” [41, 158]. Тепер Іван Франко судив про новеліста уже на основі трьох книжок („Синя книжечка”, „Камінний хрест” і „Дорога”), а не кількох окремих творів, як на початку 1898 року. Водночас літературний критик виділив головну, на його погляд, ознаку (художній психологізм), що була властива всьому літературному поколінню, а у Василя Стефаника виявилася найяскравіше: „С большим мастерством он вникает в душу галицкорусского крестьянина и умеет рисовать тяжелые психические драмы там, где другие видят только обыденный факт экономической или социальной жизни” [41, 158].

У підготовленій на замовлення відомого угорського славіста, професора Будапештського університету Оскара Ашбота (1852–1920) і призначеній для енциклопедії світової літератури невеликій розвідці про наше письменство „Українці” (написана в 1906, а надрукована угорською мовою аж у 1911 році) Василь Стефаник також фігурує серед „тих літературних сил, що представляють найновішу фазу національного розвитку” [41, 192]. Кращим (а йдеться лише про найвідоміших) представником цього покоління в Галичині названо

автора „Синьої книжечки”. Однак Іван Франко не обмежується лише констатацією цього факту, а й тут знаходить для свого улюбленця (лише для нього одного) окреме, „вибране” слово, аби виділити навіть з-поміж „кращих” („особливо вирізняється”) і виразити своє захоплення його творчістю: „В Галичині особливо вирізняється Василь Стефаник, новели якого, взяті з народного життя і написані своєрідною поетичною мовою, є шедеврами найдосконаліших психологічних студій” [41, 192].

Зважаючи на це, треба погодитися з думкою Романа Горака, що зміст сказаного в новелі-присвяті „Серце” про „наслідство по Франкові” слід сприймати в загальному руслі співіснування літературних поколінь на межі віків⁶¹⁶. У дослідника це твердження ґрунтується всього на одному прикладі, а їх, як бачимо, було чимало.

Впадає у вічі й те, що Іван Франко найперше знайомив із творчістю талановитого автора зарубіжного читача: чеського, німецького, російського, угорського... Його мотиви були цілком очевидними і зрозумілими. Зрештою, він і не приховував їх, коли називав Василя Стефаника „правдивим артистом із Божої ласки, яким уже нині можемо повеличатися перед світом (курсив мій. – Р. П.)” [41, 527]. Ймовірно, що саме через це новеліст змінив первісний, „чорновий” варіант своєї присвяти Іванові Франку на інший, семантично багатший і відповідніший життєвій правді.

Складається враження, що в літературно-критичних рецепціях про художній світ Василя Стефаника літературознавець немовби наслідував його стиль: характеристики в нього короткі, зате точні, місткі і багаті з погляду змісту. Причому кожна наступна публікація ніби продовжувала попередню, а всі вони разом узяті нагадують намисто, в якому кожен новий разок зчеплений з попереднім. Автор „підхоплює”, навіть на рівні мовних зворотів, попередні думки, „чіпляючись” за раніше висловлені фрази, а разом розширює, поглиблює й увиразнює їх. Подеколи не уникав повторів, часом дослівних.

Не випадково в статті „З остатніх десятиліть ХІХ віку” (1901)⁶¹⁷, що з’явилася вже по виході в світ збірок „Синя книжечка” (1899) і „Камінний хрест” (1900), Іван Франко почав розмову про їх автора, ніби відштовхуючись він кинutoю три роки тому у праці „Українська (руська) література” фрази („дуже талановитий та оригінальний письменник”), степенуючи її до крайньо можливої межі: „Але найбільшим талантом серед тої групи відзначається Василь Стефаник, може, найбільший артист (курсив мій. – Р. П.), який появився у нас від часу Шевченка” [41, 526]. Погодьтеся, що поставити твори ще порівняно молодого за віком – нехай талановитого, нехай самобутнього – новеліста з мистецького боку відразу після нашого найбільшого національного генія, було трохи незвично. Та Іван Франко, певно, мав для цього підстави і насмілився вибудувати таку лінію.

У цій праці вчений іде, так би мовити, від загального до конкретного, тобто спочатку виділяє загальні закономірності розвитку української художньої прози означеного періоду, вказує на її нову художню якість, а потім уже переходить до характеристики конкретних творчих особистостей, зокрема й Василя Стефаника. Насамперед Іван Франко говорить про переміни в генологічній структурі

⁶¹⁶ Див.: Горак Р. Староста на весіллі. – С. 7.

⁶¹⁷ Первісно це була лекція „З остатніх десятиліть ХІХ віку”, прочитана в Перемишлі у березні 1901 році, у якій йшлося про новаторство української художньої прози означеного періоду.

художньої прози зламу століть: у Галицькій Русі, та й, зрештою, у всій українській літературі домінують малі жанрові форми. Автор пояснює причину таких перемін соціально-психологічними, суто художніми і, сказати б, рецептивними чинниками. „Новела – писав він, – се, можна сказати, найбільш універсальний і свобідний рід літератури, найвідповідніший нашому нервовому часові, тому поколінню, що вічно спішить і не має ані часу, ані спокою душевного, щоб читати многотомві повісті. В новелі найлегше авторові виявити найрізніші сторони свого таланту, блиснути іронією, зворушити нас впливом сконцентрованого чуття, очарувати майстерною формою [41, 524]. Галицька новелістика дала „різнобарвну китицю індивідуальностей”, а загалом у нашому письменстві вражає розкутість художніх форм, бажання свободи й вільного лету художньої думки: „Література в її цілості чимраз більше починає ставати неподібною до школи, де все підігнано під один шаблон, під одні правила, а чимраз більше подібна до життя, де ніщо не повторяється, де нема правил без виемків, нема простих ліній і геометричних фігур, де панує безкінечна різнорідність явищ і течій” [41, 525]. Як бачимо, літературознавець добре усвідомлював, що „нова школа” не була однорідною в естетичних смаках і уподобаннях, у принципах художнього узагальнення й художніх формах. Та об’єднували цю школу деякі спільні ознаки. Передусім письменники орієнтувалися на кращі зразки європейського письменства, що позначилося на художніх пріоритетах, на розумінні кінцевої мети духовно-творчої діяльності та її завданнях. „[...] Сприкривши собі широкі малюнки зверхнього окруження, головну увагу творчості поклала на психологію, головною метою штуки зробила: розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики”. Змінився об’єкт зображення, а разом відбулися й суттєві внутрішньоструктурні переформування, насамперед із сюжетно-композиційного погляду. „Коли давніша повість чи то новела – не конче натуралістична, а й загалом – усе мала ціхи більш або менш докладно локалізованої події з мотивованою зав’язкою, перипетіями і розв’язкою, отже, виглядала як здвигнений після правил архітектоніки більш або менше солідний будинок, – аргументував свою позицію критик, – то новіша белетристика робить зовсім інше враження. Зверхніх подій в її зміст входить дуже мало, описів ще менше; факти, що творять її головну тему, – се звичайно внутрішні, душевні конфлікти та катастрофи. Не об’єктивне, протоколярне представлення мають на меті автори, а збудження в душі читачів аналогічного чуття чи настрою всякими способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії” [41, 525–526]. До названого долучено також вишукану техніку письма (форму), мистецтво фрази, слова і „півслова”, а також близькість до музики: „Нова белетристика – се незвичайно тонка філігранова робота; її змагання – наблизитися скільки можна до музики. Задля сього вона незвичайно дбає о форму, о мелодійність слова, о ритмічність бесіди. Вона ненавидить усяку шаблановість, ненавидить абстракти, довгі періоди і зложені речення. Натомість вона любить у смілих і незвичайних порівняннях, в уриваних реченнях, у півслівцях і тонких натяках” [41, 526]. Іван Франко називав „групу талановитих репрезентантів” „нової школи”: Ольгу Кобилянську, Михайла Яцкова (1873–1961), Марка Черемшину... „Але найбільшим талантом серед тої групи визначається Василь Стефаник...”, – завершив він.

Нічого й доводити, що всі перелічені новаторські тенденції були властиві й художньому мисленню останнього. Він як найталановитіший представник

цієї „групи” довів їх до найвищого мистецтва досконалості. Тому й уся подальша розмова – це захоплення його віртуозною технікою і неперевершеним художнім стилем. „Що визначає всі його оповідання, сильніші й слабші, довші й коротші, обік сильного, як океан, глибокого чуття, що тремтить у кожному слові, чується в кожній рисочці, так се, власне, той несхибний артистичний такт, який велить йому все і всюди задержати міру. Стефанік – абсолютний пан форми. Він, здається, не дбає про увагу читача, не вживає ніяких риторичних штук, щоб притягти, прикувати її до себе. Його оповідання пливе, бачиться, спокійно, з елементарною силою, але, власне, сею елементарною силою воно захоплює й нашу душу. Стефанік ніде не скаже зайвого слова; з делікатністю, гідною всякої похвали, він знає, де зупинитися, яку деталь висунути на ясне сонячне світло, а яку лишити в тіні. В малюванні він уміє бути й реалістом і чистим ліриком – і, проте, ніде ані тіні пересадки, переладування, бомбасту, неприродності. Се правдивий артист із Божої ласки, яким уже нині можемо величатися перед світом” [41, 526–527].

Таким чином, ця й наступна публікації стали спробою синтезу, причому не лише в осмисленні творчого набутку Василя Стефаніка, а й усього літературного покоління, що йшло на зміну Франкові та його однодумцям. Про це говорять навіть самі назви праць.

Стаття „Старе й нове в сучасній українській літературі” стала з різних поглядів підсумковою, етапною, а в певному сенсі навіть епохальною в осмисленні творчого досвіду Василя Стефаніка й цілої генерації українського письменства, що ступило на шлях пошуку нових форм і виражальних можливостей художнього слова. Написана в 1904 році, коли уже з відстані часу можна було перевірити правдивість своїх попередніх тверджень, коли сам новеліст завершив певний етап художньо-творчої діяльності, вона доповнила загальну картину новими спостереженнями історико-літературного характеру й „виходила” на теоретичні узагальнення. Продовжуючи започатковану традицію розглядати творчі здобутки новеліста в контексті українського письменства, Іван Франко доходить до крайньої межі досконалості: тут одне не просто допомагає збагнути смисл іншого, зазирнути в його потаємні глибини, а розкривається через інше, отримує смисл в іншому. Не випадково автор відразу після визначення нового способу тлумачення „речі” представниками молодшого покоління („інша вихідна точка, інша мета, інша техніка”) відразу наголошує, що саме „із сього становища треба [...] оцінювати” молодих наших авторів, „а особливо Стефаніка”, і що „з недокладного вияснення сеї основної різниці світогляду плили висловлені досі хибні оцінки сих письменників”⁶¹⁸ [35, 108].

Поштовхом до написання „Старого й нового в сучасній українській літературі” стала опублікована в грудневому номері московського часопису „Русская мысль” стаття української культурно-освітньої діячки Софії Русової (1856–1940) під такою ж назвою. Іван Франко не відмовляв авторці в правдивості її окремих висновків і влучності характеристики деяких письменників. Та принципові проблеми, зв’язані з зазначеним у назві статті „контрастом”, або головною відмінністю між попередньою літературною традицією і творчими пошуками „молодих”, Софія Русова, на його погляд, порушує „не досить виразно, а

⁶¹⁸ Іван Франко мав на увазі тут насамперед закиди Василеві Стефаніку в „безнадійнім песимізмі”.

подекуди й не зовсім вірно” визначає сутність тієї, за її словами, „цікавої внутрішньої кризи”, що її пережила українська література на рубежі XIX – XX століть. Відтак і проведена демаркаційна лінія між „старим” і „новим” у тодішній літературі вийшла хибною.

Цікаво, що в цей час уже дебютували молодші від Василя Стефаника й Михайла Коцюбинського літературні „колоси”, що претендували називатися піонерами українського модернізму (Петро Карманський, Василь Пачовський, Гнат Хоткевич, Михайло Яцків), чії проби пера отримали схвальну оцінку Івана Франка; відбулася вже дискусія останнього з Миколою Вороним (1871–1942?), який у 1901 році на сторінках „Літературно-наукового вісника” закликав молодих („передовсім молоді сили”) „наблизитись до новітніх течій та напрямків у сучасних літературах європейських”⁶¹⁹, відійти від тенденційності й надмірного моралізування і стати на стежку естетизму й свободи творчості (іншими словами, зробити художній аспект творчості домінуючим)⁶²⁰, вже вийшов у світ альманах „З-над хмар і долин” (Одеса, 1903), хоча попри всі сподівання й надії подією в літературному житті не став, а Іван Франко ніби не помічав цього і висвітлював новітні тенденції в українській літературі зламу століть на прикладі Василя Стефаника й Михайла Коцюбинського. Чому б це?

Можна б зіслатися на те, що „обойму” творчих особистостей (Іван Карпенко-Карий і Панас Мирний, з одного боку, і Михайло Коцюбинський та Василь Стефаник – з іншого) задала Софія Русова, яка, хоч і визнавала, що для повної картини годилося б залучити й інших авторів, та все-таки переконувала, що „се могло б бути предметом радше ширшої розвідки, ніж короткої журнальної уваги”, – а вона своє завдання бачила значно скромнішим, тому й зосередилася на творах „найкращих представників старої й нової літератури” [35, 92]. Іван Франко в принципі погоджувався з таким аргументом, але ні Русова, ні він строго не дотримувалися „правил гри” і не прив’язували наукову думку лишень до цих авторів, тому з того й іншого боків раз по раз з’являлися на сторінках їхніх праць імена Володимира Винниченка, Бориса Грінченка, Григорія Квітки-Основ’яненка, Агатангела Кримського, Марка Кропивницького, Івана Котляревського, Михайла Старицького, Любові Яновської та ін. Ймовірно, що Іван Франко вважав наймолодше на той час покоління, попри часто позитивні оцінки їх творчого досвіду, більш декларативним – з погляду становлення українського модернізму, а в Стефаникові й Коцюбинському бачив митців, які не словом, а ділом утверджували в українській літературі нові, європейського рівня й сили художні цінності. Подібно, нагадаю, Василь Стефаник „декадентизм” у світовій та українській літературах пов’язував з іменами Гі де Мопасана й Ольги Кобилянської.

У поглядах на тодішніх молодих українських письменників („нове”) Софія Русова дотримувалася думки, що вони лише розширювали тематичні обрії нашої літератури, зокрема в плані всебічного охоплення життя („вже не обмежуються в своїх творах на малюванні самого народного життя”), урізноманіт-

⁶¹⁹ Пор. дану Іваном Франком характеристику „молодих”, зокрема й Василя Стефаника, на сторінках чеського часопису „Slovanský Přehled” у 1898 році, які, на переконання критика, вже тоді стали на шлях засвоєння кращих здобутків європейського письменства і передовсім новітніх його напрямів (неоромантизму й імпресіонізму).

⁶²⁰ *Літературні вісті і уваги: Український альманах // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 16. – С. 14.*

нювали типи характерів – з боку їх соціальної і національної природи, а також переводили погляд на психічне життя своїх персонажів („вони беруться до психологічного аналізу чоловіка без огляду на те, в який би національний чи класовий костюм він був одягнений”). Одне слово, „наші „нові” письменники, – за Софією Русовою, – власне, тим нові, що малюють Україну не давно, а теперішню” з „новими” злиднями, нуждою, бідуваннями, нестатками, „важкими економічними відносинами”: „Про Стефаника пані Русова каже се навіть з надзвичайним притиском; по її думці, його оповідання, власне, тим роблять таке сильне враження, бо в них малюються невимовно тяжкі економічні відносини галицько-руського селянства” [35, 107]. Інакше кажучи, всю концепцію творчості Василя Стефаника та його художнього новаторства вона будувала виключно на ґрунті „розпучливої нужди і безвихідного положення хліборобської людності”, „страшного сучасного економічного положення народу в Галичині” [35, 103]. Кинувши побіжно кілька загальних міркувань про особливості творчої манери новеліста, як от: уміння дивовижно просто малювати трагічні ситуації й драматичні стани душі своїх героїв, „нестача” „викінчення, повного літературного оброблення”⁶²¹, вона майже патетично закінчила: „але многі оповідання викликають потрясаюче враження своїм глибоким реалізмом” [35, 107]. Надалі ця думка ілюструється – не без певних натяжок і спрощень – на прикладі деяких творів („Стратився”, „Басараби”, „Новина”, „Лесева фамілія”). Загальний висновок Софії Русової очікуваний, хоч і невтішний: „Страшенна картина, коли люди майже втрачають людську подобу. Читаючи Стефаника, робиться соромно за наш золотий ХХ вік з усіма його смілими винаходами, з високим ростом наук і обік того з можливістю таких умов життя, в яких вимирають мільйони сільського і міського пролетаріату” [35, 103]. Цей висновок, щоправда, виглядає трохи навіть дивно, якщо зважити на деякі надто оптимістичні заяви авторки про „особливе духовне розбудження”, яке переживає наша література на „переломі” віків – як вияв „свідомого зросту української суспільності і невичерпного багатства творчих сил тої самої нації, яка силою історичних обставин немов зовсім заснула і спала звиш 200 літ”, а також про „велику демократичну ідею, що лежить в основі національного самопізнання українського народу”, яку ця „нова”, „артистична” література „голосно висловить” [35, 104].

Такі оптимістичні заяви зчаста викликали в Івана Франка скепсис, про що він у примітках раз по раз сигналізував. Та й свою дискусію з Софією Русовою розпочав (у формі риторичних питань) з констатації очевидної безпід-

⁶²¹ Достоту як у 1898 році Осип Маковей закидав Стефаникові від імені редакції „Літературно-наукового вісника” відсутність літературного опрацювання „сирого матеріалу” і „скупись на слова” (Див.: *Василь Стефаник у критиці та спогадах.* – С33). Закиди ті стосувалися новел „Засідання”, „3 міста йдучи” та „Вечірньої години”. Тоді Василь Стефаник погоджувався, що, може, його твори справді „закороткі, заборзо шкіцовані, загрубі”, та вважав, що „будовою своєю вони [...] не кривдять естетики і штуки”. Ба більше – „я уважаю, що ті естетичні заокруглення, то є на то, аби їх читач борзенько минав, або на то, аби заплісілому мозкові не дати ніякої роботи”. А трохи нижче переконував своїх опонентів (а до них тоді належав, вірогідно, й Іван Франко, бо Осип Маковей писав листа від імені редакції): „Як ми маємо стати на якусь оригінальну і сильну літературу, то треба писати безлично голі образи з життя мужицького. І хоть вони сирий матеріал, то все-таки не декламація. Бо всякі речі надто прибрані, і ще з життя нашої інтелігенції, серед котрої нічо не дієся, мусять вийти на декламацію. А серед мужиків так багато дієся, що відті і сирий матеріал має хосен” (с. 401, 402).

ставності й голосливості подібних тверджень, адже „авторка дала себе унести коневі ліризму і підмалювала занадто рожево теперішній стан української літератури, який при ближчій огляді, власне, виявляє явища, що можуть навіяти зовсім супротивні думки” [35, 105]. А „проте пані Русова вірним чуттям угадала”, себто інтуїтивно дійшла висновку, „що ті письменники вносять щось нового в нашу літературу” і чи не головну заслугу своєї візаві і вартість її праці Іван Франко бачив у тому, що вона акцентувала на цих проблемах і спонукала його до розмови на означену тему. Вину ж за її надмірно засоціологізований і в основі своїй неправдивий погляд на українську літературу загалом і на новітні тенденції в її розвитку зокрема („загородила їй дорогу до пізнання”) він покладав не тільки і, може, навіть не стільки на саму Софію Русову, скільки на „обов’язкову в російській журналістиці фразеологію (мається на увазі літературно-критична методологія. – Р. П.) про малювання економічних обставин та аналізування життя” [35, 107]. Та не це, зрозуміло, стало предметом дискусії Івана Франка. Побіч того, що в нього були деякі претензії до вибору авторів, він поспішив перевести розмову в русло визначеної самою назвою статті проблеми.

У своїх судженнях про нову естетичну якість творчості представників молодшого покоління українських письменників, „головно таких як Стефаник і Коцюбинський”, Іван Франко йде, знову ж таки, від загального до конкретного, хоча торкаються ці категорії інших, ніж у статті „З остатніх десятиліть ХІХ віку”, величин: поняття конкретного стосується тут не окремих тем чи художніх ознак, до яких вдавалися автори, а, відповідно до теоретико-літературного характеру праці, головних закономірностей внутрішньої організації художнього матеріалу. Отже, загальним у його міркуваннях виступає „спосіб трактування” певних тем, образів, характерів і т. ін., а конкретним – „інша вихідна точка, інша мета, інша техніка”. Відкинувши як помилкову і „зовсім невірну” думку Софії Русової, буцімто художнє новаторство „молодих” полягає в майстерному відтворенні „нової” дійсності з її „новими” злиднями і бідуваннями (бо ж, скажімо, в Панаса Мирного чи Івана Нечуя-Левицького подібних картин було набагато більше), він пропонує суттєво інше вирішення проблеми і переводить розмову зі смислових параметрів творчості на питання художньої форми як „породжуючої сили” (за Платоном), що надає життєвому матеріалові якісно нового вигляду. Адже „нове”, на його переконання, „що вносять наші молоді письменники, головно такі як Стефаник і Коцюбинський, лежить не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері або докладніше – в способі, як бачать і відчувають ті письменники життєві факти” [35, 107]. Представники „старої школи” (Іван Карпенко-Карий, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Анатоль Свидницький та ін.) були епіками (подеколи драматургами, але ця тема потребує окремої розмови), і підходили до художнього осмислення життєвих реалій згідно з родовими й відповідними їм жанровими „приписами”. Вони намагалися якомога повніше, виразніше і ширше охопити життя з його розмаїттям характерів і відтворити життєві картини й ситуації у їх реальних формах; при цьому виразно проступало ставлення авторів до зображуваних подій („малювали широкі картини українського життя так, як їх бачили оком пильного, любов’ю надиханого обсерватора або іноді мораліста та судді” [там само]). Крім того, письменник-епік просто не міг, впорядковуючи багатий і різномірний життєвий матеріал, приховати себе за всіма тими картинами, подіями, характерами, конфліктами (та й, зрештою, не намагався цього

робити). Тому його „руку” і „голос” читач завжди відчував „поза тими картинами” або ж автор „часто й сам виявляв себе чи то довгими описами від свого лица, чи рефлексіями та іншими способами” [35, 107].

Усього цього годі було віднайти в наших молодих авторів. Бо в них „інший спосіб трактування речі”, а відповідно до цього – інші завдання, інші вихідні засади, інші формальні засоби. Задля розкриття змісту „нового” в українському письменстві, Іван Франко відштовхувався якраз від цих трьох факторів, детальніше з’ясовуючи (в порівняльному аспекті) їх сутність.

Питання про родову домінанту „молодих” він поки що залишає відкритим, бо відповідь на нього зв’язана з певними труднощами. Щоби отримати її, слід спочатку з’ясувати низку „похідних” і залежних від нього проблем, зв’язаних з особливостями „нової” поезики („конкретне”).

Таким чином, представники старшої генерації – як епіки – виходили з того, щоб зобразити навколишню дійсність у всіх її виявах („природа, економічні та громадські обставини” і т. ін.), „і тільки при допомозі їх [вони] силкуються зробити зрозумілими даних людей, їх діла, слова й думки”. Цілком інше мали на меті наші молодші письменники („йдуть зовсім противною дорогою”). „Для них головна річ *людська душа*, її стан, її рухи в таких чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє оточення залежно від того, чи вона весела, чи сумна”, – вказував Іван Франко. Отож і „вихідна точка” відповідно зміщується: „вони, так сказати, відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення. Властиво, те оточення само собою їм мало інтересне і вони звертають на нього увагу лиш тоді й остільки, коли й оскільки на нього падають чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться малювати” [35, 108]. Саме ці методологічні підходи визначають художні домінанти їхньої творчості. Іван Франко вказав лише на найголовніші, що суттєво вплинули на зміну координат у системі жанрів, на сюжетно-композиційні параметри і на внутрішню організацію тексту, – це „брак довгих описів та трактатів у їх творах”, ліризм („переможна хвиля ліризму, що розлита в них”), ритмічність і музичність („несвідомий наклін до ритмічності й музикальності як елементарних об’явів зворушень душі” [там само]).

З’ясувавши ці проблеми, можна було відповісти й на питання про загальну назву представників молодшої генерації українських прозаїків „в порівнянні до давніших епіків”. Хоча однозначну й точну дефініцію зі сфери літературознавчої термінології знову-таки годі віднайти. Тому Іван Франко вживає умовне означення „лірики”, що само собою напрошується як антитеза до попереднього, вносячи в нього деякі уточнення й додаткові роз’яснення: „їх можна би назвати (курсив мій. – Р. П.) ліриками, хоча їх лірика зовсім не суб’єктивна; навпаки, вони далеко об’єктивніші від давніх оповідачів, бо за своїми героями вони щезають зовсім, а властиво, переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей їх очима” [35, 108]. Нарешті кода-узагальнення: „Се найвищий тріумф поетичної техніки, а властиво, ні, се вже не техніка, се спеціальна душевна організація тих авторів, виплід високої культури людської душі” [там само].

„Крива смислу”⁶²², таким чином, ніби „замкнулася”. Бо якщо в першій своїй публікації про творчість Василя Стефаника Іван Франко зауважував

⁶²² Це означення Якова Голосовкера стосується міфології, а точніше – логіки міфу. Вчений вважав, що внутрішня структура міфу є динамічною і що ця динаміка визначається метаморфозою його образів. Тобто існує сукупність конкретних образів, сюжетів і мотивів, причому вони можуть

орієнтацію „молодих” авторів на кращі взірці європейського письменства, то через якихось п’ять літ він з радістю констатував повний тріумф базованої на цій „високій культурі людської душі” художньої техніки, хоча „голою” технікою назвати таку мистецьку досконалість не можна, тому вчений відразу осікся й виправився: це вже „спеціальна душевна організація” з її якісно-своєрідним поєднанням багатьох чинників. Сумно було хіба від того, що вже кілька літ той, хто найдосконаліше, на його переконання, володів таємницями цього, мовчав.

Зрозуміло, що Іван Франко не міг обійти увагою питань змістової основи Стефаникової творчості (адже саме на них акцентувала Софія Русова – і не лише вона! – як на визначальних для новеліста). Можна сказати навіть, що стаття значною мірою присвячена була такому питанню – принаймні в тій її частині, що безпосередньо стосувалася до творчого досвіду Василя Стефаника. У кожному разі в кількісному вимірі розмова на цю тему переважає все сказане до того (більше сторінки).

Іван Франко погоджувався з багатьма Стефаниковими критиками і пошанувачами таланту, що категорія трагічного становить змістову „опору” художнього світу покутського новеліста. Та її теж належалося трактувати з „нової” перспективи, тобто з позиції тих нових принципів освоєння художньої дійсності, що внесли в літературу представники молодшого покоління. Звинувачення автора „Новини” в песимізмі й замилюванні в „потемках” людської душі Іван Франко вважав „зовсім несправедливими”. Він розумів, що думки про песимізм новеліста могли виникнути під впливом частих у його творах картин людського болю. Та це ще не є достатньою підставою для суджень про „безнадійний песимізм” і „малювання темних сторін людської душі”, що їх висловлював Богдан Лепкий (Руслан, 1903, 20 травня (2 червня)). Цілком очевидно, що саме „життєва обсервація доводить автора до конечності малювати частіше гіркі, важкі психічні стани, ніж ясні” [35, 109]. Ніби продовжуючи думку, що її намітив у статті „Українська література за 1899 рік” на сторінках чеського журналу „Slovanský Přehled” (1900. – № 10. – С. 475–480), Іван Франко рішуче перечить: „Навпаки, у многих із його оповідань віє сильний дух енергії, ініціативи, а у всіх бачимо велику любов до життя і до природи – речі, зовсім суперечні песимізму” [35, 108–109]. Зрештою, ситуацію легко можна було пояснити психологічними і фізичними факторами: „Певно, коли когось болить, то він кричить, стогне, але хіба ж се песимізм?” З іншого боку, „незрівнянний такт чутливої душі” і тонке художнє чуття, що викликало подив і захоплення, не дозволяли авторові „любуватися в малюванні драстичних деталей і звірячих збочень людської душі” [35, 109].

Останнє зауваження стосувалося міркувань уже не тільки Богдана Лепкого, а й Софії Русової та інших критиків, що висловлювали подібні думки. В Івана Франка було своє бачення соціальної природи художнього світу Василя Стефаника. По-перше, він відкидав як безпідставний і в основі своїй неправдивий „осуд” своїх опонентів, буцімто автор „малює саму нужду селянську”. Багато його персонажів, як, приміром, сільський багач Курочка, Іван Дідух, сім’я

бути створені в різний час, що являють собою розвиток якогось одного „смыслу”, скажімо, міфологема „Різдва Світу”. Відбуваються найрізноманітніші комбінації в межах цього смыслу, аж до його повної вичерпності. Інакше кажучи, ці конкретні образи ніби рухаються по кривій аж до її „замикання” в круг; „замиканням у круг” якраз вичерпується цілісність смислообразу (Див.: *Голосовкер Я.* Логика мифа. – С. 61). Щось подібне сталося і в нашому випадку.

Басарабів, герой „Скону” та ін., не є нуждарями і аж ніяк не злидні й бідування спричинилися до їхньої трагедії. Уже тому не варто кваліфікувати новеліста як „малювача страшної економічної нужди селян” [35, 109]. Тим паче, що і в зображенні „ясних станів” („Мамин синок”, „Підпис” та ін.) він виявляв той самий мистецький хист, що і в „малюванні важких [станів]”, і ту ж художню майстерність. Отже, виходячи із попередньо визначених засад художнього мислення представників нової генерації українських письменників („інша вихідна точка, інша мета, інша техніка”), Іван Франко і природу Стефаникового трагізму тлумачив у суттєво інших, порівняно з Софією Русовою, вимірах. Зображені в творах письменника трагедії й драми літературознавець пропонував розглядати з „іншої вихідної точки”: „се трагедії душі, конфлікти та драми, що можуть *mutatis mutandis** повторитися в душі кожного чоловіка, і, власне, в тім лежить їх велика сугестійна сила, їх потрясаючий вплив на душу читача” [35, 109]. Тобто вони є психічними за генезою, мають, сказати б, універсальний характер і спричинені нерідко такими чинниками, як фатум, доля, що діє навалюю й незалежно від людської волі. Останнім реченням Іван Франко виходить, так би мовити, у сферу рецептивної поетики і намагається збагнути секрет „потрясаючого впливу” художніх структур новеліста на читача.

Водночас у контексті дискусії про „страшну економічну нужду селян”, що її начебто Василь Стефаник змальовував у своїх творах, Іван Франко зазначив: „Коли б пані Русова побачила на власні очі той закуток нашого краю, звідки родом Стефаник і якого людей малює він у своїх оповіданнях – один із найкращих закутків, які мені доводилося бачити на широких просторах і то не лише нашого краю, – то думаю, що сама пізнала би невідповідність такого осуду” [35, 109].

Проти такого тлумачення художніх структур Василя Стефаника Іван Франко виступав і раніше. Уперше в 1900 році, коли на сторінках „Літературно-наукового вісника” (Т. 10. – Кн. 4. – С. 53) під рубрикою „Хроніка і бібліографія” надруковано його невеличку замітку „Переклади укр[аїнських] творів”. Йшлося в ній здебільшого про переклади оповідань та новел Василя Стефаника на російську („Новость”, „Синяя книжка” і „Одна-одинешенька” на сторінках петербурзького місячника „Жизнь”), польську („Skon” у львівській газеті „Monitor”) та німецьку (у празькій німецькомовній газеті „Politik” надруковано „Новину” і „Виводили з села” під заголовком „Aus dem blauen Büchlein”; ще раніше в журналі „Gesellschaft” опубліковано переклад новели „Лист”, що його здійснила Ольга Кобилянська) мови. До самих перекладів у літературного критика й одного з чільників редакції „Вісника” зауважень не було, а деякі з них, наприклад, російськомовні інтерпретації Рувима Ольгіна (псевдонім Рувима Соломоновича Стрельцова), він означив як „зроблені гарно”. Його незгоду викликала характеристика соціально-економічних відносин в Галичині й розмова про особливості їх „переломлення” в художній свідомості нашого новеліста, що належала чеському критикові Карлові Рипачеку (підписався псевдонімом „Alar”). Початок його статті Івана Франка обурич і роздратував, бо йшлося у ній ось що: „Його образки малюють життя руських селян великими рисами, обрисовують те пригноблене, напівзвіроче (?) (*halbverkommenes*), в болоті і брудоті загребане життя бідарів, нещасних людських сотворінь. Вони

*З відповідними змінами (лат.)

дихають затхлим повітрям невимовної нужди і нестерпної муки. В них бачимо жорстоку трагедію занедбаних, розтоптаних, важко прибитих сердець дрібних людей, котрих людське єство досі даремно боролося, щоб виборотися наверх” [32, 47]. Таких „одкровенъ” Іван Франко, що добре знав обставини життя і психологію тих „нещасних людських сотворінъ”, ніяк не міг прийняти. Тому, погоджуючись у принципі з „дуже високою” оцінкою творчості самого Василя Стефаника, рівночасно заперечував „деталі”, що здавалися йому суттєвими: „жаль тільки, що сам він у тій характеристиці, особливо в її початку, де говорить про саме життя, змальоване Стефаником, замість дійсної характеристики дав в’язку фраз, котрі не тільки не говорять нічого конкретного, але ще до того про життя і психологію нашого народу дають найфальшивіше поняття” [32, 48].

До слова зазначу, що ця замітка Івана Франка викликала була спершу нерозуміння і навіть невдоволення новеліста. „Франко не вдоволений, що мене якийсь чех похвалив, і написав таку нотатку, що не знати, хто фальшиво нарід піймає, чи я, чи той чех”, – скаржився Ользі Гаморак (III, 208). Очевидно, Василь Стефаник довідався від когось про цю публікацію Івана Франка, та зміст її, схоже, був переданий викривлено, що й викликало дещо несподівану реакцію. Непорозуміння зникли, зойно сам прочитав замітку.

У статті „Старе й нове в сучасній українській літературі” Іван Франко висловив також кілька зауважень методологічного чи принаймні загально-теоретичного характеру. Перш за все різко категорично виступив проти іменування всієї „старої” нашої літератури народницькою. Уже на першій сторінці праці, у примітці до першого ж речення Софії Русової, що писала про кризу „давнішого, виключно народницького напрямку” в українському письменстві, він дещо роздратовано навіть зауважив: „Здається, пора б покинути такі загальники, невірні в своїй категоричності”, – і з натиском на „опорні” моменти, виділяючи їх на письмі, додав при цьому: „Такою виключно народницькою українська література не була ніколи” [35, 92]. На доказ цього вчений навів чисельні художні приклади, починаючи від творів Івана Котляревського, коли та література змальовувала не лише побут і душу селянина й пропонувала погляд не з цієї перспективи, а „дивилася” на світ очима середнього українського панства, багатого козацтва чи національного інтелігента.

По-друге, „пора б, нарешті, дати собі спокій”, апелював до опонентів, з „отим вічним говоренням про аналіз життя, характерів, душ чи навіть економічних відносин, що буцімто має бути метою, навіть найвищою метою поетів-белетристів” [35, 110]. Насправді аналізує науковець, переконував Іван Франко, випереджаючи висновки сучасної йому психології і фізіології вищої нервової діяльності людини, а письменник синтезує: „з розрізнених явищ, які підпадають під наші змисли, сотворити цілість, пройняту одним духом, оживлену новою ідеєю, сотворити новий, безсмертний животвір”⁶²³ [там само]. Іншими словами – у процесах художнього творення домінує синтез, а не аналіз. Для порівняння наведу висловлену пізніше думку відомого психофізіолога Івана Павлова про взаємодію і взаємозумовленість двох структур нервово-психічної

⁶²³ Таке твердження виглядає надто категоричним. Адже відомо, що й Франкові твори періоду „наукового реалізму” наповнені аналізом. Пізніше він дійшов висновку, що аналіз у художній творчості – не самоціль, і стаття „Старе й нове в сучасній українській літературі” засвідчує еволюцію його естетичних пошуків. З іншого боку, Іван Франко мав на оці, очевидно, загальну тенденцію художнього мислення.

конституції особистості – першої й другої сигнальної систем. „Життя розбірливо вказує на дві категорії людей: художників та мислителів, – писав він. – Між ними значна відмінність. Одні – художники у всіх їх родах: письменників, музикантів, живописців та ін. – схоплюють дійсність цілком, усю, сповна, живу дійсність, без будь-якого дроблення, без всілякого роз’єднання. Інші – мислителі – саме дроблять її і тим умертвляють, роблячи з неї якийсь тимчасовий скелет, а потім поступово ніби знову збирають її частини і хочуть їх у такий спосіб оживити, що повністю їм однаково не вдається”⁶²⁴. Наведене твердження Івана Франка можна вважати своєрідною науковою інтерпретацією художньої ідеї Василя Стефаника, висловленої поетично в „Моєму слові”: „Я сотворив собі свій світ...” (с. 179). В особливостях процесів творчого синтезу лежить ще одна відмінність між „старим” і „новим” письменством (і „не лише нашим”, – вважав за потрібне додати він трохи нижче). Ця відмінність полягає в тому, що „давнішим” авторам художні узагальнення давалися ніби „з певним трудом”; вони, за Іваном Франком, „уводили нас, так сказати, в лабораторію свого духу, показували нам розрізнені частки, з яких потім склали свою цілість”. Натомість „письменники нової генерації” уникають цього, – вони „виводять свої постаті перед наші очі вже готові, силою свого вітхнення овівають нас чародійною атмосферою своїх настроїв або сугестіюють нашій душі відразу, без видимого зусилля зі свого боку, такі думки, чуття та настрої, яких їм хочеться, і держать нас у тім гіпнотичнім стані, доки хочуть” [35, 110].

І по-третє, у статті Іван Франко висловлюється проти стереотипів соціологічної критики. Сутність її, говорячи кількома словами, зводиться до того, що „великими і цінними” вважалися лише ті художні явища, які „звертали нашу увагу на певні хиби суспільного устрою, публічного виховання, певних звичаїв, поглядів та характерів, що популяризували, так сказати, добутки психології, іноді навіть географії, історії та суспільних наук” [35, 110]. У „молодих” цього годі було шукати, тому їхні твори, наголошував Іван Франко, підпадали більше під категорію „чисто естетичної насолоди”. Усе ж сказане не значить, провадив далі, що їхня творчість не має ніякого суспільного значення (навіть „завзяті утилітаристи при ближчій роздивленні не будуть могли відмовити їй певного суспільного значення”). Але воно, те „суспільне значення”, не лежить на поверхні, а задля його з’ясування потрібні спеціальні студії і спостереження, новий методологічний інструментарій і, зрештою, нове бачення – „з погляду вищої культури душі” [35, 111].

Останнє твердження, як, утім, і попередні міркування про соціальне підґрунтя Стефаникових творів, можна вважати своєрідним ключем до розуміння ще однієї праці Івана Франка про новеліста – його рецензії на брошуру Христі Алчевської „Мужицька дитина – Василь Стефаник”. Попри певне роздратування й подекуди різкі висловлювання автора, вона продовжила лінію, що її в публікаціях про автора „Камінного хреста” Іван Франко намітив раніше. Зупинимось на ній детальніше.

Отже, в 1904 році Івана Франка мало хто почув, тому й надалі лунали голоси про крайню нужду й економічне упослідження як головні смислотворчі чинники художнього світу новеліста. Причому тексти інтерпретували так, начебто саме в них закладено його мистецьку силу й самотність. Як і раніше, тон

⁶²⁴ Павлов И. Полное собрание сочинений. – М.; Л., 1951. – Т. 3. – Кн. 2. – С. 213.

задавали літературознавці з Наддніпрянщини і навіть зі Слобідської України, які мало були знайомі або й зовсім не знали соціально-економічних обставин і життєвих реалій Покуття. Натомість галицько-українські критики, обізнані з фактами, ніколи не акцентували на змістових домінантах творчого мислення Василя Стефаника чи на типовості зображуваних картин. Вони писали про вражаючу художню силу, з якою автор змальовував душу героїв із найбідніших верств населення, про психологічні тонкощі змальованих ситуацій і т. ін., але не про типовість самих явищ, що лягли в основу того чи того твору (див. хоча б відповідні матеріали зі зб. „Василь Стефаник у критиці і спогадах”). Задля справедливості треба сказати, що й дехто з киян згодом намагався виправити помилки своїх попередників. Зокрема, Михайло Івченко (1890–1939) в середині 20-х років задля з’ясування істини спробував був залучити навіть дані соціології. Виявилось, що картина була далеко іншою, ніж уявляли собі його земляки. „Коли переглянути низку статистичних даних, що змальовують економіку Галичини, – писав він, – то легко констатувати, що, навпаки, господарство цього краю в цілому протягом останніх десятиріч виявляє всі ознаки здорового поступового розвитку. І що найголовніше, помітне пересування бідних шарів населення до середніх”⁶²⁵.

Закономірним і зрозумілим було бажання наддніпрянців зробити художньо-творчий доробок Василя Стефаника загальноукраїнським набутком. Іван Франко вітав такі прагнення, та рівночасно помітив у них і небезпеку – якщо бажання ґрунтуються не на знанні реальних фактів і закономірностей розвитку літератури, а лише на соборницьких ідеалах і емоційних захопленнях художнім словом.

На цей раз об’єктом дискусії стала брошура Христі Алчевської (1882–1932). Вона відразу задумувалася для селян, а побачила світ у квітні 1911 року. У праці авторка, як і Софія Русова, називала Василя Стефаника „оборонцем мужицьких прав” і всіляко підкреслювала зв’язок його творчості з життям народу, органічну єдність його художнього чуття з народними болями і трагедіями. Як своєрідне резюме звучав заклик Христі Алчевської шанувати таких „оборонців нашого люду”, як Шевченко і Стефаник, „бути братами їх по духові й ніколи не понижувати себе ні перед ким, і не схилитися, й не гнутися, як лоза”⁶²⁶. Без особливих зусиль навіть із цієї фразеології можна помітити „тенденцію” авторки, як і те, що вона була висловлена, погодимося з критиком, „примітивно”.

Рецензія Івана Франка на працю Христі Алчевської невеличка, трохи більше сторінки, та значима і прикметна з багатьох поглядів. У радянські часи про неї воліли не згадувати, а про включення в 50-томник творів письменника не могло бути й мови. Через те, мовляв, що автор тоді хворів тяжкою психічною недугою, отож і писав щось „не те”. Залишу поза увагою дискусії, які нині дедалі частіше проводяться в спеціальній літературі: з погляду еволюції свідомості шизофренію вважати захворюванням чи якимось особливим „над-здоров’ям”, котре лише знищує „уявні межі”⁶²⁷. Зазначу лише, що, згідно з новіт-

⁶²⁵ Івченко М. Творчість Василя Стефаника // Україна. – 1926. – Кн. 2/3. – С. 191.

⁶²⁶ А – евська. Мужичька дитина – Василь Стефаник. – Бм, 1911. – С. 5, 7.

⁶²⁷ „Шизофреніки страждають від істини”, – логічно висноує суть цього типу переконань стосовно означеного психічного стану Норман О. Браун (Цит. за кн.: Уилбер К. Проект Атман: Трансперсональний взгляд на человеческое развитие. – М.: Издательство Института трансперсональной психологии, 2004. – С. 232).

німи психологічними дослідженнями, феноменологія шизофренічного зриву (типовий шизофренічний епізод) передбачає руйнування чи розпад функцій егоїстичної трансляції („принципу реальності”, „синтаксичного структурування”), внаслідок чого природа індивіда стає відкритою рівночасно для стихій нижчих (до-еґоїстичних) та вищих (над-особистісних) рівнів свідомості (здаймо часті висловлювання Івана Франка в його листах і статтях про „переслідування з боку ворожих духів”, про „слух, отворений на голоси духів” та очі, „відкриті на з’явища надзміслового світу”, про галюцинації, що „посідають його щоночі й або зовсім не дають йому спати, чи затоплюють його в гарячій сні і дуже мучать його душу”, і т. ін.⁶²⁸). Інакше кажучи, „самість починає регресувати на більш низькі рівні свідомості, будучи рівночасно відкритою для поглинання аспектами більш високих сфер (зокрема, тонкої)”. Внаслідок цього „усвідомлення часто затоплюється спалахами інтуїції високої інтенсивності, іноді релігійного характеру (актуальними і значимими духовними осяяннями, а не просто регресивними фантазіями)”⁶²⁹. У такому стані людина здатна на геніальні прозріння⁶³⁰. Знаючи деякі факти з біографії Івана Франка цього періоду⁶³¹, зокрема „передчування” того, що про нього напишуть майбутні критики, можемо погодитися, що його нервово-психічна конституція справді зазнавала не лише „регресії до нижчого” (рух у підсвідоме), а й „затоплювалася вищим” („надсвідоме рухається в нього”).

Побоювання й осторога радянських літературознавців, зрештою, зрозумілі. На позір справді може скластися враження, що Іван Франко відмовився від своїх попередніх поглядів або навіть зрадив їх. Судить самі: він стверджував, що оповідання Василя Стефаника „в своїй основі (тобто з огляду на зображені в них суспільні і соціально-економічні відносини. – Р. П.) фальшиві” і „дають зовсім невірний образ життя покутського народу”. А щойно перед тим Іван Франко назвав „наскрізь неправдивим” „Мое слово”, що послужило основою для творення Христею Алчевською життєпису новеліста. До всього він переконував, що в процесі висвітлення такого соціального лиха, як еміґрація („Камін-

⁶²⁸ Детальніше див.: Мельник Я. З останнього десятиліття Івана Франка. – С. 17–20, 135, 167 та ін.

⁶²⁹ Уилбер К. Проект Атман. – С. 233, 234.

⁶³⁰ Правдоподібно, що саме на цій психологічній основі ще в другій половині XIX століття в науці виникли концепції про спорідненість геніальності з психічними розладами. Психопатологічні теорії манакальності, божевілья і хворобливої спадковості (Моро де Тур, Чарльз Ломброзо, Макс Нордау) мали своє продовження у 20-х роках XX ст., зокрема в тодішньому Советському Союзі, і позначилися на цікавих працях із психології творчості Сергея Грузенберга, як от „Гений і творчество: Основы теории и психологии творчества (Ленинград, 1924). Особливо активно проповідував у Росії ідеї патологічної спадковості таланту Георгій Сегалін („Нервно-психическая установка музыкально одаренного человека”. – Свердловск, 1927). Нині у ставленні до подібних теорій спостерігається більше спекуляцій, ніж бажання вивчати явище.

⁶³¹ Йдеться про візії, що супроводжували письменника на лікуванні в Ліпівку. Якось „лежачи в ліжку, з зажмуреними очима”, він „прочитав” лист Василя Доманицького (1877–1910), адресований в НТШ у Львові, а також спрямовану проти нього (Франка) статтю. У листі до згаданого адресата він намагався з’ясуватися, чи траплялися такі факти насправді. Як виявилось, „тоді, в 1908 р., подібної статті про Івана Франка не було опубліковано в жодному часописі, але через певний час (як за життя письменника, так і згодом) таки з’явилась низка студій, пройнятих абсолютним негативізмом щодо його постаті. І найдивовижніше те, що ці статті не тільки своїм змістом, ідейним пафосом близькі до тієї міфічної статті, що створила Івана Франка в ліпівській візії, але навіть чисто фразеологічно закиди деяких непримиренних критиків письменника накладаються на звинувачення, що їх «прочитав» Іван Франко в отому сні” (Мельник Я. З останнього десятиліття Івана Франка. – С. 17).

ний хрест”), автор „виказує повний брак розуміння причин і ваги того явища”. І при цьому знову-таки, як і в статті „Старе й нове в сучасній українській літературі”, чітко наголосив, що Покуття було і залишається „найбагатшою частиною Галичини”⁶³². Звинувачення тепер вони лунали з вуст того, хто, за словами сина письменника Юрія, був „найбільш захоплений, найбільш ентузіастичний критик, який коли-небудь писав про творчість Стефаника”⁶³³. Ось як виглядає твердження Івана Франка в повному його обсязі: „Брошурка А[лч] евської поза тим, що дає про Стефаника, навіяна певно що народолобною, але дуже наївно висловленою тенденцією – збудити у народа пошану до людей, що стоять у його обороні. Одначе сам факт ставання в його обороні, се ще не значить дійсної оборони. Якраз оповідання Стефаника, даючи невірний образ життя народа, або малюючи випадки чисто індивідуальної натури, проти яких не поможе ніяка соціальна організація, не являються протестом проти ніякого соціального лиха, і не можуть називатися обороною народа проти нього”⁶³⁴.

Слід зазначити, що книжку Христі Алчевської спіткала сумна доля: вона була заборонена Київським тимчасовим комітетом у справах друку як така, що викликає в селян „ворожі чуття до духовенства і до інших станів, а також дискредитує в їх очах закон”. А Василь Стефаник, згідно з висновками цензора, представлений у брошурі насамперед як автор, що „писав про те, як багато терпить народ від військової повинності”⁶³⁵.

Зрозуміло, що порушена проблема складна й неоднозначна насамперед у загальнотеоретичному плані. Якщо зважити на повсякчасне прагнення Василя Стефаника стати „мужицьким послом” у літературі, про що маємо численні свідчення в його листах, і це межувало подеколи з месіанськими бажаннями⁶³⁶,

⁶³² Франко І. [Рецензія на брошуру Хр. Алчевської „Мужицька дитина – Василь Стефаник”]. – ІЛШ. – Ф. 8. – № 904. – С. 1, 2.

⁶³³ Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. – С. 86.

⁶³⁴ ІЛШ. – Ф. 8. – № 904. – С. 1, 2.

⁶³⁵ Детальніше див.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 242. Навіть на основі цих висновків можна зрозуміти, що творчість покутського новеліста Христі Алчевська висвітлила, м’яко кажучи, не зовсім адекватно її змістові.

⁶³⁶ Про це писав, зокрема, наймолодший син письменника Юрій у “спробі біографії” батька. „Коло 1896 р., – читаємо в його статті, – Стефаник так сильно захоплюється думкою стати в літературі оборонцем села, що забуває про все. Його погляди на своє відношення до селянства набувають майже месіаністичного характеру”. Підтвердженням сказаному могли б слугувати листи новеліста, „повні якоїсь екзальтованої любови до села, що годує місто, а за те в заплату одержує лише погорду і голод”, а головне – автобіографічні в своїй основі „Моє слово” і „Дорога”. В одній із редакцій „Дороги” „він дантейськими кольорами малює економічне положення села і себе, сильного і гордого Месію мужицького світу:

А він стояв над ними і читав на тих тварях велику пісню великої сили; кожде слово, що мав ним говорити, взяв з їх губів, кожду думку, що мав гадати, взяв з їх чолів, кожде чувство свого серця взяв з їх серця.

І став їх серцем і їх думкою.

А як рано криваве сонце покривавило то боевище, то він не відвернувся від того образу, бо мав силу.

Чорна земля змінилася в потужні тоті тварі і була обведена океаном крові і океаном поту з другого боку.

А над нею червона брила сонця, що капала кров’ю.

Не звів з цього образу очей, бо сильний був і гордий.

І ступав по своїй дорозі, а вона погиналася під ним.

Йшов, йшов...

І знов їх бачив.

то подібні висловлювання Івана Франка, взяті окремо, без відповідного „контексту”, дійсно можуть викликати нерозуміння й подив. Та уважніший погляд на наведену цитату зніме багато питань, оскільки починає свою думку рецензент реченням про „дуже наївно висловлену тенденцію”, якою, на його переконання, була навіяна праця Христі Алчевської. Мова йде, таким чином, про її спрощене розуміння завдань літератури, зокрема в тій частині, що стосується її „служіння народові” („протест проти соціального лиха”, „оборона народу” і т. ін.). Вона повністю вибудувала свою концепцію Василя Стефаника на ґрунті „народолюбія”, причому, як справедливо відзначав критик, цю лінію проводила тенденційно і „дуже наївно”. Мета її була начебто благородна: „збудити у народа пошану до людей, що стають у його обороні”. Однак спрощене розуміння цієї проблеми, як і легковажно-байдуже ставлення до конкретних фактів, могли спричинити зворотну реакцію. Аби цього не сталося, а може навіть передчуваючи тісні лещата прокрустового ложа, що готували для Василя Стефаника та його творчого набутку, Іван Франко вирішив подати свій голос в обороні. Отож ні про яке „паплюження”, „зневагу” чи недооцінку творів покутського новеліста не може бути мови.

З іншого боку, говорячи про „фальшивість” і „неправдивість” художнього світу Василя Стефаника, рецензент дає ясно зрозуміти, що він бере до уваги лише соціально-економічні й громадські його засади. На це вказують, зокрема, постійні уточнення і вказівки на існування інших, більш значимих і, зрештою, визначальних для „свого царства” чинників. Маю на увазі згадки про „психологічні тонкості”, „поетично писане” „Моє слово”, „артистичну фінезію, з якою [автор] малює само явище”, і т. ін. Крім того, на самому початку своєї праці Іван Франко припустив, що поштовхом до написання брошури „Мужицька дитина – Василь Стефаник” стало, очевидно, сильне враження, яке справили на Христю Алчевську твори новеліста, як, утім, і на багатьох читачів із Наддніпрянщини. Нема потреби доводити, що без могутньої сили й краси художньої думки цього навряд чи вдалося б досягнути. Саме перелічені факти еднають оцінки й міркування Івана Франка з давнішими його висловлюваннями про цінності й домінанти творчості Василя Стефаника. Тому аж ніяк не можна погодитися з думкою Василя Лесина, що в того „іноді [...] трапляються невірні твердження” в плані оцінок творчості автора „Новини” і що в цій рецензії він „в полемічному запалі” нібито „зробив кілька зауважень, які протиричать і його власним оцінкам Стефаника”⁶³⁷. Та скоріше за все, на таких твердженнях позначилися ідеологічні, а не наукові фактори.

У ситуації, що склалася, тобто не збагнувши (чи не бажаючи цього) сутність міркувань Івана Франка, за краще вважали промовчати про існування такої рецензії. Адже, крім усього іншого, літературний критик у ній піддав сумніву головні постулати й методологічні засади побудови самого канону:

Стояли лавою, як мідяні стовпи, вогонь їх палив, залізо у їх руках плакало, небо сипало на їх голови полум'я. Але вони підіймали з землі сонце, що по землі ланами пшениці впало. Жнива.

І знов горбилися і простувалися і поза себе кидали вогненні снопи сонця.

І знов падали в сон камінний.

А рано поза собою не бачили того зробленого сонця. Пропадало.

І ревли і дальше у вогонь лізли.

А він глядів на них і почув у серці їдь кривди” (*Клиновий Ю.* Моїм синам, моїм приятелям. – С. 53–54).

⁶³⁷ Лесин В. Іван Франко і Василь Стефаник. – С. 281.

згідно з його приписами, „вибраний” автор мав би народитися в найбіднішій сім’ї (а „Стефанік – син багатого господаря на галицькім Покуттію”), жити злиденно й ходити обдертим (а Франко твердив, що він „кінчив гімназію і довгі роки зовсім не бідуючи жив у Кракові як слухач медицини, якої одначе не скінчив”), а ще вірою й правдою служити соціалістичним ідеалам – аж до самопожертви – й боронити на кожному кроці права гнобленого народу (натомість Василь Стефанік, коли потрапив до австрійського парламенту, то „як посол у Раді Державній оказався цілковитим зером і не зумів ані в одній справі сказати ніякого путнього слова”)⁶³⁸. При цьому чомусь „забувалося”, що подібно оцінював матеріальне становище родини, в якій народився, і сам письменник. Зрештою, уже факт навчання „на медицині”, себто на медичному факультеті Краківського університету, свідчив про соціальне становище роду Стефаніків. Як згадував пізніше сам новеліст у спогаді „Про ясне минуле” (1931), „мої товариші (в студентські роки в Кракові. – *Р. П.*) були діти заможніших батьків, бо медицина і тоді вимагала більше вкладу, як і тепер” (с. 250). Ще наочніше ілюструють маєтковий стан родини, в якій народився й зростав майбутній „абсолютний пан форми”, свідчення його сина: „Стефаніків батько Семен був на свій час розумний і навіть досить поступовий селянин. Він жваво цікавився сільською політикою, ніколи, як це часто траплялося з багатими селянами, не запобігав ласки в пана старости, не зраджував мужицької справи. Але в нього була одна прикмета: як кожний селянин, він любив землю, і ця любов переродилася в пристрасть. Одружуючись в 1864 р., він мав 18 моргів ґрунту, на початку ХХ ст. він був власником 180 моргів”⁶³⁹. Навіть із цих скупих відомостей онука про свого діда випливає, що побіч цілоденної праці коло землі й клопотів про „матеріальне”, не чужими йому були й духовні потреби. Нагадаю, що й сам новеліст в одному зі своїх перших публіцистичних виступів згадував, що його батька в 1890 році було обрано заступником голови читальні „Зірниця” в Русові (див.: с. 300). Словом, належав до того соціального прошарку, що його Василь Стефанік в одному з листів до Антона Шмігельського означив як „богатирів” в Україні-Русі, тобто „чоловік, котрому є що з’їсти, в що вратися, дітей виховати, мати ще кілька корон на книжку, газету тощо – се богатир між русинами!..”⁶⁴⁰ Саме вони, ці духовні інтереси – нехай мізерні, нехай малопримітні за фізичною роботою – формували той селянський аристократизм („повні пазухи ясного ідеалізму”), який забезпечив виживання української нації у віках, яким пишався, через поглум над яким зазнав невимовних мук у шкільні роки і який (точніше трагедії від його втрати) вважав головною темою своїх творів. „Зо дна душі я его винесу на світ Божий і я буду його показувати яко силу і спасеня для нас”, – писав Кирилові Гамораку, батькові своєї майбутньої дружини, священику й депутатові до Сейму, якому присвятив „Камінний хрест” (III, 437). А на весіллі сина Кирила, де „зібралися вершки сільської аристократії з Русова, Стецеви, Підвисокої, Будилова, Устя та інших сіл” так казав своєму особистому лікарю Іванові Подюку: „Ти тут, межі цими мужиками, мусиш мати таку міць, як вони мають... Дивись на них! Чи хто годен тепер сказати, що в їх головах сидить – в головах цих аристократів від плуга? Це вони великі аристократи й авторитети, бо це шпик нашого народу,

⁶³⁸ *ЛШС.* – Ф. 8. – № 904. – С. 1.

⁶³⁹ *Клиновий Ю.* Моїм синам, моїм приятелям. – С. 31.

⁶⁴⁰ *Сніп.* – 1937. – № 5. – С. 2.

вся його сила, мудрість і загадка життя. Може навіть на цілім світі нема інших селян з таким великим дипломатичним тактом ... не вивченим, а вродженим, таким розумним і ласкавим. І тому дотепер ніхто нас не пережер. І те, що я хотів добути з цих голів і написати, залишилось у них, ніким ані розгадане, ані написане. Дивись, як шанобливо приговорюють до себе, до своїх жінок⁶⁴¹. Отакими були симпатії й уподобання „співця мужицької недолі”.

Подібно виглядає справа і з парламентською одіссеєю, як вона бачилася самому авторові „Синьої книжечки”. „Від 1908 р. до 1918 р. був я послом до австрійського парламенту, де не виголошував ніяких промов, бо мови парламентарні моїх клубових товаришів, за малими виїмками, були такі скандальні, що я волів мовчати і встидатися лише за своїх колег, а не за себе самого”, – зізнавався в одній із автобіографій (с. 232). Розуміється, що не варто буквально сприймати цих слів, бо за десять років своєї парламентської діяльності Василь Стефаник усе-таки „виголошував промови”⁶⁴², та на фоні художньо-творчих здобутків чи навіть його суспільно-політичної активності в 1890-х роках це виглядало, безперечно, мізерно мало. І себе й інших звик судити, як то кажуть, за великим рахунком, тому в усьому шукав „великої мови”. З огляду на це своє „посольство” оцінював досить скептично, причому робив це неодноразово. Не менше щирим був він і в автобіографічних замітках „Славайсу” (обидва свідчення писалися в 1927 році, до речі, для читачів у „Великій Україні”): „Стаю кандидатом від радикальної партії до віденського парламенту, – згадував 1907 рік. – Мушу виголошувати кандидатські промови (хай мені боги дарують у своїй великій ласці цей великий гріх) і виходжу послом. Більшого упокорення не зазнав я, коли вислухував промови моїх колегів у парламенті. Без знання мови, без програми, без темпераменту, – все те робило на мене вражіння штубаків із першої класи. Якби не чотири наші бесідники з клубу, які виголошували промови і розумні, і гарні, то дійсно треба було соромитися за українське представництво”⁶⁴³. Однак ідеологічна система й марксистсько-

⁶⁴¹ Цит. за: Луців Л. Василь Стефаник – співець української землі. – С. 233.

⁶⁴² Див.: Гладкий В. Ні, не мовчав Стефаник у парламенті // Літературна Україна. – 1965. – 15 червня.

⁶⁴³ Стефаник В. Вибране. – С. 248. А в одному з варіантів „Автобіографії”, писаної з нагоди 60-ліття, він про цю сторінку свого життєпису згадував так: „Ще Коцюбинський писав мені до Відня, щоб я плюнув на ту політику, та я мав тоді мого ровесника і мого приятеля від літ хлоп’ячих (Лев Бачинський), що все казав мені, коли руку підіймати, а коли ні, і я був коло нього спокійний, бо я йому вірив” (Цит. за кн.: Костащук В. Володар дум селянських. – С. 145). Гадаю, доречно буде навести ще одне свідчення Василя Стефаника на цю тему, що пояснює з іншого боку причину його „мовчанки” в парламенті. Стосується воно трохи пізніших часів. Коли в 20-ті роки відбувалися вибори до польського сейму, письменникові знову запропонували балотуватися на посла від блоку національних демократів і радикалів. Але той рішуче відкинув подібні пропозиції, так мотивуючи свою позицію: „Я послував уже на своєму віку десять років за небіжки Австрії. Ще й досі не раз мене шкрябає совість за пазухою, як згадаю всі оті парламентські сесії. Деякі мої землячки цвікали мені в очі, чому я ні разу і не заїкнувся за своїх виборців промовою перед «найяснішим паном» (цісарем). Є такі дурні, які і досі вірять, що наші промови хтось з цісарських наймитів у парламенті слухав. Цісар дозволяв русинам говорити, щоб було що в протокол записати, мовляв: «Дивись, яка у нас конституція, всі мають право на весь світ подавати скарги про свою кривду». А того світу було стільки, що від парламентського будинку до цісарського палацу... Тільки переплюнути, а голос не долетить. В той час, як українські послы нарікали красномовно на нашу селянську нужду, польські пани частували австрійських міністрів коньяком у буфеті. Мій приятель Будзиновський раз геть втратив собі голос, коли промовляв одним духом шістнадцять годин. Кажуть, його виборці пізніше з нього сміялися – чи не набрався він якої панської хвороби, від якої людина беледнить, як

ленінська методологія в літературознавстві воліли цю сторінку з біографії Василя Стефаника замовчати. Дивно, чи не так: самому „панові послові” ласкаво дозволили признатися в його „гріхові”, а Франкові нагадувати про це не належалося. Мабуть тому, що примітивізм і догматизм мислення, ґрунтований на тій методології, заважав узгодити сказане з думкою про „наслідство” новеліста.

Разом із тим невеличка рецензія Івана Франка спонукає до деяких, сказати б, „позатекстових” роздумів, бо автор порушив у ній водночас деякі питання методологічного характеру. З-поміж них я б виділив кілька. По-перше, якомога швидше слід відмовитися від погляду на красне письменство, згідно з яким воно обов’язково повинно відтворювати лише „правду життя”. Навіть побіжний погляд на історію світової літератури здатний переконати, що частка подібної художньої продукції становила малюсіньку дециму. По-друге, ґрунтовнішої розмови потребує тема співвідношення художньої реальності з фактами навколишньої дійсності. У принципі соціологічний підхід до вивчення естетичних явищ є вкрай потрібним і без його методологічного інструментарію літературознавцям ніяк не обійтися. Осмислення соціальної природи художнього феномена є одним із першорядних моментів пізнавального процесу. Адже зображений у творі кожен образ, подія і навіть формальний елемент так чи інакше зв’язаний з реальністю. Та завдання полягає якраз у тому, щоб простежити, як відбувається таке співвіднесення, уникаючи спрощень, викривлення й вульгаризацій.

І ще одне: у своїх міркуваннях про книгу Христі Алчевської Іван Франко побіжно порушив проблему сутності науково-популярних праць. Бо чи не найбільше роздратування й обурення Івана Франка викликало те, що брошура „Мужицька дитина – Василь Стефаник” була „призначена для освічення українського народу”. Та на яке „освічення” можна було сподіватися за такого знання справи, а точніше – обмеженості чи навіть повної відсутності знань про „особу та життя [...] письменника”, „обставин, серед яких він зріс і жиє досі”, як і „тих громадських обставин, які він малює у своїх творах”. Нічого цього авторка книги про Василя Стефаника не знала, а послугоувалася самими лише творами новеліста, сприймаючи їх за життєву правду. Не дивно, що оте „не знає” стрічається в невеличкій рецензії багато разів і проходить через неї своєрідним лейтмотивом, причому кожен раз „ведучи” за собою через підрядні речення цілу низку вказівок на конкретні факти „незнання”.

На жаль, науково-популярні праці ще й досі сприймаються і їх авторами, і читачами як щось другорядне, менш вартісне, що не потребує особливих зусиль чи надмірного труду. Інакше дивився на це Іван Франко. Призначення науково-популярних праць вимагає щонайсерйознішого ставлення до них, сумлінного опрацювання всіх доступних матеріалів, всебічного і ґрунтовного знання фактів, а ще – відповідні викладові форми. Одне слово, „призначена для освічення [...] народу” праця лише тоді зможе виконувати свою пряму й безпосередню функцію, коли в ній буде закладено відповідний потенціал.

у гарячці, і язик її припину не має. Навіщо мені розбивати свої кістки по панських поїздах, коли я можу їздити кінями по всіх селах свого повіту і говорити те, що мене болить? Я, знаєте, не вмію красномовно промовляти. Якби я був красномовець, то понаписував би сто томів романів, замість тратити по-пустому слова у варшавському сеймі, де вони менше вагають, ніж полова на вітрі...” (Рудницький М. Письменники зблизка. – С. 110–111).

Словом, у рецензії на брошуру Христі Алчевської Іван Франко виступає не проти Василя Стефаника, а проти того образу Стефаника, який намагалася нав'язати читачам Христя Алчевська.

Підсумовуючи, можна сказати, що поруч із об'єктивними судженнями Івана Франка як літературного критика й історика літератури про Стефаника – художника слова трапляються й деякі елементи суб'єктивізму, а навіть захоплення і палкої, сливе батьківської любові за творчий поступ намісника. У цьому ставленні справді було щось від „літературного батька”, переповненого почуттям гордості і нічим не погамованої любові від незвичайного таланту „сина”. Чи не йому одному вдалося уникнути критичних зауваг та оцінок Івана Франка, як і гостро-полемічних висловлювань на свою адресу; лишень йому Іван Франко вибачав прогрішення проти головної заповіді: „Працювать, працювать, працювати, // В праці сконать”, – що в розумінні „титана праці” прирівнювалося до марнування таланту... І лише Василь Стефаник, один-єдиний з-поміж сучасних йому українських авторів, удостоївся честі перекладу його твору на іноземну мову (маю на увазі новелу „Скін”, що друкувалася в газеті „Zeit” за 1902 рік).

Найбільш імовірно, що в Стефаникові Іван Франко розгледів панування над його творчою свідомістю природних, інтуїтивних, ірраціональних стихій – чого самому часто не вистачало у творчій праці і що, на його тверде переконання, властиве геніально обдарованим художньо-творчим натурам. „Нам байдуже, чи він (психолог. – Р. П.) разом з Ломброзо назве сей тип хоробливим, чи по давній термінології – геніальним; для науки важне пізнання його основної прикмети: *еруптивності його нижньої свідомості*, т. є її здібності час від часу піднімати цілі комплекси давно погребаних вражень і споминів, покомбінованих, не раз також несвідомо, одні з одними на денне світло верхньої свідомості”, – писав у трактаті „Із секретів поетичної творчості” [31, 64]. Такого типу митці, або „обранці долі”, трапляються зрідка, і одного з них він побачив якраз у новелістові з Покуття. Натомість себе Іван Франко вважав „письменником-робітником”. У цьому плані порівнював себе то з „пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку”, то з робітником, що „докладає цеглину по цеглині” до споруди людської цивілізації, то з мулярем, що заходиться біля стіни „народного розвою”, аби вона стала міцною⁶⁴⁴. У суто психологічному аспекті такі творчі особистості підвладні силам розуму й „холодного розмислу”. Усе ж, як на мене, Іван Франко був занадто суворим, перебільшено критичним у ставленні до себе й оцінці своїх здобутків. І безперечно, що в зробленому ним знайдеться набагато більше „твердішого каменя”, ніж про це казав на ювілейних торжествах з нагоди 25-ліття своєї творчої праці й писав у статті „Дещо про себе самого”, і його ім'я таки заслуговує бути „виписаним на причілку” „будинку цивілізації”⁶⁴⁵. Якщо взяти лише його теорію психологічних основ творчості (характерно, що цю концепцію Іван Франко висловлював приблизно в той самий час, коли з'явилися друком перші оповідання й новели Василя Стефа-

⁶⁴⁴ Усі ці вислови взяті зі статті Івана Франка „Дещо про себе самого” та його промови на ювілейному святі з нагоди 25-ліття творчої діяльності (Цит. за ст.: *Грушевський М.* Апостолові праці. – С. 207–208, 216). Зосібне останнє порівняння розширював такими словами: „Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадри, але як випаде, то і трус, і обломки, і додає до них цементу. Так само в тім, що я зробив за ті літа, може знайдеться й деякий твердіший камінь, але, певно, найбільше буде того тrusку і цементу, котрим я заповнював луки і шпари”.

⁶⁴⁵ Там само.

ника і коли почав давати їм оцінки), то треба сказати, що її ідеї більше як на півстоліття випередили свій час⁶⁴⁶.

Згідно з новітніми науковими висновками, людська свідомість за своєю природою є консервативною і на певному „витку” пізнання стає гальмом на шляху до відкриття оригінально нових, не апробованих практикою художніх рішень. Тому без певного звільнення психіки від впливу мозкових центрів усвідомлення, „без діалектичного усунення тих нормуючих впливів” став би неможливий процес будь-якого пізнання, зокрема й художнього. „Природа оберігає фонд знання подібно до того, як вона береже генетичний фонд від неправильності зовнішніх впливів, – зазначає відомий психофізіолог Петро Симонов. – Це достоїнство свідомості діалектично обертається її недоліком – перешкодою для формування принципово нових гіпотез”⁶⁴⁷. „Діалектичне усунення” запасів свідомості для відкриття принципово нових художніх рішень досягається силою неусвідомлюваної психічної активності, а точніше – силою могутнього надсвідомого пориву, стихіями інтуїтивного духу. Можна сказати, що ці стихії ніби змітають на своєму шляху всілякі ретязі й перепони розуму, коли „нижня свідомість” еруптує свої багатства „на денне світло свідомості” у вигляді вже сформованих, „готових” художніх рішень, без усвідомлення шляхів, які до них привели. Очевидно, Іван Франко відчував „переповненість” своєї психіки знаннями, як і те, що ці знання йому заважають, сковують думку, а творча природа його через могутні сили рацію не могла „видобути” „груди ідеального золота”. Та ще сильнішими й могутнішими були його неусвідомлювані, інтуїтивні пориви, тому з „таємничих глибин натхнення” часто вдавалося „видобувати” геніальні наукові й художні ідеї. А Василя Стефаника вважав митцем, що цілковито підвладний ірраціональним, отже природним для геніїв, стихіям духу.

Мав цілковиту рацію, таким чином, наймолодший син новеліста Юрко, стверджуючи, що в особі Івана Франка Стефаник мав „найбільш захопленого, найбільш ентузіастичного критика, який коли-небудь писав” про його творчість. Навіть більше – син вважав захоплення автора „Мойсея” творчістю свого батька надмірним і бачив у цьому деяку небезпеку. Хоча й визнавав, що поза тим саме Іванові Франку першому з українських літературознавців вдалося „назавжди закріпити” головні ознаки художнього мислення Василя Стефаника⁶⁴⁸. І в принципі з такою думкою треба погодитися. Саме це заклало основи того розуміння ролі і місця Івана Франка в творчій долі новеліста, що вилилися в наведені в заголовку розділу слова зізнання-присвяти.

А безпосереднім приводом до увявлення себе „малим наслідником” Івана Франка могли стати слова останнього з його статті „Старе й нове в сучасній українській літературі”, де критик задля унаочнення художнього новаторства письменства кінця ХІХ – початку ХХ століть і, зокрема, розуміння „нової манери, нового способу бачення світу крізь призму чуття й серця не власного авторського, а мальованих автором героїв”, пропонував порівняти своє опові-

⁶⁴⁶ Детальніше див. у моїй праці: *Піхманець Р.* Психологічні концепції Івана Франка у світлі новітніх наукових відкриттів // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів: Світ, 1998. – С. 313–319.

⁶⁴⁷ Симонов П. „Сверхзадача” художника в світлі психології і нейрофізіології // Психологія процесов художественного творчства. – Л.: Наука, 1980. – С. 40.

⁶⁴⁸ Див.: Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. – С. 86.

дання „Хлопська комісія” зі Стефаниковим „Злодієм”. Іван Франко прямо про це не казав, але з підтексту випливає: таке зіставлення мало привести до висновку, що твори молодого автора аж ніяк не поступаються його, Франковим, а з погляду мистецької вартості навіть перевершують їх. Василь Стефаник, знаючи попередні висловлювання знаменитого письменника і літературного критика, сприйняв ці слова буквально, що й породило вже тоді, що так скажу, претензії на „наслідство по Франку”. Припускаю, що приблизно саме з цього часу він почав вести розмови, що пізніше лягли в основу спогадів Михайла Рудницького.

Конкретніше локалізувати ті розповіді в часі нині нема змоги. З певністю можна твердити хіба, що почалося все ще за життя Івана Франка – у часи „Молодої музи”, коли літературно-мистецьке життя перемістилося значною мірою в кав’ярні. Найчастіше писав про літературний побут „української богемі” Петро Карманський, тому звернемося до його свідчень. Сходилися „молоді”, як відомо, в кав’ярні „Монополь”, де „в однім залі в кутку мали свій зарезервований стіл”. Десь о шостій годині кожного дня заглядав сюди й Іван Франко. Замовляв склянку чаю і, попиваючи, переглядав газети або ж прислухався до розмов у кутку. Коли ж ловив бесідників на „поетичних нісенітницях”, втручався в розмову, і тоді доводилося тремтіти перед його гострим і дотепним словом. Бувало, що приходив у цю кав’ярню Василь Стефаник, сам або, що траплялося частіше, з Лесем Мартовичем. Іван Франко відразу приєднувався до них. Коли ж мова заходила „про Франка в його відсутності, обидва ставали серйозними, а Стефаник говорив про нього з повагою і вдячністю...”⁶⁴⁹. Можна припустити, що тоді ж почалося формування „культу” Івана Франка в його свідомості, задля чого надавав своїм словам відповідного забарвлення й оформлення. Найбільш вірогідно, що Михайло Рудницький синтезував пізніше в своїх спогадах розмови з різних часів, тому й не намагається хоча б якось „прив’язати” їх до часу чи до певної компанії.

Втім, для багатьох Стефаникових друзів і сучасників така „спадкова лінія” була очевидною відразу після появи його друкованих творів. У 1899 році Іван Труш у тижневику „Будучність” (№ 2. – С. 6–7) надрукував статтю „Василь Стефаник”, в якій на основі вже перших художніх структур новеліста зазначав таке: „Тут заговорив до нас Стефаник, *перший по Франку* (курсив мій. – Р. П.), сильним артистичним голосом...”⁶⁵⁰. А в 1912 році (6 жовтня) художник навіть прочитав у Чернівцях у Народному домі публічну доповідь на тему „Франко – Стефаник”. На жаль, про її зміст судити можемо хіба з інформації в газеті „Нова Буковина” за 9 жовтня (№ 104. – С. 1). Із неї довідуємося, що доповідач порівнював поезію Івана Франка „На ріці вавилонській...” із новелою Василя Стефаника „Дорога”. В обох творах він відзначав „таку артистичну силу”, що забезпечує їм місце в історії літератури. Певна річ, що подібне порівняння Івана Труша не було випадковим. Знаючи зміст і характер його попередніх виступів про Василя Стефаника, можемо припустити, що йшлося в лекції власне про „наслідство по Франку”

Відомо, що Іван Труш був товаришем Василя Стефаника ще від часу їхнього студентського побуту в Кракові, неодноразово вони зустрічалися й пізніше. Під час одного з гостювань у Львові взимку 1904 року Труш зробив

⁶⁴⁹ Карманський П. Кризь темряву. – С. 94.

⁶⁵⁰ Василь Стефаник у критиці та спогадах. – С. 37.

нині загальновідому фотографію новеліста, вперше надруковану в збірнику „Мое слово” (Львів, 1905). Тому не є перебільшенням, що в усних розмовах Іван Труш теж не оминав розмов на „задану” тему і його слова могли лягти на благодатний ґрунт власного розуміння місця і ролі Івана Франка в своїй творчій долі.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ

У 20–30-ті роки Василя Стефаника часто просили написати спогади про Івана Франка. Почастішали подібні просьби й пропозиції, звичайно, в середині двадцятих, коли українська громадськість (однаково в Західній Україні й на Наддніпрянщині) готувалася відзначати десятиріччя смерті письменника⁶⁵¹. Уперше з подібним проханням звернувся до новеліста, здається, Іван Лизанівський, що вів усі його видавничі справи в Радянській Україні. Сталося це на початку березня 1924 року. Василь Стефаник відповів, що з охотою візьметься за цю справу, та трохи згодом. „Писати спомин про Франка мені було би дуже мило, бо я його боготворив, та цього року, мабуть, не доведеться”, – повідомляв він свого адресата (с. 467). Хоча, як впливає з епістолярію автора „Марії” (лист до Лизанівського від 10 вересня), до праці над споминами про Каменяра він брався ще того-таки року і навіть написав був більшу їх частину. Щоправда, за обсягом вони виходили коротшими, ніж попередньо планувалося („не вийдуть на книжку”), зате була надія, що „по Новім році будуть готові” (с. 470). Важко сказати, що тоді завадило закінчити роботу. Найімовірніше, внутрішнє невдоволення написаним, як це часто бувало у Василя Стефаника. Адже йшлося не про кого-небудь, а про людину, яку „найбільше любив” і навіть „боготворив”, котра поставила його „малим наслідником своїм”. Одне слово, своїми споминами про зустрічі й розмови з „українським Мойсеєм” Василь Стефаник тоді не поділився з читачами, хоча по суті кожен лист Івана Лизанівського в Русів не обходився без нагадувань про обіцянку. А подібних прохань невдовзі (середина 1920-х) побільшало. Спогади про Івана Франка, без перебільшення, вимолювали в нього тоді добре знайомий йому за спільною працею в радикальній партії (на початкових етапах її існування) Семен Вітик, який рівночасно висловив побажання, аби Василь Стефаник спробував зібрати листи Івана Франка до селян Снятинщини, а також Кирило Студинський, журналіст Петро Кияниця (за дорученням редакції кооперативного видавництва „Книгоспілка”), Володимир Гнатюк...⁶⁵² Останній навіть намагався діяти через найближчого приятеля новеліста Марка Черемшину, аби той умовив Василя Стефаника написати спомини про його „літературного батька”. Та все марно. Марка Черемшину той „все впевняв”, що найближчим часом вишле рукопис безпосередньо на руки Володимира Гнатюка („прямо до Вас”), хоча його товариш слабо в це вірив. „Дай Боже!”, – зі значною долею скепсису закінчував автор „Парасочки” розповідь про „невдалість [...]

⁶⁵¹ Саме тоді у Львові в бібліотеці „Нового часу” (№ 7) вийшли „Спомини про Івана Франка” (1927), у Києві „Книгоспілка” підготувала збірник „Іван Франко” (1926), до цієї ж дати вийшли спеціальні випуски чи номери збірника „Україна” (К., 1926. – Кн. 6) й „Літературно-науковий вісник” (Кн. 7/8 за 1926 рік), багато матеріалів на цю тему опублікували тоді журнали „Плужанин” та „Життя і революція”, газета „Діло” тощо; одне слово, саме тоді було написано більшість із того, що відоме нам нині і що становить зміст книг спогадів про Івана Франка, які виходили за редакціями Олексія Дея (1956 та 1981) та Михайла Гнатюка (1997).

⁶⁵² Детальніше див.: *Погребенник Ф.* Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 282–284.

зусиль” у справі вмовляння Василя Стефаника⁶⁵³. Для інших своїх адресатів Василь Стефаник знаходив інші відмовки. Скажімо, Івана Лизанівського він переконував (листопад 1925), що „зі споминами про Франка, доки я примушений сидіти в Русові, нічого не вийде, бо на це мені треба Львова, Дрогобича і його рідного села Нагуевич”⁶⁵⁴. І лише відповідь Кирилові Студинському, як на мене, була близькою до істини. „Тайну з його особистого життя я не можу тепер подати до відома читаючим українцям. Це тичиться його страшного особистого переживання, – писав він 9 лютого 1925 року. – Я лишу то написане в своїх паперах, а друкувати цього ще довгі роки не можна”. І пропонував натомість „післати зшиток його польських задач з VI кл. Гімн[азії] в Дрогобичі”, щоби після „перечитання” віддати його „до бібліотеки Т[оварист]ва ім. Шевченка”⁶⁵⁵.

Василь Стефаник вважав, очевидячки, що обійти тему „тайни [...] особистого життя” в розмові про Івана Франка ніяк не можна з огляду на те, що саме вона визначала головні моменти в долі письменника. Відомо, що в останні місяці й дні свого життя той теж замислювався над цими питаннями. Олена Грозикова, яка опікувалася смертельно хворим Іваном Франком, згадувала, що він на прохання „розказати [...] щось веселіше” (аби відволікти від думок про смерть) казав: „Родо розказував би вам про трагедію родинного життя, та не в силі се розказати ні написати, бо хто знає, хто тут винен, хіба прийдеться сказати, як мужик: «Так Бог дав». Мене лиш дивує, що я так добре потрафлю віддати життєвий трагізм посторонніх людей, а тут свій біль та смуток найближчої людини не вмію описати ані розказати. Та що ж, томи можна написати, що пережилось, усе те горе так глибоко запалося в душу і застигло кригою льоду, яку я із собою понесу до гробу”⁶⁵⁶. „Не в силі се розказати ні описати” був і Василь Стефаник і теж „поніс до гробу” таємницю поетового страждання. Тому в написаному пізніше, уже перед самою своєю смертю спомині „Каменярі” він обмежився лише одним, наче й далеким від означеного епізоду чи сторінці їхніх взаємин.

Ця сімейна трагедія була складовою „страшного особистого переживання” Івана Франка і впливала, як це бачилося Василеві Стефаникові (що я намагався довести вище), з його життєво-творчої настанови віддати себе до останку на службу громаді, або, як писав він про свого героя: „Все, що мав у житті, він віддав // Для одної ідеї // І горів, і яснів, і страждав, // І трудився для неї” [5, 216]. Зрештою, сам письменник не робив таємниці з того, що, як відзначав 26 серпня 1898 року в листі до Агатангела Кримського, він „оженився без любові, а з доктрини” і що його „вибір не був архіблискучий” [50, 114]. І навіть його стосунки з Ольгою Рошкевич до певної міри продиктовані, як переконливо

⁶⁵³ Черемшина Марко. Твори: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 2. – С. 238. Описи автора настільки колоритні, що заслуговують, аби їх навести повністю: „Вашу цінну картку я одержав і доклав усіх сил, щоб вимогти у т. Стефаника спомини про Франка (він, мабуть, має рукопис Франка), а також обіцяну новелю до ЛНВ, та він все викручувався і закликався, що вишле до Вас прямо. Я не вірив тим його впевнюванням і поставив йому до диспозиції свого писаря, а навіть загрозив, що вишлю йому до хати писаря з порученням, щоб сидів там так довго, аж дістане бажані манускрипти, – однак і се не допомогло, т. Ст[ефаник] все впевняє, що вишле зараз, але прямо до Вас. Дай Боже! І прошу ласкаво казати мені донести, чи він вислав Вам щось. чи ні”.

⁶⁵⁴ Стефаник В. Вибране. – С. 342.

⁶⁵⁵ У пістолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). – С. 471.

⁶⁵⁶ Грозикова О. Останні дні Франка // Спогади про Івана Франка. – С. 543.

доводить Ярослав Грицак, створюваною ним-таки „концепцією соціалістичного шлюбу”. Втім, як і взаємини з іншими жінками, за спостереженнями того самого вченого, визначалися зчаста бажанням „зmodernізувати стосунки між чоловіком і жінкою”. І ці зусилля не були безуспішними. „Але цей успіх був досить обмежений. Зайве підтвердження тому – його власне життя”. „Зрозуміло, – додає відразу вчений, – що цей проєкт зазнав краху не тільки з його вини, на те наклалися різні обставини поза його впливом та контролем”⁶⁵⁷. Тобто бажання придушити, притлумити в собі живі чуття, намагання мовчки зносити болі й образи во ім’я „вищої ідеї” (тому-то про „свій біль і смуток найближчої людини не вмію описати ані розказати”) обернулися, як це стверджував Василь Стефаник у характеризованому в другому розділі мого дослідження листі до Ольги Гаморак за лютий 1899 року, з різних поглядів особистою драмою для Івана Франка.

...Та не міг померти, не виконавши своєї обітниці. Не стільки перед редакторами, скільки перед пам’яттю того, хто залишив його „малим наслідником своїм”. І буквально напередодні своєї смерті таки спромігся на слово про своє перебування в гостях у письменника в 1897 році – спогад „Каменярі”. У книзі Федора Погребенника „Хронологія життя і творчості Василя Стефаника”⁶⁵⁸ про перебіг подій 1936 року читаємо зокрема таке: „Зима. Русів. Написав спогад про Івана Франка «Каменярі»...” Зима 1936 року лише починалася. Другого грудня в письменника почалися серцеві приступи, а вночі з шостого на сьоме грудня його не стало.

⁶⁵⁷ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – С. 333. Та в цих невдачах, твердить далі дослідник, був і свій, якщо можна так сказати, позитивний сенс. „Невідповідність між формулами, які він пропонував, і життям, яке йому доводилося прожити, між справжнім й уявним, служила постійно пружиною його творчості” (Там само; про „концепцію соціалістичного шлюбу” див. с. 317–326).

⁶⁵⁸ Див.: Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С. 337.

Новаторське, етапне дослідження

Монографія Р. Піхманця – ґрунтовне і цікаве дослідження про стосунки двох великих українських письменників, здійснене «на тлі епохи», тобто політичних, соціальних, національних, культурних і психологічних колізій доби. Власне, з одного боку, робота відзначається детальністю і точністю характеристики фактів з життя І. Франка та В. Стефаника, очевидних і неочевидних мотивів, що їх пов'язували, того, як Іван Франко і його смислообраз стає чи не основною темою для Стефаника, з другого боку – робота є у кращому розумінні історичною.

У монографії багато уваги приділяється з'ясуванню обставин формування радикальної партії, участі в ній Франка і Стефаника, національним ідеям та ролі їх у суспільно-політичних обставинах кінця XIX – початку XX ст., політичним умовам і внутрішнім опозиціям, які відобразилися у діяльності радикальної партії. Такого ґрунтового дослідження досі не було, а тим часом діяльність радикальної партії та внутрішні її колізії між старшими і молодшими радикалами програмуються на всю наступну історію України XX ст.

Назагал, селянська, мужича філософія, до якої зізнавався і з якою свідомо ідентифікував себе Франко, дістає у монографії суспільно-культурне, політичне й морально-психологічне пояснення і підтвердження. Чи не найцікавішим у монографії є контекстуалізація тих філософських та культурних позицій і тем, що розгортаються у публіцистиці та художній творчості Франка і Стефаника.

У монографії використано невідомі раніше матеріали листування, архівні знахідки, по-новому прочитано відомі факти біографії Франка і Стефаника. Вважаю, що монографія є значним внеском у сучасне франкознавство і взагалі в українське літературознавство, оскільки виконана на межі літературних і суспільно-історичних студій. Вона започатковує і новий етап у дослідженні постаті В. Стефаника, його політичних, національних, культурних поглядів і позицій.

Упевнена, що монографія Р. Піхманця не залишиться не поміченою ані серед літературознавців, ані серед істориків.

Т. І. Гундорова,
доктор філологічних наук,
член-кореспондент НАН України

Показчик імен

(без урахування імен Івана Франка й Василя Стефаника)

- Александр II 112
Александр III 112
Алчевська Х. 5, 231, 242–246, 249–250
Антоневич (посол до Сейму) 137
Антонович В. 52
Артимович 215
Ашбот О. 231
- Бадені К. 50, 145, 171, 200
о. Балабан 200
Банахівна К. *див.* Гриневичева К.
Барабаш С. *див.* Кобилянський Е.
Баран С. 10–11, 47, 197, 210
Барвінський Б. 163
Барвінський В. 54–55, 80, 89
Барвінський О. 104, 183, 197, 204, 224
Бачинський Л. 13, 17, 37, 44–45, 48,
59, 69, 71–72, 96–98, 114, 120, 123–
124, 129–133, 215, 217–218, 228, 248
Бачинський Ю. 54, 64, 101–105,
107, 131, 173
Белей І. 25, 55, 80
Бігеляйзен Г. 135, 160–165, 174
Білоус М. 24, 33
Бісмарк О. Ф. Л. фон 173
Блавацький В. 223
Бланк Л. 147
еп. Богачевський К. 203
Бодуен де Куртене І. 172
Бойко Ю. 54
Бокл Г. Т. 75
Борковський О. 16, 19, 27
о. Борсук 30
Браун Н. О. 243
Брокгауз Ф. 231
Будзиновський В. 26, 64, 66–67, 69,
92, 101, 103, 106, 120, 122, 127, 248
о. Будилець 201
- Василяшко І. 41
Василенко М. 19
- Васильчук М. 22
Вахнюк І. 8, 13
Величко Г. 194, 199
Верлен П. 36
Верхратський І. 28
Виготський Л. 229–230
Винниченко В. 97–98, 235
Виноградник Т. 5
Вислоух Б. 135, 166
Вітик С. 80, 97, 126, 142, 145, 173,
204, 214, 254
Вовчок Марко 223
Возняк М. 76, 134, 138, 154
Волошинський І. 130
о. Волянський О. 199–200
Вольф Е. 14
Вороний М. 235
Вундт В. 107
- Гаморак В. 184–185
Гаморак Г. *див.* Данилович Г.
Гаморак Д. 39
Гаморак К. 8–9, 13, 39, 86, 132,
192, 210, 247
Гаморак М. 39
Гаморак О. 9, 12, 15, 17, 26, 30, 34–
35, 37, 39–40, 61, 73, 84, 86–87, 89–
90, 104, 132–133, 140, 146, 166, 173–
174, 182–184, 187–190, 193–195, 201,
204–205, 207, 210, 216, 220, 224, 226,
241, 256
Гаморак Ю. *див.* Клиновий Ю.
Ганкевич М. 51, 64, 93, 97, 102,
105, 107, 126, 134, 173, 214
Гарасимович І.(Г.) *див.* Герасимович І.
о. Гарматій 201
Гекслі Т. 75
Герасимович І. 12–13, 17, 26, 64–
65, 124, 129
Герцль Т. 58
Гете Й.-В. 78

- Гладкий В. 132, 248
Гнатів Я. 20, 142
Гнатюк В. 41, 163, 194, 254
Гнатюк М. 76, 254
Гоголь М. 112, 192
Годунов Б. 152
Головатий Я. 211
Голосовкер Я. 42, 217, 238–239
Горак Р. 5, 20, 32, 39, 55, 142, 158, 174, 219, 225, 232
Грабович Г. 216
Гриневецький І. 69
Гриневичева К. 29–30, 125
Грицак Я. 9, 13, 15–16, 19, 33, 48, 51–52, 54, 56–57, 63, 65–70, 74–75, 78, 101, 103–104, 106–107, 110–111, 114, 121, 124–129, 131, 134, 139, 142, 145–147, 149–150, 172–173, 214, 256
Грінченко Б. 235
Грозикова О. 255
Грузенберг С. 244
Грушевський М. 38–39, 47, 55, 64, 113, 137, 147, 150, 154, 174–175, 194, 196–197, 207–208, 212, 223–224, 250
Гудец Й. 134
Гундорова Т. 3, 83–84, 102, 150, 230, 257
- Данилович Г. 9, 39
Данилович С. 9–13, 39, 44, 49, 51, 59, 63–65, 74, 95, 114, 123–126, 128–132, 146
Данилюк Й. 147
Дарвін Ч. 75
Дашинський І. 72–73, 110–111, 114–115, 118, 127, 171–172, 204, 206
Дашинський Ф. 110
Деген М. 64
Деген Н. 64
Деген С. 64
Дей О. 39, 254
Денисюк І. 113, 140–141, 230
Дибовський Б. 156
Дідух Т. 13
Доде А. 227
Доманицький В. 164, 244
Донцов Д. 104
- Дорошенко В. 28
Дорошкевич О. 57
Драгоманов М. 13, 16–17, 22, 47, 49, 52–58, 64–66, 70, 74, 76, 79, 86, 89, 100–102, 108–110, 112, 114, 120–123, 125, 128–131, 142, 148–149, 190, 211–212, 230
Драгоманова Л. 55, 140
- Еліаде М. 199
Енгельс Ф. 11, 65, 74, 85–87, 91, 105, 109
Ефрон І. 231
- Євшан (Федюшка) М. 195, 198, 200
- Желябов А. 112
- Загул Д. 228–229
Задик Г. 99
Закжевський С. 169–170
Запаренюк Г. 18, 44
Засенко О. 192
Застирець Й. 106, 201
Заячківський М. 39
Зборовський 82
Зібер М. 121
Зінкевич С. 99
Зотиков О. 29
Золя Е. 35, 86
- Івченко М. 243
Інлендер А. 147
Інлендер Л. 11, 110, 147
- Калитовський В. 39, 220, 223
Калитовська Є. 39, 61, 220, 223
Калниш *див.* Калнишевський П.
Калнишевський П. 211
Карлович Я. 154
Карманський П. 37–38, 139, 222, 235, 252
Карпенко-Карий І. 235, 237
Каспрович Я. 164–166, 200
Каутський К. 105, 121
Качуровський І. 114, 190
Квітка-Основ'яненко Г. 235
Кейван В. 45, 72

- Кейван І. 45, 72
 Кияниця П. 254
 Кібальчич *див.* Кибальчич М.
 Кибальчич М. 112
 ап. Кирило 152
 Клиновий Ю. 5, 18, 25, 38, 61, 72,
 92, 96, 173, 209, 219–220, 225–226,
 245–247, 251
 Кобилецький І. 20–21, 27, 29
 Кобилянська О. 25, 35, 37, 41, 182,
 184–185, 188, 190, 193, 198–199, 204,
 230, 233, 235, 240
 Кобилянський Е. 148, 150
 Кобринська Н. 24, 230
 Ковалевська С. 25, 120
 Ковалевський М. 49, 112, 122, 128–
 129, 140–141
 Козловський 30
 Коновалець С. 97
 Конопницька М. 154
 Конт О. 75
 Корнієнко Н. 39
 Косаренко-Косаревиц В. 202
 Косташук В. 18, 24–25, 38–39, 96,
 98, 141, 143, 195, 248
 Костомаров М. 71, 112
 Котлярєвський І. 196, 235, 241
 Котурницький М. *див.*
 Кобилянський Е.
 Коцко А. 103–104
 Коцюбинський М. 18–19, 41, 235,
 237, 248
 Кравців Б. 107
 Кравченко У. 22, 33
 Крайківський С. 34
 Крашевський Ю. 160
 Кримський А. 235, 255
 Кропивницький М. 235
 Кроче Б. 229
 Крохмальний Р. 54
 Крушельницький А. 67
 о. Кузів І. 64
 Куліш П. 71
 Кульчицька М. *див.* Франко М.
 Куровець І. 84
 Кшивіцький Л. 142
 Лавров П. 109
 Лассаль Ф. 109, 121
 Лаффарг П. 121
 Левицький В[итовт] 145
 Левицький В[олодимир] 52
 Левицький Є. 10, 12, 17, 47, 103,
 134, 210, 212
 Левицький І. 19
 Левицький К. 212
 Леві-Строс К. 155, 190, 198–199
 Лепкий Б. 239
 Лесин В. 5, 8, 12, 25, 30, 40, 44,
 230, 246
 Ленін В. 113
 Лизанівський І. 19, 254–255
 Лизогуб Д. 112
 Липинський В. 121
 Лисяк-Рудницький І. 121
 Лімановський Б. 74, 110, 146–147
 Лобок А. 218
 Лозинський М. 17, 68, 79, 82, 166, 203
 Ломброзо Ч. 244, 250
 о. Лопатинський Д. 202
 Лукіянович Д. 14, 25, 64
 Луців Л. 28, 30, 64, 66, 95, 140, 196,
 208, 212, 214–215, 220, 227, 248
 Луцький 24
 Мазепа І. 112
 Маковей О. 21, 23, 26, 41, 52, 64,
 66–67, 122, 162–163, 207, 223, 236
 Макух І. 19, 97, 215
 Маньковський А. 147
 Марков О. 204, 224
 Маркс К. 11, 65, 72–74, 81, 85–87,
 91, 105, 107, 109, 121
 Мартович Л. 8, 13–17, 25–26, 32,
 34, 37, 39, 66, 123, 222, 228, 231, 252
 Мартос Б. 98
 Матвіїшин В. 34
 Мельник А[ндрій] 97
 Мельник А[нтон] 134
 Мельник Я. 129, 163, 200, 244
 ап. Мефодій 152
 Мешко І 152
 Микиша М. 164
 Мирний Панас 223, 235, 237
 Миронович О. 143

- Міхас 204
Міхновський М. 141
Міцкевич А. 146–147, 153, 159–
164, 166–170, 182
Мойса 8
Мопассан Гі де 34–35, 37, 188, 235
Морачевська С. 24, 120, 142–144,
220
Морачевський В. 16, 36, 49–51, 60,
62–63, 71, 73, 93, 104, 143, 166–
169, 220–221, 224
Морачевський Є. 73, 118
Морачевський Ю. 225
Морган Л. Г. 121
Моро де Тур 244
Мочульський М. 53, 176, 196, 205,
208, 210, 223
- Нагірний В. 14
Наполеон І 78
Ненадкевич Є. 230
Нечуй-Левицький І. 25, 237
Новаківський М. 173, 214
Новаківський С. 137, 142, 173
Нордау М. 244
- Ожешко Е. 154
Озаркевич О. *див.* Рошкевич О.
Окуневська С. *див.* Морачевська С.
Окуневський Т. 12, 44, 65, 71, 134,
137, 172
Ольгін Рувим *див.* Стрельцов Р.
Остапчук Я. 173, 204
Охорович Ю. 75
Охримович В. 47, 51, 65–66, 76, 90,
100, 102, 105–107, 121, 153, 188, 194,
210, 212–213, 215
- Павлик А. 12, 25, 33
Павлик М. 10–12, 14, 33, 44, 46, 49–
53, 55, 63–66, 74–75, 79, 81–83, 93–
95, 122–123, 125, 127–131, 133–134,
140–141, 146, 150, 205, 208, 210, 214
Павлов І. 241–242
Пачовський В. 235
Пеллора С. 97–98
Платон 237
Плеханов Г. 121
- Плешкан О. 39
Пільтц Е.
Погребенник В. 39
Погребенник Ф. 8, 14–15, 25–27, 40–
41, 44, 126, 128, 130, 132, 167, 169,
188, 195, 209–210, 221, 228, 230, 245,
254, 256
Подюк І. 247
Полінковський О. 107
Полуботок П. 211
о. Попель 36
Попель М. 117
Потебня О. 229
Поточек 135
Прокопович Ф. 112
Прус Б. 154
- Равлюк В. 23, 26
Ренан Е. 75
Рипачек П. 240
Роздольська О. 39, 166, 223
Роздольський О. 39, 166, 228
Романович Т. 59, 150, 164
Романчук Ю. 56, 130, 153, 175,
178–180, 197, 204, 208, 212, 224
о. Рошкевич М. 149
Рошкевич О. 24, 77, 80, 106, 150,
252
Рудницький М. 31–32, 37, 40, 145,
220–224, 249, 252
Русова С. 18, 234–237, 239–241,
243
- Садовський М. 201
Салтиков-Щедрін М. 70
Сандуляк І. 96–98
Сапега А. 137
Свенціцький І. 162–163
Свидницький А. 237
Семанюк-Черемшина Н. 99
Сембратович С. 200
Середюк Н. 140
Сегалін Г. 244
Симонов П. 251
Сірко І. (депутат Сейму) 133
Сірко І. 112
Січинський М. 104
Скоропадський П. 97

- Словацький Ю. 160, 165
Смаль-Стоцький С. 72
Спенсер Г. 75
Стапінський Я. 47, 135–137, 166
Старицький М. 66, 112–113, 235
Стороженко О. 223
Стоцький – *див.* Смаль-Стоцький С.
Стефаник І. 19, 30
Стефаник К. 247
Стефаник Л. 225
Стефаник О. 72
Стефаник П. 39
Стефаник С. 39, 247
Стефаник Ю. (брат) 39
Стефаник Ю. (син) *див.* Клиновий Ю.
Стояловський С. 45–46, 137
Стрельцов Р. 240
Студинський К. 27, 32, 84, 187–
188, 254–255
- Таафе Е. 9
Теліга О. 182
Тігерман І. 19
Тігерманова 19–20, 216
Тихолоз Н. 21, 52
Тичина П. 43, 97
Тишковський П. 138–139, 145
Толстой Л. 86
Трегубов Є. 40
Трильовський К. 26, 44, 49, 64–65, 67,
72, 111, 122–124, 127–128, 131, 214
Труш І. 41, 102, 137–138, 210, 252
Туптало Д. 112
Турбацький Л. 127
- Уилбер К. 243–244
Українка Леся 41, 76, 112, 141, 183
- Филипович В. 115
Федькович Ю. 179, 191
Франко А. 164, 174, 200
Франко З. 19, 161–162
Франко-Ключко А. 140, 163, 197–
198, 214–215
Франко М. 20
Франко О. 20, 33, 125
Франко Я. 20
Франчиха *див.* Франко О.
- Хорунжинська О. *див.* Франко О.
Хоткевич Г. 193–194, 235
- Чайковський А. 149
Чайковський Ю. 97
Чапельський А. 33
Чапельський І. 39
Червенський Б. 11, 110, 147
Черемшина Марко 39, 41, 99, 192,
231, 233, 254–255
Чернішевській Н. 33, 109, 121
Чехівський В. 98
Чубатий Р. 166, 202–203
- Цегельський Л. 96–99, 104–105,
197, 215–216
Ценглевич К. 116
- Шашкевич М. 71, 155
Шевченко Т. 23, 71, 108–109, 179,
191, 196, 201, 211, 232, 243
Шеля Я. 117
Шептицький А. 201–203
Шерех Ю. 180, 182
Шмігельський А. 56, 91, 95, 97–98,
119–120, 125–126, 173, 204, 247
Шмігер С. 128
Шумило Н. 195
Шухевич М. 39
- Щурат В. 57–58, 163, 165, 174
- Юнг К.-Г. 34
Юрах Ю. 73
- Яворський 112
Якубець М. 145
Яновська Л. 235
Яросевич Р. 10, 46, 63–64, 127,
134, 172–173, 204, 214
Яцків М. 233, 235
- Алар *див.* Рипачек П.
- Buszko J. 169

НБ ПНУС

767300

Наукове видання

Піхманець Роман Володимирович

**Іван Франко і Василь Стефаник:
Взаємини на тлі доби**

Монографія

Комп'ютерна верстка і художнє оформлення обкладинки
Ярослава Нахліка

Підписано до друку 18.12.2008. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс Нью-Роман. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 21,285. Обл.-вид. арк. 23,0.
Зам. 12/34

Видруковано з готових діапозитивів
у друкарні ТЗОВ «Простір М»
79000, м. Львів, вул. Чайковського, 27

Піхманець Р. В.

П 35 Іван Франко і Василь Стефаник: Взаємини на тлі доби / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Франкознавча серія. Вип. 13; Інститут українознавства при Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника; Наук. ред. М. З. Легкий. – Львів, 2009. – 262 с.

ISBN 966-02-2900-3 (серія)

ISBN 978-966-02-5077-2 (Вип. 13)

У книжці на багатому фактографічному матеріалі, зокрема на рукописних джерелах, розкрито взаємини Івана Франка й Василя Стефаника як найчільніших представників „старшого” і „молодого” поколінь в українській політичній історії і в розвитку національного письменства. Монографія порушує, з одного боку, проблеми рецепції постаті „українського Мойсея” у свідомості покутського новеліста, з іншого – веде мову про Франкове сприймання художнього новаторства Василя Стефаника і визначення його місця як свого „намісника”.

Монографія розрахована на літературознавців, істориків, викладачів та студентів, усіх, хто цікавиться історією національної літератури й розвитком політичної думки в Україні.

УДК 82(091):821.161.2

ББК 83.3(4Укр)1